

Juv. št. 42439/63.

Na novem startu

FRANCE ŠUSTERŠIČ

VOLILNO obdobje je za nami. S prvimi sejami in konstituiranjem novih skupščin — od občinske do zvezne — je dovršena zgradba družbenega samoupravljanja na temeljih nove ustave, ki je spričo dosežene stopnje razvoja razširila poti in obzorja za nadaljnji napredek socialistične skupnosti jugoslovanskih narodov.

Vse je torej pripravljeno za nov start, ob katerem je naš pogled proti cilju poln vedrega optimizma.

Priprave na volitve in volilni izidi so znova dokazali, da je socialistična družbena ureditev, ki sloni na družbenem samoupravljanju in načelih socialističnega humanizma, že vrasla v življenje in hotenje delovnih ljudi. To hkrati pomeni, da se ljudje čedalje bolj zavedajo pravic in dolžnosti v sistemu samoupravljanja, zato javno zahtevajo odgovore na najrazličnejša vprašanja, ki jih zadevajo kot člane socialistične skupnosti, in na tak ali drugačen način izražajo težnjo, da bi bile konkretne rešitve v skladu s splošnimi socialističnimi načeli. Organi družbenega samoupravljanja imajo torej v množicah čedalje trdnejšo oporo, kar pa hkrati pomeni, da čedalje več oči budno in kritično spremlja njihovo delo.

Kadrovski sestav novih skupščin odseva napredne premike v našem družbenem življenju. O tem govori zlasti povečano število žensk v skupščinah. V novi skupščini SRS je 101 ženska ali 25,3 % vseh poslancev, v zvezni skupščini pa je med poslanci iz SRS 24 žensk.

V volilnih izidih se zrcali tudi zaupanje v nove ljudi, katerih dosedanje delo v proizvodnji ali na družbenem področju nam jamči, da bodo prizadevno in nesebično opravljali dolžnosti ljudskih odbornikov in poslancev. Tako npr. je v ljudski skupščini SRS 89,6 % novih poslancev, med zveznimi poslanci iz SRS pa je 84 % novih. Najbolj značilno v tem sestavu — kakor tudi v sestavu občinskih skupščin — je prevladujoče število mlajših ljudi, saj znaša povprečna starost poslancev v republiški skupščini 35,7, v zvezni pa 39,7 let.

Glede navedenih sprememb, za katere se je udomačil naziv rotacija, velja poudariti, da pomenijo osvežitev, logično regeneracijo, ki je povsem v skladu z marksističnimi načeli. Pri tem ni sicer nič čudnega, če se med starejšimi tu in tam najde kdo, ki gleda z nekakšnim nezaupanjem ali ljubosumjem na mlajše — morda prav zato, ker je vseskozi prizadevno opravljal poverjene mu naloge in se tako navezal nanje, da se od njih — čeprav so ga utrudile — težko loči in jih prepušča mlajšemu. Toda spomni naj se, da je bil pred dvema desetletjema tudi on mlad, pa je kljub temu prevzemal še težavnejše naloge v ljudski revoluciji. Nemogoče si je zamisliti uspeh naše vstaje, če naše vodstvo ne bi bilo zaupalo mladim ljudem, njihovem poletu in optimizmu, s katerim so odhajali v boj. Kakor takrat tako je tudi zdaj potrebno pomlajevanje, okrepitev prednjih položajev z novimi, mladimi silami. Mladi odborniki

in poslanci so sveža četa, ki se je že izkazala s svojim dosedanjim delom v proizvodnji ali družbenem življenju, zdaj pa z mladostnim poletom hiti na prednje položaje; tam naj bi — tesno sodelujoč s starejšimi, izkušenimi — dokazala, da je vredna zaupanja volivcev in dediščine starejše generacije, ki se je borila za osnovne temelje in neodvisnost nove Jugoslavije.

Na novem startu je torej fronta dveh generacij: starejša, ki se je kalila v ognju revolucije, in mlajša, ki je zrastle po vojni v duhu revolucionarnih tradicij. Razmerje med njima je predsednik neke občinske skupščine označil takole:

»Naša prednost (prednost starejših) je v tem, ker lahko realno ocenjujemo dogajanje okrog nas in ker so nas življenjske izkušnje naučile, da se velike reči ne dajo doseči čez noč, da jih lahko dosežemo le s smotnim delom, z žrtvami in odrekanjem... Toda ta naša prednost je nemalokrat tudi naša slabost: vatel, s katerim merimo, je bolj obrnjen v preteklost kot v bodočnost, in ker z njim začnemo meriti od dneva, ki je deset ali pa dvajset let že za nami, smo tudi vedno pripravljeni biti več ali manj zadovoljni, ko neko stvar premerimo do današnjega dne.

V naši družbi pa se vse močneje uveljavlja mlada generacija, ki pozna predvno Jugoslavijo samo po pripovedovanju in ki vojna leta komaj pomni, če jih sploh pomni. Ta generacija, ki je začela zavestno dojemati svet že v socialistični skupnosti, ima drug, svoj vatel, s katerim meri stvari okrog sebe; in ta vatel ni uperjen v preteklost, temveč samo v prihodnost, meriti pa začne od danes, od tega, kar že obstaja v naši družbi... Naj nas ne moti, če je večkrat neučakana, nestrpna, saj se bori za naš skupni cilj — in če bomo izkušnje veteranov znali združiti s poletom mladih, potem bomo ta cilj dosegli laže in hitreje.«

Tesno sodelovanje, oziroma združitev izkušenj starejše generacije s poletom mladih, pa je potrebna tudi v širšem smislu, v vseh družbenih in političnih organizacijah, v celokupnem sistemu samoupravljanja, na vseh področjih družbenega življenja. To življenje je tako pestro, da vsakomur — pa naj bo mlad ali star — daje možnost aktivnega udejstvovanja, da torej ni nihče »odžagan«, če je le voljan delati po svojih zmožnostih.

Vloga in mesto obrambne vzgoje

POLDE ŠTUKELJ

NAŠA obrambna koncepcija predvideva vključitev vseh materialnih in ljudskih sil v obrambo pred napadalcem. Glede na to zahteva že v mirnem času izvajanje določenih obrambnih priprav, in sicer na različnih področjih. O teh pripravah in dolžnostih v zvezi z njimi govori tudi naša nova ustava.

Med temi pripravami zavzema pomembno mesto obrambnovzgojna dejavnost, ki naj bi zajela ne le tiste kategorije državljanov, ki so dolžni služiti v oboroženih enotah, temveč tudi ostalo prebivalstvo.

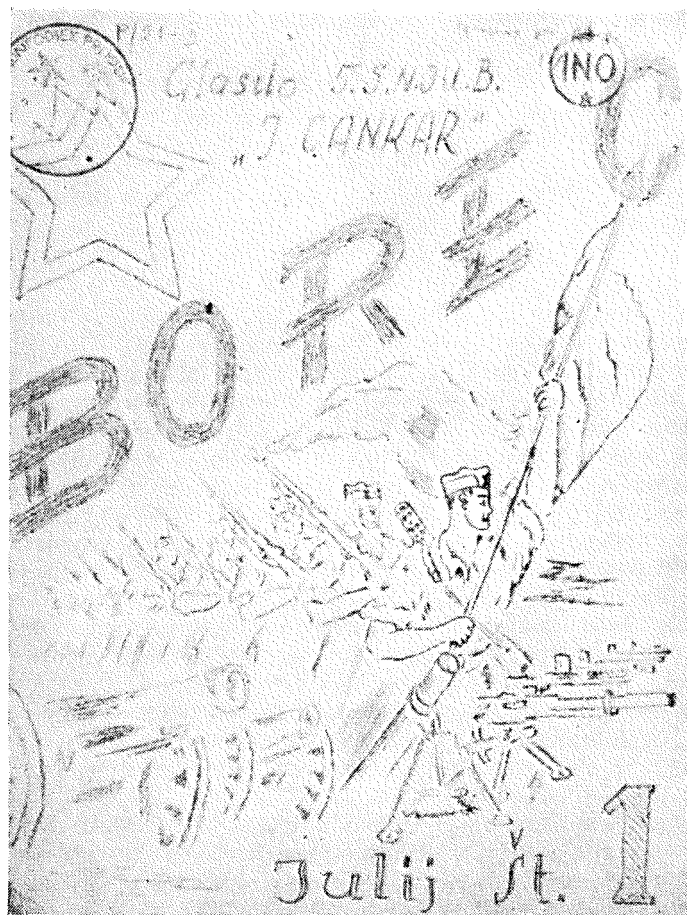
Potreba po taki dejavnosti se dejansko javlja z več strani.

Z določili nove ustave in različnimi uredbami, ki temelje na njej, postaja naš državljan v vse večji meri aktivni činitelj na obrambnem področju,

PRED 20 LETI
JE IZŠLA
1. ŠTEVILKA
»BORCA«

To je bilo brigadno glasilo Cankarjeve brigade. Prva številka je izšla julija 1943. Brigada je sicer imela že prej svoje glasilo, ki se je imenovalo »Cankarjev bobnar«. Glasilo se je poleti 1943 preimenovalo v »Borca«, ker je to ime vsekakor bolj ustrezalo borcem udarne brigade

Za nas je ta 20-letnica pomembna zato, ker nosi naša revija isto ime kot glasilo Cankarjeve brigade

podobno kot je to že sicer na političnem, upravnem, gospodarskem in ostalih področjih družbenega življenja. To dejstvo, ki je nov, močan dokaz široke demokratičnosti naše družbene ureditve, zahteva seveda primerno poučenost državljanov glede obrambnih zadev. Brez nje si je težko zamisliti, da bi lahko v polni meri koristili pravice in izvajali dolžnosti, ki jih v tem pogledu določa ustava.

Še dokaj širšo tovrstno vzgojno aktivnost pa zahteva potreba po neposredni vključitvi državljanov v obrambno vojno, ki bi nam jo vsilil napadalec. Glede na geografske, ekonomske, politične in druge pogoje bi mu namreč ne nudili odpora le v obliki frontalnega vojskovanja, temveč bi se bojevali z njim tudi v njegovem zaledju in na začasno okupiranem ozemlju. Skratka, zadajali bi mu udarce povsod tam, kjer bi se pojavil. Tak način vojskovanja pa je, kot kažejo izkušnje iz narodnoosvobodilnega boja, uspešen le ob vsestranskem sodelovanju ljudstva. Prav z obrambno vzgojo, ki bi naj zajela čim širše sloje, naj bi prebivalstvo pripravili na tak boj — ne le moralno, temveč v določeni meri tudi v vojaškem pogledu. Pri tem gre predvsem za seznanitev z novimi

orožji in možnostmi zaščite pred njimi, za spoznavanje pogojev in oblik naše obrambe ob morebitnem napadu in za način sodelovanja v njej.

Pomemben sestavni del obrambne vzgoje je tudi prenašanje borbenih tradicij našega osvobodilnega boja in revolucije na povojno generacijo, tj. razvijanje tistih moralnih in borbenih kvalit, ki so bile značilne za udeležence našega narodnoosvobodilnega boja in ki so zagotavljale uspeh tega boja kljub izredno neugodnim pogojem. Hkrati to pomeni posredovanje bogatih izkušenj v partizanskem bojevanju mladi generaciji. Te izkušnje pa so imele, kot je znano, pomembno vlogo v oblikovanju naše vojne doktrine in bi jih v vojni, ki bi nam jo vsilil napadalec, morali znati spretno uporabljati.

Vsekakor moramo poudariti, da obrambnovzgojna dejavnost, ki se sicer izvaja v različnih oblikah in na različnih področjih, nima namena ustvarjati vojno psihozo med ljudmi. Take težnje bi bile v popolnem nasprotju z miro-ljubno politiko naše države in njenimi naporji za ohranitev miru na svetu. Mimo tega bi bile take težnje v dobi, ko človeštvo in med njim tudi naši narodi vse močneje prihajajo do spoznanja, da vojna kot sredstvo za reševanje mednarodnih vprašanj postaja nesmisel, dokaj nevhvaležne. Hkrati pa je prav tako res, da se v svetu — kljub pravkar izrečeni ugotovitvi — kopičijo zaloge različnih, tudi najbolj uničevalnih orožij, ter bi bilo glede na to zelo lahko-miselno, če bi pred ljudmi molčali o teh orožjih in jih ne poučili o zaščiti pred njimi. To pa bi obenem pomenilo, sprejeti pred ljudstvom zelo težko odgovor-nost za posledice, ki bi nastale ob morebitni uporabi tega orožja in ki bi bile še toliko večje, če prebivalstvo ne bi bilo seznanjeno z načinom zaščite pred njim.

Potrebo glede obrambne vzgoje med prebivalstvom je poudaril tudi tovariš Tito, in sicer ob dvajsetletnici Jugoslovanske ljudske armade. O tem je med drugim rekel naslednje: »Obramba naše dežele ni le stvar armade, dasiravno je le-ta njen najbolj organizirani borbeni del. Za obrambo dežele, za zaščito naše nacionalne neodvisnosti in naših socialističnih pridobitev, za zagotovitev srečne prihodnosti vsakega našega delovnega človeka so neposredno zainteresi-rani vsi naši državljani. Skrb za obrambo dežele je torej dolžnost vseh državnih in družbenih organov, vsega ljudstva. Zato moramo razvijati tak sistem pouka in vzgoje, ki bo zajel ne le armado, temveč na primeren način vse naše državljane.«

Pomembne in obenem zanimive so tudi misli, ki jih je o tem ob isti priložnosti podal zvezni sekretar za narodno obrambo: »Popolnoma prav bo in normalno,« je rekel na centralni proslavi dvajsetletnice JLA, »da o problemih te vrste (tj. o problemih narodne obrambe) v obsegu, v katerem se javlja pri njih in jih vključuje, razpravljajo državljani v svojem naselju, člani družbenih organizacij na svojih sestankih, vsi organi pa v svojih forumih. Obramba dežele je pomembno politično vprašanje ter njena organizacija in izvajanje v komuni ne morejo in ne smejo obiti niti enega našega držav-ljana.«

Iz izjav, bodisi tovariša Tita ali zveznega sekretarja za narodno obrambo, izhaja povsem določno, da je treba z obrambno vzgojo zajeti vse državljane. Pri tem naj bi bilo, popolnoma razumljivo, težišče na tistih kategorijah državljanov, ki nimajo priložnosti seznaniti se z obrambnimi vprašanji v enotah Jugoslovanske ljudske armade.

V zvezi s tem se poleg že znanih oblik te vzgoje v mladinskih odredih in šolah ter v nekaterih družbenih organizacijah, kot so Zveza združenj borcev,

Ljudska tehnika in Strelska zveza, kaže potreba po tej dejavnosti tudi v nekaterih drugih družbeno-političnih in množičnih organizacijah ter v informacijskih sredstvih. Z zveznimi navodili pa je dano pomembno mesto v tej vzgoji tudi delavskim in ljudskim univerzam. Vsebinska obsežnost te vzgoje in dejstvo, da temelji v glavnem na prostovoljnem vključevanju državljanov vanjo, zahteva namreč raznovrstne oblike njenega izvajanja s čimer naj bi ji zagotovili primerno pestrost ter vsebinsko celovitost, in pa ustvarili pogoje za vključitev vsakega posameznika vanjo na mestu in v obliki, ki mu najboljše ustreza.

Flossenbürg

V ZRAKU smo čutili konec.

Pa so prišli še hudi, črni dnevi.

Prišlo je povelje za odhod vseh Židov v Bergen Belsen. Slutili smo, da to ne more zanje pomeniti nič dobrega. Dobro je vedel Karl Posner, da pomeni to smrt — zadušitev v plinskih celicah. V pisarni so sestavili seznane, interniranca so celo opremili z novimi, sivo modro progastimi taboriščnimi oblekami. Zavaladalo je razpoloženje, ko da bi jim prebrali smrtno obsodbo. Nihče ni tega izrekel, vsakdo pa je vedel. Nihče ni skušal tolažiti, izdal bi bil svoje pravo pričanje in mišljenje. Odhod jutri — ob prvem svitu.

»Tovariš zdravnik! Jaz vendar nisem Žid, jaz sem Romun!«

»Kako se pišeš?«

»Gedeon Hirscha!«

»Obraz in ime te izdajata.«

Pa vseeno sem tekkel v pisarno in — za čudo — dosegel, da so ga brisali iz seznama.

»Jaz tudi nisem Žid!«

»Kako se pišeš?«

»Diamantenstein.«

»Obžalujem.«

Posner ni več govoril o kulinariki.

Jutro v aprilu — še noč. Še ni prve zore. Zunaj brije burja, mede sneg: 900 m smo nad morjem. Soba se prazni: šli so pogubljeni. Dušilo me je, šel sem na zrak. Ko se vrnem v sobo, je ležal tu le še Štefan Heudu — zaostali ptič — z amputirano nogo nad kolenom. Kar popravljal se je, dobro se mu je celilo.

»Kdo bo pa mene nosil?«

»Pridi sem — otrok moj! Okleni se me za vrat. Drži dobro!«

»Ko pa nimam čepice,« je zajokal otrok.

»Na, tu mojo!« in mu poveznem svojo na glavo.

»Tako mi je mraz,« joka otrok.

Prizmem ga tesneje k sebi in ga nosim — na apelni prostor. Tam v megli vidim stati vrste, tihe, neme: množico. Kam z njim? Tja ne, da ne ostanem sam med njimi. Ah, tu je kup ljudi na tleh: leže, čepe. So še živi? Premikajo se ne. Vidim Nemca, ki prihaja v škornjih in s pištolo v roki. Prislonim otroka ob kupček ljudi in bežim pred zverjo, ki se je spotaknila s svojimi škornji ob živ ali mrtev kupček ljudi, bežim pred samim seboj in svojim obupom. Obhajajo me slabosti. Dani se. Zunaj gosta megla, moker mraz. Trese me mrzlica.

Moram na zrak. Kaj zagledam na klopi pred vhodom v revir? Verjeti ne morem svojim očem. Si ti Štefan?! Ali si prikazen?! Grem, da ga otipljem po obleki, po obrazu, po svoji čepici. Kaj je s teboj, otrok moj?! Povedal je, da ga je pustil odnesti tisti drugi zdravnik — asistent, ko je jokal in ko se ga je oklenil za nogo.

»Ali še koga drugega?«

»Ne, samo mene.«

Edini — izmed neštetihi, ki je ostal.

Kaj naj rečem?! Čudno zares, neverjetno, povsem neverjetno. In vendar, Štefan je tu — z mojo čepico na glavi — pod varstvom moje čepice. Ali je bila to njegova sreča, ali je bilo to moje povračilo?!

Skrili smo ga v baraki hiralcev, kamor ni prihajal nihče. Dr. Schmitz ga ni smel dobiti pred oči. Posledice bi bile nedogledne za mene, pisarno in še za marsikoga. Čez nekaj dni ga iščem v baraki in ga najdem v nepopisnem stanju: s še enim na postelji — pogreznjen v lastno blato in urin, brez vsakršne oskrbe, brez vsakršne pomoči. S Schradejem ga prenesemo v pralnico — kopalnico — ga slečemo, obrizgamo s curkom vode iz cevi in ga premestimo na Schonungo — okrevališče. Tam sem poslej skrbel zanj.

Odmevi topov so se nam zdeli vsak dan močnejši, vsak dan bližja se nam je zdela osvoboditev. Sredi aprila pa se je raznesel glas, da bodo evakuirali taborišče, da bo treba na pot, na transport. Kam? V Dachau? Peš v Dachau, 150 km daleč? Takega transporta smo se upravičeno vsi bali, po vsem, kar smo videli in doživeli s karavano smrti, ki je prišla iz Buchenwalda. In v resnici so se pričele priprave na odhod. Tega ne bomo vzdržali, tega ne bomo prenesli. obroki so bili čedalje bolj pičli, neredni. Kruha je zmanjkovalo. Da, pojdemo. Dobili smo po nekaj prgišč žitnega zrnja za na pot. Nabasal sem si ga v nogavico. Iz brisače sem si sešil majhno culo za na ramo.

Kaj bo z revirjem?

Kam z vsemi negibljivimi bolniki, kam s tifusarji, pegavci, jetičniki?

Revir gre — revir ne gre...

Prevoznih sredstev ni. Ali naj raznašajo te nalezljive bolezni po deželi? Te bodo pač likvidirali, se je utrdilo mnenje. Ugibanja, kolebanja, oklevanja je bilo veliko. Revir gre — revir ne gre...

Drugi taboriščniki so že odšli na pot. Revir je bil še vedno tu. Nekaj zdravnikov in večina bolničarjev je odšla. V svoji sobi sem bil sam z nekaj povsem negibljivimi bolniki-ranjenci. Kar se vrata viharo in na stežaj odpro in v sobo plane nemški vojak s strojnico prek prsi.

»Raus, raus, lebend kommt keiner von hier. Rasch, rasch!«

Glej, glej, že drugič slišim te besede v tej sobi.

Nadenem si nahrbtnik, se rokujem z bolniki. Eden med njimi milo toži — kdo ga bo vendar poslej negoval in oskrboval — in me trdno zadržuje z roko. Pogibelj tukaj — pogibelj tam! Nevarnost tukaj — nevarnost tam! Vseeno. Moje mesto je tukaj. Odložil sem nahrbtnik, zavihal rokav in prinesel bokal — in sem ostal.

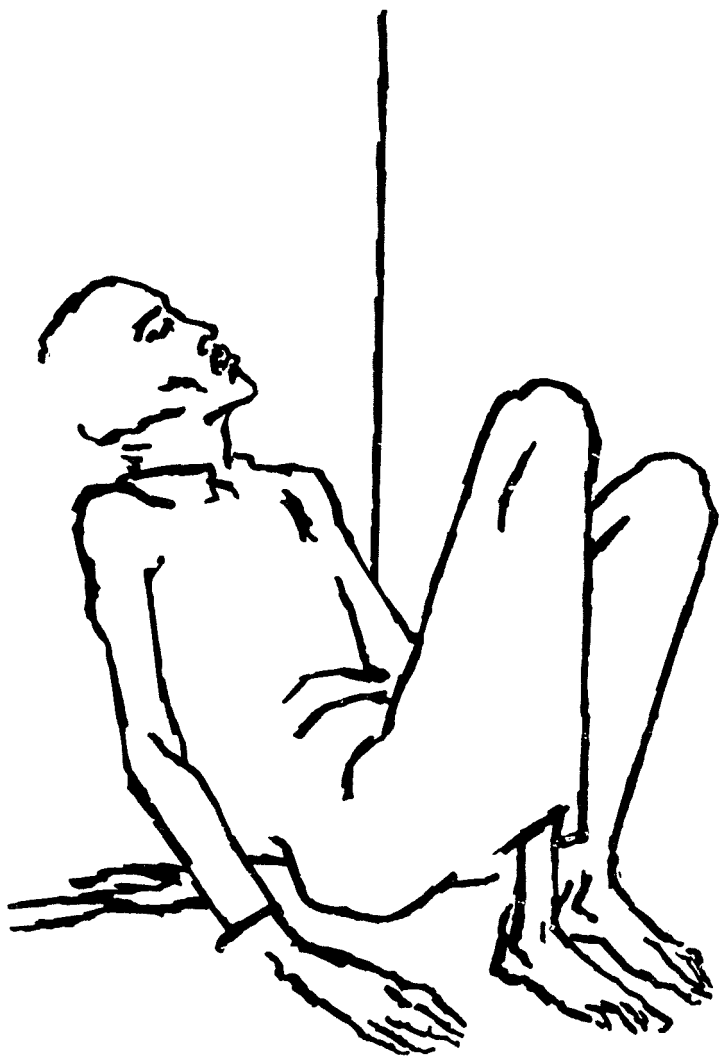
Taborišče je bilo čudno prazno, kakor ukleto. Straže na stolpih so zginile, pasjega laježa ni bilo slišati, nobenega Nemca ni bilo videti. Sedaj je napočil veliki trenutek — edinstvena prilika. Srečam Bogdana. Odkod se je vzel? Potikal se je po revirju, stari lisjak. Zgrabi me in potegne za seboj. V ambulantni zmakne škarje za rezanje mavca, izolira jih z gumijastimi rokavicami, in hajdi nad električno žico. Ali je bil tedaj tok v njej, ne vem. Vsekakor sva si naredila

precejšnjo odprtino v žični ograji in zlezla skoznjo. Zdaj sva pravzaprav prosta, svobodna. Kako veličasten, kako sproščen občutek! Gotovo sva prva na svobodi. Kje sva? V južnem kotu taborišča. Zdrsela sva po strmem bregu in ostala pred na stežaj odprtimi vrati krematorija. Meni je zastalo srce, noga je odrevenela, oči so se razprle.

Gledal sem v plavž, iz katerega je žarelo. Star mož je nakladal mrliča. Le-ti so mu prileteli skozi rov od zgoraj — tako imenovani rudnik za mrliča je bil Saal VII — po tiru, na vozičku in vrveh. Voziček je prislonil ob peč, z dolgim železnim kavljem je prijel mrliča pod brado ali v usta in ga spretno porinil v ogenj.

Bil je Bibelforscher — član verske sekte, ki odklanja prijeti za orožje. Zato je bil tukaj in je vihtel še vse bolj strahotno orožje: svoj železni kavelj.

»Koliko ste jih sežgali?«

Vladimir Lakovič:
Počitek

Pokazal je samo molče z roko na hrib pepela za krematorijem.

Midva z Bogdanom pa sva se sprehodila po gozdu: že je zelenelo, že brstelo, bila je že pomlad. Navdajali so naju prijetni občutki: bila sva si tovariša, prijatelja.

Kam bi?! V goščavi sva slutila skrite gestapovce-vojake, okoliškemu prebivalstvu nisva zaupala. Po oblekah sva na daleč spoznavna. Brez hrane sva. Sklenila sva oditi nazaj, bova pa stalno pazila v bližini najine odprtine, da smukneva skozenjo, kadar bo potrebno.

Prave hrane ni bilo. V kuhinji ni nihče več kuhal. Za revir so dobili v skladiščih neko gosto, črno, sladko snov, ki se je vlekla kakor kolomaz: melaso. Od tiste melase smo živeli in od zrnja. Ali bomo poginili od gladu? Tik pred vrati svobode? Tako smo se spraševali...

dokler se ni nekega jutra raznesel glas, ki je šel kakor vihar, da so se pred vhomom v taborišče pojavili Američani na jeepih.

Američani, naši zavezniki, naši osvoboditelji! Drveli smo preko apelnega prostora, spotikavali smo se, odrivali, suvali.

Živeli Američani — živeli zavezniki!

Bilo je 23. aprila 1945.

Ne vem, koga sem objel, komu sem hlipal na prsih. Spregovoriti nisem mogel, tiščalo me je v prsih, v očeh so bile solze, lile so v potoku. To pot ne od žalosti in obupa, ampak od veselja in sreče. Če ne bi priteklo, bi me zadušilo od sreče.

Pa zakaj nam ne odpro vrat? Zakaj nam ne pustijo zleteti v svet? Vzvišeni, ponosni, zmagoviti sede na svojih vozovih.

Prvo, kar smo od njih prejeli, so bili paketi: vojni paketi in znani paketi Rdečega križa — težki po 5 kg. Kakšno bogastvo, kakšni zakladi!

Sladkor, kava, kakao, keksi, bonboni, prepečenec, za kadilce še cigarete. Prav je, da so samo prebavljive reči, kajti praznim, sestradanim želodcem bi vsaka preobremenitev lahko usodno škodovala.

Ali so take stvari še na svetu? Jedel sem s previdnostjo in užival s slastjo in globokim spoštovanjem. Mnogi so jedli nezadržano, požrešno: preobjedli so se do smrti.

Vračali so se, počasi, v skupinah — tisti, ki so bili odšli na transport. Pri-povedovali so strahote: če je kdo omagal, izstopil, če ni mogel več naprej, če je hotel počiti, je odjeknil strel in zvrnil se je človek. Cenijo, da se s pohoda ni vrnila polovica tolikih tisočev, ki so bili odšli. Niso daleč prišli, ko so jih dohiteli Američani na jeepih in jih rešili. Straže-vojaki so se porazgubili. Bili so presenečeni in niso imeli več časa, da bi izvršili nad jetniki tisto zadnjo podlost, da bi jih vse po vrsti likvidirali.

Naša slovenska skupina se je skoraj vsa vrnila; zelo sem bil vesel, ko smo si segali zopet v roke.

Revir so izpraznili, taborišče obrnili.

Mi smo prišli v nekdanja bivališča gestapovcev onstran žične ograje okrog upravne zgradbe. Bolniki so napolnili barake nekdanjih stražarjev-vojakov. Tam v taborišču so ostali kriminalci-kapi — in polovljeni nemški vojaki.

Prevzel sem vodstvo barake jetnikov. Bilo jih je premnogo: težjih, najtežjih, brezupnih. Hropeli so, se izkašljevali, bljuvali kri. Vsi so želeli domov hitro, takoj. Nekatere je držala pokonci samo še misel na vrnitev, na svidenje z domačimi in — potem niso hoteli živeti nič več. Posebno za nekega Belgijca

sem posredoval na komandi, če bi ga bilo mogoče odpeljati z letalom. Bogati so njegovi starši, gotovo bodo vse plačali, vse ukrenili, da se vrne sin. Vzbuja sem mu upanje do zadnjega.

Nikoli več ni videl svojega doma.

Za streljnice in bolničarke smo dobili sestre nemškega Rdečega križa, oblečene v lepe, sive nemške uniforme. Spočetka so se nekam mrdale, ustavljale. Dopovedoval sem jim, kako soodgovorne so tudi one za to strašno stanje, za bedo teh bolnikov. Ko sem jih pa še celo odločno zaščitil pred grobim napadom ter zaušnico nestrpnega in zagrenjenega bolnika, so se voljno vdale, stregle in mi pomagale. Navdušene pa niso bile videti.

Kot zdravnik sem dobil na rokav bel pas z rdečim križem: z njim sem se smel kretati tudi v bližnji okolici.

Bil je že maj.

Krenil sem najprej v gozd, globoko v gozd. Kako lep se mi je zdel! Tako čudovitega nisem videl še nikoli. Te zdrave, mogočne, košate smreke in mehki mah, ves posejan s srebrnimi nitkami stanijola, ki so ga metali iz letal. Sredi takega gozda, sredi globokega miru sem zlezal na skalo, vso oblito s soncem in toploto. Slek sem se do golega in se predal razkošju blaženih občutkov.

Enkrat sem zašel več ur daleč. Prišel sem skoraj do češke meje: ali naj se vrnem, ali naj grem naprej!

Drugič sem prišel v nemško vas. Srečal sem kolono vračajočih se nemških družin, ki so bežale ob polomu. Bile so na vozovih, kakor cigani. Pravzaprav sem bil neoprezen in pedrzen.

Prišel sem tudi v kamnolom granita. Ogromni bloki kamenja, obdelani in neobdelani, so ležali vsevprek. Koliko ljudi se je izčrpalo na njih do smrti, koliko jih je obležalo od udarcev s cepinom skozi lobanjo!

V bližini delavnic, kamor so hodili ljudje na težaško delo, sem naletel na letalo, skrito med drevesi, ki ni nikdar več zaživelo, nikoli več trosilo smrti.

Kamor si stopil, kamor si pogledal — povsod samo sledovi pustošenja, uničevanja, razbitin in razdejanja.

Prodrl sem tudi do razvalin starega gradu roparskih vitezov, ki obvlada vso okolico. Američani, ki so me srečali in s katerimi se nisem sporazumel, so me fotografirali. Tako zapušča človek sledove svojih potov, ne da bi vedel zanje.

Najlepše pa je bilo v dolini ob jezerih. Mimo travnatih livad, preko cvetočih travnikov in dalje mimo drevesnih skupin, kjer so duhtele šmarnice, je držala steza. Jezero v dolini ni bilo veliko. Obdano je bilo z drevjem, ki je namakalo svoje veje v kristalno čisto vodo. Bil je maj, neobičajno lep in topel. Odvrigel sem obleko — kako, da sem tako sam! — in se sproščeno predal prijetni vodi. Čutil sem, kako se mi vračajo moči in sile. Iz dneva v dan sem bil čilejši in krepkejši. Saj me je bilo taborišče do kraja izmozgalo: moja teža je skopnela na dve tretjini. Bili so časi, ko sem si moral pomagati z rokami ob stegnih, da sem se mogel zravnati. Mogoče se imam zahvaliti le dejstvu, da me je leto v partizanih okrepilo, utrdilo telo in dušo, da sem zdržal in ostal.

Nekoč me je ob drugem še manjšem jezeru — večji mlaki — sredi živo zelenih trat presenetila nevihta. Zatekel sem se v letoviško kočico, ki je čepela še gori v bregu. Imela je pokrito lopo. Sedel sem v slamnat naslanjač in odkril v odprtih predalih ilustrirane mesečnike. Vzel sem jih in gledal slike. Zunaj se je izlivala ploha. Meni pa je bilo kar prijetno. Našel sem tudi dnevnik gospode iz Weidena, ki je prihajala vsako nedeljo sem na oddih. Nepomemben,

neduhovit, nezanimiv dnevnik: strogo po datumih, kdo je bil tu, kaj so jedli, kaj pili, in da so se kopali.

Zabeležil sem še svoj obisk in zapisal:

*Živé naj vsi naródi,
ki hrepene dočakat' dan,
da, koder sonce hodi,
prepír iz svéta bo pregnan,
ko roják
prost bo vsak,
ne vrag, le sosed bo mejak!*

Skušal sem verze preliti v nemščino, da bi jih obiskovalci razumeli in se morda nad njimi zamislili.

To je bil moj najlepši maj v življenju:

povratak v življenje — v novo življenje!

Skojevci

To je odlomek iz romana »Spomladanski mraz«, ki bo izšel prihodnje leto pri zavodu »Borec«. Roman zajema boj okupirane Ljubljane, dogaja pa se spomladi 1943. — Op. ur.

NAGLO je zavil okoli vogala. Ujel je še, kako se je za oknom komaj opazno zganila zavesa. Če ne bi bilo tega znaka, bi šel čez vrt. Če bi ga zgrabili, bi rekel, da si je izbral samo bližnjico. Tako pa je vedel, da je vse v redu, da so za zdaj varni.

Odprl je vežna vrata. V nos mu je udaril duh po zatohlem. Pognal se je po strmih betoniranih stopnicah. Vrata kuhinje, kjer naj bi imeli sestanek, so bila samo priprta. Odrinil jih je.

Stal je sredi kuhinje. Na obrazu je začutil vročino, ki je puhtela od štedilnika. Pogledal je za mizo. Tam sta sedela Francelj in Luka. Gledala sta Marjano, ki je stala ob oknu in skozi mrežasto zaveso opazovala ulico. Pri tem si je z roko gladila bujne svetle lase, se pretegovala in bočila prsi.

Lepa je, je pomislil. Rekel pa je: »Dober dan«.

Odložil je površnik in tudi on sedel za mizo. V kuhinji je bilo tiho. Samo na starinski ozki in visoki kredenci je tiktakala oguljena, zarjavela budilka z rimskimi številkami. Bilo je točno pol sedmih. Marjana je stopila h kredenci, odprla predal in z njega potegnila izprano odejo. Z njo je potem zagnila okno.

Opazil je, kako jo Francelj in Luka še vedno gledata. Vsak njen gib sta spremljala z očmi. Nič čudnega, je takoj pomislil Janez, lepa je. Pa še kako! Čeprav je vojna in čeprav pravijo, da zdaj ni čas za take reči, dekleta pogledati ni greh.

Tudi sam se je že dvakrat zaljubil. Prvič pred leti, ko niti vedel ni, kaj se pravi biti zaljubljen. Zato se ni mogel načuditi, zakaj si tako želi božati, poljubljati in ljubkovati malo Hrvatico Zlato, ki je prišla v njihov razred za nekaj mesecev.

Drugič se je zaljubil konec leta, preden se je začela vojna. V svetlolaso dijakinjo, ki se je vozila s tramvajem v šolo tako kot on. Zaradi nje je hodil naslednje leto maja meseca k večernicam, čeprav je bil dejansko že brezverec. Zaradi nje je prezebal pri drsališču, kjer se je drsala. Potem je zvedel, da deklica njegovih sanj so-

Uporniki (detajl spomenika na Urhu). Posnel Sergej Cesar

vraži partizane. Ljubezen je splahnela. Počutil se je osamljenega in razočaranega. Podobno kot junaki iz povesti in romanov, ki so zaradi razočaranja v ljubezni pozabili nase ter skušali v bojih najti nadomestilo, se je tudi sam sklenil popolnoma posvetiti boju za osvoboditev. Le včasih, kadar je videl zaljubljenca, ga je za trenutek zaskalelo pri srcu.

Kljub temu zaljubljenecv ni sovražil. Le razumeti jih ni mogel. Prav tako ni mogel razumeti tistih moških, ki so jim včasih hkrati vse ženske, ali vsakikrat druga. Marjano pa je občudoval tudi zaradi poguma. V njegovih očeh je pogum veljal za največjo vrlino, za večjo kot lepota ali inteligenca.

»Spet je zamudila, zlodjeva smrklija,« je počasi izustil Luka in pogledal na uro. »Naj zamuja, kadar gre na sestanek s fantom. Tole tukaj pa je preveč resno.«

»Počakajmo še malo. Morda ni zamudila po svoji krivdi,« je rekla Marjana.

»Treba jo bo naučiti reda. Saj ima uro,« je brž dodal Francelj.

Sedeli so molče, zatopljeni vsak v svoje misli. Nenadoma je Luka vprašal Janeza:

»Kako pa je kaj zdaj pri vas doma? Ali te pustijo ven?«

»Kje neki! Zlagal sem se. Zadnjih štirinajst dni mi je prišlo prav, ko sem hodil k zoboderu. Popoldne grem ven, vrnem se pa zvečer. Če me mati kaj vpraša, rečem, da sem moral dolgo čakati, ker da so bili italijanski vojaki v čakalnici in je zdravnik opravil najprej z njimi.«

»Kaj če pride mati ali sestra kdaj pogledat, kje si in če si res tam?«

»Potem bo pač zvedela, da sem nekam šel.«

»Potem bo spet doma pretep?«

»Bom že potrpel,« je rekel tiho Janez. »Sicer me pa pošljite k partizanom. Dve leti ga že lomim po Ljubljani, pozna me nešteto ljudi in prav lahko kdo kaj čevke. Celo sedanji belogardisti me poznajo — iz leta enainštirideset, ko smo si dajali še časopise, mi njim svoje, oni nam svoje. Bojim se, da me imajo zapisanega, da me bodo vsak trenutek zgrabili. Dandanes gredo ljudje v zapor že zaradi mnogo manjših grehov...«

»No, no,« ga je skušal potolažiti Luka, »vsi smo na tem. Morda pa imaš le privede. Vsi smo v nevarnosti. Vsi ne smemo k partizanom. Kdo bo potem ostal tukaj? Ali naj mesto ostane prazno, brez organizacije? Bomo že šli, ko bo čas za to, vsi skupaj! Za zdaj tudi partizani nimajo dovolj orožja. Samo v breme bi jim bili, nosili bi kotle in lupili krompir. Kmalu bomo v mestu organizirali vstajo, partizani pa bodo napadli Ljubljano od zunaj. Takrat bomo zaplenili dovolj orožja.

Danes se bomo o tem podrobneje zmenili. Dobil sem direktivo. Kmalu bomo udarili. Če nam bo trda predla, se prebijemo iz mesta v hribe. Do takrat pa — ukaz je jasen: k partizanom smejo samo taki mladinci, ki jih policija že kar preveč išče in zasleduje.«

Janez je v mislih zaklel, rekel pa ni nič. Poznal je Lukovo nepopustljivost pri tem in pri drugih vprašanjih. Dobro je vedel za take in podobne ukaze. Nasploh je tako, je mislil, da te nihče ne vpraša, kam bi rad in kje te bolj veseli. Tiščijo te tja, kjer se jim zdi, da si potrebnejši. Jaz bi pa bil rad vojak, partizan. Biti aktivist je postalo že preveč dolgočasno.

Držijo nas v mestu, kjer moramo čakati, kdaj nas bodo ušivi policisti prišli iskat; kdaj se bo kakšni smrdljivi vojaški vlačugi zljubilo reči, da sem komunist; kdaj bo med zaslišanjem cágav študent omenil moje ime, ali kdaj bo storila isto krhka gospodična, ki se je lani šla Osvobodilno fronto, ko je bilo to še moderno in ne preveč nevarno. Ustrelili me ne bodo, ker sem še premlad, pač pa bom do konca vojne gnil v ječi nekje v Italiji. Saj se zelo redko zgodi, da koga pridejo ponoči iskat in ga ne najdejo doma. Taka zvita buča ali tak cepec, ki ima srečo kot vsak neumen kmet debel krompir, gre lahko k partizanom. Če bi vsakikrat, kadar koga zapro, lahko šel za nekaj dni spat kam drugam...

Če bi to storil, bi nastal doma tak direndaj, da joj. Mati bi šla najbrž na policijo jokati, da je izginil sin, ali vsaj vprašati, če so ga zaprli. Podnajemnik Pavle bi zvedel, da me ni bilo vso noč doma. On je italijanski konfident, plavogardist. To se pravi, če bi izostal z doma le eno samo noč, bi potem moral k partizanom. To ve tudi Luka. Zato mi ne bi dovolil kaj takega. Razen če bi zagotovo vedel, da pridejo tega in tega dne ob tej in tej uri pome. Kako naj to zvem? Če bi bil muha in če bi lahko letal po policijskih pisarnah...

»Da ne bi mati napravila direndaja pri zobozdravniku?« je zaskrbelo Luko.

»Zobozdravnik je naš človek. To sem zanesljivo zvedel. Pa tudi sam vem. Ko sem prišel k njemu s pol usti gnilih zob, sva bila sama v ordinaciji. Pregledal mi je škrobine in mi resno rekel, da bo zdravljenje trajalo najmanj dva meseca. Nekaj je pogodrnjal, da ljudem zdaj zobje zato tako hitro gnijejo, ker je vojna in ni prave hrane. Prosil sem ga, če bi se dalo napraviti prej. Hotel je vedeti, zakaj. Dejal sem mu, da so pač zdaj taki časi, ko včasih pobirajo popolnoma nedolžne ljudi s cest in iz šol. Ne bi šel rad s piškavimi zobmi v zapor ali internacijo.

Opozoril me je, da bo hudo bolelo in da ne ve, če bom zdržal. Rekel sem, naj bo, kar hoče, in takoj se me je lotil. Rečem vam, fantje, da sem trpel huje kot Kristus. Že prvi dan me je obdeloval skoraj dve uri. Skakal sem po tistem mučilnem stolu kot

kavboj na indijanskem mučilnem kolu, pljuval kri, bruhal in tudi solze so mi že pri-vrele v oči. On pa mi je dajal piti žganje, zastonj mi je dal injekcijo proti bolečinam. Pogosto je spraševal, če sem se premislil. Dostikrat me je imelo, da bi ga prosil za ne-kaj dni oddiha, pa sem se raje ugriznil v jezik. Že sem videl samega sebe za rešet-kami ali pri partizanih z oteklim obrazom in škrbastimi usti. Nazadnje sem se nekako privadil. Počutil sem se, kot bi treniral za fakirja.«

»Pa ti doma verjamejo, da hodiš k zobozdravniku?«

»Verjamejo, pa še kako! Vsakikrat pokažem, kaj mi je naredil v ustih!«

Francelj je pogledal na uro, nato pa je rekel:

»Ne bo je. Najbrž se ji je kaj pripetilo. Pol ure ne bi zamudila zaradi malomar-nosti. Začnimo, potem pa brž poizvedovat, zakaj je ni bilo.«

»Pa začnimo...«

Luka je dvignil pest in pozdravil »Delu čast!«

Odgovorili so mu: »In oblast!«

Potem je nadaljeval:

»Prva točka dnevnega reda — konspiracija!«

Potegnil je k sebi knjigo, ki je ležala na mizi, in jo odprl. Bila je italijanska vad-nica za začetnike.

»Da boste vedeli, kaj se učimo, vam preberem tretjo lekcijo. Poleg tega se učimo italijanske konverzacije.« Prebral je in opozoril, naj si zapomnijo vsebino. Nato je vprašal Marjano:

»Ali je kdo na straži?«

»Moja sestra Anka in mati stražita vsaka pri enem oknu. Dvojni udarec z nogo na stropu pomeni nevarnost...«

Prav tedaj je v veži nekaj zaropotalo. Obstali so kot pribiti in Janez je čutil, kako ga obliva leden srh. Luka je presenečeno tipal po žepih in naglo vstal. V dveh skokih je bil pri štedilniku. V roki je držal nekaj listkov.

Vrata so se odprla in v sobo je planila Aljoša, upehana in bleda. Zbegano jih je pogledala...

»Kje pa hodiš? Ali se zdaj pride? Za sestanke s fantom si izberi kak drug dan,« jo je pičil Luka.

Dolgo ni prišla do sape. Janez jo je gledal in zdela se mu je čedalje lepša. Bila je sloka mladenka, toda okroglega obraza in polnega telesa. Lase je imela lepo poče-sane, oblečena je bila po najnovejši modi. Živo nasprotje deklet iz predmestja, ki so bile revno oblečene in so se med vojno še nekolikanj zanemarile, da bi se ognile očitku, kakšne malomeščanke so, je pomislil. Nič čudnega ni, da je še vedno prenesla vse, kar je bilo treba, da se je vsakikrat prebila skozi najbolj temeljite preiskave in blo-kade. Če jo je vojak pogledal, je moral biti kot zacopran in menda mu je puška kar padla iz rok...

»Okoli policijske stražnice je vse črno kvesturinov,« je hitela pripovedovati Aljo-ša. »Najbrž nekaj pripravljajo. Nekakšni avtomobili vozijo okoli. Razlezli so se po vsej Šiški. Ko sem hotela iti na sestanek, so šli za menoj, mi žvižgali in me ogovar-jali...«

»Saj ni čudno,« je bleknil Francelj. Ni se zmenila za njegovo opazko. Nadaljevala je:

»Jaz pa polno srajco literature. Ali naj grem taka mimo? Saj veste, kakšni so, kadar vidijo žensko. Lahko se kdo spomni in me preišče. Vse bi našli. Domov se tudi nisem več upala. Uspelo mi je, da sem prišla mimo njih. Že sem mislila, da sem se izmazala, ko spet zagledam tri. Šli so za menoj. Zavila sem v stransko ulico, oni pa za menoj. Stekla sem v drugo ulico, pa so bili spet za menoj. Zdaj sem

se ustrašila, da me bodo čisto zagotovo preiskali, ko so me videli bežati. Za nekim vogalom sem odvrгла sveženj letakov in vse ostalo, kar sem imela pri sebi. Komaj sem to napravila, že sem srečala drugo trojko. Pustili so me mimo. Ko so se srečali s tistimi, ki so hodili za menoj, so nekaj šušljali, nato pa stekli za menoj. Ukazali so mi, naj počakam.

Pregledali so mi torbico, me otipali, ti nesramneži, nato pa spodili domov. Trda od strahu sem prišla domov. Medtem se je vse nekako pomirilo. Okoli policije je bilo vse mirno. Zdi se mi, da sem jih videla notri. Najbrž čakajo noči.

Vrnila sem se po tisti sveženj, ki sem ga odvrгла in prišla sem.«

»Te je kdo videl?« je zanimalo Luko.

»Nihče. Ceste so prazne kot pred nevihto.«

»Seveda, Italijani so Italijani. Ko te vidijo, so čisto nori. Nič čudnega, če so taki. Če bi volili najlepšo slovensko skojevko, bi izbral tebe.«

»Najbrž se je v stražnici izmenjala posadka.«

»Ne verjamem,« je ugovarjala Aljoša. »Prejšnja posadka ni odšla nikamor. Posadke se res menjajo, toda vsakokrat zjutraj. Ves dan traja direndaj. Vozijo sem in tja kovčke, posteljnino in drugo ropotijo. Sicer se je pa sedanja posadka zamenjala šele pred tremi dnevi. Kot vem, se menjajo približno vsaka dva tedna.«

»Začnimo že vendar. Navsezadnje bo res racija in nas bodo takole ujeli. Do osme bi bil rad doma. Ne bodo mi verjeli, da sem bil pri zoboderu. Danes mi je samo nekaj pilil in ne bom imel kaj pokazati...« je rekel Janez.

Če bo kaj, imam popravljen zob, je pomislil takoj nato. Res sem imel neumno srečo. Toda kaj si bom moral izmisliti drugič, če bom hotel zvečer na sestanek ali na akcijo.

»Druga točka dnevnega reda: Položaj doma in po svetu.«

Govoril je Janez, ki je hodil poslušat radijske vesti k znancem. Ti znanci so imeli zveze s podkupljivim tenentejem karabinjerjev. Zato jim je uspelo dobiti nazaj zaplenjeni radijski sprejemnik. Nekaj tisoč lir, svinjska krača in jajca so premotile oficirja, da je napisal priporočilo. Radijski sprejemnik se je vrnil iz skladišča, in zdaj ga je hodil Janez poslušat vsak dan.

Pripovedoval je o ruski zimski ofenzivi pri Stalingradu. Napredovali so osemdeset kilometrov v enem samem dnevu. Toda zasedli niso nobenega pomembnega mesta. V Afriki Nemci in Italijani bežijo. V Bosni divjá huda sovražna ofenziva, partizani se bojujejo ob Neretvi, poroča Svobodna Jugoslavija. Pri Metliki so slovenski in hrvaški partizani hudo naklestili Italijane...

»Tretja točka dnevnega reda: Predavanje iz teorije marksizma — o fašizmu kot diktaturi finančne oligarhije...«

Zdaj je nastopil Francelj. Govoril je počasi in preudarno. Pri tem se je posluževal listka, popisanega z drobno pisavo. Med pripoved je vpletal tujke in izreke latinskih modrecev.

Seveda, je pomislil Janez. Osmošolec je, eden izmed najboljših dijakov. Zelo je pameten. Komaj nekaj mesecev je organiziran, pa je že član kvartnega odbora. Mi, ki vozimo že proti koncu drugega leta, pa smo ostali, kjer smo bili. Nas imajo pač za otroke...

Pritrjevali so mu, pa tudi ugovarjali. Razvila se je živahna razprava. Čas je hitro tekkel in nazadnje je Luka predlagal, naj bi nehali. Treba se je pomeniti tudi o drugih rečeh, o delu skojevskih organizacij.

Zmenili so se, da bodo prihodnjič razpravljali o diktaturi proletariata in da bo predavanje pripravila Aljoša. Nekoliko se je otepala in se izgovarjala, da ne zmore, da je zanjo pretežko. Luka je zakašljaj in jo pogledal izpod čela:

»To pa ne! Šestošolka, članica kvartnega odbora, pa ne bi zmogla! V šoli nisi med najslabšimi. Kako naj razume te reči delavec ali kmet, če jih mi dijaki ne?«

»Že res, toda saj ste me zato vzeli v odbor, da bom prenašala tisk...«

»To je res. Toda tudi teorijo moramo znati. Če jo znamo, bomo lahko vedno in povsod sami odločali. Ne bo vedno mogoče čakati na direktive.«

»Zaostajaš v razvoju,« se je vmešal Francelj. »Časa je resda malo, neposredno organizacijsko delo ima prednost. Učenja pa kljub temu ne smemo zanemarjati.«

Hotela je nekaj reči, že je odprla ustnice, pa se je premislila in zadnji trenutek obmolknila.

»Boš ali ne boš?« je vprašal Luka.

»Če bi mi kdo pomagal...«

»Bom pa jaz,« se je ponudil Francelj.

»Četrta točka dnevnega reda: vojaške naloge...«

Govoril je Francelj. O nujnosti takojšnje reorganizacije Narodne zaščite, ki mora postati udarna enota. Vanjo je treba vključiti vse za boj sposobne fante in dekleta. Takoj se morajo začeti uriti z orožjem, treba je nabaviti nekaj pištol in bomb. Dekleta morajo v tečaje za bolničarke. Organizacija mora biti pripravljena na oboroženo vstajo v mestu, medtem ko bodo od zunaj napadli partizani. Potem pojdejo vsi člani iz mesta k partizanom.

Nato so nekaj časa razpravljali o vsakem posamezniku posebej, če je primeren za člana Narodne zaščite. Nazadnje, ko so ugotovili, da so vsi več ali manj uporabni za to ali ono nalogo, so jih sporazumno razdelili v skupine po pet. Dogovorili so se, kdaj bodo zaprisegli še tiste, ki jih še niso.

»Še nekaj,« je rekel Francelj. »Postal sem četni komandir, zato ne morem biti obenem tudi vodnik. Predlagam, da postane vodnik tovariš Janez...«

»Kaj pa obveščevalna?« je rekel Janez, čeprav ga je Francjev predlog navdajal s ponosom. Že od nekdaj je želel biti vojak, zdaj se ta njegova želja začenja uresničevati.

»Saj res. Vojaški nastop imaš. Obveščevalno lahko prevzame kdo drug. Na primer Marko...«

»Sprejeto!«

»Sprejeto,« so kot odmev odgovorili člani odbora.

»Zvezo boš vzdrževal tudi nadalje kar z menoj,« je rekel Francelj.

»Peta točka dnevnega reda: obveščevalno poročilo...«

To je bilo Janezovo področje. Govoril je o ukazih, ki jih je sprejel od rajonskega obveščevalca. Potrebno je napraviti skico utrdb ob mestni meji, ugotoviti število vojakov in kakšno orožje imajo. Prav tako bo treba narisati sovražne postojanke v mestu na področju kvarta. Označiti vse sovražnike na skici ulic. Ugotoviti sistem kanalov in električne napeljave. Kje je gradbeni material za barikade...

»Moralno stanje pri sovražniku: Ugotovljeno je, da je po nemškem porazu pri Stalingradu zavladala med vojaštvom panika in demoralizacija. Kljub temu se ne smemo preveč zanašati na to. Naše napore za notranje razsulo vojske je treba podvojiti. Sovražnik nam lahko zadá še hude udarce, če ne bomo dovolj budni.

V Italiji se nekaj kuha. Ljudstvo je nezadovoljno, delavci se upirajo. Razdor med fašisti in liberalno buržoazijo se veča. Širijo se glasovi, da so nekateri industrijski krogi preko Vatikana poslali Ameriki in Angliji predlog za separatni mir med Italijo in zahodnimi zavezniki. Pri nas v Jugoslaviji skušajo speljati tako svojo politiko preko četnikov in belogardistov.

V primeru, če Italija izstopi iz vojne, jo bodo napadli Nemci. Mi lahko pridemo do večjih količin orožja...«

Strmeli so vanj in Marjana je čisto tiho dejala:

»Včeraj sovražniki, smo lahko jutri zavezniki...« je pripomnil Francelj.

»Kot vedno bomo obveščevalne naloge izvršili vsak posamez. To sem vam povedal samo zato, da boste vedeli, kaj delamo...«

»Pa bela garda? Kaj pa ta dela na našem terenu?« je vprašal Luka.

»Zadnje čase ni nič novega.« Tudi oni so se ustrašili nemškega poraza pri Stalingradu. Vsi tisti, ki jih poznamo že od lani, se še vedno družijo in kujejo načrte, kako bo po vojni. Novih pristašev nimajo, starih pa je toliko, da je preveč prstov obeh rok, če jih hočeš prešteti...«

Francelj se je zasmejal.

»Pa je res lepo, če je tako,« je dejal Luka. »Na srečo poznam naše Šiškarje in vem, da je tako. Toda, kaj bo, če se vojna ne bo tako hitro končala in se bodo sicer naši ljudje ustrašili naporov in žrtev? Tudi na kaj takega moramo biti pripravljeni.

Menda še ne veste, kaj se je zgodilo v nekem našem rajonu? Policiji je uspelo razkrinkati nad sto ljudi, ki so delali po liniji Osvobodilne fronte in Narodne zaščite. Drug drugega so izdajali. Ne zato, ker bi bili sovražniki. Enostavno niso vzdržali mučenja...«

»Pri nas kaj takega ni mogoče,« je rekel Francelj.

»Šesta točka dnevnega reda: razno.«

Marjana je vzela iz knjige droban listič in rekla:

»Na naš teren se je priselila Slavka Tušnik iz Most, članica SKOJ. Treba jo bo vključiti v enega naših aktivov. Kdo bo šel k njej?«

»Nihče, če nam je kaj za našo prostost,« se je vmešal Janez. Rdečica mu je šinila v glavo, ko je to rekel. Začudeno so ga pogledali.

»Kaj pa imaš proti njej?« je vprašal Luka.

»Dosti. Četniška vohunka je. K našemu rdečelascu hodi in ostaja pri njem včasih tudi čez noč. Ta pa skojevka!«

»Kdo jo je vendar sprejel?«

»Po redni zvezi sem dobila listek z njenim priimkom, imenom, naslovom in geslom,« se je branila Marjana.

»Takoj je treba v Moste sporočiti, koga so imeli v svojih vrstah. Rdečelasec je nevaren četniški in italijanski agent, navaden, plačan ovaduh. Eden tistih, ki so se prodali za sto lir. Povezan je z vrhovi četniškega gibanja v Sloveniji. Srečo smo imeli, da jo Janez pozna. Drugače bi se z nami vsemi seznanila in nekega dne bi se znašli za zapahi.«

»Tovariši, sovražnik ne misli zlepa položiti orožja. Vedno bolj se bo posluževal vohunskih uslug naših, slovenskih izdajalcev. Primer Slavke Tušnikove naj nam bo v resno opozorilo. Tudi nesreče, ki je zadela naše organizacije v tistem rajonu, o katerem sem prej govoril, je kriv izdajalec. Belogardističnemu agentu se je posrečilo vriniti v enega naših odborov. Uspehu policije je botrovala blebetavost enega naših aktivistov. Hvalisal je na tretjem mestu in policija je lahko začela s preiskavo, ne da bi ji bilo treba razkriti vohuna. Toda vohunu so že na sledi in kmalu bo plačal izdajstvo.« Zadnje besede je Luka izgovoril odločno

»Še kaj? Če ni nič, pojdimo. Prihodnji sestanek čez osem dni ob tem času, pri Marjani seveda, če ne bomo našli drugega prostora...«

Janez je odšel prvi. Pravico, da zapušča sestanek prvi, si je izgovoril že pred meseci, ker je imel najstrožje starše, ki niso smeli vedeti, da se njihov sin udeležuje pri taki nevarni zadevi, kot je uporniško gibanje...

Pod površnikom je tiščal sveženj letakov in nekaj brošur, ki bi jih moral v najkrajšem času prebrati in oddati drugim.

Odlomki iz

»Pogovorov z onstranskimi«

CVETKO ZAGORSKI

1

V MESTU se je prikazal dolg, motovilast mlad mož. V ozkih, cevastih hlačnicah, vitek, tenak, slok je hitel po promenadi Gosposke ulice, postajal pred bifejem zgoraj na oglu in z mehkim rjavimi očmi pod visokim čelom meril v daljavo, ko da bi koga iskal. Okoli tenko oblikovanih, živih ustnic mu je trepetal vesel, pomenljiv, pogosto hudomušen nasmeš.

Student? Ne, kar preveč motovilast je, ni mu videti, da bi ga kaj dolgo klesale šolske klopi. Delavec? Mogoče, ampak ne težak, preveč gibčen je. Lahko bi bil boljše vrste obrtnik, tak, ki vlaga v svoje sebe, svoje zamisli. Prav gotovo pa ne slovenski intelektualci: preveč svoboden je, sproščen, nezadržan, brez lupine, preprost v gibih, pogledih, smehljaju.

Nekdaj je bil res obrtnik: mizar. Še prej pastirček, hlapček. Tudi bolnik je bil: TBC. In tudi arestant: komunist. In pisatelj: napisal je že mnogo pesmi, črtic, povesti, nekaj dram. Pisatelj posebnega kova, iz posebne zibke: samouk. Takih je bilo malo, a kolikor jih je bilo, nobeden ni končal srečno. Ob zibkah jim niso stale prave rojenice.

(Slovenska socialna lirika ima globlje korenine, kot to po navadi navajajo literarni zgodovinarji, ko ji za rojstno leto prisojajo 2. desetletje tega stoletja: Karl Drogenik, za primero, je že zdavnaj prej pisal socialne pesmi, pa ne slabe, snoval časnike, z njimi hiral in romal s culami in otroki po svetu...)

Človek se je moral po dvanajst in več ur na dan pehati z najbolj grobim delom, da je preživel sebe in družino — in tlačiti vase vsako misel, vsako čustvo, vsak gib po lepoti, resnici.

Čufar pa je dobil iz Amerike dolarje za neko svojo povest. In s temi dolarji je začel živeti življenje svobodnega človeka, delavskega pisatelja, umetnika. Ampak še zmeraj je ostal vse, kar je bil tudi prej: pastir, delavec, mizar, komunist, arestant...

Jesenice so mu postale pretesne. Jesenice: delavski revir, kjer ga je vsakdo poznal, kjer se je toliko angažiral, prosvetno in politično: predaval, režiral, organiziral... Posebno žandarji so ga predobro poznali. On pa se je želel učiti, ne le učiti druge, in pisati. Zato je šel v Ljubljano. Ampak Ljubljana mu je bila pregošposka, preveč frakarska, filistrska. Odločil se je za Maribor. Štajerci so bolj sproščeni, naravnost, mesto proletarsko, brez ponarejenosti, domišljavosti, brez tiste kulture, ki bi živila rada sama zase, ubežala življenje.

Tak se je prikazal na mariborski promenadi, na »oksenšantu«, v središču družabnega življenja meščanov, srednješolcev, vajencev in pomočnikov, delavk in služkinj. Mesto ga je takoj sprejelo za svojega in tudi on je sprejel mesto.

Lahko bi si našel sobo v mestu — takrat so oddajali ljudje sobe za mal denar — ampak raje se je naselil v predmestju, na Pobrežju. Tam se je počutil med svojimi, lahko je dihal in pisal. V Mejni ulici so si postavili hišice delavci, nameščenci, delavni in skromni ljudje. Še kadar je šel v gledališče, je hotel ostati med najskromnejšimi: hodil je stat na galerijo. Takrat tega nisem razumel. Z galerije vendar komaj kaj vidiš, od zgoraj navzdol, še slabše pa slišiš na tako razdaljo. Pa tisto prerivanje in slab zrak, ki se segret dviga iz parterja in lož proti stropu...

Čufar se za to ni menil. Nasmijan je hodil svojo pot, jemal, kar mu je bilo potrebno za rast, in ni imel nobenih predsodkov. Kultura? Pha! Literatura? Pha! Akademizem se ga ni dotaknil. Rad pa je imel Gorkega, Zolaja. Pel je po svoje, kakor je najbolje vedel in znal, in kakor je menil, da ga bodo ljudje najlažje razumeli. Če zna kdo bolje, pa naj. Meni je prav tako, kakor znam. To je moja umetnost in naša umetnost, proletarska, ljudska, slovenska. Povedati hočem, kar imam povedati. Tudi zabavati se hočem in zabavati druge. Smejati se. Spremljati svoj razred na njegovi poti — skozi stavke, brezposelnost, pomanjkanje, boj in revolucijo.

Saj je tudi Prežih tako mislil.

Razlike so v izrazni moči, v tem, kako daleč in globoko seže pogled.

Čufarja je nosilo na svojih krilih vse to življenje, gibanje predmestja, njegovega razreda, ki je v dolgih kolonah hodil v železarno, v železniške delavnice, v tekstilne tovarne, v obrtne delavnice.

Okoli njega so bili študentje, ki so nosili v Ljubljano duh predmestja in se vračali od tam z literaturo, delavci, ki so peli v pobreški »Svobodi«, igrali Cankarja, tam blizu je stanoval Vilko, organizator protidraginjskih in protivojnih demonstracij, živahen fant, poln smeha in gibčen ko kuščar.

Pot domov ga je vodila čez most, po prašni in blatni Pobreški cesti, mimo bolnišnice, mrtvašnice, kaznilnice, in po Mejni ulici, obdani z vrtovi, plotovi in majhnimi hišami. Spominjala ga je Jesenic: tudi tam je bila ozka ulica, vrtovi in hišice. Samo da je bilo tam, na Jesenicah, vse dosti ožje, vrtovi stisnjeni v sotesko, da so komaj dihal in zeleneli, in tudi hišice so komaj dihale in ljudje v njih. Na ozek prostor med Savo in tovarniške zidove je sedlo toliko hišic, da so kar lezle druga na drugo. In vse, hišice in vrtovi in ceste, je bilo sivo in črno od saj in dima. Tu, na Pobrežju, pa je bilo dosti prostora za vse, vrtovi in ljudje so dihal s polnimi pljuči. Iz daljave se je zelenilo Pohorje, od tam in od Drave je pihala zdrava sapa.

Tudi hišica ga je spominjala Jesenic: po strmih lesenih stopnicah si se vzel v sobico, kjer sta bila ležišče in miza in na mizi star pisalni stroj z ležečimi črkami. In nekaj knjig pa časopisi. Brez pravega reda. Čufar knjig ni kupoval, ni zbiral za knjižnico. Ne le, da ni imel denarja. Toliko je bil še proletar, ki živi iz rok v usta, človeka brez večje kulturne tradicije (brez njenih izkušenj pa tudi balasta), da je živel dosti več in bolj med ljudmi kakor med knjigami. Vse je bilo še pred njim. (A kakor razberemo iz njegovega zadnjega pisma dekletu, preden so ga odpeljali na zadnje popotovanje iz Gonarsa proti Begunjam, je imel tudi v tem oziru načrte.)

Na Jesenicah je bilo pehanje za kruh. Polna hiša otrok. TBC stalen gost. Krčevito, trdoživo življenje kopriv ob cesti. Na Pobrežju pa samostojno, sproščeno življenje človeka, ki si služi kruh z igrivim delom za »Toti list«, s podlistkom za »Večernik« in s črticami in novelami za »Obzorja« in »Modro ptico«. Piše o življenju ljudi v kleti, o njihovih skrbih in ljubeznih, o nestalnem življenju ilegalcev, pa kako si arestantje ubijajo čas in kako jetično dekle ne zmore denarja za zdravila... Kadar gre na Jesenice, si nabere toliko snovi, da lahko polni v »Totem« gorenjsko rubriko. In kadar hočejo jeseniški delavci koga zbosti, delničarje ali upravo ali kakega advokata ali petokolonca, sporoče Tonetu in on zapiše nekaj verzov, se zabava in še zasluži.

Zraven premišlja in si zapisuje (po rokopisu):

»Ako je v meni in mojih prijateljih — na primer Kozar — vstala notranja potreba po literarnem delu in smo sledili sami sebi in vzlic težkim neprilikam kaj napisali, smo storili pač nekaj, kar smo pravzaprav morali... Da se kdo brez prave izobrazbe, v okolju in prilikah, ki človeka le morijo in tlačijo (npr. delati v rudniku, stanovati v brlogu in slabo zaslužiti), vendarle pne v svet umetnosti, je po-

trebna velika doza močne volje in tiste fabriške energije, ki ni vsakomur znana. Že zgolj navadno življenje stavlja obilo zaprek, zato ima vsaka ustvaritev v omejenih okoliščinah svojo posebno ceno... O tovarnah, proletariatu, njegovem položaju in nalogah se danes mnogo govori in piše. Največkrat iz mode, včasih pa tudi iskreno. Delavstvo je zlasti po vojni čulo mnogo svojih 'rešiteljev'... Lahko je biti 'voditelj' in 'borec' v času konjunktura, lahko je igrati razne vloge, teže pa živeti proletarsko življenje... V fabriških centrih se pišejo povesti na krvav list življenja kar same od sebe. Tisoče tihih tragedij se prepleta skozi fabriški dim. A prav zato, ker v trpljenju vztraja in ne klone v največjem obupu, je on tudi porok človečanske bodočnosti. V svojem jedru je zdrav, je naturen in poklican, da izvrši svojo misijo v svetu. V obrambi osnovnih pravic, čestokrat golega življenja, ga vodijo etični motivi. Človeško dostojanstvo brani... nove poglede na svet prinaša... Ako je umetnost zrcalo življenja, slika njegovih višin in globin, potem se mora proletarska idejnost poleg proletarskega življenja nujno zrcaliti v njej. Kako se bo, to pa je odvisno od oblikovalcev. Čim intimneje se prisluhne udarcem kovaškega klada in kovaškega srca, tem vernejša je podoba kovačnice... Da je umetnost mogoča kot socialno gibalno, dokazuje že sam predvojni ruski realizem, ki je postal prava socialna velesila in v mnogem pospešil tek časa...«

Pri pisanju in premišljanju so ga zmotili žandarji. S počasnimi koraki so prišli, mogočni v svojih suknenih sivih uniformah z rdečimi našitki, s puškami čez ramo.

»Gospod Čufar, nalog imam...«

Gospod Čufar je bil ves gibčen in hudomušen.

»Prosim, izvolite! Tam pod posteljo so bombe, za omaro peklenski stroj.«

Lojze Perko: Venec za sina

Čutil se je varnega. Zanašal se je, da nimajo dokazov. Nič obtežilnega ni imel doma, samo legalno literaturo. Bilo pa je že toliko zakonitosti, da brez dokazov človeka niso odpeljali, vsaj za dolgo ne.

Žandarji so sobo premetali in odšli...

Tako lahkoten je bil Tone. Ni bolešno vrtal po sebi in drugih, z lahkoto je hotel opraviti tudi z najtežjimi rečmi v življenju. Prelahkoten se mi je zdel. Tako veselo je hodil mimo tolikih reči v življenju. Skorajda malomarno, igrivo. S šalo in smehom.

Zakrilil je s svojo dolgo desnico, ko sva se srečala na oglu Gosposke ulice in tedanje Aleksandrove, pred bifejem, in me vprašal pol resno pol hudomušno:

»Pa misliš, da se bo res tudi brez tebe vrtel planet?«

Takrat mi je namreč Vladimir Kralj objavil v »Obzorjih« pesem, v kateri so bili verzi:

*Ce ko razbojnik na križ bom razpet,
majhen, opljuvan in zasamovan,
boj z mojo smrtjo ne bo še končan:
tudi brez mene se vrtel bo planet.*

Prijateljsko, razumevajoče, pa dovolj ostro je zavrnil individualista.

Nisva razpravljala o politiki, literaturi. Razumela sva se brez besed. Pogovor je tekel le o konsekvencah, ki so sledile iz skupnega gledanja.

Z nasmeškom človeka, ki je tudi nekoč preboleval petošolske ošpice, čeprav ni bil nikoli petošolec (to je omenjal tudi Goran Kovačič v svojem poročilu v »Književniku«, Zagreb, 1933), se je oziral na težave malomeščanskega sinu, deklasiranega fanta, ki se je priključil delavskemu gibanju, ker je v njem videl pravico in bodočnost, ne le narodovo, ampak tudi svojo. V resnici je živel tak ubežni malomeščan uborneje kot pravi proletarec, zakaj nanj je pritiskalo razen gmotne bede še breme moralne dekadence.

Meni je bila tuja Čufarjeva zvestoba gledališki galeriji, prelahkotna se mi je zdela njegova igrivost ob problemih, ki jih je imel intelektualec-meščan za enkratne in usodne, v katerih sredo se je postavljал in pogosto tudi pretiraval njih usodnost, ker je tudi njegova cena rasla z njimi.

In tako sva se gledala in se smehljala — bolj on kot jaz — in se otipavala. Narahlo, prijateljsko. Najostrejšje njegove besede so bile tiste o planetu, ki se bo brez mene še naprej vrtel, izrečene z blagohotnostjo, kakor bi mi hoteli reči: »Vse najboljše ti želim: da te ne bi na križ razpeli in da se planetu ne bi bilo treba nehati vrteti brez tebe.« Zraven pa veder, optimističen pogled človeka iz ljudstva, človeka z vero, in razsipen zamah z roko, češ: »Allons enfants de la patrie!«

2.

Štajerci — to je bil leta 1941 v Ljubljani poseben pojem. Pred Nemci se je zahtevalo s Stajerskega v Ljubljano več tisoč Slovencev vseh poklicev, vseh prepričanj, mladih in starih. Pribežale so cele družine, se nastanile pri sorodnikih, pri prijateljih, in prepričani so bili, da ne za dolgo. Vse je šlo nekako mimo Italijanov. Ko da se nas ne tičejo. Ko da tudi pod njimi ne bi bila ogrožena naša življenja. Ljubljana je kot dobra mati sprejela množice beguncev brez premoženja, brez zaslužka.

Vsekakor je res: neposrednejša nevarnost so bili Nemci. S svojim hrupnim hajlanjem, s svojo zastrašujočo, oglašujočo propagando, ki je vse prekričala, so hoteli že vnaprej omrtviti sleherno misel na odpor, zanesti paniko v zasedeno deželo,

*Anton
Augustinčič:
Glava
padlega borca*

razpodi pred seboj, na svojem pohodu vsako ključovalnost, kakor razpodi volčje krdelo ovce, da jih potem vsako posebej požre. Nemci so že vnaprej obetali, kaj nas čaka, medtem ko tega z italijanske strani ni bilo slišati. Nasprotno — Italijani so hoteli igrati vlogo rešenika, zaščitnika, velikega naroda, ki prevzema pokroviteljstvo nad majhnim, ubogim, nemočnim narodičem.

Priznati je treba: dobili smo živilske nakaznice, makaronov in riža je bilo kar dovolj. Delili so denarne podpore, zalagali javne kuhinje s hrano, in spominjam se, da je obiskal javno kuhinjo nekoč sam Grazioli in se zanimal, kakšna je hrana: mogočen, visok in širokopleč, v gizdalinski, dišeči uniformi se je posprehnil smehljaje med ubornimi mizami brez prtov. Nismo mu ploskali, niti konvencionalnega spoštovanja nismo izkazali. On pa je bil vseeno dobrohoten in nekam očetovski — bel imenitnik, ki je prišel obiskat kolonijo zamorčkov in se namenil, da si jih pridobi z makaroni in smehljajem namesto z bičem.

Štajerci smo se povezovali z ljubljanskimi organizacijami Komunistične partije in Osvobodilne fronte ter se združevali tudi v posebne štajerske oddelke. Kmalu so se nekateri, posebej izbrani, odpravili nazaj na Štajersko — brez upanja, da bi se še kdaj vrnili ali dočakali tam osvoboditev. Med temi fanti je bil tudi Fluksov Jože. Visok, preprost fant, sicer meščanski, uradniški sinko, pa tako trmoglav, da so ga dali starši v uk za trgovskega pomočnika. Nisva delala skupaj, vsaj neposredno ne, ampak že pred vojno je bil tepen na policiji, ker ni hotel priznati, da sem mu jaz dal letake. Prve mesece po vojni se je bil zatekel v Ljubljano in sodeloval že v prvih akcijah. Nekoč je policiji za las ušel, skozi skladišča, kleti, podstrešja in čez strehe. Sploh je bil kot kaka podgana doma po skladiščih in kletih ob Ljubljani, pod Mestnim trgom. Tam je tudi prenočeval, med sodi in zaboji. Bil je med

prvimi delegiran nazaj v zasedeni, razgnani, prerešetani Maribor, v katerem je še vriskalo od zmage opijanjeno nemčurstvo; v mestu že ni bilo več slišati slovenske besede, gestapo je razrasel svoje lovke po vseh žilah... Jožeta so ujeli in ustrelili.

Njegova mama je pisala moji v Ljubljano:

»Danes je tri tedne, odkar ga ni — odšel je moj Jožko, solze pa vrejo in vrejo za njim...«

Dopisnica je nosila znamko s sliko njegovega morilca Adolfa Hitlerja in dva pečata z nemškim orlom in kljukastim križem: »Oberkommando — geprüft« in »Am Schalter eingeliefert« in še številko 200522 pa poštni pečat: Marburg a. Drau 20401942.

O Jožetovih zadnjih dnevih mi je po vojni pisala njegova mati tole:

»Neki tovariš, ki je bil z njim v zaporu in bil nekaj dni po Jožetovi smrti izpuščen, nam je pravil, kako pogumen je bil do zadnjega. Do zadnjega jih je bodril, in ko je šel iz celice, je naročil, naj vzame njegovo suknjo, kdor bo šel prvi iz celice, pa sam ne bo imel suknje. Suknja je bila lepa, še malo nošena. Torej je še v zadnjem trenutku kazal svojo dobrosrčnost: kdor nima, naj vzame...«

»Neka gospa iz Sodne ulice je rekla, ko je videla ustaviti avto pred sodnijo, kako so peli v avtu Hej Slovani in Lepa naša domovina. Čudila se je, kdo so ti fantje, in ugledala vmes Jožkota, kako navdušeno je bil objet z drugimi — in vsi so peli zadnjikrat naše lepe pesmi, preden so stopili na morišče...«

»Naj omenim še Lurkerjeve besede, ki jih je izrekel mojemu možu, ki je šel k njemu, ogorčen, kako se je to moglo zgoditi, ko so mu prej obljubili, da bo šel Jožko v taborišče. Lurker mu je dejal, da to ni bilo mogoče, ker se je boril Jože v gorah z orožjem v roki proti njim.«

»Aretiran je bil 14. decembra 1941. Tovariš, ki je bil z njim, je povedal, da je bil dvanajstkrat zaslišan in vsakokrat pretepen z bikovko, naj bi že vendar kaj izdal, a on je vse pretrpel, izdajalec ni hotel biti.«

Poslala mi je tudi Jožetovo zadnje pismo — listek, na katerem je bilo s čisto pisavo napisano (posebno razločno, jasno je bila izpisana beseda »smrt«, s pokončno črko »t«):

30. III. 1942

Dragi moji!

Danes sem bil obsojen na smrt! Ne žalujte za menoj, bodite hrabri, kakor sem hraber jaz. V duhu vas vse poljubljam, Vas domače, mamo, očeta, Majdo, Jelko, Toneta, svojo deklico Ančko, vse prijatelje in tovariše. Ohranite me v dobrem spominu, jaz bom do zadnjega trenutka mislil na Vas.

*Mnogo poljubov poslednjih Vam
poslanih od Vašega*

*Fluks Jože
Mehlingerstrasse 12/I
Maribor*

Jožeta

*

Iz tistega časa se razločno spominjam Miloša Zidanška:

Srečal sem ga pred protestantovsko cerkvijo na Gosposveti cesti. Poznala sva se iz Maribora, nekaj časa sem bil član celice, katere sekretar je bil: miren, jasen, preprost, trden in nenačeti v sebi; oster ko sablja, kadar je udaril po napakah in slabostih.

Potresel mi je roko — imel je široko, delavsko dlan — še pred nekaj dnevi, mogoče včeraj je stiskala kopito puške. V Ljubljano je prišel s hribov, kot tudi mnogi drugi v stiski ali po organizacijskih opravkih. Obraz mu je prešinjal komaj

opazen zadovoljen smehljalj, poteze so izdajale nekaj tako trdnega, jeklenega, da me je presunilo. Nekaj besed sva spregovorila in si spet stisnila roki, potem pa sem postal in gledal za njim: hodil je počasi, tako trdno in čvrsto je polagal stopala predse, ko da bi nosila neko posebno težo, ko da bi bila v težkih škornjih. In zazdelo se mi je, kot v viziji, da nosi pod širokim plaščem — sabljo. No, sablje prav gotovo ni nosil, nedvomno pa samokres. Ampak tak mi je ostal v spominu: kot general v škornjih, s sabljo, ki jo bo zdaj zdaj izdrl, švistnil z njo in brez postanka odkorakal naprej s svojim težkim, čvrstim korakom...

Še tisto leto je padel na Hribarjevem.

*

Stanoval sem v Gradišču kot podnajemnik pri nekem upokojenem sodnem uradniku. Bil je že starček, droben in upognjen, trepetajoč, z majhno sivo brado. Ljubezniv možiček, ki je živel le še za svojo pipo in zbirke znamk. V drugi sobi je živila njegova ločena žena s slaboumno hčerko. Ne eden ne drugi se ni hotel odseliti ali zamenjati. A medtem ko se je mož umikal, je bivša žena rinila za njim, ga ob vsakem srečanju zmerjala in govorila o svojih pravicah — ko da bi živela od tega, da ga žre. Bogve kaj je bilo med njima, mogoče že sama nista več vedela za vzrok prepira — če sta sploh kdaj vedela.

Stanovanje je bilo veliko, vse zastavljeno z omarami in komodami. Iz moje sobe je bil vhod v še eno sobo. Tam je stanoval mlad, svetlolas fant. Hodil je skozi mojo sobo, ne da bi se zmenil zame. Zdel se mi je nervozen, nemiren človek, vse njegovo vedenje, kako je odpiral vrata, kako hodil, izraz njegovega obraza — vse je bilo krčevito, sunkovito. K njemu so pogosto prihajali fantje, sami Štajerci. Nisem se menil zanje, kaj počno v sosednji sobi.

Nekoč je prišel k njemu tudi neki moj znanec. Debelo me je pogledal, ko da ne ve, kam z menoj na tem kraju. Z Rihardom sva se poznala že izpred vojne, iz nižje gimnazije, ko sva bila še včlanjena v krščanskosocialistične »Borce«, on v Celju, jaz v Mariboru, a smo se shajali na skupnih zletih.

Drugi dan me je Rihard poiskal v Ljudski kuhinji in mi šepnil:

»Poznaš tistega fanta, ki stanuje zraven tebe?«

»Ne.«

»Za gestapo dela.«

In povedal mi je čudno zgodbo, ki se je začejala zelo vsakdanje: Rihardov prijatelj se je skrivaj vrnil iz Ljubljane v Celje po obleko, mogoče tudi zaradi dekleta. V Celju so ga prijeli, čez nekaj dni pa spet izpustili. In ta prijatelj je pisal Rihardu, naj se tudi on vrne v Celje, češ da je dobro pod Nemci, da bo lahko študiral ali se zaposlil. Pismo pa mu je prinesel moj sosed, ki da redno hodi v Celje, prenaša pošto in nagovarja ljudi, naj se vrnejo, in sploh opravlja za prebegle Celjane »konzularne« posle. Vse to je počel varno, mimo Osvobodilne fronte. Rihard je pustil v Celju starše in se je zveze posluževal. Prišel je celo na sestanek na mejo pri Šentvidu in bil priča, ko so Nemci ugrabili nekega Celjana in ga odvedli s seboj na ono stran meje... Ko mu je Rihard odgovoril, da se ne namerava vrniti v Celje, mu je predlagal, naj se poveže s člani OF in naj preko mojega sosedu pošilja v Celje poročila o delu OF, njihove letake itd., za kar da bo bogato plačan in mu bo zmeraj odprta pot domov.

O tem sem poročal Čufarju, ki je bil moja partijska zveza. Čufar je poročal naprej in dobil sem nalogo: prekinem naj vse stike z organizacijo razen s Čufarjem, ki mi bo dajal navodila. Zadeva je nevarna, resna. Rihard naj se vrne v gestapo!

To je bilo kmalu potem, ko sem se prvič udeležil sestanka kulturniške celice. Sestanek je bil v nekem meščanskem stanovanju sredi Ljubljane, ne vem več, v

kateri ulici, pri nekem Kmetu. Razen Čufarja nisem poznal nikogar. Ko sva se s Čufarjem čez nekaj dni spet dobila, mi je zaupno in s posebnim poudarkom, polnim spoštljivosti in pomembnosti, rekel:

»Pa veš, kdo je bil tisti plečati nasproti tebe?«

Začudeno sem ga pogledal.

»Prežih.«

Bilo je nekaj tako izrednega, pomenljivega, da ne rečem imenitnega, da je Tone prezrl celo konspiracijo. S Prežihom je bilo sploh tako: kar dosti, preveč ljudi ga je poznalo, vsi pa smo govorili o njem. Vsako novico o njem smo sprejemali s posebno pozornostjo. Tako je bilo že pred vojno, ko mi je večkrat kdo zaupal: Prežih je v Ljubljani, sestal se je s Kozakom, obiskal Miška...

Med vojno sem videl Prežiha samo še enkrat: stal je na pločniku pred takratno Emono, nasproti pošte, in se na videz malomarno razgledoval po ljudeh. Lahko bi bil trdnější kmet iz okolice ali mešetar, če bi sodil po zajetni postavi, nezlikani obleki, srajci brez kravate. Šele po vojni sem bral, da se je res izdajal za lesnega prekupca...

Poslej sva se shajala s Čufarjem le na kratke pomenke. Opazoval sem soseda in njegove obiskovalce, z neprijetnim občutkom vsiljivosti med njegovo odsotnostjo brskal po njegovi sobi, Rihardu prenašal Tonetova navodila in Tonetu Rihardova poročila. Toda o zadevi ni odločal Tone, marveč najvišji obveščevalni forum: nekajkrat sem se sestal tudi z ljudmi iz tega foruma. Rihard je odlično igral vlogo ubornega, ubežnega, nepolitičnega človeka, ki se da kupiti; kmalu je nosil gestapovcem k Mikliču »Slovenskega poročevalca« in razna poročila, ki smo mu jih pripravili. Nekoč sem šel celo k Mikliču v restavracijo gledat, s kom se sestaja: kar domač je bil v družbi nadutih, samozavestnih, že prešernih gestapovcev. Drugič je šel k Mikliču Čufar...

Nehvaležna Ljubljana je odgovorila fašističnim kulturonoscem z demonstracijami vsake vrste: sabotirala je njihove parade, se ob določenih urah zapirala v domove in s tem izpričevala svoje stališče, vse pogostejše so padali po cestah okupatorjevi agentje in vojaki, ulice so bile vse česče posute z letaki... Okupator je uvidel, da si »zamorčkov ne bo pridobil z makaroni«. Začele so se znamenite racije: najprej so potegnili vojaki okoli mesta žico, da bi še mačka komaj mogla skoznjo, potem pa so jutro za jutrom obkoljevali zdaj ta, zdaj drugi konec mesta, postavljali mitraljeze in španske jezdece, pa hodili od hiše do hiše, od stanovanja do stanovanja, iskali orožje, tiskarne, sanitetni material in jemali s seboj vse moške, jih nalagali na kamione in odvažali v vojašnice. Tam je moral sleherni mimo komisije okupatorjevih oficirjev in domačih izdajalcev, ki so maskirani izbirali žrtve: kogar so pokazali, je moral nazaj v kasarno.

Človek bi mislil, da bo legla na mesto môra; da bo zajel belo mesto pod gradom preplah; da bo Ljubljana klonila. Ampak živel je še intenzivneje, ko da so se začeli pretakati po njenih žilah novi sokovi odpora. Tako oživi v jedru zdrav človek, kadar ga napadejo infekti: vse moči se strnejo k enemu cilju, kri zapolje z novo voljo: kljubovati, ne se vdati, zmagati!

Ob urah molka so se ulice praznile, da je prevzemal Italijane strah. Sicer pa so bile polne in živahne. In med temi tisoči Ljubljancev je bilo na desetine trojk — komunisti in skojevci, člani Osvobodilne fronte in drzni zaščitniki s posebnimi nalogami so odhajali v določene hiše in spet odhajali, se srečavali, izmenjavali navodila in poročila ter opravljali naloge. Vseh teh stotin in tisočev ni bilo mogoče nadzorovati. Policija je zgrabila tu in tam nitko — a kaj, ko so se prepletale ko v klobčiču, ki ga ni mogoče razvozlati. Tisti vsakdanji obhod po mestu proti večeru, v paradižnih uniformah, s kapelnikom, ki je nekaj korakov pred godbo visoko v zrak metal svojo

*S V. mednarod-
nega grafičnega
bienala
v Ljubljani:
Martin Maria
Luisa,
Osvoboditev
(Mehika)*

kapelniško palico, je bil le še cirkus: Ljubljancani so izginjali z ulic, samo če so od daleč zaslišali fanfare.

In sredi vsega tega vrveža, v tem sodu smodnika, smo živeli vsak svoje tvegano življenje: Tone, Rihard, jaz in gestapovci.

Rihardu so zaupali Nemci zmeraj več. Odkrival je mrežo v Ljubljani in Celju. Zaščita je določila dan, ko naj bo moj sosed v stanovanju likvidiran.

Dva, tri dni življenja je imel še pred seboj.

A ko da bi kaj vedel, jo je prav takrat odkuril. Na tiho je izginil, najbrž se je hotel izmakniti tako Nemcem kot partizanom...

Ko pogledam zjutraj skozi okno, zagledam španske jezdece čez cesto in vse polno vojakov. Italijani so ponoči vse pripravili za racijo. Že so se razlezli po tem koncu mesta, odpirali vrata, trkali na okna, budili, premetavali, vodili na tovarne avtomobile prve ujetnike, da jih odpeljejo v kasarno.

Odidem iz hiše in upam, da se le nekako izmuznem. Poznal sem hišo, ki je imela izhod na drugi strani dvorišča, v drugo ulico, pravzaprav na drug konec mesta. Mogoče so to prezrli, mogoče racija ne sega tako daleč. A že na dvorišču sem padel vojakom v roke. Nič ne rečem, kar prijazni fantje so bili: prav gotovo niso bili navdušeni za igro, ki jim jo je zaukazal Mussolini. Mogoče bi jih celo pregovoril, naj me izpustijo, če se ne bi takrat približal častnik in jim ukazal, naj me odpeljejo na kamion. V četrte ure je bil prvi avto poln in odpeljali smo se v kasarno. V dveh urah je bilo veliko kasarniško dvorišče polno: po dva in trije smo se pomenkovali, otipavali drug drugega, v kakšnem kotu sta si dva menjavala obleko, kape... Vsakdo je z očmi iskal znanca, sodelavce. Pomenljivi pogledi, kratka sporočila.

Zagledal sem Riharda. Tudi on. Samo spogledala sva se, nisva si imela kaj povedati. Nisem si mislil, da bodo koga izmed naju zadržali.

Potem se je začel mimohod: drug za drugim smo morali mimo kontrole. Rihard je bil že mimo nevarnosti, blizu izhoda, nenadoma pa je skočil za njim vojak in ga potegnil nazaj, k skupini, ki je bila odbrana za taborišče.

Rihard bi se bil lahko izmazal, če bi se skliceval na svoje zveze z Nemci. Pa je molčal. Zamenjal je večje zlo za manjše. Ob kapitulaciji je šel v partizane.

Jaz sem prišel srečno mimo kontrole in se znašel na cesti...

Isto popoldne sem se sešel s Čufarjem. Zmenjena sva bila, da bom vstopil v prvi tramvaj, ki bo po tretji uri odpeljal izpred pošte proti Mostam. Pri magistratu je vstopil Čufar. Ne da bi se pozdravila, sva se odpeljala do Poljsanske ceste, kjer je Čufar izstopil in jaz za njim. Sledil sem mu v stransko ulico, kjer me je počakal in me smehljaje, po svoji navadi navihano pozdravil. Tak je bil kot zmeraj: dobre volje, lahak, v njem se je zmeraj nekaj sproščalo, v očeh in okoli ust mu je poplesovala hudomušnost. Samo malo krajše je bilo vse, za noto tišje.

To je bilo najino zadnje srečanje.

S pomladjo 1945 se je tudi v meni zbudila silna želja po Ljubljani: Ljubljana je pomenila zmago, izpolnitev vseh upov. Precej nedoločeni so bili ti moji upi, združevali so vse, kar sem si predstavljal kot izpolnitev pričakovanj glede družbene preobrazbe in tudi svoje osebne sreče.

Saj so bile vso vojno oči uprte v Ljubljano: kot en mož se je dvignila v upor, bila je v žici, kot s trnovim vencem okronana, a vanjo so vseeno prihajali in odhajali iz nje v železničarje, kmete in drugače preoblečeni partizani, kurirji, vodje upora. Ljubljana je zrla proti dolenjskim hribom, prisluškovala bližajočemu se pokanju pušk, mitraljezov in že topov, mi pa smo strmeli proti Ljubljani — kakor dva nasilno ločena zaljubljenca.

Po letu 1942, sem videl Ljubljano med vojno le še enkrat: ko sem odhajal ob Novem letu 1944 z Dolenjske na Štajersko. Pot nas je vodila ponoči čez Janče, in z vrha sem ugledal daleč spodaj svetel obroč, sestavljen iz mnogih lučk kakor iz koral: obroč okoli Ljubljane.

To podobo sem nosil poslej v sebi kot bolečino in hrepenenje.

Zamišljal sem si, kako se bom vrnil v Ljubljano: skupaj s partizansko vojsko, z brigadami, eden med tisoči, in Ljubljana, osvobojena trnovega venca, se bo kopala v pomladnem soncu in dihala s polnimi pljuči. In po prvem snidenju, po prvih dnevih pijanega veselja, bo sledilo tisto... vsaj zame precej nejasno, zanesenjaško, obenem pa tudi zelo programsko. Svoboda. Osvobojen zunanje pritiska se bo osvobodil naš človek tudi notranje. Očeden naplavin preteklosti, ponižnosti in hinavščine, občutka manjvrednosti in nevoščljivosti se bo oprijel ustvarjalnega dela, ki bo vir novih odnosov med ljudmi.

V Ljubljano me je po mnogih ovinkih prinesla pot šele junija 1945.

Iščem niti, ki so se bile pretrgale.

Poizvedel sem, kaj se je bilo zgodilo s Čufarjem: stanoval je pri čevljarju Andreju Vovku na Mestnem trgu. Pri raciji so odpeljali oba, Vovka izpustili, Čufarja zadržali. Niso vedeli, koga imajo v pesteh, izbor je bil slučajen, po obrazu. Kot mesarjevega sina Karla Štruklja iz Most (ta človek je bil že mrtev) so ga odpeljali v taborišče (Karel Štrukelj, 4116, baracca II S. B. campo p. g. No 89 P. M. 3200). Nekdo ga je izdal in Italijani so ga prepeljali v Ljubljano, da bi ga na meji izročili Nemcem. Čufar se je bil že v taborišču odločil — z velikim optimizmom, kar igrivo — da bo pobegnil (zadnje pismo dekletu), ampak krogla je bila hitrejša od njegovih dolgih nog.

Na domu sem našel mater in sestro.

Mati: drobna sivolasna starka čvrstega pogleda, jasnih oči. Nič je ni strlo, kar je prestala: revščino, skrbi in bolezni; padla sta ji oba sinova, oba istega leta (1942).

»Oponese mi kdo: ‚No, zdaj pa imate, kar ste hoteli. Če bi bil Tone še živ, bi tako romal v arest.‘ Jaz pa odgovorim: ‚Mogoče bi res romal v arest, pa tudi ven bi še prišel.‘

Sestra Albina: krhka, drobna ko dekletce, vse sama bolečina in odpoved. Pajčevina okoli oči in trpkost okoli usten izdajata ženska leta. TBC. Človek brez mladosti. Brez ljubezni. Je kdaj plesala? Se smejala z vrstnicami? Trdoživ, obupen boj za eksistenco. Taborišče je pridalo svoje.

»Od danes do jutri sem...«

Rumena koža pokriva štrleče ličnice. Blede ustnice, sama koža, ne morejo prekriti rožnate dlesni. Iz predalov jemlje Tonetovo zapuščino, koščeni prsti ji trepečejo.

»Že tako sem premišljala, komu naj izročim, da se ne bi izgubilo po moji smrti.«

Ob ruševinah

FRANCE KOSMAČ

*O, kakšen svet in strašen
je bil tu bakanal,
ko je kaplan za maše
s puško dajal signal.*

*Nato je zatulilo
po zraku par granat:
s smodnikom je kadilo
nov dalo aromati.*

*Iz globokega ponora
je planil val miru:
oltarja ni, le gora
kamenja in prahu.*

*Z opoldanske sinjine
se spušča roj postovk
na mah med te zidine,
na mah v ta mehki molk.*

*Zategle daljne glase
le še lovi obok:
rdeče in bele igra se
na paši trop otrok.*

Ilegalna aktivnost v Slovenskem Primorju in Trstu

LIDIJA ŠENTJURC

Ob obletnicah zgodovinskih dogodkov na Primorskem ponatisujemo ta sestavek, ki je bil objavljen v 6. knjigi zbornika »Četrdeset godina«. Pomemben se nam zdi zato, ker je iz njega razvidna vloga naše KP pri organiziranju protifašističnega in narodno-osvobodilnega boja v Slovenskem primorju. — Op. ur.

TUDI na področju Slovenskega primorja in Trsta so obstajale pred vojno naše partijske zveze in organizirano je bilo delo za utrditev partijske organizacije. Leta 1941 pa je bilo na to področje poslanih nekaj tovarišev, ki so za časa bivše Jugoslavije živeli kot izseljenci v Sloveniji ali drugje v Jugoslaviji. Stalo je precej truda, te tovariše najti in jih poslati na partijsko delo v Slovensko primorje in Trst. Namen je bil razvneti narodnoosvobodilno borbo na vsem področju, kjer živijo Slovenci, in torej tudi v Slovenskem primorju, ki je bilo po prvi svetovni vojni priključeno Italiji. Šlo je za to, da se vzporedno z utrjevanjem partijskih organizacij in komitejev ustanove tudi odbori in organizacije Osvobodilne fronte.

V tem obdobju, menim, je bilo na področju Slovenskega primorja samo nekaj partijskih celic, ki so bile prve baze za razvoj odborov Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Večji del kadra, ki je deloval v predvojnih letih v Slovenskem primorju, je bil namreč na sodnih procesih v letih 1940 in 1941 obsojen in zaprt po italijanskih ječah. Tako so ostali tereni, koder je živelo slovensko prebivalstvo, brez krepke partijske organizacije. Toda že leta 1941 so prišli na to področje tovariši Oskar Kovačič, član CK KP Slovenije, Ervin Dolgan, Albin Čotar, Anton Velušček-Matevž, Darko Marušič-Blaž idr.

V začetku leta 1942 so poslali na to področje spet nekaj partijskih ljudi z določenim številom partizanov in vojaškimi vodilnimi kadri, že prekaljenimi v enotah na ozemlju ostale Slovenije. Njihova naloga je bila predvsem pomagati organizirati partizanske odrede iz vrst domačega prebivalstva. Te enote so že isto leto vodile ogorčene borbe. Znan je briško-beneški pohod, borba na Matajurju, na skrajni meji slovenskega življa v Italiji itd. To mi je bilo več ali manj neposredno znano zato, ker je v tem obdobju, posebno na spomlad leta 1942 in pozneje, ko sem delala kot članica poverjenišva Centralnega komiteja KP v Ljubljani, prek mene držala zveza z različnimi pokrajinskimi komiteji KP Slovenije in s tistim delom Centralnega komiteja KP Italije, ki je deloval v severni Italiji. Neposredno pred vojno je živelo v Ljubljani nekaj italijanskih tovarišev, preko katerih je CK KP Jugoslavije vzdrževal direktno zvezo z vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja v severni Italiji.

Tedaj smo vzdrževali zvezo s Quintom, ki mu je bilo pravo ime Umberto Massola. Bil je predstavnik CK KP Italije. Nekaj časa je živel v Ljubljani. Spisal je tudi knjigo iz tega obdobja osvobodilnega gibanja. Quinto je večkrat omenjen tudi v korespondenci Tito—Kardelj. Razen njega je tedaj deloval na terenu severne Italije tudi Longo, ki je preko Antona Vratuše-Vrana vzdrževal zvezo z našim vrhovnim štabom. Vran je bil po izpustitvi iz taborišča v Gonarsu na delu v severni Italiji in Trstu. Iz tega časa so ohranjena v arhivih CK KP Slovenije pisma oziroma korespondenca. Posebno važna so neka pisma tovariša Kardelja, ki so nam služila kot linija za konkretno delo. Spominjam se, da je bila takrat slovenska kurirka Draga Tavčar. Bila je študentka, predvojna komunistka, in je leta 1945 v Gorenji Trebuši padla skupno z delom kadra Ozne za Slovensko primorje, kjer je tudi ona delovala. Draga je vzdr-

ževala zvezo z nami. Prenašala je pošto in brzojavke za pošiljanje v Moskvo po našem vrhovnem štabu. Nekajkrat je potovala z vlakom v Milan, pa tudi v druga severno-italijanska mesta.

Veliki razmah narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem primorju datira od kapitulacije Italije, ko se je formalno vse primorsko ljudstvo znašlo v enotah narodnoosvobodilne vojske. To je bil seveda rezultat truda tovarišev, ki so delovali na Primorskem že prej, pa tudi visoke domoljubne zavesti prebivalstva. Kot naraven rezultat vseh dotedanjih uspehov je bil formiran predstavniški organ — Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor. Izvolili so delegate za Slovenski narodnoosvobodilni svet — SNOS, ki je na kočevskem zboru meseca oktobra leta 1942 sprejel odlok o priključitvi Slovenskega primorja k Jugoslaviji. To je storil na zasedanju v Jajcu dne 29. novembra 1943 tudi AVNOJ. Zasedanja so se udeležili tudi delegati iz Slovenskega primorja s predsednikom Pokrajinskega narodnoosvobodilnega sveta F. Bevkom na čelu.

V taki situaciji so me poslali skupaj z Alešem Beblerjem, da formirava poverjenišтво CK KP Slovenije. Od leta 1944 do začetka leta 1945 sem bila tam kot poverjenica CK KP Slovenije in Izvršnega odbora Osvobodilne fronte za Slovensko primorje, Gorenjsko, Koroško in Trst.

Na področju Slovenskega primorja je obstajala tedaj, po kapitulaciji Italije, močna organizacija Komunistične partije Slovenije. Kakor ostale pokrajine Slovenije, je imela okrožne, okrajne in krajevne komiteje. Okrožni komiteji so se v različnih obdobjih različno imenovali, npr. za severno slovensko Primorsko, južno slovensko Primorsko, zahodno slovensko Primorsko, Kras, Goriško, Brkine, Pivko, Slovensko Istro itd. Na teh področjih je bilo partijsko članstvo precej številno, še bolj pa članstvo Osvobodilne fronte.

Ko sem prišla na delo v Slovensko primorje, so obstajali tu štirje glavni forumi: Pokrajinski komite partije, Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte, potem organ oblasti — Pokrajinski narodnoosvobodilni svet in štab IX. korpusa narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije. Ena izmed važnih nalog v tem obdobju na tem področju, poleg politične agitacije, tiskanja in raznašanja propagandnega materiala, vzdrževanja zvez itd., je bilo organiziranje volitev za občinske in okrajne narodnoosvobodilne odbore na čim večjem področju Slovenskega primorja. Treba je bilo dokončno utrditi ljudsko oblast, ki je imela po volitvah demokratično osnovo, in pomnožiti ter utrditi enote naše vojske. Kljub velikim težavam nam je uspelo, da so ostale enote IX. korpusa na vsem ozemlju Slovenskega primorja in Beneške Slovenije za ves čas vojne, tako da ni ostal ta prostor niti en dan brez naše vojske.

Takrat je bilo ob železniški progi Dunaj—Trst, kakor tudi ob progi Dunaj—Celovec—Jesenice—Gorica, nakopičene mnogo sovražne vojske, Nemcev, četnikov, belogardistov, ustašev, vlasovcev idr. Vedeli smo, da se bo tu meja premaknila. Zato so bile naše operacije stalno usmerjene na uničevanje prog in na borbe okrog naše narodnostne meje na zahodu. Imeli smo ogromno žrtev, ker smo se stalno premikali po ozemlju, ki je bilo prepleteno s sovražnimi utrdbami. Tu smo sodelovali z italijanskimi enotami, posebno po kapitulaciji Italije, ko so bile formirane garibaldinske enote. Uvrščene so bile pod vodstvo Narodnoosvobodilnega odbora za severno Italijo (Comitato di Liberazione Nazionale — CLN), ki je vodil zedinjeno demokratično gibanje.

Problem je bil v tem, da so bile italijanske enote, kadar so bile na ozemlju Slovenskega primorja in operirale v sodelovanju z našimi enotami, pod poveljstvom IX. korpusa. Zato so bili formirani občasni koordinacijski štabi, ki so se dogovarjali z garibaldinskim delom enot, ko so bile na tem področju, posebno z divizijo Natisone.

Precej težav so povzročale ločene manjše skupine, tako imenovani ozopovci, ki so se občasno tudi pojavljali ob meji na tem področju in so bili nekakšna nacionalistična vojska. Ozopovci niso usmerjali svojih akcij predvsem proti okupatorju, marveč so bili stalno v sporu z našimi terenskimi aktivisti in enotami. Niso bili fašisti, pa tudi sodelovali niso z demokratičnim gibanjem.

V takih pogojih je bilo treba izvoliti občinske, okrajne in druge ljudske oblasti, kakor da je to ozemlje že osvobojeno. Volitve so bile uspešno opravljene zaradi velikega domoljubja prebivalstva teh krajev, toda ob stalnih vojnih akcijah proti okupatorju in ob precejšnjih ljudskih žrtvah.

V tem obdobju se je narodnoosvobodilno gibanje zelo razvnelo. Vsem nam, ki smo bili tedaj na Primorskem, kamor smo prišli iz drugih krajev Slovenije, je bilo nepojmljivo, kako je to ljudstvo privrženo Jugoslaviji, ker smo vedeli, da je živelo dvaindvajset let pod italijansko vladavino. In slednjič, to ljudstvo se je po tolikem času počutilo srečno ob doživetju, da bo odslej na njegovem ozemlju Jugoslavija. Prve čase mu ni bila niti toliko mar vsebina kakšnega zbora, sestanka ali mitinga, kolikor to, da sliši slovensko besedo.

Nikoli ne bom pozabila dveh doživljajev iz prvih dni mojega bivanja na Primorskem, vezanih na priprave za volitve. Po končanem govoru na nekem izmed mnogostevilnih zborovanj, se je vzdignila neka žena, stara okrog sedemdeset let, ki ni razumela najbrž ničesar, kar so govorili, toda da bi izrazila, kaj misli, je pričela deklamirati Gregorčičevo pesem »Soči«. Ta domoljubna pesem se konča z verzi:

*»in tujce, zemlje lačne, utopi
na dno razpenjenih valov!«*

Ta dva stiha je izgovorila s tako prepričljivim občutjem, da je napravila na vse prisotne nepozaben vtis.

Drugi doživljaj, ki mi je ostal v spominu iz tega časa, je veliko zborovanje v Vipavski dolini. Nedaleč od kraja, kjer je bilo zborovanje, so bile nemške in belogardistične posadke. Z ozirom na položaj terena se je moglo iz vsake od teh garnizij videti, kaj se dogaja v dolini. Kljub temu so ženske iz Gorice in drugih krajev množično prihajale na zborovanje v oblekah, sestavljenih iz barv narodne zastave: bluza — bela, krilo — modro, ruta — rdeča. Prihajale so v vrstah z zastavami in s pesmijo. Čeprav so se mitinga udeležile tudi nekatere naše vojaške enote, smo se vendarle bali, kako se bo vse to izteklo in ali bomo zdržali do mraka, ker je bilo nemogoče, da nas sovražnik ne bi opazil. Toda domoljubno občutje in zaupanje v naše enote je bilo tolikšno, da ljudje niso niti računali na nevarnost, ki je pretila, zakaj sovražnik se niti tedaj ni odrekel požiganju vasi in pobijanju ljudi.

Ko že govorim o pripravah za volitve leta 1944 na Primorskem, moram predvsem omeniti tudi znanega ljudskega prvoboritelja Slovenskega primorja, narodnega heroja Jožeta Srebrniča. Kot partizan, že šestdesetletnik, se je neutrudno udeleževal predvolilnih zborovanj. Jože Srebrnič je bil slovenski komunistični poslanec še v rimskem parlamentu po prvi svetovni vojni. Pozneje je bil politični interniranec na zloglasnih otokih. Od tam je pobegnil. Prvikrat sem ga srečala leta 1938 v ljubljanskih policijskih zaporih. Najini celici sta bili druga od drugi. S trkanjem ob zid, známim vsem kaznjencem za medsebojno sporazumevanje, mi je dal vedeti, kdo je, in mi hkrati sporočil, da je z njim zaprt neki provokator, ki so ga bili dali za krajši čas k njemu v celico. Najzanimivejše pri tem srečanju pa je, da me je poskušal zainteresirati za svoje delo pri preučevanju korena furlanskega jezika. Zastopal je tezo, da so bili prvobitni prebivalci Furlanije in nekaterih krajev Italije Slovenci. Del tega dela je pretihotapil v mojo celico. O tej temi je razpravljaj tudi v partizanih, ni mi pa znano, če so se njegovi rokopisi ohranili. Bil je poln idej, posebno o organizaciji

Božidar Jakac: Jože Srebrnič

prihodnjega gospodarstva v Slovenskem primorju. Stalno je agitiral za ureditev vinogradov po plantažnem sistemu, kakršni se zdaj dejansko razprostirajo po velikem delu Primorske. Nobena pot mu ni bila pretežavna. Hodil je kot mladenič in za nobeno stvar ne bi zamudil važnejšega partijskega sestanka ali ljudskega zborovanja, posebno ako se je zadrževal v okolici svoje Gorice, v Brdih ali v Beneški Sloveniji.

Na neki taki poti v mesecu juliju leta 1944 v Brda in Beneško Slovenijo, ko se je podal s čolnom čez Sočo, je tovariš Srebrnič v spopadu s sovražnikom našel smrt v valovih te sinje zelene reke, čeprav je bil odličen plavač. Njegovo truplo so pozneje našli in ga pokopali v rodnem Solkanu, v bližini briških gričev, pokritih s sodobnimi sadnimi in vinogradniškimi plantažami. Še zdaj ga slišim, kako razlaga korene posameznih furlanskih in slovenskih besed. Pravzaprav je to preučevanje pomenilo iskanje potrditve za naše zahteve o pomaknitvi etnične meje dalje na zahod, kot je sklenjeno po mirovni pogodbi.

Poznati Jožeta Srebrniča, starega komunista in borca za pravice Slovencev pod Italijo, je pomenilo poznati korenine visoke domoljubne zavesti primorskega ljudstva. Človeku se zdi, da še zdaj stoji kot krepak duh, vkopan z globokimi koreninami v našo zemljo, na mrtvi straži na skrajnem zahodu naše domovine.

Volitve so bile končane spomladi leta 1944. Pokazale so pripravljenost ljudi teh krajev, da dajo vse, kar imajo, in storijo vse, kar morejo, da bi pomagali gibanju.

Eden izmed velikih problemov je bil, kako vzpostaviti sodelovanje italijanskega in slovenskega ljudstva. Naše ljudstvo je pri tem pokazalo popolno zrelost in v relativno kratkem času doumelo potrebo bratstva in enotnosti, pa čeprav to ni šlo zmeraj gladko.

Spominjam se npr. priprav za neko zasedanje Pokrajinskega narodnoosvobodilnega sveta v letu 1944, neposredno po končanih volitvah za občinske narodnoosvo-

bodilne odbore. Potrebno je bilo, da izvoljeni delegati ponovno izvolijo ta najvišji organ. V dovolj veliki dvorani planinskega doma na Laznah, ki so ga Nemci leta 1944 požgali, se je zbralo okrog tristo delegatov s področja vsega Primorja in tudi iz Trsta, Gorice, Tržiča ter drugih krajev. Med njimi je bilo tudi nekaj italijanskih delegatov. Naravno, da smo zato insistirali, naj se poleg naše nacionalne in partijske razobesi tudi italijanska zastava. Med pripravami za zasedanje pa zastave nikakor niso mogli najti. V gneči je bila slučajno neka dekle, ki je imela prepasan zelen predpasnik, pa smo iz tega predpasnika in iz naše zastave nekako skombinirali italijansko zastavo (zeleno-belo-rdečo). Zanimivejše kakor to pa je bilo, kako je tovariš France Bevk, tedanji predsednik PNOS, odvarjajoč zborovanje, našel nekaj zares lepih besed za italijansko zastavo kot simbol našega bratstva, čeprav je bil nekaj minut prej še nerazporejen, da bi jo razobesili. To pa ni nerazumljivo, ako pomislimo, da je tovariš Bevk predsedel nekaj let po italijanskih ječah. Pozneje sta bratstvo in enotnost postala neločljiva od neposredne politične prakse in vse ljudstvo te pokrajine ju je z iskrenostjo sprejelo.

Ena izmed zelo važnih nalog gledé na povečano politično aktivnost v Slovenskem primorju je bilo sodelovanje z italijanskimi partijskimi organizacijami in komiteji po mestih, z narodnoosvobodilnim gibanjem in še posebno z vojaškimi enotami. Na tistem delu Slovenskega primorja, kjer so živeli samo Slovenci in kjer je bilo jasno, da bo ozemlje pripadlo Jugoslaviji, so bile formirane samo naše partijske organizacije, organi Osvobodilne fronte in naše enote. Z italijanskimi enotami smo sodelovali na dva načina. En del teh enot (Tržaška brigada) je bil vključen v 30. divizijo NOV in POS v sestavi IX. korpusa. Tu so bili Tržičani in delavci iz Tržiča, Slovenci in Italijani. V tem je bila dosežena soglasnost, ker so oni sami želeli, da bi bili pod komando IX. korpusa kot enakopravna brigada, vključena v 30. divizijo.

Situacija pa je bila drugačna z več ali manj čisto italijanskimi enotami, sestavljenimi z borci iz Furlanije in severne Italije. Te enote so bile vezane na narodnoosvobodilno gibanje v Italiji, prihajale pa so na teren, kjer so normalno operirale enote IX. korpusa. Zaradi sodelovanja z njimi so se formirali v rednih časovnih presledkih koordinacijski štabi in prirejali mnogi sestanki z vodilnimi ljudmi iz okrožnih komitejev KP Italije za Furlanijo in Julijsko krajino. Toda kljub temu je bilo mnogo težav v sodelovanju. V politični agitaciji se je zastavljalo vprašanje prihodnje pripadnosti teh krajev. Za popolnoma slovenske kraje ni bilo problema, toda za mešana področja je veljal dogovor, da se bo o njihovi pripadnosti odločalo po vojni. Vsi partijski kadri KP Italije in KP Slovenije so bili seznanjeni s sklepi konference delegatov KP Jugoslavije, KP Italije in KP Avstrije leta 1934 v Moskvi pod vodstvom Gergija Dimitrova, ki se je brez pridržka izjavila za zedinjenje vseh Slovencev. Citiram dokument: Za pravice zatiranih Slovencev, da se s svojim nacionalnim in gospodarskim ozemljem odcepijo od Italije in Avstrije.

Ta politika je bila tik pred vojno konkretizirana v sporazumu med CK KP Jugoslavije in CK KP Italije in to je bila vsebina mnogih letakov, člankov in konkretnega sodelovanja. Toda praktična situacija je bila vendarle drugačna. Bilo je mnogo posla okrog dogovarjanja in pomirjevanja zavoljo določenih izpadov posameznikov.

Posebno je bilo težko v Trstu. Tu je že pred vojno bila dovolj močna partijska organizacija italijanske komunistične partije. S CK KP Italije smo se sporazumeli, da se pri Slovencih na področju Trsta formirajo tudi naše partijske organizacije. Tako sta obstajala tudi dva okrožna partijska komiteja: Okrožni komite KP Italije kot vodstvo organizacije in članstva italijanske narodnosti, in okrožni komite KP Slovenije za organizacijo in članstvo Slovencev. Bilo je več primerov, ko sta v enem in istem podjetju delovali dve partijski organizaciji. Obstajali so resda koordinacijski

komiteji, mi smo pa vendarle želeli, da bi se našla kakšna možnost za direktno vplivanje na italijanske demokratične množice, posebno pa na delovne množice. To je bilo toliko bolj upravičeno, ker so delavci sami želeli, da vstopijo v naše enote in da se v Trstu organizirajo tudi skupne organizacije, posebno po podjetjih.

Iz vseh teh razlogov smo predlagali ustanovitev neke vrste organizacije delavske enotnosti po zgledu na podobno organizacijo v Sloveniji, ki je zajemala delavce različnih političnih in sindikalnih pripadnosti. V Trstu samem se vprašanje take sindikalne enotnosti ni toliko postavljalo. Zato je organizacija tudi dobila ime »Slovensko-italijansko delavsko bratstvo«, ki je imelo po podjetjih določene uspehe. Okrožni komite delavskega bratstva je izdajal tudi ilegalni list »Bratstvo«. Prek tega delavskega bratstva smo prihajali v direktni stik z italijanskimi delavci. Obstajali so enotni odbori, v katerih so se naši delavci in partijski aktivisti z italijanskimi delavci lahko neposredno pogovarjali o akcijah. Velik del naše aktivnosti v Trstu smo posvetili organiziranju tega delavskega bratstva z namenom, da bi dvignili upor in da bi mobilizirali partizane za Tržaško brigado, ki je bila v sestavu 30. divizije IX. korpusa.

Po drugi strani smo skušali tudi prilagajati našo Osvobodilno fronto njihovemu narodnoosvobodilnemu gibanju. Tako se je formirala Slovensko-italijanska antifašistična unija. Poleg terenskih odborov Osvobodilne fronte in terenskih narodnoosvobodilnih komitejev (Comitato di Liberazione Nazionale — CLN) ter njihovih okrožnih vodstev so bili formirani leta 1944 tudi odbori Slovensko-italijanske unije, na jesen leta 1944 pa še poseben skupen organ samih Tržačanov, ki naj bi nastopil v času osvoboditve kot njihov predstavniški organ. Ko so organizirali to reprezentativno telo, je bilo treba navezati stike z inteligenco, duhovščino, trgovci in poslovnimi ljudmi slovenske in italijanske narodnosti, kakor tudi z vsemi tistimi ljudmi, ki so predstavljali tako delavski kakor tudi meščanski — protifašistični del Trsta.

Spomladi ali poleti leta 1944 je bila po ukazu Glavnega štaba NOV in PO Slovenije formirana komanda mesta Trsta, vojaška formacija jugoslovanske narodnoosvo-

Član PK KPS dr. Aleš Bebler s partizani in domačim prebivalstvom v vasi Podragi ob kapitulaciji Italije

bodilne vojske. Nekaj časa je ta komanda delovala na osvobojenem ozemlju, toda na jesen se je premestila v Trst, kjer je delovala ilegalno. Tedaj so se formirale vojaške enote v glavnem iz delavskega bratstva. Komandant je bil major Martin Greif, eden izmed prvih partizanov, ki so prišli v Slovensko primorje, komisar pa major Vinko Šumrada, oba delavca in predvojna komunista. Komanda je delovala kot posebna vojaška organizacija z nalogo, da na kraju samem mobilizira vse sile za vojsko in da prevzame komande v Trstu v končnih operacijah za osvoboditev. Njena naloga je bila torej mobilizirati ljudi v partizane in formirati svoje enote in štabe po posameznih rajonih in tovarnah. Komanda mesta Trsta je to svojo nalogo dejansko opravila.

V teh enotah niso bili samo Slovenci, marveč tudi velik del italijanskih delavcev. V času osvobajanja Trsta so te sile odigrale veliko vlogo in preprečile uničevanje in ropanje po umiku okupacijske vojske. Komanda mesta Trsta je bila kot naša vojna formacija v Trstu tudi pozneje, ko je bila tam tudi zavezniška vojska.

Ravno ko se je formirala komanda mesta, sem bila v Trstu in delala s tovariši Brankom Babičem, Antonom Veluškom-Matevžem in drugimi, ki so bili tedaj člani Okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije.

V Trst sem prišla s Primorskega v civilu z dokumenti, da sem italijanska državljanka, doma iz Milana. Zagotavljali so mi, da je to najbolj zanesljiv način, priti ilegalno v mesto. Napravili so mi civilno obleko in čevlje, ki so jih izdelali partizanski mojstri. Čeprav so bili čevlji nizki, so takoj zbujali pozornost, ker so bili močni, športni in okorni. Kakor hitro sem se prikazala v Trstu, me je takoj ustavila neka patrolja in me vprašala, od kod imam te čevlje. No, tako! Ves čas sem se bala le, kako bo z dokumenti, ki sem jih imela, naposled pa se je izkazalo, da so bili čevlji problematična stvar. Vendar sem se nekako znašla in se jim izmuznila. Takoj pa mi je postalo jasno, da z italijanskimi dokumenti ne bom prišla daleč in da me bo prva resnejša patrolja, na katero bom naletela, ustavila in zaprla, ker znam le delno italijansko. Zato sem se odločila, da se prijavim pri Rdečem križu, naj mi izda potrdilo kot interniranki iz Srbije, ki se ne more vrniti. To se mi je pozneje dobro obneslo. V Trstu sem živela popolnoma ilegalno. Toda s temperamentnimi Tržačani je bilo težko delati, ker niso in niso mogli doumeti pravil konspiracije in nevarnosti takratnega stanja.

Živela sem skupaj z Vranom — Antonom Vratušo pri neki slovenski družini, ki jo je Vran našel po tržaški organizaciji. Pozneje se je izkazalo, da je bila stara mati iz te družine, ki je imela že nad petinsedemdeset let, po rodu iz Zagorja. Tako smo dognali, da sva ona in jaz iz istih rudarskih revirjev in da imava skupne znanice. Zato je bil njen odnos do mene tak, kot da bi ji bila hči. Tu smo bili zares varni.

Nebudnost v Trstu je dovajala do stalnih vpadov. Tik pred koncem vojne je padlo skoraj celotno okrožno partijsko vodstvo v kremplje gestapa. Takoj so jih vse pobili. Zato leta 1945, ko smo prišli v Trst, skoraj nihče ni vedel, kje je kdo. Tačas sem bila na Dolenjskem. Ko so me poslali tik pred osvoboditvijo z deseterico tovarišev v Trst, da poiščem zveze, sem se le stežka znašla. Našega okrožnega partijskega vodstva ni bilo več, kar pa je ostalo od nižjega vodstva, nismo mogli takoj najti. Tudi od vojaške komande je bil en del odrezan, ker so se porazgubile partijske zveze. To nam je prizadevalo prve dni po kapitulaciji Nemčije relativne težkoče. Tisti, ki so bili odkrito na naši strani, in to je bil velik del delavskega bratstva, so se priključili organiziranim enotam komande mesta Trsta, z baretkami, na katerih so bile všite peterokrake zvezde. Vendar pa je bilo težko dognati, če niso bili med njimi tudi bivši fašisti. No, dogodki so se razvijali tako hitro in naloge so bile tako obsežne, da je bila s prihodom naše vojske in tovarišev s Primorskega tudi ta težava v kratkem prebrodena.

Vprašanje odhoda prvih partizanov na Primorsko

FRANCE BREGAR

(KONEC)

Pri Pečnikovih podatkih o odhodu in potovanju »primorske čete« z Mokrca na Primorsko moramo najprej upoštevati dejstvo, da so navedeni v izjavi, ki jo je dal na sodišču, kjer so vse njegove misli šle pač za tem, da bi se iz nevarnega položaja izvlekel in se pokazal čimmanj krivega. Ker rezultat sodbe, na kateri je bil s tovariši vred oproščen, dokazuje, da se mu je ta cilj posrečil, se je treba nujno vprašati, koliko »dejstev«, ki jih je v izpovedi navedel, sploh ustreza resnici. Zaključkov o tem ni mogoče napraviti samo iz njegove izpovedi. Na pomoč moramo poklicati še druge vire, ki govorijo o poti »primorske čete« na Primorsko. V prvi vrsti prideta v poštev dva vira, Dolganovi in Dakijevi spomini.

Dolgan je potovanja prikazal precej na kratko:

»... Čez nekaj dni sem se moral odpraviti na Primorsko... Mene so postavili za komandanta. Daki nas je vodil mimo Mokrca preko Blok do Metulj, blizu Velikih Blok. Tu nas je čakal v neki gozdarski baraki Janez Hribar. Odpeljal nas je do Podcerkve, od tam naprej smo šli sami. Pot čez mejo sem namreč nekoliko poznal še od prvega prehoda.

Ko smo prišli čez mejo, smo se ustavili nad progo pri Narinu. Tu je bil po dolgi in naporni hoji prvi počitek... Ker je bil naš položaj neprimeren, smo se še isti večer premaknili na Staro Sušico. Tu smo se utaborili za dan ali dva.«

V varianti Dolganovih spominov, ki jih v rokopisu hrani arhiv IZDG, segornje formulacije skoraj v celoti ali vsaj bistveno ujemajo. V Delu 16. septembra 1961 je celotna formulacija še krajša. Nekoliko daljše, vendar z vsemi istimi temeljnimi podatki je opisana pot v Ljubljanskem dnevniku 5. septembra 1953 pod naslovom »Sedem mož je odšlo na južno stran«, nedvomno po Dolganovi predlogi. Po njem so staro mejo preskočili pri Mašunu.

Več variant prikazujejo Dakijevi spomini. Najstarejša je v Borcu 1950 (št. 1, str. 23) pod naslovom »Spomini narodnega heroja«. Tam pravi:

»Dobili smo nalogo organizirati skupino, ki bi odšla na Primorsko in ki naj bo sestavljena iz samih Primorcev. Primorci, ki so bili med nami, so bili zelo zavedni in dobri borci. Dobro so se zavedali, da morajo iti v domače kraje in tudi tam zanetiti plamen osvobodilne borbe. Ko so nam ob slovesu stiskali roke, nam je bilo težko, ker nas je vezalo močno tovarištvo. Skupina je konec septembra odšla. Določen sem bil za vodiča, da jih odpeljem do bivše jugoslovansko-italijanske meje, ker sem poznal pota preko Notranjske. Odšli smo z Mokrca in šli čez Rovte in preko Bloške planote v gozdove proti Loški dolini. Skupina je bila zelo dobro oborožena, ker je dobila na Mokrcu najboljše orožje. Ob odhodu smo dobili nalogo, da se povežemo s terenskimi političnimi delavci v Loški dolini. Zato smo se ustavili v gozdovih Knežje njive, a ostali smo samo dva dni, da smo se malo odpočili in se povezali z aktivisti Osvobodilne fronte.

V Loški dolini je vodil delo tov. Janez Hribar, in ta je bil obveščen o namenu naše skupine. Prišel je večkrat k nam, pred odhodom skupine na Primorsko pa je četo nagovoril in poudaril, kakšne naloge čakajo skupino. Skupina je odpotovala zvečer že v mraku. Od odhodu smo bili zelo kratkih besedi: Boriti se

moramo vsi za eno, vzdrževati moramo med seboj tesne zveze. Skupina je odšla preko Loške doline, preko Javornika na Primorsko, jaz pa sem se vrnil na Mokrc. Med potjo sem slišal od raznih ljudi, da so na Mokrcu večje italijanske sile... Ko sem prispel v bližino Krvave peči, sem zagledal sveže stopinje vojaških čevljev. Previdno sem se pomaknil v vas in začel spraševati ljudi, kaj se je naredilo... Bili so prestrašeni... Bali so se, da bi jih kdo ne naznanil Italijanom. Začel sem se pomikati naprej v Mokrc za italijanskimi sledovi. Toliko sem le ugotovil, da so se Italijani morali v glavnem že vrniti v svoje postojanke... Tako sem se previdno bližal našemu staremu taborišču... Vse je bilo prazno, velika tišina in opazil sem, da so Italijani naše taborišče požgali...»

Nekoliko sprememb je Daki vnesel v spomine, ki jih je v nekaj odlomkih objavila Tedenska tribuna (TT) v maju 1961. Tako pravi tam 16. maja:

»Zaradi stalnega dotoka novih partizanov iz Ljubljane se je na Mokrcu organizirala zopet nova skupina, ki naj bi štela do deset ljudi. Prvotno je bila določena za Primorsko, zato je bilo v skupini največ Primorcev, ki so bili zelo dobri borci... Za organizacijo in odpravo te skupine so določili mene, ker sem precej dobro poznal pota in sem imel tudi pripravljeno orožje.

Z Mokrcra smo odrinili 7. septembra leta 1941. Šli smo čez Rovte in Bloško planoto, mimo bloških kasarn, v katerih so bili Italijani. Skupina je bila zelo dobro oborožena, zakaj na Mokrcu smo imeli najboljše orožje.«

Nato govori o postanku v gozdovih Knežje njive, kjer so se mudili dva dni in se sestali z Janezom Hribarjem, kakor govori v prvi varianti, nato pa pravi:

»Na Nanosu naj bi organizirali novo skupino, toda to nam ni uspelo, kajti na prehodu med Ilirsko Bistrico in Postojno smo se spopadli z italijanskimi patrolami. Nekaj mladincev jim je padlo v roke. Še istega leta so napravili proti njim proces v Trstu.

Vrnil sem se proti Mokrcu. Med potjo so mi pravili, da so na Mokrcu večje italijanske sile. Tem vestem nisem dosti verjel...«

Se zanimivejša je Dakijeva tretja varianta, ki jo je vključil v svoj prispevek v drugi knjigi »Ljubljana v ilegali« leta 1961, pod naslovom »Od Španije do partizanov«. Na strani 174 piše:

»Okrog 1. septembra, morda tudi kakšen dan prej, sem dobil od Glavnega poveljstva nalogo, naj peljem na Primorsko prve partizane, ki so potem tam začeli širiti oboroženi upor. Devet se nas je odpravilo na pot... To četico navdušenih prostovoljcev sem peljal čez Bloke. Pri Metlah nas je čakal Janez Hribar in govoril četici o odgovorni, toda častni nalogi, ki jo čaka onstran stare meje. Ko sem pokazal borcem še pot čez mejo, sem se poslovil od njih.

Ko sem se vračal, so doživeli partizani na Krimu prvo italijansko čistko. 14., 15. in 16. septembra je prodiralo okrog dva tisoč italijanskih vojakov in karabinerjev proti Mokrcu. Partizani so bili z vseh strani obkoljeni. Šerčer je poslal v boj proti posameznim sovražnim kolonom, ki so štele več sto mož, patrolje po pet do sedem borcev, da so iz dobrega zaklona napadli sovražnika. Končno je s spretnim premikom patrolj dosegel, da sta dve italijanski koloni trčili druga ob drugo. Nekaj minut sta se obstreljevali, misleč, da je sovražnik. Ta pomota je terjala od Italijanov štiri mrtve in štiriinpetdeset ranjenih. Partizanom se je posrečilo, da so v redu evakuirali taborišče na Mokrcu in se premaknili v Zalo.«

Pri Dakijevih spominih človeka takoj presenetijo velike razlike v vseh treh variantah. O drugih dveh lahko takoj trdimo, da so nanje bistveno vplivali Dakijevi kasnejši pogovori z različnimi ljudmi o problemih, ki se jih je dotaknil

v prvi varianti. Vnašanje Nanosa v spominih druge variante je popolnoma zmotno, ker je dejstvo partizanov na Nanosu stvar razvoja v letu 1942. Bistveno je na Dakija v tej varianti vplivala tudi zgodovinska literatura, ki je do te variante nastala o letu 1941. (Npr. »Počeci partizanskega pokreta u Sloveniji«.)

Toda temeljna dejstva, kolikor se ne ozirajo na datume in številčne podatke o »četi« ter kasneje dodane vsebinske spremembe, so v glavnem ostala.

Glede na Pečnikove podatke v izjavi na sodišču moramo po medsebojni primerjavi reči: Drži gotovo sama pot z Mokrc na Primorsko. Prav tako drži dvodnevni postanek v gozdovih med Metuljami in Knežjo njivo, sestanek z Janezom Hribarjem v gozdni baraki in njegov govor o nalogah »primorske čete« na Primorskem, čeprav ne v celoti v tisti vsebini, kakor jo je prikazal Pečnik. Dalje drži, da je Daki vodil primorsko skupino samo do sestanka s Hribarjem, nato pa se je vrnil na Mokrc, čeprav v drugi varianti to ločitev nepravilno komplicira in prenaša še naprej, dasi je nadaljnji vodnik bil Janez Hribar do Podcerkve, ko je vodstvo prevzel Ervin Dolgan, poveljnik »primorske čete«, Hribar pa se je vrnil nazaj v Loško dolino. Pri Pečnikovi izjavi drži tudi pot po delu Primorske od stare meje do vasi Stara Sušica, ker to maršruto potrjujejo tudi Dolganovi spomini. Drži tudi trditev o dobri oborožitvi »primorske čete«, saj jo potrjuje tudi Daki, čeprav Pečnik povsem drugače prikazuje pridobitev orožja. Brez ugovora bi mogli sprejeti tudi trditev, da je četa nesla s seboj tudi propagandno gradivo, čeprav tega drugi ne potrjujejo.

Odpirta mora ostati Pečnikova trditev o Dakijevi in Hribarjevi poti iz gozdov nad Metuljami nazaj na Mokrc, ker Daki o njej ne govori v nobeni varianti, Dolganovi spomini pa so za take podatke tako in tako prekratki. Toda Pečnikov podatek, da sta se vrnila, ker so taborišče na Mokrcu obkolili Italijani, ima določeno stvarno ozadje, ker je v tistih dneh res prišlo do italijanske ofenzive na Mokrc.

Nestvarni oziroma plod Pečnikove fantazije so datumi, ki se nanašajo na čas njegovega odhoda v partizane, na odhod z Mokrc in na pot na Primorsko. Glede datumov bi mogli celo reči, da je Pečnik verjetno povedal oziroma si izmislil samo datum svojega odhoda v partizane, to je 28. september, drugih datumov pa v splošnem on sploh ni navajal, temveč jih je vnesel oziroma skombiniral »zapisnikar« italijanskega teksta sam. Pečnikov primarni način pripovedovanja je bil drugačen, npr.: po 4 dneh ... zelo zgodaj zjutraj ... naslednjo noč ... pričakovali smo že dva dni ... naposled ... isti večer. V te dokaj splošne označbe je zelo verjetno vnesel natančnejše datume šele italijanski »zapisnikar«.

Popolnoma si je Pečnik izmislil tudi način bega v Stari Sušici, ker mu je bilo potrebno, da se je na sodišču pokazal čim manj krivega. Kako je Pečnik znal zavestno tvesti sodnikom neresnična dejstva, je pokazal zelo jasno s tem, da je sodnikom govoril o Ervinu kot nekem gozdnem čuvaju kneza Windischgraetza, ki se je k partizanom na Bloke pripeljal kar z avtomobilom. Seveda si je izmislil tudi razlog, zakaj je sam zbežal od partizanov: ker ni soglašal s komunističnimi teorijami, ker je nasprotoval banditizmu ter se je absolutno hotel lotiti študija.

Pečnikove izmišljotine so na sodišču imele dober uspeh. Sodniki so mu verjeli in skupaj s tovariši, ki so se zagovarjali na podobne načine, je bil naposled oproščen.

Med argumenti, ki so na sodnike začeli vplivati v dobrem smislu za Pečnika, je bila tudi ugotovitev njegovega advokata Jakoba Petroviča, da se je Pečnik zelo zmotil v datumih, ki jih je navajal. Ravno ugotovitev teh pomot

pa je zelo važna v našem primeru, ko je treba pojasniti kronološki primer odhoda »primorske čete« na Primorsko.

Advokat Petrovič je ugotovil, da Pečnik sploh ni bil odsoten iz Ljubljane v dneh od 28. septembra do 9. oktobra, kakor je izpovedal na sodnem zaslišanju, temveč je bil v Ljubljani že od 22. septembra dalje. Od tega dne naprej je namreč bil redni učenec na trgovski šoli Christofovega zavoda. Od tega dne dalje je šolo redno obiskoval, ne da bi zamudil en sam dan. Za dokaz je predložil potrebne šolske priče. Njim se je pridružila tudi mati, ki je izjavila, da je bil sin odsoten zdoma od 13. do 21. septembra. Toda materina izjava je po vsej priliki bila le izjava za sodišče, izjava, ki naj sinu povzroči čim manj težav, vprašanje pa je, če je glede datumov ustrezala stvarnemu stanju. Glede zadnjega dne bi mogla biti točna, ker bi ne nasprotovala izjavam šolskih organov. Glede prvega dne pa je problematična, ker ni izključeno, da je ta dan mati potisnila malo naprej, da bi bil rok »krivde« krajši. No pa to je manj važno. Važnejši je zadnji termin. Posledice advokatovih ugotovitev so se pokazale v sodbi, ki časa krivde ni več določila, temveč navedla »nell'epoca imprecisata« (v nedoločenem času) oziroma je nedoločen čas omejila z datumom od 8. septembra do 31. decembra 1941.

Na temelju kritičnega pretresa izjave Ivana Pečnika na sodišču in uporabe memoarskih virov, ki obravnavajo potovanje »primorske čete« z Mokrc na Primorsko, moremo s polno gotovostjo zaključiti, da podatki Ivana Pečnika, kolikor se nanašajo na fiksne datume odhoda in potovanja na Primorsko ne morejo služiti kot verodostojni kronološki temelj. Za ugotovitev natančnejšega datuma moramo uporabiti drugačne kombinacije.

Zgoraj sem omenil, da se vrednost memoarskih virov pokaže, če njihove navedbe postavimo v okvir sodobnih virov, pa naj bodo še tako skromni, seveda pod pogojem, da jih sploh imamo. Glede problema ugotavljanja odhoda »primorske čete« jih k sreči nekaj imamo. Za najboljšo možno ugotovitev moramo uporabiti obojne vire.

Med memoarskimi viri, ki so nastali po vojni, si v tem primeru z Dolganovimi spomini ne moremo nič pomagati. Njegova formulacija »čez nekaj dni sem se nioral odpraviti na Primorsko...« je preskromna, da bi mogli iz nje kaj jasnejšega zaključiti. Precej drugače je v tem primeru z Dakijevimi spomini. Toda v treh variantah spominov ima tri različne datume o odhodu z Mokrc.

V članku »Ofenziva na Mokrc« v TT 16. maja 1961 je Daki napisal: »Z Mokrc smo odrinili 7. septembra leta 1941.« V drugi knjigi »Ljubljana v ilegali« (str. 174) pa samega odhoda sploh ne datira, pač pa govori, da je okrog 1. septembra ali kak dan prej dobil od glavnega poveljstva nalogo, naj pelje na Primorsko prve partizane, ki bi potem tam začeli širiti oboroženi upor. O obeh teh Dakijevih variantah moremo reči, da nista izključno rezultat Dakijevih kombinacij, temveč že rezultat določenih sekundarnih vplivov.

Mnogo važnejša je zato prva varianta Dakijevih spominov, ki so začeli izhajati v Borcu leta 1949 in izhajali do konca 1952. V našem primeru pride v poštev samo začetni del teh spominov. O Dakijevih spominih je treba vnaprej reči, da se v samih spominih v splošnem dobro razlikuje, katere dogodke je sam doživel, o katerih pa je slišal le druge pripovedovati. V opisovanju dogodkov, ki jih je sam doživel, je Daki širok in natančen, kar je seveda razumljivo. Nesporno slaba stran njegovih spominov pa je kronološki red, ki je večkrat popolnoma prevrnjen. V splošnem se datumov izogiba ali

pa dogodke določa le približno, n.pr. sredi avgusta, v začetku oktobra, v začetku septembra itd. Zgodilo se mu je celo to, da je isti dogodek na isti strani dvakrat in obakrat različno datiral. To velja o začetku krimskega bataljona na strani 24 v Borcu 1950, št. 1. Na tisti strani je zgoraj napisal: V začetku oktobra pa se je osnoval v Zali štab bataljona... Spodaj na isti strani pa je napisal: Glavni štab jim je dal nalogo, da osnujejo prvi bataljon, ki se je osnoval v začetku septembra 1941. leta...

Iz navedenega sledi, da si s kronologijo pri Dakiju ne moremo pomagati. Uporabni in dragoceni pa so opisi osebnih doživetij oziroma prikazi dogodkov, ki jih je sam doživel. Če tem dogodkom najdemo vzporedno v kakih drugih virih kronološko jasne podatke, pa vrednost Dakijevih spominov izredno zraste in postanejo njegovi podatki dragoceno vsebinsko dopolnilo sicer skromnim kronološkim podatkom v drugih virih. Prav tak primer pa se nam ponudi pri iskanju natančnejšega datuma o odhodu »primorske čete« z Mokrc.

Zgoraj smo videli, kako je Daki uredil svoj »časovni odnos« do odhoda Primorcev z Mokrc v variantah leta 1961. V prvi varianti, v Borcu 1950, ki je zaradi obsežnosti, predvsem pa zaradi primarnosti opisov in podatkov važnejša, je povedal drugače. Odhod Primorcev je datiral »konec septembra«. Besede same seveda kažejo, da si o odhodu ni bil čisto na jasnem. Toda v Dakijevih spominih je zelo važen podatek, da je namreč med Dakijevo potjo z Mokrc v gozdove nad Metuljami, ko je vodil primorsko četo na njeni poti na Primorsko, bila italijanska ofenziva na kompleks Mokrc, da je ta ofenziva že minila, ko se je on vrnil. Prav to vrnitev oziroma tavanje po Mokrcu po končani italijanski povodnji je Daki zelo nazorno predstavil v svojih spominih. Ker Daki italijanske ofenzive ni datiral oziroma je iz kompleksa njegovega pripovedovanja razvidno samo to, da je bila ofenziva med njegovim spremljanjem Primorcev preko Notranjske, se moramo vprašati, ali je mogoče to ofenzivo datirati iz kakih drugih virov in kdaj je ta ofenziva bila, če jih je morda bilo več v tem času.

V poštev bi mogla priti sicer znana Robottijeva ofenziva preko Notranjske v oktobru 1941, to je v dneh 6.—28. oktobra, ki je 6. oktobra preplavila Škrilje in Golo, 7. oktobra pa Mokrc (Zbornik VI/1, dok. št. 184). Toda iz Dakijevih spominov je razvidno, da se je reorganizacija čet in organizacija krimskega bataljona nesporno izvršila pred Robottijevo oktobrsko ofenzivo. Daki je tedaj, to je še pred ofenzivo, odšel s Šercerjem v tretjo četo na sektor Loške doline in nato ostal v njej ves čas kot mitraljezec. V takem razporedu je jasno, da odhoda »primorske čete« ni mogoče posredno povezovati z Robottijevo ofenzivo na Mokrc. Iskati moramo zato drugo ofenzivo.

Daki je na strani 24 v Borcu 1950, št. 1, napisal naslednji stavek: »Po italijanski ofenzivi na področju Mokrc v sredi avgusta 1941. leta je bila naša grupa primorana umakniti se v Zalo...« Ker pa sredi avgusta 1941, kakor je zaključiti iz splošnega razvoja našega partizanstva in iz italijanskih poročil, ki za ta čas ne omenjajo nobene akcije takega značaja, ni bilo nobene italijanske hajke na Mokrcu, je seveda jasno, da se je Daki zmotil v datiranju, da torej gre pri tem za ofenzivo, ki se je izvršila v nekem drugem času. Ena stran nazaj v isti številki Borca govori Daki o istih dogodkih samo brez datiranja, toda zelo obširno. Tam govori o italijanski hajki na Mokrc, o kateri je slišal, ko se je vrnil s poti, na kateri je spremljal Primorce preko Notranjske. Nato govori o sledečih dogodkih: o premiku v dolino Zale, o formiranju

šolskega logorja, o štirih četah, o bataljonu itd., kar vse se je nesporno zgodilo pred Robottijevo oktobrsko ofenzivo 1941.

Kdaj je torej bila ta ofenziva, ki je stvarno bila element, po katerem moremo natančneje določiti tudi čas odhoda »primorske čete«?

V memoarskem gradivu v arhivu IZDG je med gradivom, ki ga je 1944 zbral v glavnem štabu major Nedeljko (Dušan Majcen), tudi nekaj prispevkov, ki govorijo o partizanih na Mokrcu. V dveh prispevkih se omenja tudi italijanska hajka na Mokrc. V enem je napisano: »Približno 14. septembra so Italijani priredili hajko na te partizane...« V drugem pa je napisano: »18. septembra so organizirali Italijani hajko na te partizane (namreč partizane na Mokrcu, op. F. B.). Prodirali so iz Golega, Krvave peči in Zapotoka z velikimi silami. Četa se je po dveh dneh ponovno zbrala v novem logorju v Zali pod Osredkom, kjer se je začel organizirati bataljon...«

O teh poročilih moramo najprej pripomniti, da sta bili napisani tri leta potem, ko so se dogodki odigrali. Spomin nanje je vsekakor bil še svež. Zato o samih dogodkih ni mogoče dvomiti, prav tako pa ne o splošnem zaporedju dogodkov, ki ga potrjujejo tudi Dakijeve spomini. Nesigurnost poročili sami pokazeta pri datiranju. Iz nesigurnosti nas rešijo italijanski akti, ki nam razkrijejo, kdaj natančno je bila italijanska hajka na Mokrc. Uporabiti je treba poročilo 85. čete telegrafistov z dne 17. septembra 1941, ki ga je njen komandir kapetan G. Mittoni poslal poveljstvu divizije »Granatieri di Sardegna« in iz katerega je razvidno, da je italijanska hajka bila 14., 15. in 16. septembra 1941 (Zbornik VI/1, dok. 162). Uporabiti je treba še Robottijevo poročilo z dne 30. novembra 1941 o vojaškem in političnem položaju v Ljubljanski pokrajini (Zbornik VI/1, dok. št. 197), iz katerega zvemo, da hajke ni pripravila vojska, temveč kvestura, toda jo je slabo pripravila in slabo vodila, tako da kljub pomoči, ki jo je dala vojska z 2000 grenadirji, ni dala uspehov.

Ker je italijanska hajka na Mokrc časovno točno ugotovljena, je iz tega zaključiti, da je »primorska četa« morala z Mokrc pred 14. septembrom 1941.

Vprašati se moramo, ali je mogoče ugotoviti datum odhoda natančneje.

Iz Dakijevih spominov je dovolj jasen razpored dogodkov po njegovi vrnitvi, ko je odpremil »primorsko četo« Janezu Hribarju. Daki pa obširno govori tudi o dogodkih, ki jih je doživel pred odhodom Primorcev na Notranjsko. Če te dogodke primerjamo z datumi v italijanskih ali drugih sodobnih virih, vidimo, da je zadnji dogodek, ki se ga je osebno udeležil, bil spopad z Italijani pri koči v Iškem Vintgarju, kamor so se Italijani pripeljali na dveh kamionih. O tem dogodku imamo v Slovenskem poročevalcu z dne 20. septembra 1941, št. 18 natančen datum 11. septembra 1941.

S kombinacijo memoarskih in sodobnih virov moremo sedaj čas odhoda skupine primorskih partizanov z Mokrc določiti prilično natančno. Pade namreč v čas med 11. in 14. septembrom 1941. Pravzaprav še več. Reči smemo, da je »primorska četa« odšla z Mokrc ali 12. ali 13. septembra 1941. Kak drug dan po temeljitem pretresu virov in njihovi kombinaciji ne pride v poštev. Razume se, da bo treba iz tega spoznanja potegniti tudi konsekvence in popraviti vse tiste kronološke »ugotovitve«, ki so bile konsekvence nejasno postavljenega datuma o odhodu »primorske čete« z Mokrc.

Ob zaključku naj navedem še eno zanimivost. V pisani množici datumov, ki so se pojavljali v zvezi z odhodom Primorcev z Mokrc, je Janez Kramar v članku »Temeljni kamen svobode« v Slov. Jadranu 12. septembra 1957 omenil tudi izjavo Janeza Hribarja, ki sama po sebi zelo preseneča. Po Janezu

Hribarju je namreč Dolganova skupina odšla na Primorsko 12. septembra 1941. Nihče se ob njej ni zamislil in ji poskušal osvetliti ozadje.

Ob koncu naj še enkrat poudarim, da je v naši memoarski literaturi precej virov, ki govorijo o odhodu »primorske čete« z Mokrca na Primorsko ali pa govorijo o dogodkih, ki so posredno, to je po kronološkem redu nekje povezani s tem odhodom. Janez Kramar jih je skušal celo statistično razdeliti. V svoji razpravi nisem uporabljal vseh. Pravzaprav samo nekatere. Omejil sem se na tiste, ki so časovno kolikor mogoče blizu samega odhoda ali pa jim po komparaciji virov gre večja vera. Skupno s skromnimi sodobnimi viri omogočijo relativno zelo natančen čas odhoda Dolganove skupine na Primorsko. Poleg tega datuma je z njim mogoče jasneje osvetliti število in sestavo borcev, ki so odšli na Primorsko. Rezultati, ki jih po tej poti dobimo, so gotovo važni in jih bo treba upoštevati pri prihodnjem prikazovanju začetkov osvobodilnega gibanja na Primorskem v letu 1941.

Gonars

NADA CAREVSKA

*Bodeča žica ... Stolpi in na njih vojaki
z orožjem, ki uperjeno je proti nam ...
Barake smradne ... Ranjeni oblaki,
blodeči venomer, iz dneva v dan drugam ...*

*A mi, izčrpani in bedni siromaki,
prignani v ta prekleti, tesni stan
smo vredni manj kot nekdanji sužnji in težaki.
Za nas se nihče ne postavi v bran.*

*Tu kletev nema je nam vsem molitev.
Tu upanje edina je rešitev ...*

Uničenje zametkov belogardizma v rajonu Gorje—Bled

STANKO KOCJANČIČ

KO SO SE po končani hajki meseca decembra 1942 Nemci vračali s Pokljuke proti Gorjam oziroma Bledu, jih je pod Pokljuko, v Jeli, iz zasede napadel vod Poključke čete. Pri tem napadu je padlo nekaj Nemcev in dva naša izdajalca-raztrganca: Lovro Poklukar iz Poljšice pri Gorjah in gostilničar Bradač z Bleda. V tej hajki je sodelovalo z Nemci še nekaj drugih blejskih raztrgancev. Med našimi je pri tem napadu izgubil življenje najmlajši izmed štirih bratov, borcev od leta 1941, Jože Žvan iz Spodnjih Gorij.

To je bil nekakšen začetek sodelovanja Nemcev z raztrganci v tej okolici. Poslej so delali z roko v roki in nas zasledovali in preganjali.

Število borcev je v letu 1943 dan za dnem naraščalo. Prav posebno pa je pospešila odhod v partizane kapitulacija Italije, kar so Partija, OF in mladinska organizacija pravilno izkoristile in njihovo aktivnost politično usmerile. Tako se je pomnožilo tudi število borcev Triglavske čete, ki je operirala na Pokljuki in Mežakliji. Komandir te čete je bil padli narodni heroj Andrej Žvan-Boris iz Spodnjih Gorij, brat Jožeta Žvana.

Zaradi povečanja enot, postavljanja važnih kurirskih komunikacij na terenu in povezave z enotami na levem bregu Save in na Koroškem ter nemotnega delovanja in razvoja borbe so bile pozno jeseni leta 1943 formirane skupine in načelstvo Varnostne obveščevalne službe (VOS). Skupine VOS so imele nalogo, varovati s svojimi ukrepi dejavnost gibanja in naših aktivistov ter se boriti proti vsem, ki so hoteli ovirati in onemogočiti narodnoosvobodilno borbo.

V tem razdobju so skupine VOS opravile precej važnih akcij. Požgale so okrog deset tisoč kubičnih metrov rezanega lesa, onesposobile žago na Rečici pri Bledu in tirnice na progi, podirale telefonske in daljnovodne drogove, napadale nemške patrulje na železniški postaji Bled-jezero in v bližini postajališča Podhom, požgale most v Krnici pri Gorjah in napadle brzi vlak med Bledom in Bohinjsko Belo. Razen tega smo kazensko zaplenili tudi nekaj živil.

Delovanje naših enot in VOS zaradi vojaških in političnih uspehov ni ostalo prikrito okupatorju. Ker je hotel razbiti in uničiti enote na Pokljuki in drugod, je poskušal ob sodelovanju z našimi izdajalci-raztrganci in belogardisti razpresti svojo izdajalsko mrežo. V ta namen so Nemci meseca marca 1944 sklicali sestanek na Bledu, katerega sta se udeležila predvojni radovljiški advokat dr. Šmajd in propagandist bele garde iz Ljubljane Maks Jan, doma iz Mevkša pri Gorjah, zdaj nekje v Ameriki. Za sestanek je zvedel naš obveščevalec Dolfe Jakopič iz Spodnjih Gorij. O napadu na udeležence sestanka, ko bi se vračali z Bleda skozi Betin, smo sicer razpravljali, vendar zaradi slabega terena, negotovih podatkov in, ker je bilo premalo časa, tega nismo tvegali.

Na tem sestanku so dobili naši izdajalci navodila za nadaljnje delo, kar je bilo čutiti v njihovi povečani aktivnosti. V izdajalsko delo so vključevali razne protiljudske tipe, nekateri pa so se zapletli v to mrežo zgolj zaradi materialnih koristi. Čeprav jih ni bilo dosti, so povzročili NOB razmeroma precej škode. Na Jaršah pri Bledu je bila organizirana skupina belogardistov-raztrgancev, ki so stalno kontrolirali okoliški teren. Nemci so imeli namen ojačiti svojo žandarmerijsko postojanko v Gorjah z belogardisti, toda budnost VOS in naših enot je vse te namene preprečila.

Skupine VOS so kmalu po tem sestanku likvidirale organizatorja bele garde v gorjansko-blejski okolici: Janeza Jana, obrtnika iz Višelnice pri Gorjah, Antona Zupana, večjega kmeta iz Zasipa pri Bledu, in več njunih pomagačev.

Janeza Jana so ob Hitlerjevem navalu na staro Jugoslavijo meseca aprila 1941 kot jugoslovanskega vojaka Nemci zajeli in odpeljali v vojno ujetništvo. Konec leta 1942 ali v začetku 1943 se je vrnil iz ujetništva domov v Gorje. Čeprav sva bila pred vojno v dobrih odnosih in se je zdelo, da je tudi on napredno usmerjen, ni po svoji vrnitvi iz ujetništva iskal nobene zveze ne z menoj ne z drugimi partizani.

V mesecu marcu 1944 smo prejeli od naših obveščevalcev podatke, da Jan precej hodi po terenu, mnogo potuje in da ima dosti nemškega denarja. Vse to je zbujalo pri ljudeh nezaupanje. Zato smo ga poklicali na zvezo na Laze pri Gorjah. Tja smo se napotili trije, in sicer Janez Jakopič iz Laz (padel), neki tovariš z Brega pri Žirovnici, čigar imena se ne spominjam več, in jaz. Ker sva si bila, kot sem že omenil, z Janom pred vojno dobra, sem se sestal z njim najprej jaz sam, vtem ko sta tovariša ostala v bližini. V pogovoru mi je začel pripovedovati, da je po njegovih informacijah partizanstvo v razpadu. Zelo se je pritoževal čez brata Franca in Antona Ambrožiča iz Spodnjih Gorij, partizana iz leta 1941. Dejal je, da ju sovraži, ker najbolj vsilujeta mobilizacijo in da bi ju najraje ustrelil. Rekel mi je nadalje, da nam zaradi mobilizacije nekateri ljudje ne bodo hoteli več pomagati. Začel me je spraševati o raznih ljudeh, za katere je domneval, da so naši aktivisti. Ker sem iz najinega pogovora že lahko sprevidel, da je naš nasprotnik, sem mu za nekatere aktiviste namenoma pritrdil. S tem sem si njegovo zaupanje še povečal. Zaupal mi je, da ima stalne stike z blejskim gestapom in tudi to, da gre večkrat v Ljubljano k Maksu Janu. Povedal mi je tudi, da je takoj drugi dan zvedel od blejskega gestapa, kofiko partizanov je padlo v Lipanci poleti leta 1943. Po daljši debati, ko sem imel že dovolj dokazov o njegovem sodelovanju z okupatorjem, sem se pod pretvezo odstranil in odšel po svoja tovariša. Nato sem pred njima ponovil nekaj njegovih izjav in ga vsega razburjenega hkrati pomiril, da se ju ni treba bati. Morali pa smo priti z barvo na dan. Dejali smo mu, da mora z nami na zaslišanje. Iz njegovega obnašanja smo zaznali, da misli na beg, ki bi se mu v pozni nočni uri verjetno tudi posrečil. Zato smo ga opozorili, naj se ne upira, ker bi ga v tem primeru morali zvezati. Tedaj se je nenadoma začel rvati z nami in pri tem pokazal tako moč, da smo mu bili vsi trije komaj kos. Sprevidel je, da se je s svojimi izjavami sam obsodil. Zato se nikakor ni hotel vdati in tako je svoje izdajalsko delo plačal z življenjem.

Pozneje smo zvedeli, da je hodil z raztrganci in da so ga videli z njimi na Brezjah, kjer so imeli svojo postojanko.

Z Antonom Zupanom, Španom, iz Zasipa pri Bledu, pa je bilo takole:

V jeseni leta 1942 smo šli k njemu po živila. Vzeli smo mu tri prašiče. Zupan je to takoj javil blejskemu gestapu. Tja se mu je tako mudilo — peljal se je s kolesom — da so imeli gestapovci še čas, napraviti nam zasedo, ko bi se vračali po opravljeni akciji iz vasi. Zaseda je bila pripravljena na Vrskah pri Vintgarju, in le odločitvi, da smo zaradi varnosti krenili v drugo smer, in sicer proti soteski Vintgar, smo se imeli zahvaliti, da nas Nemci niso presenetili in napadli. Misleč, da so partizani, so Nemci tedaj ustrelili Šimna Repeta, Frjančevega iz Spodnjih Gorij. Prišel je slučajno mimo zasede in tako postal žrtev tega belogardističnega privrženca, kar pa smo zvedeli bolj točno šele pozneje.

Leta 1944 je Poključka četa opravljala mobilizacijo tudi po Zasipu. Med drugimi je bil mobiliziran tudi kmet Anton Zupan. O tem smo bili takoj obveščeni, kakor tudi o tem, da je Zupan eden izmed organizatorjev bele garde. Zato smo se hoteli prepričati, kako je s to stvarjo. Zupan je bil vzel s seboj žganje, in ko je bil precej

pijan, smo se spustili z njim v debato. Na zvijačen način smo ga povprašali, kaj misli o naši borbi. Dejal je, da z našim »kolektivnim življenjem« ne bo nič, ker da ljudstvo ni za to. Prosil me je, naj ga pustimo v dolino, ker bo tam več koristil pri gospodarski komisiji. Ko sem ga vprašal, kako bi se v tem primeru izgovoril Nemcem, je odvrnil, da ga to ne skrbi, ker se z glavnim gestapom dobro pozna. Za primer, če bi Angleži metali iz letal uniforme, mi je v pijanosti svetoval, naj se le preoblečem v tako uniformo. S tem mi je dovolj jasno povedal, kaj misli in kaj je. Pri preiskavi njegove hiše so dobili belogardistično uniformo z našitki poročniškega čina.

Okupator se je zaradi uspehov VOS in neuspehov bele garde lotil nove taktike. V naše vrste je pričel vrviti svoje vohune s posebno zaupno nalogo: uničiti načelstvo VOS in njene skupine, zakaj te so mu bile največja ovira, ker so neizprosno tolkle in uničevale legla izdajalcev. V načelstvu skupin VOS smo bili tedaj: Lado Kersnik z Blejske Dobrave kot načelnik, Valentin Slivnik iz Gorij-Poljšice kot obveščevalec in jaz kot komandir skupin VOS.

Spomladi leta 1944 so Nemci vrinili v partizanske vrste Jožeta Poklukarja, Šobrnovega s Poljšice, brata že omenjenega padlega raztrganca Lovra Poklukarja. Njegova naloga je bila, da pripravi uničenje načelstva VOS in rajonskega komiteja v takratnem jeseniškem okrožju oziroma rajonu Gorje—Bled. Clani rajonskega komiteja so bili: Janez Žvan-Dravski, Vinko Repe-Triglavski in brata Franc Ambrožič-Beton in Anton Ambrožič-Božo. Kakor se je izkazalo pozneje, sta bila sodelavca Jožeta Poklukarja med drugimi tudi delavec Anton Trojar, doma iz Spodnjih Laz pri Gorjah, predvsem pa njegova žena. Anton Trojar je pod pretvezo, da hodi na Bled k zdravniku, nosil podatke na blejski gestapo. Poklukarju je zaradi dobrega poznavanja terena in življenja med partizani uspelo, da je preko svojih zvez, Trojarja in drugih redno obveščal Nemce in belogardiste o raznih premikih naših enot in o kurirskih linijah. Zaradi tega je padlo po zasedah več partizanskih kurirjev in članov gospodarske komisije ter bilo napadenih več naših enot. Prav posebno so Nemci in belogardisti preganjali skupine in obveščevalce VOS. Sklepali smo, da tiči za vsem tem izdajstvo. Stanje je bilo treba znova normalizirati. Zato smo nujno morali odkriti niti izdajstva in jih pretrgati. Skupine VOS Gorje — Bled in njihovi obveščevalci, legalni in ilegalni, so pričeli z vso vnemo iskati vzroke. Nalogo smo uspešno rešili z aretacijo Jožeta Poklukarja, Antona Trojarja in njegove žene. Do tega je prišlo takole:

Mene osebno so razni aktivisti in obveščevalci obveščali, da Poklukar zelo pogosto hodi okrog in da se druží s sumljivimi ljudmi. Po planinah je plačeval za lonček mleka 20 do 50 mark. Stalno je imel dosti cigaret, kar je bilo za tedanje prilike zelo sumljivo. Čudno se mi je začelo zdeti tudi to, da je bil z menoj tako prijazen in da je iskal družbe z menoj. Večkrat mi je dal cigarete, nekoč pa mi je celo predlagal, naj bi šla skupaj na žganje in klobase v neko dolinico. Zaradi vsega tega sva z Valentinom Slivnikom sklenila, da bo šel okrog naših aktivistov in obveščevalcev po planinah in v dolini in zbral podatke v zvezi z njim.

Prav tedaj je Triglavska četa na podlagi informacij našega aktivista Pogačarja z Bleda, po poklicu kuharja, aretirala Antona Trojarja in njegovo ženo. Šele zasliševanje Trojarja je prineslo dokončno razjasnitev v zvezi z izdajalskim delom Jožeta Poklukarja, ki smo ga takoj nato aretirali.

Zadevo je bilo treba do kraja razčistiti. Aretirance smo zato natančno zasliševali in pri tem ugotovili naslednje:

Njihova osnovna naloga je bila uničiti predvsem mene kot komandirja skupin VOS. Za mene, živega ali mrtvega, bi dobil vsak izdajalec dva tisoč RM, za vsakega padlega partizana pa je gestapo izdajalce še posebej nagradil. Anton Trojar je

brez pritiska povedal vse, kar smo že prej sumili. Izjavil je, da je bilo v tej izdajalski skupini dvanajst okupatorjevih plačancev. Ugotovili smo, da smo jih od teh že nekaj polovili, nekaj pa jih je pobegnilo. Delali so po navodilih gestapa, on sam kakor tudi njegova žena pa sta dobivala navodila tudi od Poklukarja. Izjavil je, da je imel že naročeno žganje in klobase za Poklukarja, ki bi me naj opijanal, zvezal in živega predal gestapu. Priznal nam je tudi, da ga je k sodelovanju z Nemci oziroma izdajalci zapeljal njegov svak. S tem bi naj zaslužil denar za izplačilo dote sestram. Žena Antona Trojarja je hodila pod pretvezo, da gre v gozd po drva, po Pernikih in tako zasledovala partizane in njihova bivališča, dohod k njim pa je označevala s smrekovimi vejicami. S svojim možem in spomočjo drugih zvez sta z Jožetom Poklukarjem izdajala gestapu kurirske poti in naša taborišča. Trojarjeva žena je vse to vztrajno zanikala in šele pri soočenju z menoj, ko sem ji povedal, kar je mož izjavil, je z vzklikom »oh, zdaj je pa konec!« priznala svojo krivdo in se onesvestila.

Vse to, kakor tudi svoje sodelovanje z Nemci, je spričo dokazov priznal tudi Jože Poklukar.

Šele na podlagi teh priznanj nam je postalo jasno, zakaj so padali naši kurirji v zasede, zakaj je bilo pobitih nekaj članov gospodarske komisije in zakaj so bile razbite razne javke in zveze, razni organi NOV, predvsem obveščevalci na Pokljuki in Mežaklji, pa stalno zasledovani in preganjani.

Žrtve te izdajalske skupine so bili: Julka Ambrožič iz Spodnjih Gorij, Jakopič iz Laz, Janez Robič iz Poljšice, Marija Jan iz Mevkša, Anton Kobal, prav tako iz Mevkša, Meševčev iz Sebenj pri Zasipu, Žvanov Stanko iz Grabna pri Gorjah in Rekelj z Blejske Dobrave. Razen teh jih je padlo še nekaj, njihovih imen pa se ne spominjam več.

Pri zaslišanju so bili poleg mene navzoči: član okrožnega načelstva VOS pok. Franc Benigar z Jesenic, obveščevalci Lado Kersnik in Ludvik Ambrožič, oba z Blejske Dobrave, Valentin Slivnik in borca Triglavske čete Ciril Šubic iz Spodnjih Gorij ter pok. Franc Jan iz Mevkša pri Gorjah.

Izdajalci Jože Poklukar, Anton Trojar in njegova žena so bili obsojeni na smrt.

Aretacija Antona Trojarja, njegove žene in Jožeta Poklukarja je sprožila na blejskem gestapu kaj hitro reakcijo. Nemci in domači izdajalci-belogardisti so takoj organizirali hajko v smeri Pokljuka—Velika raven—Klečica, ker so sklepali, da smo na tem terenu. V prvi hajki je bil na poti na planino Klek ranjen v nogo borec Triglavske čete Vinko Robič (ki je pozneje padel v NOB). Ustrelil je nemškega policijskega psa in tako se mu je posrečilo umakniti in rešiti se pred približno dvesto Nemci in raztrganci. V tej hajki je bil na Kleku ujet tudi borec Triglavske čete Kokolov z Bleda.

Kot dober poznavalec poključkih gozdov je vodil Nemce dolgoletni gozdar na Mrzlem studencu, izdajalec Hanzlowsky. Vodil jih je že meseca januarja 1942 na Berjanco v bližini Zatrnika in nato v Lipanco. Tudi ta je stikal za nami vse do konca vojne, ko so mu tla postala prevročna in je pobegnil, boječ se zasluženega obračuna, na Koroško.

Čez nekaj dni je blejski gestapo še enkrat poskušal rešiti svoje plačance in je ponovno organiziral večjo hajko z namenom, prečistiti teren v smeri Klek—Meja—dolina. Na svoji uničevalni poti po planinah Pokljuke so razsrjeni Nemci, belogardisti in raztrganci iz Jarš pri Bledu zaradi neuspeha pri zasledovanju partizanov požgali kočo in stajo na Kleku ter stanove in kočo na Podhomski planini. Tam sta bila na begu ustreljena pastirja-mladinca, naša obveščevalca Janša iz Podhoma in Beznik iz Krnice, ki sta v šolskih počitnicah pomagala pasti živino. Bila sta v stalni zvezi z nami. Svoje mlado življenje sta žrtvovala zaradi izdajstva okupatorjevih

plačancev. Nemci so požgali tudi kočo na Rpečnekovem rovtu. Zaradi izdaje Jožeta Poklukarja so tam aretirali naša aktivista Valentina Hudovernika iz Spodnjih Laz in Lovrenca Beznika iz Krnice pri Gorjah, ju odpeljali proti Zatniku na Pokljuki in ju tam blizu ustrelili.

Tako je okupator izgubil osnovne pozicije v svoji vohunski mreži. Preostali njegovi plačanci so se deloma potuhnili, deloma se jim je posrečilo pobegniti čez mejo, nekaj pa jih je prišlo po vojni v roke našemu sodišču.

Izdajstvo si v tem okolišu po dogodkih v poletju leta 1944 ni več opomoglo, vsaj v znatnejši meri ne, vtem ko je narodnoosvobodilna borba rasla in plamtela po Gorenjski do končne osvoboditve izpod okupatorjevega jarma.

Po daljnem Kurdistanu

MIRAN OGRIN

BARAZANIJEVI ljudje, Barazanijevi ljudje — je ponavljal s stisnjenimi zobmi turški šofer. Bili smo nekaj kilometrov od turško-iranske meje, do Erzuruma smo imeli še kakih 200 km. V daljavi se je svetil Ararat, 5165 metrov visok ognjenik, že zdavnaj ugasel, pokrit s snežnim plaščem — z vrha seže pogled vse do Erevana, prestolnice sovjetske Armenije — na drugi strani podolgovate doline pa se je paslo nekaj živine.

Takoj mi je bilo jasno: ti pastirji, oblečeni v pisane noše, morajo biti samo Kurdi. To so Kurdi, ne pa Armenci, sem ponavljal na tihem.

»Körd, Kurmandži?« sem ga vprašal brez uvoda.

Prikimal je z glavo in nekaj zamrmral pri sebi.

Nisem več silil vanj, saj smo se vozili preko ozemlja, za katerega dobe turisti vzhodnega dela Evrope le redkokdaj vizum. Še fotografirati si jih nisem upal. Kako lepa bi bila lahko ta slika: v ozadju Ararat, v podnožju, na zelenih livadah pa Kurdi s svojo živino in ovčjakom! Še sedaj si ne morem oprostiti tega.

Njihova usoda ni lahka, že več sto let jih preganja. Na Kurde gledajo Arabci z levim očesom, tudi v Turčiji in Iranu se jim ne godi nič bolje. Že v vlaku Alepo—Mosul mi je bilo to jasno.

Seznanil sem se s tremi Kurdi. Spočetka so se vsi izdajali za Arabce, pozneje, ko se je led otajal in so se prepričali, da sem le turist, so previdno priznali »We are Kurds« — mi smo Kurdi. Pravzaprav pa sem jim to priznanje izvabil, sicer bi se še ure in ure pretvarjali, da so Arabci. Z ljudmi, ki se pretvarjajo, pa razgovor ne more biti zanimiv.

Na potovanjih se držim tega načela: naveži stike z manjšinami, le tako boš kaj izvedel — ti so v manjšini, zato so prisiljeni misliti. In še nekaj — ti se uče tujih jezikov in spremljajo dogodke po svetu.

»Nas je pet in pol milijona,« je začel najstarejši, ko je padel zid nezaupanja in smo prižgali pipo miru — Camel cigarete. Na Srednjem vzhodu so ameriške cigarete zelo priljubljene.

»V Iraku nas je poldrugi milijon, v Turčiji prav toliko, v Iranu dva milijona, v Siriji 350.000, v Rusiji pa 150.000. Najbolj kompaktna skupina živi v Iraku — in sicer v vzhodnem goratem delu. Ta se tudi imenuje Kurdistan — dežela Kurdov. Živimo razkropljeni v petih različnih državah!

Mi nismo Semiti, Arabci, mi pripadamo indoevropski skupini narodov, naš jezik ima največ skupnega s perzijsčino. Mi smo ena najstarejših nacij Srednjega vzhoda, vendar nimamo še do danes svojega literarnega jezika, svoje gramatike.»

Takoj se mi je vsilila primerjava z Makedonci, ki so se uveljavili kot narod šele po osvoboditvi in ki zdaj hite, da bi nadoknadili zamujeno.

»Mi nismo šiiiti kot Iračani in Iranci, smo suniti, v tem pogledu smo bliže Turkom. Toda v Turčiji nam ne priznavajo niti teh pravic kot v Iraku.

Islam smo dali Saladina, velikega poveljnika in državnika, ki je leta 1197, za časa prve križarske vojne, pregnal evropsko gospodo iz Jeruzalema.

Med VI. in IX. stoletjem so naše kraje osvojili Arabci, v XVI. stoletju Turki, za njimi pa Perzijci. Vendar pa smo vedno uspeli obdržati določeno stopnjo samouprave. Toda ker smo živeli v različnih državah, ločeni med seboj, razdeljeni na številna plemena in rodove, se nismo mogli združiti v enotno in monolitno nacijo.

V vsej svoji zgodovini nismo imeli niti v enem trenutku svoje države, vedno smo služili tujim gospodarjem. Vendar pa veliki zgodovinski trenutki niso šli mimo nas. Že leta 1897 so začeli kurdski patrioti izdajati prvi list v našem jeziku. To je bilo v Kairu.

Po prvi svetovni vojni, po zlomu otomanskega cesarstva, v razdobju formiranja prvih arabskih držav, so naši predstavniki sodelovali na mirovni konferenci v Parizu. Sèverska pogodba, ki so jo 1920. leta zavezniki sklenili s poraženo Turčijo, je predvidevala lokalno samoupravo za kurdske oblasti v Turčiji in postopno ustanovitev kurdske države, sestavljene iz kurdskih provinc v Turčiji in Iraku.

Vendar pa ta pogodba ni bila nikoli ratificirana (potrjena) — in sicer zaradi nasprotovanja Kemala Atatürka, lausannska pogodba, ki je l. 1930 zamenjala sever-sko, pa ni vsebovala podobne klavzule. Z drugimi besedami: zahod je žrtvoval Kurde in jih pustil na cedilu. V njegovem interesu ni bila več reducirana in ponižana Turčija, marveč močna država od Bosporja do Ararata. Začela se je vrsta uporov, borba na življenje in smrt.

Prve puške so odjeknile pravzaprav že leta 1920, in sicer v Perziji. Pet let pozneje so prijeli za orožje Kurdi v Turčiji. Novo poglavje pa se je začelo leta 1962, tedaj so odjeknili strelji v kurdskem delu Iraka. Ta borba še ni končana, čeprav napoveduje Bagdad, da je naš upor — mi smo zanje le banditi — že zadušen in da se upirajo le še Barazanijeve tolpe.»

»Ali niste imeli po vojni nekaj let celo svojo republiko v Iranu, v njegovem zahodnem delu?« sem ga sedaj prekinil.

»Pravzaprav to ni bila republika v vašem, evropskem pomenu besede, vendar ostanimo pri tem izrazu, saj dopušča najširšo razlago.

Petnajstega decembra 1945 je sestavil Qadi Muhammad v Mahabadu prvo kurdsko vlado. Januarja naslednjega leta se je sestal v istem kraju (Mahabad je na severo-zahodu Irana, nedaleč od Urmijskega jezera) parlament, sestojč iz trinajstih članov, ta je proglasil republiko in izvolil za njenega predsednika Qadi Muhammada.

Težišče kurdskega osvobodilnega gibanja je bilo tedaj v Iranu, ne v Iraku. Iraške čete so leta 1945 zadušile upor Kurdiv, šef plemena Barazani, Mullah Mustafa Barazani, se je po neuspelem upor zato umaknil na ozemlje Irana. S tem je dal nov impulz kurdschemu gibanju.

V svojem kratkem življenju kurdska republika ni imela časa, da bi se lahko lotila velikih revolucionarnih reform. To ne bi bilo v tistem trenutku niti najbolj važno. Niso izvedli agrarne reforme, ostala je prejšnja ekonomsko-družbena struktura. Vendar pa je uživala republika široko podporo lokalnega prebivalstva, predstavljala je magnetsko točko za iranske in iraške Kurde. Uživala je neoficialno pod-

poro Sovjetske zveze in republike Azerbejdžan, ki je bilo njeno glavno mesto v Tabrizu, na severu Irana.

Ko so sovjetske čete konec 1946. leta zapustile severno Perzijo, je praktično prenehale tudi kurdska republika. Iranske oblasti so spčetka sicer vzdrževale dobre odnose s kurdsкими predstavnikami, vendar so dale 1947. leta aretirati njene voditelje, najbolj vidni pa so bili celo ustreljeni.

Barazani sam se je leta 1947 komaj pretolkel do sovjetskega ozemlja — kjer je dobil tudi azil. Kurdska vojska je bila sedaj reducirana na 600 ljudi. Le ti so si rešili življenje.

Ko je sredi julija 1958 general Kasem strmoglavil stari monarhistični režim v Iraku in proglasil republiko, je pozval Barazanija, naj se vrne domov, v Bagdad. Sam Kasem je sprejel ponosnega Kurda na bagdadskem letališču. Vse je kazalo, da je s tem nastopilo novo, lepše razdobje v zgodovini Kurdoev in da bo nova republika zadovoljila njihove zahteve.

Toda to so bile le iluzije, Kasemu je bila potrebna podpora Kurdoev, da bi laže obračunal s svojimi nasprotniki. Po navideznem premirju so se boji začeli znova in konec 1962. leta so odjeknili prvi streli v gorah Kurdistana. Zavel je nov veter, mrzel in oster.

Kasem je organiziral vojno med plemeni. Njegovo načelo je bilo: deli in vladaj. Začelo se je bombardiranje kurdskih vasi, Bagdad je poslal tri divizije v Kurdistan. Toda te do sedaj še niso mogle streti upora. Taktika naših upornikov je: izogniti se je treba vsem direktnim spopadam. Nasprotnik je številčno in tehnično močnejši od nas, skuša nas razdvojiti. Naš upor prikazujejo sedaj kot delo Barazanijevih agentov, upor neznatne manjšine, omejen le na pleme Barazani.«

Približali smo se sirsko-iraški meji; moji sopotniki so morali izstopiti, še vedno niso bili gotovi, s kom so govorili, zato so izstopili vsak na drugi strani vagona. Hitro so se izgubili v neki vasi, v tem delu Arabije so le skromna naselja, le vasi, toda sredi teh je neredko parkirala prava ameriška limuzina — mogočna Impala!

To ni bil moj prvi stik s tem ponosnim narodom. Le pišite o nas, mi je že leta 1958 naročal neki Kurd iz Damaska, ko sem se zapletel z njim — bilo je pred kinematografom Omajad — v pogovor.

Kurdi so že davno pred prvo svetovno vojno šli s trebuhom za kruhom. V vsakem večjem arabskem mestu, od Jeruzalema do Beiruta, Alepa, Bagdada imajo svojo kolonijo. Ena izmed iranskih pokrajin se celo imenuje Kurdistan — njeno glavno mesto je Kermanšah — toda iranski Kurdi ne uživajo nobenih pravic manjšine, v šolah se uče le perzijsko, knjige in časopisi so v perzijsčini, svoj jezik lahko praktično uporabljajo le doma, uradno so Perzijci, ki govorijo kurdsko. V vsem Iranu nisem videl niti enega samega kurdskega napisa.

Toda Kurdi so od vseh etničnih skupin Srednjega vzhoda najbolj dinamični, so edini, ki imajo svoj program, svoje tajne organizacije, svoje neoficialne predstavnike v Evropi. Azerbejdžanci so izgubili bitko že leta 1947, o njihovih težnjah ni slišati niti besede. Armenci, ki so jim po prvi svetovni vojni tudi obljubili lastno republiko, so danes nepomembna manjšina v vzhodnem delu Turčije, le Kurdi, predvsem iraški, nadaljujejo svoj boj.

Kaj zahtevajo Kurdi? Po vseh izjavah in dokumentih sodeč le lokalno avtonomijo, ne pa svoje lastne države. Kurdski voditelji se zavedajo, da bi bila ta zahteva preveč radikalna in da bi naletela na prevelik odpor.

Toda beseda avtonomija ima za različne ljudi različne pomeni. Kurdi zahtevajo ne le upravno avtonomijo, svoje ljudi v upravnih organih, marveč tudi koristi od iraške petrolejske industrije. Glavna petrolejska področja so namreč na ozemlju

Dva kurdska upornika vodita 85 iraških vojakov v ujetniško taborišče — visoko v kurdskih gorah, na iraško-perzijski meji

Kurdistan, v Kirkuku in Mosulu je večina delavcev Kurdiv. In vendar Kurdistan od tega nima veliko, iraška vlada je doslej investirala predvsem v arabskem delu Iraka, Kurdistan ni šel v korak z ostalimi iraškimi pokrajinami.

Sedaj govorijo puške, toda prišel bo čas, ko se bodo morali predstavniki bagdadske vlade in Kurdiv uvesti za skupno mizo in najti neko kompromisno rešitev. Kurdsko vprašanje namreč ni samo stvar Iraka in njegove vlade, temveč postaja bolj in bolj mednarodni problem, saj gre za narod, ki ima vso pravico do eksistence in ga ni mogoče zbrisati z geografske karte. Kurdi živijo na svoji zemlji že tisočletja in bodo tudi ostali v svojih gorah. To je njihova domovina, njihovo zatočišče.

LR Mongolija je letos v Organizaciji ZN obdolžila bagdadsko vlado, da zatira Kurde, obdolžila jih je genocida. Bagdad je takoj reagiral, prekinil je diplomatske stike z mongolsko vlado.

Kazno je, da je s tem problem Kurdiv dobil mednarodni značaj in da ga bagdadska vlada ne bo mogla niti rešiti niti likvidirati z orožjem. Proti taki rešitvi je tudi Združena arabska republika. Toda na drugi strani ne smemo spregledati, da so vsi arabski režimi na strani bagdadske vlade, še prav posebno Damask. Sirska vlada je nešteto krat poudarila, da je v tem vprašanju popolnoma solidarna z Irakom in da mu je pripravljena priskočiti tudi na pomoč.

Odjek kurdskega upora je medtem segel do Združenih narodov, o tem vprašanju razpravljajo v Londonu, Washingtonu pa tudi v Ankari in Teheranu. Irak, Iran in Turčija, vsi so se v tem vprašanju naenkrat znašli na skupnih velikodržavnih pozicijah — ni kurdskega vprašanja. Gre le za nezadovoljna, uporniška plemena, s katerimi mora obračunati žandarmerija. Vendar pa to ni odgovor.

Z orožjem se ne rešujejo nacionalna vprašanja! To se je pokazalo že v Alžiriji.

Zakaj je bil obsojen dr. Globke

Osmega julija se je začela na vrhovnem sodišču Nemške demokratične republike v Berlinu razprava proti dr. Hansu M. Globkeju, ki se je končala z obsodbo tega zločinca na dosmrtno prisilno delo. Od uvedbe preiskave letos aprila so zaslišali 650 prič. Odmev v mednarodni javnosti je velikanski. Hamburška ilustrirana revija »Stern« ugotavlja, da je bil »Globke huji kot Hitler«, socialnodemokratski list »Bielefelder Presse« prihaja do zaključka, da »zdaj deluje v Bonnu človek, ki je celo Hitlerja prekašal v brutalnosti pri preganjanju antifašistov«; v jidišu, židovski obliki nemščine izhaja joč varšavski list »Folks-Sztymme« označuje vsebino izpovedi prič kot »vizitko človeškega izrodka«; glasilo Socialistične stranke ČSSR »Slobodno Slovo« piše o Globkeju kot o »krivcu hudih zločinov«; pariški »Le Monde« ugotavlja, da je hotel Globke vsiliti Franciji meje iz leta 1540; moskovska »Pravda« piše, da sedi »hkrati z Globkejem na zatožni klopi tudi zahodnonemški militarizem, ves bonnski režim skupno s hitlerjevskimi ostanki, ki se oklepajo njegovega korita«; v pariški »Libération« beremo: »Končno vendarle!« Desničarski francoski list »L'Aurore« primerja Globkeja z Eichmannom in piše, da je bil »podli Eichmann, ki ga je v Izraelu doletela smrtna kazen, v primerjavi z Globkejem navaden izvrševalni agent«. Danski list »Land og Folk« opozarja na udeležbo 80 mednarodnih opazovalcev na berlinskem procesu in poudarja »dosledno objektivnost« sodišča. »Politiken« (Köbenhavn) piše, da je bilo »gradivo za obtožnico proti Globkeju v Bonnu že dolgo znano«, konservativna danska »Abezdietung« pa ugotavlja, da proces bremeni ne le Globkeja, marveč tudi Adenauerja. »Kol Haam«, ki izhaja v Tel Avivu, opozarja na Eichmannove izjave, ki označujejo Globkeja kot pobudnika in povzročitelja. Münchenska »Abendzeitung« piše, da je Adenauer kriv ponovnega vzpona dr. Globkeja, »Das Westdeutsche Tagblatt« označuje moža kot »neznosnega«. — Gradiva za obtožnico in novih dokazil je toliko, da jih en sam novinar niti ne more pregledati in zajeti.

»Borec« je že v tretji številki lanskega letnika objavil članek o tem zločincu, v tem sestavku pa bomo na podlagi obsežnega gradiva prikazali osnove za obtožbo proti Globkeju.

Oblast, ki jo ima in jo izvaja Hans Globke v imenu svojega kanclerja, ni majhna in nenehno narašča. Globke je zdaj najvplivnejši uradnik Nemčije. Njegova roka seže dalje kot oblast katerega koli zveznega ministra, zakaj to je podaljšana roka zveznega kanclerja.

Njegovega položaja ni mogoče primerjati z veljavo državnega sekretarja v državnem uradu weimarske republike (1918—1933), ker ima zahodnonemška zveza v notranji politiki formalno sicer manj pristojnosti, kot jih je imel takratni rajh, zato pa je moč in veljava zveznega kanclerja, ki ga z izglasovanjem nezaupnice tako rekoč ni mogoče odstaviti, mnogokrat večja od tiste, ki jo je imel državni kancler weimarskega koncepta, saj ga je lahko kadarkoli izpodneslo navadno glasovanje o zaupnici. V 14 weimarskih letih se je zvrstilo 12 kanclerjev, v 14 zveznih letih je bil en sam. Območje oblasti nemškega kanclerja se je zožilo, njegov položaj pa se je utrdil. Rezultat tega je koncentrirana moč in oblast, to pa upravlja Hans Globke.

Po zahodnonemškem temeljnem zakonu, ki je začasna ustava Zvezne republike, določa kancler »politične smernice«. O pripravi in o izvedbi te politike soodloča njegov državni sekretar. Vse odločitve v pristojnosti kabineta obravnava Globke. On sestavlja dnevni red vladnih sej, njemu pošiljajo ministrstva vladne listine, med drugim tudi predloge za personalnoasedbo. Hans Globke obrazloži vse skupaj kanclerju. Ta obrazložitev, v kateri se nujno pozna Globkejevo mnenje, je seveda pomemben element razvpitih Adenauerjevih »samotnih odločitev«.

Globkejev položaj krepi tudi pristojnost za odločanje o neizračunljivih »rep-tilskih skladih«, ki segajo v milijone. Globke nadzoruje propagandni aparat zvezne vlade, urad za tisk in informacije; in končno, Globke je pooblaščen dati napotke obema največjima tajnima službama zvezne države, zveznemu uradu za zaščito ustavnih določil in zvezni obveščevalni službi, ki jo vodi bivši general Reinhard Gehlen.

Kakor fizikalni zakoni izključujejo možnost, da bi se majala trinožna pručka, tako varujejo ti trije stebri sedež državnega sekretarja Hansa Globkeja.

Globke na inšpekciji v Bratislavi leta 1941

Medtem ko si mora Adenauer čedalje pogostejše privoščiti oddih, sedi Globke vsako jutro še pred prihodom tajnic pri svoji pisalni mizi v svetlem, prijazno opremljenem uradu v pritličju stranskega krila palače Schaumburg. Kasneje kot vsi drugi odhaja iz poslopja, pa še takrat večinoma zaradi posebne, prav tako kočljivo zahtevne kakor tajne naloge. Ne Adenauer, marveč Globke ima vse nitke v rokah. Po vsem tem v Bonnu ni več skrivnost, da so vsi ministri — Adenauer jih imenuje, potem ko se pogovori z Globkejem — nenehno pod nadzorstvom Globkejevega kabineta v senci, katerega člani so bonnski državni sekretarji. O teh bonnskih državnih sekretarjih je pred kratkim pisal dunajski list »Volksstimme«: »Med 25 državnimi sekretarji Adenauerjeve vlade je petnajst takih s hudo obremenjeno nacistično preteklostjo: bili so Hitlerjevi ideologi, zločinci proti človečnosti ter organizatorji roparskih pohodov in grabeža lastnine drugih narodov.«

Ti ljudje, katerih mape z listinami in drugimi spisi hrani Globke v zeleno prepleškani jekleni omari, so poslušno orodje svojega gospodarja in zaščitnika. Drugi, ki jim ni mogoče očitati ničesar otipljivega, so pod nenehnim nadzorstvom Globkejevih tajnih služb in agentov, ki se hvalijo, da jim je doslej uspelo zbrati listine in druge podatke o več kot 600.000 zahodnonemških državljanih.

Hans Maria Globke je prišel na svet 10. septembra 1898 kot eden izmed petih

otrok trgovca s suknom v Düsseldorfu. Zrelostno spričevalo je dobil na gimnaziji cesarja Karla v Aachnu, med prvo svetovno vojno je bil topničar, pravo je študiral v Kölnu in v Bonnu, vladni asesor je bil v Aachnu. Leta 1929 je postal kot »doctor juris utriusque« (doktor obojnega prava) s predikatom »magna cum laude« vladni svetnik pri pruskem notranjem ministrstvu v Berlinu.

Globke je bil zagrizen antisemit, še preden je prišel Hitler na oblast. Že 22. dec. 1923 je zasnoval za predsednika pruske vlade antisemitsko smernico, v kateri je zapisal, da »ni mogoče podpirati prizadevanja Židov, ki skušajo prikriti svoje židovsko poreklo, s tem da se preimenujejo ali da spremenijo svoje židovske priimke«. Po Globkejevem mnenju bi morali Židje ostati spoznatni, da bi jih kasneje — če se izrazimo v slogu neke nemške pravljice — zanesljiveje prijeli in laže požrli!

Za svoje stališče je bil Globke poplačan takoj po prihodu nacizma na oblast. Dotlej neznanega malega uradnika je imenoval »pruski ministrski predsednik Göring« za višjega vladnega svetnika.

Z ognjevito vnemo se je lotil dela. Najprej je Globke nadaljeval »delo« tam, kjer je začel pred letom 1933: v pismu na naslov pruskega notranjega ministra je predlagal že 28. julija 1933, naj razveljavijo za časa weimarske republike spremenjene židovske priimke, razen tega pa »prepovedo privzemanje priimkov z na-

menom, prikriti pripadnost k tuji rasi«, na primer s pozakornitvijo, posvojitvijo ipd. Že v oktobru so se sestali predstavniki ministrstev in sprejeli Globkejev predlog. V praksi je bilo takole:

Januarja 1934 je gospodična Christe Guttman iz Frankfurta ob Mainu vložila prošnjo, naj ji dovolijo nositi »arijski« priimek po materi. Predsednik wiesbadenske vlade je prošnjo poslal Globkeju s *priporočilom za ugodno rešitev*, ker je dekletov oče, po rodu Žid, sodeloval med prvo svetovno vojno »v mnogih bitkah« in je dobil za to »celo vrsto odlikovanj«. — »Po proučitvi dejanskega stanja« je Globke v pismu z datumom 20. jan. 1934 zavrnil prošnjo gospodične Guttman, ki se je hotela s spremembo priimka izogniti preganjanju v okviru antisemitskih ukrepov.

Kakor vemo, je to storil mimogrede, kajti takrat je bil že ves sredi priprav na prvo hitlerjansko prelivanje krvi. Začelo se je 30. junija, žrtve so bili razen nekaterih visokih voditeljev SA, ki so s Hitlerjem tekmovali za prvenstvo (Röhm), mnogi meščanski politiki in predstavniki političnega katolicizma, med njimi general Schleicher, voditelj katoliške akcije dr. Erich Klausener in prejšnji bavorski ministrski predsednik Kahr. Globkejeva vloga pri tem Hitlerjevemu obračunu z nekdajnimi prijatelji je razvidna iz dopisa (28. julija 1934) predsedniku deželne vlade v Breslauu, v katerem je Globke naročil matičarjem, naj pri izdajanju mrljskih listov in drugih dokumentov v zvezi z umori v dneh od 30. junija do 2. julija 1934 ne pošiljajo na gestapo vprašanj o načinu smrti, marveč naj vpišejo samo tisto, kar morilci sami povedo.

V zahvalo za to vlogo pajdaša mu je njegov predstojnik, esesovski obergruppenführer in državni sekretar Stuckardt zapisal 30. avg. 1934 v priporočilu oceno »popolnoma zanesljiv«. V zameno za to je Globke predlagal 5. okt. 1934 v pismu, naslovljenem na pravosodnega ministra, spremembe v »spomenici za tiste, ki sklepajo zakonsko zvezo«. V tem pismu sodi Globke, da je treba staro spomenico predelati v skladu s »sedanjimi nazorji o evgeniki (nauku o telesnem in moralnem izboljšanju prihodnjih rodov) in o ohranitvi čiste rase«. Ker pravosodni minister ni takoj ravnal v skladu s tem predlogom, je Globke pisal 14. avg. 1935 neposredno »Hitlerjevemu namestniku« Rudolfu Hessu. »Zgoraj« so bili veseli. Globkeju so naročili, naj sodeluje pri izdelavi različnih zakonov »za zaščito nemške krvi in nemške časti« ter za »za-

ščito dednega zdravja nemškega naroda«, po fűhrerjevem naročilu naj navdahne tem zakonom antisemitskega duha.

Najprej je Globke izdelal tako imenovani »zakon o rajhovskih državljanih«. Opremil ga je z datumom 15. sept. 1935. Z namenom, da prikažemo značilnosti tega zakona, naj omenimo samo tisto, kar je Globke zapisal v svojem komentarju:

»Pri določanju obsega rajhovskih državljanov sta v bistvu možni le dve rešitvi. Prvič, pridobitev rajhovske državljanske pravice (torej nemškega državljanstva — op. pisca) omejiti na majhen del zanesljivih sonarodnjakov, na primer na člane NSDAP (Hitlerjeva stranka — op. pisca) in iz tega izključiti veliko množico rojakov. Druga možnost: velika množica rojakov si pridobi rajhovsko državljansko pravico, ne more pa je dobiti le majhen del tistih, ki je glede na svoje ravnanje ne zasluži. Praktično prihaja v poštev le druga rešitev... Iz nacionalsocialističnih pojmov in nazorov o državi izhaja samo po sebi, da morejo le rojaki dobiti rajhovske državljanske pravice; potemtakem to ne prihaja v poštev za Žide, ker teh ni mogoče prištevati k nemškemu narodu.«

Drugi proizvod Globkejeve umske dejavnosti je bil »Zakon o zaščiti nemške krvi in nemške časti«, ki je izhajal iz tega, da »židovske primesi ogrožajo ohranitev čistosti nemške krvi«. V prvi točki je rečeno (takoaj v začetku):

»Prepovedano je sklepanje zakonskih zvez med Židi in državljani nemške ali sorodne krvi. Kljub temu sklenjene zakonske zveze niso veljavne, četudi je prišlo do njih — z namenom, da bi se izognili določilom tega zakona — v tujini.«

Kako natančno je skušal Globke ločiti »nemško kri« od »semitske krvi«, nazorno kaže paragraf 4-a, po katerem so prepovedane tudi zakonske zveze med »čistokrvnimi Nemci« in tistimi »mešanici«, ki imajo le po eni strani židovske stare starše. (Hitler ni mogel nikoli ugotoviti svoje stare mame po materini strani, zato je veljal v smislu Globkejevega zakona kot »sumljiv primer«). Ker pa bi tudi drugi fašisti, na primer židovski klavec Frank in poveljnik letalstva Milch, zabredli v težave, če bi bili uveljavljeni nűrnberški rasistični zakoni dosledno po Globkejevem »pojmovanju prava«, je rečeno v eni izmed točk: »O tem, kdo je Žid, odloča paragraf 5.«

Vsaj eden je bil zelo navdušen: Freisler, kasnejši s krvjo oškropljeni predsednik vrhovnega sodišča. (Freisler, odpadnik iz Komunistične partije, je obračunal

z snovalci prevrata 20. julija 1944, njega samega pa je dohitela smrt med enim izmed kasnejših bombniških napadov.) V reviji »Deutsche Justiz« (»Nemško pravosodje — št. 14/1936) je Freisler priporočil nacističnim pravnikom, naj »na vsak način uvrstijo med svoje priročni-ke« Globkejevo delo.

Toda medtem ko so bili drugi še polni občudovanja, se je Globke že lotil nečesa drugega. Zdelo se mu je naravnost ostudno, da je bilo toliko Židov s »častitljivimi germanskimi imeni, kot sta na primer Sigfried in Thusnelda«. To so jim prepovedali. Prvega julija 1936 pa so dobili »nemški rojaki« v pisemskih nabiralnikih že nadaljnji dokaz, da ariječ Globke ne spi: posebna »spomenica za tiste, ki nameravajo skleniti zakonsko zvezo«, jih je poučila, da je »prekršek proti krvi in rasi izvirni greh tega sveta«. »Samo nemška kri,« je sporočala spomenica pripadnikom nemškega naroda, »samo nemška kri zagotavlja nemški pogled na svet, nemškega duha, nemško vero v življenje in nemške nravi.«

Potem se je zgodilo — vsaj za čednostnega gospoda Globkeja — nekaj nezasižanega: bližale so se olimpijske igre. Mnogi tujih gostov je bilo treba pokazati prijateljsko, neizmerno strpno Nemčijo, ki nikakor ni sovražna Židom. Globke, ki je bil v skrbeh za svoje delo, je 1. jul. 1936, ko so deželo še preplavljale »spomenice za tiste, ki nameravajo skleniti zakonsko zvezo«, zaradi tega predlagal preložitve nadaljnjih antisemitskih ukrepov na čas po olimpijskih igrah. Milostni rok, ki ga je Globke moral dati Židom, se je iztek 9. dec. 1936. Tistega dne je rajhovsko sodišče sprejelo sklep, da so kaznivi ne le spolni odnosi, marveč že »vsakršno početje, podobno telesni združitvi med Židi in arijci«. Globke, ki se mu je utrnila ta nova misel, je ploskal samemu sebi ob novem letu 1937, ko je pisal v »Časopisu akademije za nemško pravo«:

»Odločitev je treba pozdraviti, ker bo otežila nezaželene spolne odnose med Židi in Nemci ter preprečila izigravanje zakonov o zaščiti krvi.«

Židje potem niso več bili nemški državljani, niso več smeli »živeti v zakonskih skupnostih s čistokrvnimi Nemci«, niso smeli spreminjati svojih priimkov in nositi germanskih imen, kakršni sta Sigfried in Thusnelda. Ena pravica pa jim je le še ostala: smeli so se skrivati pod podedovanimi priimki, če ti niso sami po sebi pričali o židovskem poreklu. Teh ni bilo mogoče kar tako proglasiti za Žide. Tudi tu je Globke zvrtil novo možnost:

prvega oktobra 1937 je predlagal, naj bi prisilili vse Žide, da bi povsod navajali še dodatno ime. Židje — tako je mislil Globke — bi se morali zadovoljiti s tem, da bi k svojemu krstnemu imenu pripisovali še »Israel«, Židinje pa »Sara«. Skratka bil je za to, da bi Žide ožigosali, kakor počno avstralski kravji pastirji z govedom, ki ga imajo na skrbi.

Majhno nesoglasje med Globkejem in Hitlerjem: »führer«, ki se je sicer navduševal za predlog, je bil za to, da Židje sploh ne bi smeli imeti drugih imen kot »Israel« in »Sara«. Toda že 20. decembra 1937 je »šef rajhovskega urada« sporočil gospodu Globkeju:

»Führer in rajhovski kancler se strinja z vašim predlogom.«

Hitlerjev podpis je zagotovil pravno veljavo tudi tej Globkejevi zamisli!

Vendar pa ločitev med Židi in »čistokrvnimi« še vedno ni bila dovolj popolna: v celi vrsti družin so nastale zaradi posvojitve pred letom 1933 »rasno mešane razmere«. V tej zvezi je pripravil Globke za »Akademijo za nemško pravo« 20. jan. 1938 zakon, po katerem je treba razbiti te družine.

Kakor dokazuje Globkejev sklep, sprejet 16. febr. 1938, se sedanji državni sekretar dr. Konrada Adenauerja ni pomišljal obvestiti gestapo, če sta dva pripadnika različnih ras vložila pri njem prošnjo, naj jima izjemoma dovoli skleniti zakonsko zvezo — kazniva je bila že misel na družinsko zvezo Nemca z Židom.

Plačilo za tako izredno prizadevno delo ni izostalo: 25. aprila 1938 je prosil fašistični notranji minister Frick »führerjevega namestnika« Rudolfa Hessa, naj poviša Globkeja v ministrskega svetnika. V utemeljitvi predloga je rečeno:

»Dr. Globkeja doslej zaradi tega, ker je bil prej več let član »Zentrumspartei« (katoliška stranka — op. pisca), niso predlagali za povišanje v ministrskega svetnika. Spričo lojalnosti in nenehne prizadevnosti, ki jo dokazuje ves čas, odkar je NSDAP prevzela oblast, se mi zdi nujno potrebno, da mu s povišanjem v ministrskega svetnika izrečemo priznanje za njegovo izvrstno delo.«

Zanimivo: na Rudolfa Hessa naslovljeno pismo omenja tudi Globkejevo »sodelovanje pri ponovni združitvi Avstrije z Nemškim rajhom«. Za to poglavje žal nimamo nikakršnih dokumentov!

Na tem mestu se nam zdi potrebno omeniti, da je delal na notranjem ministrstvu še drug star antisemit. Bil je dr. Lösener. Potem ko je Globke končno postal ministrski svetnik, je dr. Lösener

odšel iz notranjega ministrstva, ker svoje protizidovske mrznje ni maral kronati z zločini, kakršne je pripravljaval Globke. Ker dr. Lösener ni imel nikakršnih posledic zaradi svojega odhoda, torej ne drži tolikokrat izrečena trditev, da se nihče ni mogel odtegniti direktivam nacističnih zločincev!

Globke pa je 13. julija 1938 zlezal za prečko više na hierarhični lestvici fašistične birokracije. Hitler mu je osebno sporočil:

»Hkrati vam zagotavljam svojo posebno zaščito. — Führer in državni kancler.«

Blagoslova in posebne zaščite svojega »führerja« deležnemu Globkeju se je porodila nova misel: Židje so bili sicer že dovolj spoznavni, vendar pa jim še ni bilo mogoče preprečiti bega v tujino. Na tisoče se jih je takrat prav zadnjo minuto umaknilo v Švico. Tako se je Globke napotil v švicarsko deželo, kjer se je 17. septembra 1937 sestal s pristojnim policijskim predstojnikom dr. Rothmundom in mu predlagal, naj ne sprejema več Židov iz Nemčije. Rothmund se je namrdnil, zato je Globke po vrnitvi v Nemčijo pripravil nasprotni udarec: vse potne liste, ki jih dobivajo Židje, je treba opremiti s posebnim žigom. Veliki, od daleč vidni »J« na naslovni strani potnega lista bo v prihodnje preprečeval beg v tujino vsem Židom, ki se ne morejo odkupiti. Tako se je Nemčija zanje spremenila v ječo!

Vendar pa teren še ni bil dovolj obdelan za nastop uničevalnih oddelkov Adolfa Eichmanna: v Avstriji, ki je bila »priključena« tudi z Globkejevo pomočjo, še niso veljali rasistični zakoni. Ne brez razloga: »rajhovski komisar za ponovno združitev Avstrije z nemškim rajhom« vladni svetnik Schmidt se je bal, da bi utegnili diskriminacija Židov tudi na območju Avstrije povzročiti težave v nemškem izvozu. Potrebovali so avstrijske poslovne ljudi židovskega rodu, ker so le oni imeli potrebne zveze z tujino. Po sili razmer se je moral Globke 5. okt. 1938 sprijazniti s tem stališčem, vendar pa je že dva meseca kasneje nastopil proti vsem pomislekom državnega komisarja. Medtem so prišli dogodki »kristalne noči«, prvega organiziranega izbruha protizidovske maščevalnosti med nemškim ljudstvom, hkrati pa je vedel že ves svet, kam pes taco moli. V »nujnem pismu« (10. dec. 1938), naslovljenem na »führerjevega namestnika gospoda državnega komisarja za ponovno združitev Avstrije z nemško državo«, na »gospoda državnega komisarja za sudetskonemške pokrajine« in na vrsto drugih fašistov,

je prosil Globke pristojne nacistične oblasti na takojšnji pristanek za uvedbo njegovih protizidovskih ukrepov tudi v Avstriji in medtem zasedenih češkoslovaških sudetskih pokrajin. Dvajsetega novembra je dal Globke svojemu češkoslovaškemu partnerju na pogajanjih dr. Gausu s praškega ministrstva za zunanje zadeve rok trideset minut — v tem času naj bi ta s podpisom pristal na uvedbo protizidovskega terorja tudi na ozemlju takrat že na pol razbite ČSSR.

V znamenje hvaležnosti je dobil Globke od Hitlerja »Medaljo v spomin na 13. marec 1938«, na dan, ko je Hitlerjeva »Wehrmacht« vkorakala v Avstrijo.

Z namenom, da bi Eichmannu kolikor le mogoče olajšal delo, je Globke že 5. jan. 1939 napovedal izročitev židovskih rojstnih in poročnih matičnih knjig v Avstriji in na sudetskem področju pristojnim nacističnim oblastem. Ti registri so vsebovali skoraj popolne sezname primkov v teh pokrajinah. Toda medtem ko je še pripravljaval ta ukrep, so nemške enote že zasedle vso Češkoslovaško. »Führer« je imenoval kasneje obešenega Karla Hermanna Franka za »rajhovskega protektorja Češke in Moravske«. Ker je Globkeja — pomotoma — obhajal dvom in sum, da bi utegnil ta »protektor« (zaščitnik) pojmovati svoj uradni naziv preveč dobesedno, ga je za vsak primer opozoril v pismu 28. marca 1939 na naslednje »dejansko stanje«:

»Židje, Cigani in pripadniki izvenevropske rase nikakor ne sodijo k nemški ljudski skupnosti.« In v naslednjem stavku: »Mešanci praviloma prav tako niso zaželen prirastek prebivalstva.« Ker ga je očitno še vedno mučil strah pred obračunom, je čisto na robu pripisal pripombo: »Ta okrožnica ni za objavo.«

Seveda tudi to pot ni izostal blagoslov od zgoraj:

Za zasluge pri uveljavljanju antisemitskih zakonov na Češkoslovaškem je prejel Globke od svojega »führerja« 26. oktobra 1939 »medaljo v spomin na 1. okt. 1938«, dan Hitlerjevega vdora v ČSSR!

Tisti 26. oktober 1939, ki je prinesel Globkeju kopico neskaljenega veselja, je bil za sto tisoče češkoslovaških Židov in Ciganov dan, ko jih je doletela usoda: z novo medaljo nališpani Globke je objavil stanje brez državljanstva za vse »nearijce«.

Toda izbruhnili je vojna, kakor vsem drugim je tudi Globkeju grozila nevarnost, da ga bodo vtaknili v vojaško suktnjo. Za svojega »führerja« umreti — ne, to ga ni mikalo. V naglici je 28. marca

1940 poslal svojemu predstojniku Stuckkardtu naslednjo prošnjo:

»Gospodu ministrskemu svetniku dr. Globkeju so sporočili na včerajšnjem sestanku vojaških obveznikov, da se mora pripraviti na vpoklic. Pregled je pokazal, da v njegovi personalni mapi proti pričakovanju ni predloga in sklepa o nepogrešljivosti, ki ga je — kakor sem domneval — že sestavil 'oddelek II'. Zato prosim za čimprejšnji predlog, da gospoda Globkeja ni mogoče pogrešati na njegovem sedanjem delovnem mestu. Gospod Globke je glavni referent za zadeve generalnega pooblaščenca za držav-

no upravo in kot tak trenutno nepogrešljiv.«

Nerazločna čačka, ki jo je napisala sicer neznana, nedvomno pa »visoka« roka na rob tega pisma, se glasi:

»Tako je odobreno!«

Z namenom, da bi kljub vsemu ne zabredel v nevarnost, ko bi moral svojo črno uniformo zamenjati za sivo vojaško suknjo nemškega vojaka, se je že tako dovolj obremenjeni Globke potegoval še za nekaj nadaljnjih uradnih dolžnosti. Dal se je vključiti v komisijo visokih uradnikov iz raznih ministrstev, ki je pripravila odlok o zaplembi in prisilni

TO JE EDEN IZMED
ZAPISNIKOV O NA-
CRTIH ZA UNIČE-
NJE SLOVENSTVA.
MED PODPISNIKI
VIDIMO TUDI IME
DR. GLOBKEJA

Prevod besedila: Predsedujoči svetnik ministrstva Wagner uvodoma pripominja, da je potrebno podoben način, ki so ga uporabili leta 1939 pri uničenju organizacij poljskega življa v rajhu, uporabiti tudi za dokončno uničenje slovenskih organizacij v rajhu, posebno na območju Koroške, za kar je treba zagotoviti pravne osnove. Temu namenu naj služi osnutek ukaza ministrstva za državno obrambo. — K temu doda referent, vodilni direktor dr. Heger, pregled o slovenskem prebivalstvu v rajhu, o ozemlju, kjer je naseljeno, o številu in organizacijah, nato oceni priloženi osnutek. Čeprav je nujno, izvesti predvidene ukrepe, zlasti sedaj, za koroško pokrajino, ker so pogojni ugodni, priporočamo glede na predvideno ponovno združitev osvobojenih ozemelj — Južne Stajerske, Koroške in Gorenjske — z nemškim rajhom in slovenskega življa v rensko-vestfalskem industrijskem območju, naj se veljavnost ukaza ne omeji le na področje Koroške, temveč ga je treba uveljaviti na celokupnem ozemlju nemškega rajha.

33 VI b 4080/41
Vertraulich

8890 a

Niederschri ft

über die Besprechung im Reichsministerium des Innern am 12. November 1941, betreffend die Organisationen der slowenischen Volksgruppen im Deutschen Reich

Anwesenheitsliste liegt bei.

Der Vorsitzende, MinRat Wagner, bemerkt einleitend, daß die Notwendigkeit gegeben sei, in ähnlicher Weise wie dies im Jahre 1939 für die Organisationen der polnischen Volksgruppen im Reich geschehen sei, für die endgültige Liquidierung der slowenischen Organisationen im Reich, insbesondere im Reichsgau Karnten, die rechtlichen Grundlagen zu schaffen. Diesem Zwecke diene der vorliegende Entwurf einer Verordnung des Ministerrats für die Reichsverteidigung.

Anschließend gibt der Referent, Reg. Direktor Dr. Heger, einen Überblick über die slowenischen Volksgruppen im Reich, ihre Siedlungsgebiete, Zahl und Organisationen und bespricht sodann den vorliegenden Entwurf. Obwohl die vordringliche Notwendigkeit zu den beabsichtigten Maßnahmen derzeit vornehmlich für den Reichsgau Karnten gegeben sei, empfehle es sich, mit Rücksicht auf den bevorstehenden Vollzug der Wiedervereinigung der befreiten Gebiete der Sudsteiermark Karntens und Krains mit dem Deutschen Reich und die slowenischen Bevölkerungsteile im rheinisch-westfälischen Industriegebiet den Geltungsbereich der Verordnung nicht auf den Reichsgau Karnten zu beschränken, sondern auf das gesamte Reichsgebiet abzustellen.

33 VI b 4080/41
8

8890 a

Name	Dienststellung	Behörde
Wagner	Ministerialrat	Reichsmin. d. Innern
Heger	Reg. Direktor	"
Hegdtmann	Oberverw. Ger. Rat	"
Dr. Globke	Min. Rat	GBV.
Hoffmann	Oberreg. Rat	RdM I., VI und I St.
Dr. Nickel	Zentrale Genossenschaftskasse	"

upravi »sovražnih podjetij«. (Ta odlok je prizadel predvsem britanske in francoske državljane.) Še bolj zanimivo nalogo pa je poveril Globkeju rajhovski notranji minister Frick, ki ga je imenoval za referenta za zasedena področja na zahodu. Njegova poglavitna dolžnost je bila pripraviti pogoje za diktirani mir s Francijo. Tudi to nalogo je Globke opravil v popolno zadovoljstvo nacističnih veličin. V svojem predlogu je zahteval prisvojitve nadaljnjih francoskih področij, deportacijo vseh Židov in Ciganov v taborišča smrti — ta so medtem že delovala z vso zmogljivostjo — kakor tudi diskriminacijske ukrepe proti nebelemu prebivalstvu na francoskem ozemlju. Do sklenitve te Globkejeve mirovne pogodbe sicer ni prišlo, vendar pa je deportacija Židov zahtevala življenja približno 90.000 Francozov.

Dvajsetega avgusta 1940 je Globke poskrbel za priključitev Alzacije in Lotaringije k »rajhu«, toda spet je kanila grenka kaplja v sladki kelih:

Bürckel, nacistični »gauleiter« (pokrajinski šef) Posarja, očitno še ni doumel Globkejeve protizidovske politike. Namesto da bi Žide popisal, jim onemogočil beg in poskrbel za deportacijo, je ta Bürckel zbral in lepo odrinil v Francijo okoli 6000 Židov, kolikor jih je živel na območju njegove oblasti. To je storil zaradi komoditete, ne pa zavoljo človeške ljubezni, toda mnogim posarskim Židom je tako uspel dogodivščin polni beg skozi Francijo in Portugalsko v nefašistično tujino. Ker ni preostalo nič drugega kot zasledovanje bežečih posarskih Židov, je Globkeja obšla misel, ki najbolj ponazarja njegov značaj: Bürckela je ovadil pri Abetzu, nemškem veleposlaniku v Franciji.

Bürckelu se ni nič zgodilo, toda Globke je ukrepal po svoje: ker so se na mejah nemške države vedno iznova kazale razpoke, skozi katere je skušalo uiti v strahu in grozi drgetajoče židovsko prebivalstvo Nemčije, je bilo treba pohiteti z »dokončno ureditvijo židovskega vprašanja«.

»Dokončna ureditev«...

Sklep o njej so sprejeli 15. januarja 1941 na zloglasni konferenci ob Wannseeju v Berlinu. Na spisku navzočih je Globkejevo ime na drugem mestu. Skupno se je udeležilo konference 19 ljudi. (Med njimi je bil tudi Tržičan dr. Rajakowitsch, ki je zastopal Eichmannov oddelek IV-D-4 in ki se je nanj začel letos aprila svojevrsten lov, pri katerem so zahodnonemške oblasti sodelovale brez posebne vneme; kakor je znano, se je Raja-

kowitsch nedavno odločil na Dunaju za »zaščitni zapor«...)

Dva nova zakona sta bila konkreten rezultat te konference ob berlinskem jezeru:

Točka 11 zakona o rajhovskem državljanstvu, ki ga je pripravil Globke, določa, da izgubijo nemško državljanstvo vsi Židje in tako imenovani mešanci (vključno s tistimi Židi, ki so dotlej uživali privilegije); hkrati so pripravili odredbo, po kateri preide imetje vseh Židov v last nemške države.

Oba zakona sta bila pravni temelj, na katerem je mogel Eichmann zasnovati svojo dejavnost.

Globkejevo sovraštvo pa je veljalo ne le Židom, Ciganom in mešancem (se pravi tistim Nemcem, ki so imeli »napačnega dedka«), marveč tudi slovanskim narodom.

Po zasedbi Poljske, 3. marca 1941, torej le mesec dni pred napadom na Jugoslavijo, je začel Globke razširjati nürnberško rasistično zakonodajo tudi na tako imenovana »vzhodna ljudstva«. Kakor pri Židih je tudi to pot ravnal postopoma. V njegovem pojasnilu k »Odredbi o nemškem ljudskem seznamu in o nemškem državljanstvu na priključenih vzhodnih področjih« je rečeno:

»Med Poljaki in drugimi tujimi ljudstvi na priključenih vzhodnih področjih pa se neredko najdejo ljudje z izrazitimi sledovi nemške krvi, ne da bi bilo to mogoče zanesljivo dokazati na podlagi rodovne pripadnosti. Ta nemška kri ne sme biti izgubljena za nemški narod... V obdobju desetih let (!) lahko ti ljudje postrežejo z dokazi, da je v njih ponovno oživilo nekoč po sili pritajeno nemštvo...«

Gospod Globke, ki je premogel tolikšno bogastvo idej, pa nikakor ni bil pisarniški tip: prvega julija 1941 je blagovilil osebno pospremiti nacističnega notranjega ministra Fricka na svoj »frontni odsek« v Bratislavi, kjer je bil z očmi in z ušesi priča deportaciji 57.000 češkoslovaških Židov.

Ta hrabrost pred sovražnikom je bila seveda vredna nadaljnjih odlikovanj:

Razen obeh že omenjenih je dobil Globke 16. maja 1942 še tri medalje:

— »častni križec za borce na fronti«,
— »srebrni častni znak za zvesto službo«,

— »križec za vojaške zasluge drugega razreda brez mečev«.

Prave fronte Globke seveda niti povohal ni...

Dne 23. avgusta 1942 se je spet posvetil Alzaciji in Lotaringiji. Na tem, delno

s Francozi naseljenem ozemlju ni zadoščala Židom in »vzhodnim ljudstvom« namenjena delitev na dvoje. Za to posebno področje je našel Globke kar tri vrste ljudi.

V prvem razredu so bili Nemci in »vojaki«, ki so se izkazali; ti so dobili nemško državljanstvo brez omejitev.

Drugi razred so sestavljali »državljeni do preklica«, se pravi pretežni del domačega prebivalstva, ki se je moralo nenehno zavedati, da ga utegnejo že zaradi najmanjšega prekrška doleteti položaj brez državljanstva ter razlastitev in deportacija.

Tretji razred je bil za »podljudi«, torej za »neprimerne osebe«, ki se glede na svoje rasno poreklo niso zdele »prikladne za germanizacijo«.

Komaj mesec dni je bil Globke tam in že so se malce zapleteni trije razredi skrčili v dva — tretjega so zbrisali bodisi z deportacijo, bodisi z uničenjem takoj in pri priči...

Mesec dni — več ni potreboval Globke!

Sicer pa tudi ni imel več časa!

Takoj po Mussolinijevem padcu in po izpadu Italije iz Hitlerjevega vojaškega bloka je Heinrich Himmler poveril Globkeju posebno nalogo: urediti upravo na zasedenih italijanskih ozemljih ter izbrati fašistične uradnike in esesovske oficirje za okupacijsko oblast.

Drugega decembra 1943 je Globke osebno imenoval 17 visokih nacističnih uradnikov in esesovskih oficirjev za Hitlerjeve namestnike v Italiji in Jugoslaviji. Pod njihovim terorom so se tudi tam začele deportacije Židov in Slovanov na Himmlerjev neposredni ukaz.

Nič nizkotnega mu ni bilo tuje, temu najvišjemu uradniku sedanje Nemčije!

Toda bal se očitno tudi ni: še 17. februarja 1945, ko so bili že veliki deli Nemčije v zavezniških rokah, je nadaljeval svoj »boj za nemštvo«. Naročil je ustanovitev urada za spiske prebivalstva na področjih, ki »so začasno v rokah sovražnika«. Dalje je odločil, da v nemško vojsko mobiliziranim Poljakom, Čehom itd., ki so kot vojaki na frontah in jim ni priznan položaj »volksdeutscherjev« (torej tistim, ki so mogli pričakovati le deportacijo v taborišče), ne bi sporočili, da je bila njihova prošnja zavrnjena, da bi se s tem »izognili nemiru v vrstah Wehrmachta«, torej da bi bilo mogoče te ljudi še nadalje izkoriščati kot »krmo za topove«.

Po vojni je bil ministrski svetnik Globke interniran v ameriškem »Ministerial Collecting Centru« v kraju Hes-

sisch-Lichtenau. Tam je srečal starega znanca Roberta Kempnerja, ki je nekoč pred letom 1933 sedel kot vladni svetnik in pravnik v istem nadstropju pruskega notranjega ministrstva kakor Globke. Potem ko je Hitler prevzel oblast, se je Kempner izselil, leta 1945 pa se je vrnil v Nemčijo kot tožilec v ameriški uniformi ter je iskal žrtve in priče.

Pričakovali bi, da zelo prizadevni tožilec Kempner kot eden izmed tistih, ki so jih prizadeli nürnberški zakoni, ne bo ravno prijazen s sestavljalcem in komentatorjem teh zakonov, toda zgodilo se je prav nasprotno.

Žal že pokojni voditelj Socialnodemokratske stranke Nemčije dr. Kurt Schumacher, ki je bil tudi sam žrtev esesovskega režima in je gladko odklonil Globkejevo prošnjo, naj ga sprejme — takrat je bil Hans Globke že spet na oblasti — je nekoč vprašal Roberta Kempnerja, kaj neki tiči za to prijaznostjo. Tožilec Kempner mu je odgovoril, da Američani načeloma ščitijo svoje najbolj dragocene in glavne priče iz Nürnberga pred vsakršnim notranjepolitičnim napadom. Hans Globke je bil eden najbolj dragocenih pomočnikov pri sestavljanju obtožnice, njegova dejavnost ni bila omejena samo na razpravno dvorano, je rekel Kempner.

Kot priča tožilca Roberta Kempnerja je nastopil Hans Globke na primer na razpravi proti svojemu nekdanjemu prijatelju in predstojniku, proti državnemu sekretarju Stuckardtu...

Kot glavna priča obtožbe se je Globke odkupil in ušel kazni (seveda takrat še niso bili znani vsi njegovi zločini). Tri leta je skromno služil v aachenski mestni zbornici, potem je postal podpredsednik deželnega proračunskega urada za Severno Porenje in Vestfalijo ter nazadnje (leta 1949) državni sekretar nemškega zveznega kanclerja. S tem pa še ni konec njegove poti navzgor, zdaj je ministrski direktor in najvišji uradnik Zahodne Nemčije. Nič ga ne more omajati. Tožbe, vložene proti njemu, se nikoli ne razvijejo do sodnih obravnav. Globke ni navzoč na berlinskem procesu. Novinarji, ki zbirajo podatke ali želijo informacije, se presenečeni na vsem lepem znajdejo brez službe ali pa v zaporu.

Adenauer zaupa možu, čigar čevlji na vezalke gledajo izpod njegove pisalne mize kot prisposoba pristno domače solidnosti.

Kako je že rekel dr. Adenauer?

»Dr. Globke je poštenjak. Eno samo napako ima gospod Globke: vse hoče sam urediti...«
H. P. R.

Naš knjižni izbor

»*Ljudje na prelomnici*« — Ime Matevža Haceta je že dokaj znano med našimi bralci. V svojih pripovednih delih obravnava izključno partizansko tematiko in upravičeno velja za enega najplodovitejših pisateljev. Doslej je napisal že šest knjig. Leta 1951 so izšle »Partizanske slike«, tri leta pozneje »Gozdne steze«, leta 1957 in 1959 v dveh knjigah »Komisarjevi zapiski«, dve leti nato »Naši obrazi«, in pred kratkim pri založbi »Borec« »Ljudje na prelomnici«.

Medtem ko se je slovenska literarna kritika ob prvih Hacetovih knjigah zaprla v vzvišen molk, se je polemično oglasila ob izidu »Komisarjevih zapis-kov«, »Naši obrazi« so doživeli že večjo pozornost, »Ljudje na prelomnici« pa so bili deležni že več pozitivnih ocen in priznanj. Kot v vseh prejšnjih knjigah je Hace tudi v tej knjigi zvest partizanstvu na Notranjskem, zlasti pa človeku, ki je zavestno preusmerjal zgodovino slovenskega hlapčevstva, se postavil po robu vsemu, kar ni v skladu s človeško pametjo, in se s polno pravico postavil na svoji zemlji na lastne noge.

Kdo je Matevž Hace in kdo so njegovi »ljudje na prelomnici«?

Iz biografskih podatkov zvemo, da se je rodil revnemu bajtarju leta 1910 v vasi Podcerkev v Loški dolini. Postal je gozdarski in žagarski delavec in zgodaj se je vključil v socialistično delavsko gibanje. Rad je imel knjige in z njimi je izpopolnjeval svoje znanje. To je kot prosvetar posredoval tudi drugim, z vsem srcem se je vključil v društvo »Svoboda« in pozneje »Vzajemnost« v Loški dolini ter bil celo društveni predsednik. Za nekaj časa ga je pot zanesla med gozdne delavce v Franciji. Tudi tu ni zanemarjal prosvetljevanja svojih tovarišev. V domovino se je vrnil, ko so se na obzorju že kopičili oblaki druge svetovne vojne. Vrnil se je iz tujega sveta bogatejši z

izkušnjami in tudi dovolj razgledan, da je leta 1941 dobro vedel, kam drži pot našega človeka v zasedeni domovini. Najprej je postal rajonski in okrožni aktivist OF, nato politični komisar notranjskega odreda, Tomšičeve brigade, nazadnje pa komisar znamenite XIV. divizije in IV. operativne cone za Štajersko in Koroško.

Iz teh izkušenj in spoznanj, srečanj in potovanj skozi narodnoosvobodilni boj nam nekdanji notranjski gozdni in žagarski delavec, v dobi partizanstva pa aktivist in komisar, pripoveduje o »ljudeh na prelomnici« v mozaiku notranjskih ljudi. To obdobje in te ljudi Hace pozna do podrobnosti iz svojih doživljanj in zato ga podaja svojstveno in iskreno. Iz sleherne črtice se razbere hotenje pisatelja: postaviti vse na pravo mesto, vrednotiti vse po pravi vrednosti, dati pravo podobo svetu in človeku v njegovih najtežjih in velikih časih.

Čas, ki ga Hace zaobjema v knjigi »Ljudje na prelomnici«, je usodno leto 1942. To je čas, ko je partizanstvo na Notranjskem doseglo prve uspehe, čas prvih partizanskih akcij, ustanavljanja prvih partizanskih enot, čas, ko je prav na Notranjskem nastalo prvo osvobojeno ozemlje in so se na tem ozemlju ustvarjali prvi zasnutki in temelji ljudske oblasti, jedro slovenske samostojnosti in hkrati preskrbovalno zaledje osvobodilni vojski.

Cepprav je bil v tem času sovražnik na vrhuncu slave in zmag in se tehtnica druge svetovne vojne še ni bila prevesila na zavezniško stran z zmago v bitki na Volgi, v našem človeku ni presahnil optimizem, ni se omajala vera v pravično stvar, zakaj po vsej zdravi pameti je sklenil vztrajati do konca in postati zmagovalec. Te izgovorjene in neizgovorjene besede so telele v slehernem srcu in vodile v boj s premočnim sovražnikom.

V vse to plodno snovanje in ustvarjanje pa je kakor ognjena povodenj planila roška ofenziva. Velika množica črnih tolpe se je razlila po notranjskih gozdovih in poljih, požigala cele vasi, streljala neoborožene moške in celo ženske in otroke. Ofenzivo je spremljala groza, preplah, umiki in beg, strah in zmešnjava. Fata morgana svobode in opojnost preuranjenih iluzij se je skrila v najbolj skrite kotičke. Revolucija doživlja prvo krizo, stvarnost, težka in neznosna, se je vgnezdila v ljudi, stvarnost kot mōra, vendar odrešljiva. Zakaj vihar ni vrtnec je izluščil zrnje, ga z ostrimi zobmi preizkušenj obrusil in v svojem klobku zvrtnil odvečno navlako in sneti. In prav v tem vrtincu, v tem silovitem vejalniku, so se na dozdevno potaplajoči ladji zbrale podgane — vaše straže s klicami belogardizma in izdajstva. Odpadalo je vse, kar je bilo lažno, prekrhko, preračunljivo. Toda ko so odjeknili zadnji strelji roške ofenzive in se je z vaških pogorišč razblinil zadnji dim, so nove, naraščajoče partizanske čete imele pred seboj novega, doslej skritega domačega sovražnika. In z njim, ki je s krinko vere udaril kajnovsko in zahrbtno ter zanetil bratomorno vojno, je bilo treba na razvalinah in pogoriščih, žrtvah in smrti, ki jih je prizadejala ofenziva, najprej obračunati.

Na svetu ni ničesar, kar ne bi imelo svoje sence. Sence so se vrinile tudi v partizanstvo, posebno v prvem letu vstaje, ko so prvi uspehi upijani razne »vojvodsko« nadahnjene komandante, razne brezdušne fanatike s pridom sovražnika v vsakem človeku, razne avanturiste, ki so bili že skrajna sprti z idejo revolucije ter zavajali in vlekli na kriva pota. Svojevrstna senca je bila tudi tako imenovana vaška gospoda, zavcrovana v »klasične« oblike gospodarstva — za vsako ceno obvarovati imetje in udobje; pa kmečki ljudje, ki so se le stežka iztrgovali iz starih navad in običajev, ukljenjeni v delo in počitek štirih letnih časov, v patriarhalnost pravila: to je tvoje, to je pa moje. Revolucija je brezobzirno trgala vse nekdane ustaljene vezi, vse okostenele zakone, ki so imeli zadah po osebni lastnini, revščini in fevdalizmu. Revolucija je postavila na prvo mesto boj za nacionalno in socialno svobodo. Revolucija — to je zakon brez-pogojne podreditve!

Obdobje predofenzive, ofenziva in začetki belogardizma — to so najizrazitejše značilnosti leta 1942, leta, v katerem je Matevž Hace postavil svoje

»ljudi na prelomnici«, mozaično vpletel vanj devetindvajset črtic, ki predstavljajo vsaka zase zaključeno celoto z ustrezno poanto, vse skupaj pa spet celoto, ki je zajela zgoraj omenjeno obdobje. Osrednji junak teh črtic je Štefan, z znanimi osebnimi potezami gozdnega in žagarskega delavca — te strani so med najlepšimi v knjigi — potem pa terenca, rajonskega in okrožnega aktivista in naposled komisarja, ki je pri teh dogajanjih sam povsod navzoč in v dogajanje sam po svoje posega, pa naj si bo to pri terenskemu delu, ustanavljanju ljudske oblasti, raznih odborov, pripravah na volitve, v obveščevalni službi, v agrarni reformi, zbiranju hrane za vojsko, v oskrbovanju ranjenec. Štefan se skoraj v vseh črticah predstavlja v isti pozi učitelja in vzgojitelja, če že ne rečem prosvetarja. V črticah o gozdni in žagarski delavci najbolj izstopa ljubezen do tega poklica in vztrajno, čeprav počasno dozorevanje razredne zavesti. V črticah o ustanavljanju ljudske oblasti je enkratna podoba bajtarskega in kmečkega človeka, ki že tedaj, na začetku, z vso resnostjo sprejema in odobrava partizansko agrarno reformo. V vsem tem se čuti hotenje: biti iskren, resničen in objektivni za vsako ceno. In to je tudi velika odlika Hacetovega pripovedovanja.

Če bi hoteli podati kratko oznako Hacetove najnovejše knjige, potem se bomo najdlje ustavili pri plastično oblikovani podobi Janeza Podlipnika, naravno bistrega, nadarjenega, pogumnega in iznajdljivega kmečkega fanta, ki je kos težavam v največji stiski — njegova desetina postane v ofenzivi po njegovi zaslugi jedro večje partizanske enote, in on upravičeno postane njen dober poveljnik. Pristrčno in plastično sta opisana tudi Oreharjev Janez in Čebularjev Jože v črtici »Obesiva se«. Brezizhodnost ofenzive ju požene na pot dezertstva, njuno slabičevstvo pa je kmalu ozdravljeno, ko se srečujeta z grozo sovražnikovih zločinov. Najmanj kos je bil Hace ljubezenskemu trikotu Ivan-Malka-Erjav. Tu Hace ni znal prestopiti meje v labirint človeških značajev, v prepadnost čustev, ki so hkrati žarišče človekovih protislovij. Sploh se Hace največkrat spotakne pri opisovanju žensk. Ali to izhaja iz nepoznanja ali iz podcenjevanja? Zaradi tega se ne more umetniško poglobiti v njihov duševni in osebni svet. Vendar daje ženskam partizankam veliko priznanje s tem, ko opisuje njihovo zvestobo in vdanost revoluciji — ko so se v krčih ofenzive predajale cele desetine moških, se ni predala niti ena ženska.

Kljub kritičnim pripombam, ki pa vseh nismo našli, so »Ljudje na prelomnici« prijetno, zanimivo branje. Naštete pomanjkljivosti jim ne morejo okrniti veljave, čeprav pogosto spominjajo na osnutek večjega opusa in se nam zde premalo umetniško poglobljeni, še vedno preveč daleč od umetniško izbrušene črtice, povesti ali romana. Upamo, da bo Hace v prihodnji knjigi zavrtil prav tu globlje v jedro umetniškega oblikovanja človeških značajev, saj »Ljudje na prelomnici«, ki so našli v Hacetu iskrenega oblikovalca, kot vse prejšnje knjige, prepričljivo govore o dobrem stilistu in naravni pripovedniški nadarjenosti.

»Ljudje na prelomnici« bodo nedvomno mnogim postali priljubljeno branje, zakaj to branje je iskreno in neposredno pripoveduje o času, ki postaja za mlajši rod že zgodovina. Črtomir Šinkovec

Mile Pavlin: V ognju in snegu — Med novimi izdajami založbe »Borec« moramo omeniti tudi novo knjigo zbirke Dokazi. Gre za izredno zanimivo in odlično napisano knjigo z naslovom »V ognju in snegu«. Napisal jo je Mile Pavlin in jo posvetil 3. bataljonu Prešernove brigade, ki je v boju z Nemci izkrvavel 15. decembra 1943 na planini Goreljek na Pokljuki.

Nekaj odlomkov iz Pavlinove knjige je bilo že objavljenih v reviji »Borec«. Vendar pa šele sedaj, ko knjigo preberemo v celoti, dobimo jasno predstavo o dogajanjih na Pokljuki v usodnem decembru 1943. Tretji bataljon Prešernove

brigade je bil v začetku decembra nastanjen v vasi Koprivnik nad Bohinjem, kamor je prišel iz Selške doline. Ker so 14. decembra v bataljonu pogrešili partizana, ki je bil doma v bližini, in začeli sumiti v izdajalca (čeprav neutemeljeno), se je bataljon premaknil iz vasi na višje ležečo Pokljuko. Štab je sklenil, da se bataljon premakne na Goreljek, kjer je stal nekdanji Lovčev hotel, oddaljen samo kakih 500 metrov od Sporthotela. Toda partizani so bili izdani in Nemci so borce že prvi dan presenetili v Lovčevem hotelu. Zaradi nezadostne izkušenosti komandnega kadra bataljon ni bil dovolj zavarovan. V obrambnem spopadu ter prebijanju iz obkoljene stavbe je padlo čez osemdeset partizanov. Položaj borcev je bil brezupen in tudi največja junaštva niso pomagala borcem, ki so za lesenimi deli hiše našli slabo zaščito, posebno potem, ko je hiša začela goreti, ko je ranjenim in redkim preživelim borcem samo še zidana klet nudila skromno zatočišče pred krogliami in ognjem. Zmagala je nemška premoč in skoraj vsi partizani so padli. Nekaj so jih ujeli živih in jih kasneje ustrelili kot talce.

Ti dogodki na Pokljuki so dolgo časa ostali uganka, ki je niti skromno in netočno poročilo štaba brigade štabu 26. divizije ni moglo pojasniti. Dogodke so deloma že med vojno poskusili razvozlati vosovci, vendar njihovo delo ni rodilo zaželenega sadu. Res je, da je že takrat prejel plačilo izdajalec, ki je Nemce vodil na Pokljuko in pomagal streljati ranjene partizane. Glavni krivec pokola pa vendarle ni bil on. Glavni krivec je bil Valentin Sušnik, domačin iz Nornja, ki je bil sekretar rajonskega komiteja. Toda šele po osvoboditvi je njegovo izdajstvo počasi prišlo na dan. Bil je aretiran, a uspelo mu je pobegniti v tujino.

Vse to je ostalo nepojasnjeno in šele Pavlin je s svojo knjigo dokončno razkril uganko. Pisec je za delo porabil precej časa, saj razen skromnega poročila štabu divizije ni imel na voljo nobenega drugega gradiva. To pomeni, da je moral vse gradivo šele zbrati, kar ga je nedvomno stalo precej truda. Kako obsežno delo je opravil Pavlin, nam kažejo že citati posameznih izjav in dokumentacija ob posameznih poglavjih.

Knjiga »V ognju in snegu« sodi med najboljša dela zbirke Dokazi. S. R.

Jože Peskar: Preko Dolomitov na Štajersko — Medtem ko je Pavlinova knjiga »V ognju in snegu« ena najboljših

knjig, kar jih je izšlo v zbirki Dokazi založbe Borec, pa druga knjiga te zbirke, Jožeta Peskarja spominski zapis »Preko Dolomitov na Štajersko«, precej zaostaja za njo. Ta knjiga je tako po svoji vsebini, po snovi, ki jo obravnava, kot po pripovedi povprečno delo, preprost spominski zapis doživetij nekdanjega borca II. grupe odredov.

Jože Peskar je doma iz okolice Trebnjega, vojna pa ga je zatekla kot mizarja v Sentvidu pri Stični. Tu je že leta 1941 začel delovati v mladinskem aktivu in bil tudi sprejet v SKOJ. Do odhoda v partizane je opravljal različne naloge na terenu, maja 1942 pa je odšel v partizane in se vključil v II. grupo odredov, kjer je ostal do jeseni 1942, ko se je vrnil nazaj na Dolenjsko. Tu so ga ujeli in odpeljali v internacijo v Italijo, od koder se je po kapitulaciji spet vrnil v partizane in bil do osvoboditve v XII. brigadi oziroma v Dolenjskem odredu.

S svojo knjigo nam Peskar posreduje spomine na leto 1942, ko so se borci II. grupe odredov prebijali z Dolenjske preko Vrhnike, Poljanske in Selške doline, Jelovice, preko Save v Kamniške planine in od tam na Mrzlico, v Zasavje in Savinjsko dolino. Nedvomno so bili dogodki, ki jih opisuje avtor, močno pomembni v zgodovini našega osvobodilnega boja. Zlasti na ozemlju, zasedenem takrat po Nemcih, kjer se v letu 1942 osvobodilni boj še ni tako razmahnil in kjer je bilo treba s partizanskimi enotami, ki so prišle z Dolenjske, upor še razplamteči. Peskarjevi spomini pa so zanimivi tudi zaradi tega, ker se v njih srečamo s takratnim vodilnim kadrom II. grupe odredov, znanimi junaki osvobodilne borbe Francem Rozmanom-Stanetom, Dušanom Kvedrom-Tomažem in Petrom Stanetom-Skalo.

Pripoved v Peskarjevih spominih je preprosta, brez literarnih pretenzij, sicer pa jasna, gladko tekoča. Manjka pa ji nečesa, da bi nas res zagrabila, čeprav ne moremo reči, da bi ne bila zanimiva. Toda taka, kot je, nam bo ta spominska knjiga vendar ohranila pričevanje o ljudeh in dogodkih v usodnem letu 1942, kakor jih je takrat doživel preprost partizanski borec.

S. R.

Katja Špurova: Slepa v pregnanstvu — Knjiga s tem naslovom, ki jo je izdal zavod »Borec«, je napisana preprosto in bi o kakih literarnih vrednotah pri njej ne mogli govoriti. Gre za zanimivo pričevanje o trpljenju slovenskih ljudi, ki so jih okupatorji pregnali iz Štajerske v

Bosno in na Hrvaško. Ker je to eno izmed tistih pričevanj, ki sestavljajo mozaik različnih usod slovenskih ljudi v drugi svetovni vojni, moramo knjigo pozdraviti, čeprav sama na sebi ni kaj posebnega.

Knjiga je napisana po pripovedi Lize Taljan, slepe žene, ki so jo skupaj z možem in dvema nedoletnima otrokoma pregnali Nemci iz Jakobskega dola pri Mariboru v Bosno. Bilo je že v prvih mesecih okupacije, ko si je morala ta slovenska družina iskat zatočišče najprej v Bosni, nato pa na Hrvaškem. Pot jo je vodila po vaseh, in marsikdaj je pregnana družina živela v hudi bedi. Vendar pa slepa Liza ni obupala in je z nepremagljivo voljo kljubovala vsem težavam sredi vojne vihre. Pri vsem tem pa je po svojih močeh pomagala partizanom. Moža so ji tik pred koncem vojne odpeljali ustaši in le po srečnem naključju se je rešil. Slepa žena pa ga je šla z dvema otrokoma iskat v Zagreb, kjer je zaman spraševala po njem v tamkajšnjih zaporih in vojašnicah. Šele konec vojne je združil družino, ki se je takoj po osvoboditvi vrnila v osvobojeno domovino.

Knjigo »Slepa v pregnanstvu« bi lahko na kratko označili kot dokumentarno delo o trpljenju naših ljudi med zadnjo vojno.

S. R.

Matej Bor: V poletni travi — Med knjižnimi novostmi ne smemo prezreti nove knjige pesmi Mateja Bora, ki jih je izdala Cankarjeva založba pod naslovom »V poletni travi«. Ta vsebinsko žlahtna in tudi na zunaj izredno okusno opremljena knjiga je izšla v počastitev pesnikove petdesetletnice. Zato ne vsebuje novih pesmi, temveč prinaša izbor iz Borovih prejšnjih pesniških zbirk in povrh še nekaj pesmi, objavljenih v zadnjem času v periodičnem tisku. Gre torej za zbirko, ki naj predstavi najznačilnejše pesmi barda revolucije in sodobnega pesnika današnjega časa ter poda nekakšen prerez njegove pesniške ustvarjalnosti. Urednik Drago Šega je uvrstil v knjigo petinsedemdeset pesmi, povzetih večinoma iz dosedanjih Borovih pesniških zbirk — Pesmi, Bele vode, Bršljan nad jezom, Sled naših senc in seveda Previharimo viharje — ter jih razvrstil v osmero ciklov, upoštevajoč pri tem predvsem njihovo tematiko.

Odveč bi bilo ob tej zbirki govoriti o Mateju Boru, o njegovih pesmih in o njegovem pomenu za partizanski boj in revolucijo. Matej Bor se je s svojimi partizanskimi pesmimi uvrstil med tiste

revolucionarne borce, ki so si s pisano besedo pridobili neprecenljive zasluge za stvar našega osvobodilnega boja. Zato naj s to beležko opozorimo vse tiste, ki žele v lični knjigi imeti izbrane Borove pesmi, na to izdajo, ki je izšla v počastitev pesnikovega življenjskega jubileja.

S. R.

Drugi ptujski zbornik — S precejšnjo zamudo so v Ptuj izdali drugi Ptujski zbornik, ki je posvečen dvajsetletnici oboroženega upora proti okupatorju na območju nekdanjega ptujskega okraja. Prispevke zanj so zbirali dalj časa, vsekakor precej dalj, kakor so izdajatelji sami želeli. Toda ne glede na pripravljalne težave so naposled poklonili ptujskim delovnim ljudem zbornik, na katerega so lahko ponosni. Če ga postavimo ob stran drugih takih zbornikov, ki so za to priliko izšli, npr. Dolenjskega, Celjskega, Kamniškega, so Ptujčani lahko s svojim popolnoma zadovoljni. Ptujski zbornik je po sistemu prispevkov podoben zgoraj imenovanim zbornikom, le da je »historična nota« še bolj poudarjena, kar za Ptuj in njegovo dvatisočletno zgodovino ni prav nič čudno. Nas na tem mestu mora

seveda v prvi vrsti zanimati tisti del, ki se nanaša na dobo narodnoosvobodilnega boja. Prav ta del je v knjigi najobsežnejši, saj zavzema malo manj kakor polovico knjige. Toda v tem delu se vsi prispevki lotevajo problemov NOB s polno resnostjo in potrebno dokumentacijo, kar daje prispevkom resnično znanstveni pomen.

O narodnoosvobodilnem boju na ptujskem območju je bilo doslej napisano že mnogo. Bibliografija »ptujskih« razprav bi pokazala že kar obsežen seznam. Razprave v sedanjem zborniku niso oziroma ne dajejo neke sintetične, to je celotne podobe NOB na ptujskem območju, temveč osvetljujejo le nekaj njegovih strani, vendar pa prispevajo nekaj zelo dragocenih razprav, nekaj temeljnih kamnov, mimo katerih noben ptujski zgodovinar ne bo mogel.

Mima Kovačeva, žena padlega narodnega heroja Štefana Kovača, s partizanskim imenom Barčka, je napisala nekaj spominov na snovanje slovenjgoriške čete in njeno nadaljnje življenje (str. 11—26). Pokazala je na delež, ki so ga pri tej prvi enoti imeli Franc Osojnik, Anica Kavčević, sinovi Reševe družine, Lojze Zavec, Drago Stojko, Olga Meglič, Franc Kramberger in seveda sam Jože Lacko.

Analitičnega značaja je razprava Vide Rojičeve, ki (na str. 27—76) razbira dokumentarno gradivo, kolikor je shranjeno v ptujskem mestnem muzeju. Deli ga v gradivo, ki se nanaša na delavsko gibanje in nacionalni boj pred letom 1941, in v gradivo, ki se nanaša na dobo NOB. V tem drugem delu loči gradivo okupatorskega izvora in gradivo osvobodilnega gibanja. V letih 1941 in 1942 drugega gradiva skoraj ni, to se pravi, se ni ohranilo. Zato pa je okupatorsko za to dobo toliko važnejše, npr. o koncu slovenjgoriške čete in Lackove tragične usode. Gradivo partizanskega izvora se pravzaprav začne 1943, v večjem obsegu pa je v ptujskem muzeju ohranjeno šele od 1944 dalje. Seveda je sočasno za to dobo tudi okupatorsko gradivo obsežno, uporabno in dragoceno. Kar se tiče partizanskega gradiva, je v njem največ poročil odborov OF in obveščevalnih poročil. V celotni razpravi pa neugodno vpliva nepravilno navajanje termina listine. Listina je v zgodovinski terminologiji nekaj čisto drugega. V primeru gradiva, ki ga avtorica obdeluje, gre za akte, dopise, ki nimajo nič opraviti z zgodovinskim pojmom listine, ki pomeni posebne vrste dokument v zgodovinskem gradivu. Podrobneje o vrstah oziroma o različnih vsebinskih in formalnih oblikah zgodovinskih

vinskega gradiva na tem mestu ni mogoče govoriti. O tem problemu obstoje posebne razprave in knjige tudi v slovenščini.

Predvojnemu času so v celoti posvečeni Ilčevi spomini na tiskarno Komunistične partije v Ptuj (str. 77—85). Franceta Filipiča razprava »Iz zgodovine prvih ptujskih partizanov« (str. 86—123) zajema v celoti prvo leto partizanskega razvoja na ptujskem območju. Njegova razprava je skoraj v celoti zgrajena na temelju memoarskih podatkov, ne da bi seveda zametavala tiste skromne sodobne, predvsem okupatorske vire, če so ohranjeni. Filipičeva razprava kaže, kako težko je izkopati konkretne dogodke iz množice različnih memoarskih podatkov in iz njih zgraditi historično ustrezno podobo tedanjega zgodovinskega razvoja.

Kar se tiče Ptuja, je Filipič v svoji razpravi za leto 1941 prikazal tesno povezanost Ptujčanov z razvojem partizanstva na Pohorju, ptujske akterije v tem razvoju, med njimi pa tudi take, ki so v Ptuj delali samo nekaj časa, samo prehodno. V tej zvezi je Filipič na novo osvetlil marsikatero dogodek iz tega časa, npr. kompleks dogodkov v zvezi z iskanjem orožja v hajdinskem gozdu itd.

Pomembno dopolnilo k poznavanju aktivnosti Lackovega odreda pomeni razprava Jožeta Klepa-Smeha (str. 124—132). Težišče Lackovega odreda je bilo 1944 in 1945 na Kozjaku nad Dravo, delno pa tudi na Pohorju. Klep je v svoji razpravi obsežneje osvetlil ono smer njegove aktivnosti, ki je segala daleč na vzhod, na območje Slovenskih gor in samega Ptuja, kar vse doslej ni bilo tako jasno.

Podobno dopolnilo tvori prispevek Vide Rojičeve »O nekaterih spopadih med partizani in okupatorjem v ptujskem okolišu« (str. 133—152). Avtorica v njem prikazuje, kako kurirji niso bili samo kurirji, temveč tudi aktivisti osvobodilnega gibanja in borci, zato pa so bili okupatorjem hud trn v peti.

Nastanek delavskega taborišča v Strnišču pri Ptuj, režim njegovega upravljanja in postopnega razvoja v koncentracijsko taborišče je prikazal Lojze Pemič pod naslovom »Taborišča v Strnišču« (str. 153—166). Razprava je napisana pretežno po sodobnih nemških dokumentih in se prav v tem bistveno razlikuje od ostalih prispevkov (razen analize dokumentov V. Rojičeve), ki so napisani prvenstveno z uporabo memoarskega gradiva.

Pretrsljivo sliko usode pregnancev z domače zemlje prikazuje prispevek »Pre-

gnanci« (str. 167—183), ki so ga napisale tri avtorice, vendar vsaka samostojno prikazuje doživetja: prva ustaški teror v Bosni, druga življenje v otroških taboriščih v Nemčiji, tretja življenje v koncentracijskem taborišču Rawensbrück.

Vsi navedeni prispevki so v »Ptujskem zborniku« zbrani pod skupnim poglavjem »Ljudska revolucija«. Z njimi so avtorji častno izpolnili zamisel, da na tak način počaste dvajsetletnico slovenjgoriške Lackove čete. Z njimi so ustrezno prispevali k boljšemu poznavanju slovenjgoriške čete, zraven pa tudi nekaterh drugih dogodkov v razvoju NOB na ptujskem območju. Lahko so zadovoljni, ker so v tem smislu svojo nalogo častno izpolnili.

F. B.

Franc Zalaznik-Leon: Dolga in težka pot 1941—1945 — Pri založbi Obzorja v Mariboru je izšel partizanski dnevnik Franca Zalaznika-Leona, in sicer pod naslovom »Dolga in težka pot 1941—1945«. Ta knjiga bo upravičeno vzbudila veliko pozornost, je pa tega tudi vredna, saj vsebuje dragoceno gradivo o štiriletnem osvobodilnem boju na Štajerskem.

Najprej nekaj besed o avtorju knjige. Franc Zalaznik-Leon je doma z Vrhnike, kjer se je rodil leta 1907. Po končani prvi svetovni vojni je zapustil šolske klopi in se zaposlil kot pomožni delavec v pekarni. Potem je postal ključavničarski vajenec in se v tej stroki izučil. Preden so ga poklicali k vojakom, se je kot delavec mudil v raznih krajih Jugoslavije. Po vojaški službi pa je našel zaposlitev

v delavnicah državnih železnic v Mariboru, kjer se je kmalu vživel v novo okolje in se vključil v studentsko Vzajemnost. Čez nekaj let je že sodeloval v naprednem delavskem gibanju in našel pot v vrste Komunistične partije. V Studen- cih si je prigaral skromno hišico, kjer je potem s svojo ženo, tekstilno delavko, sprejemal komuniste, ki jih je preganjala policija. V tej hiši so po okupaciji našli zatočišče tudi prvi organizatorji osvobodilnega boja v Mariboru in okolici. Po okupaciji je Zalaznik že pozimi 1941/1942 prešel v ilegalo, potem je šel v partizane in se pridružil borcem v Savinjski dolini. Tam je začel svojo štiriletno dolgo in težko pot partizana in aktivista. Kot borec in aktivist je deloval v Šaleški in Mislinjski dolini, na Koroškem, na Pohorju, v Slovenskih goricah in na Kozjaku, kjer je dočakal tudi osvoboditev.

S te dolge in nevarne poti štirih let je Franc Zalaznik ohranil dragocene zapiske, ki so bržčas edinstveni. Tako je nastala obširna knjiga, ki govori o osvobodilnem boju na slovenskem Štajerskem. Zalaznik

je predvsem preprost in iskren kronist, zapisovalec drobnih in neposrednih doživetij. Zato v knjigi ni nikakega literarnega prizadevanja, ni nobene notranje zgradbe, temveč preprosta pripoved, razdeljena po poglavjih njegove partizanske poti, po dnevih in letih. In v teh poglavjih pripoveduje avtor o vsakodnevnih doživetjih, o drobnih dogodkih v njegovi neposredni okolici in o odmevih bližnjih in daljnih dogodkov. Pripoveduje o ljudeh, ki so vsak po svoje doživljali stik z osvobodilno borbo, o srečanjih s preprostimi in poštenimi štajerskimi ljudmi, z izdajalci, vermani... Skratka, to je knjiga o vsem tistem, kar je doživel in občutil v štiriletni borbi partizanski borec in aktivist. Zato je vsebina pestra, morda sem pa tja celo nezanimiva, ker se avtor spušča v ne bistvene podrobnosti, morda za bralca malce utrujajoča, ker ji manjka notranje napetosti; vendar pa nam je avtor iz tisoč podrobnosti ustvaril veličastno podobo osvobodilne borbe in izredno težkih razmer narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem.

S. R.

Pisma uredništvu

Dogodek na Kamen vrhu — V letošnjem »Borcu« št. 5 v članku »Kronologija novomeške čete« piše Ivo Pirkovič o tem, kako je obveščevalni oddelek enajstega italijanskega armadnega zbora v svojem pregledu dogodkov iz prve polovice avgusta 1941 poročal, da je neki znan komunist ukradel puško na Kamen vrhu. To da se je zgodilo 3. avgusta. V »Zborniku dokumentov«, VI. knjiga 1. zvezek dokument 130, opomba dve, je zapisano, da je bil to Ivan Bartol, ki da je potem odšel v ilegalnost v Prečno k Jarčevim, od tam pa v gozd na Kalce.

K temu dogodku pripominjam tole:

Datum 3. avgust je točen. To se je zgodilo na Kamen vrhu pri Jalnu, kjer so doma točili vino. Tam so bili tudi italijanski vojaki, ki so med plesom odložili puške v kot sobe. Kmalu jim je vino udarilo v glavo. Medtem sem se jaz pogovarjal z Bartlom. Govorila sva, da

je zdaj možnost vzeti vojakom kako puško. Hitro sva bila dogovorjena.

Ko so vojaki spet zaplesali, sem upihnil luč in brž vrgel eno puško skozi okno. Zunaj jo je Bartol pobral ter zbežal.

Za to smo vedeli samo jaz, Franc Šetina iz Birčne vasi in seveda Bartol.

Potem ko sva s Šetino tako izmaknila puško, nas je več šlo domov okoli enajste ure zvečer. Italijani so nas dobili na železnici v Potočni vasi. Zaprlj so nas za en mesec zaradi kršitve policijske ure. V celici št. 18 je bil tudi tovariš Ivo Pirkovič, že od prej zaprt kot politični osumljenec. Nismo se pogovarjali, kako je bilo prejšnji dan na Kamen vrhu.

Drugi dan so Italijani prignali v zapor kakih deset fantov s Kamen vrha. Ker niso nič od njih zvedeli, so jih čez kak teden dni izpustili.

Anton Zupančič
Sevnica ob Savi

Partizanski novinar o kočevskem zboru

FRANCE BREGAR

KAKO smo novinarji doživljali zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju? Lahko rečem takoj, da je bil zbor odposlancev za nas ne samo politični, temveč tudi novinarski dogodek prve vrste. Tisti, ki smo se ukvarjali z novinarskimi posli, smo se tega zavedali resnično do dna duše. Za popolno razumevanje te zavesti moram opozoriti na neko dejstvo, na katero takrat »novinarji« zavestno gotovo nismo mislili, toda praktično je bilo zelo важно. Bistvo tega dejstva je namreč bilo v tem, da sodelavci v redakcijah po imenu takrat sploh nismo bili novinarji, temveč propagandisti, člani propagandnega odseka pri IOOF. Kot taki smo bili politični aktivisti, borci za cilje Osvobodilne fronte. Kako naj bi zato šel mimo nas zbor odposlancev slovenskega naroda, ta največja vidna manifestacija narodne volje v dobi osvobodilne vojne, nazorno potrdilo pretekle narodnoosvobodilne dejavnosti in v takratnih okoliščinah odločen izraz vztrajati v tem boju do konca, do zmage. Toda praktično smo se ukvarjali z novinarstvom. Prav na primeru zbora odposlancev slovenskega naroda sta se bolj kakor kdajkoli dotlej oba interesa zlila v enega. Če kdaj, se nam je tedaj posvetilo, da mora v narodnoosvobodilnem boju biti novinar tudi politik in obratno politik tudi novinar. Ta praksa je bila v NOB sicer nekaj samo po sebi umevnega in so jo naši listi izpričevali na vsaki strani, toda zbor odposlancev je to dejstvo pokazal jasneje kakor katerikoli drugi dogodek.

Zbor odposlancev slovenskega naroda je stopil v središče novinarskega zanimanja že precej prej, kakor je dejansko bil: kmalu po kapitulaciji Italije, tj. kmalu po ostvaritvi osvobojenega ozemlja na Dolenjskem, Notranjskem in Primorskem. Boris Kidrič ga je napovedal že tri dni po kapitulaciji Italije v navodilih okrožnim, rajonskim in terenskim odborom OF z datumom 12. septembra 1943.

Po kapitulaciji Italije je Osvobodilna fronta kot celota z vsemi stopnjami svojih odborov prevzela vso oblast na osvobojenem ozemlju v skladu s šesto točko svojega programa oziroma temeljnih točk OF. V skladu s sedmo točko tega programa se je Osvobodilna fronta takoj po osvoboditvi velikega dela slovenske zemlje, to je ozemlja, ki so ga zapustili italijanski okupatorji, lotila izvedbe ljudske demokracije. Izvršni odbor Osvobodilne fronte je razpisal volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda. Bile naj bi v dneh od 20. do 25. septembra 1943. Izvršni odbor OF je takoj objavil tudi svoj volilni proglas, v katerem je zapisal: »Pokažimo vsemu svetu in domačim omahljivcem, da smo kot narod pripravljeni brez obotavljanja izpolniti vse politične dolžnosti, kakršne se postavljajo pred narod, ki hoče v resnici sam odločati o samem sebi in svojo narodno usodo popolnoma vzeti v svoje roke.«

Na temelju ukrepov Izvršnega odbora OF je naša propaganda razvila »volilno agitacijo«. Redakcija Slovenskega poročevalca je izdala »volilno« številko z datumom 22. septembra 1943. Nedvomno so še danes zanimivi njeni članki, ki obravnavajo volilne teme. Članek »Koga naj volimo?« se zavzema za ljudi, ki so izšli iz narodno-

osvobodilnega gibanja in se v njem nesebično izkazali. Članek »Narod si bo pisal sodbo sam« razgalja izdajalce slovenskega naroda in tiste, ki so se na strani okupatorja borili proti slovenskemu ljudstvu. Članek »Na poti k ljudski demokraciji« govori o aktivnosti Osvobodilne fronte v dveh letih protiokupatorskega boja. Razliko med nekdanjimi volitvami in volitvami OF pa je prikazal članek »Volitve nekdanj in danes«.

Propaganda za volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda je v Slovenskem poročevalcu bila samo en del agitacije za volitve. Drugi del je potekal po zborih volivcev na terenih in v vojski, kamor pa propagandni odsek pri IOOF neposredno ni segal. Naloga propagandnega odseka je bila v času do zasedanja izvoljenih odposlancev povsem drugačna.

V letu 1943 naša propaganda še ni imela magnetofonov, ki bi olajšali snemanje govorov na samem zboru. Kaj takega si takrat še v sanjah nismo predstavljali. Zavedali smo se, da bo o zborovanju v Kočevju treba poročati nazorno in natančno. Za temeljitost poročanja bomo morali odločno mobilizirati ušesa in oči, pa še ne bo zadostovalo. Mogli smo pričakovati, da govorniki ne bodo prinesli svojih govorov napisanih s seboj. Govorili bodo kar »na pamet«. To je bila za nas velika nevarnost, zraven pa tudi huda preizkušnja za sposobnosti naše poročevalske službe.

Proti nevarnosti, da bo redakcija Slovenskega poročevalca ostala po končanem zboru prazna in brez poročil, smo se oborožili tako, da smo pravočasno organizirali zbiranje gradiva o zunanjem poteku, to se pravi, da smo se vnaprej dogovorili, kaj bo delal ta, kaj drugi. Ker v sami redakciji ni bil nihče sposoben stenografiranja, smo poklicali na pomoč naš radijski biro s tovarišema Albinom in Borutom na čelu. Čeprav smo morali slišati marsikatero pikro na račun nepoznavanja stenografije, sta tovariša Albin in Borut sama uvidela, da ni drugačnega izhoda. Sprejela sta, pravzaprav obvezala sta se, da bo stenografiranje vseh govorov na zasedanju funkcioniralo brezhibno.

Ostale reporterske naloge so bile znatno lažje. Pri njih je šlo v glavnem za vestno beleženje zunanjega poteka in morebitne naknadne reportažne vtise o kočevskem zboru. Moram reči vnaprej, da je celotna naša poročevalska služba z vsemi svojimi rezultati funkcionirala zadovoljivo, to se pravi, da smo se »novinarji« na zasedanje dobro pripravili in se zato lahko splošnega poteka tudi sami udeleževali z vsem osebnim entuziazmom.

Zasedanja zbora v dneh od 1. do 3. oziroma 4. oktobra 1943 zjutraj smo se člani propagande pri IOOF udeležili polnoštevilno. Udeležba z »novinarsko« dolžnostjo je bila združena tudi z večjimi naporji, ker je zbor v Kočevju v današnjem Šeškovem domu iz varnostnih razlogov zasedal samo ponoči. Zlasti so do skrajnosti bili obremenjeni naši stenografi. Ostali smo imeli neprimerno lažji posel in smo se mogli svobodneje predajati zanosu samega zasedanja.

Kako je bilo v Kočevju med zasedanjem? Podnevi je bilo mesto mirno in prazno, kakor da se v njem ni ničesar dogajalo. Odposlanci so se zbirali, se vsako noč odpeljali in nato vračali v okoliške vasi Livold, Stara cerkev, Dolga vas, Konca vas itd. Le mi »novinarji« smo ostali v Kočevju tudi podnevi, se mirno sprehajali po mestu in ob tihi, zamišljeni Rinži ter dolgočasno čakali večera, ko se je v Sokolskem domu znova prebudilo življenje in so odposlanci govorili o bojih slovenskega naroda in velikih nalogah takratnega časa.

Zanosu kočevskega zbora smo se z vso aktivnostjo predajali tudi mi »novinarji«, čeprav nismo imeli svobodne besede odposlancev. Vtisi o zboru so tudi pri nas bili nepopisni in spomini nanj so ostali neizbrisni.

*Prebivalci Kočevja pričakujejo prihod partizanskih enot dne 9. septembra 1943
(Iz knjige »Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije«)*

Nedvomno je bil močno impresiven že prostor, kjer je zbor zasedal. Dvorana je bila nabito polna, nad odrom je sijal citat Ivana Cankarja »Narod si bo pisal sodbo sam«. Napis ni bil toliko simbol, temveč bolj jasen izraz borbene volje za svobodo se vojskujočega slovenskega naroda. Močan vtis je napravila četa partizanske vojske, ki je dostojanstveno prikorakala na oder, izvršila pozdrav zastavi, celotni zbor pa je zapel slovensko narodno himno. Na zasedanju je vladala čudovita disciplina kot dokaz zrelosti slovenskih ljudskih množic. Nepozabna je bila ubranost vseh udeležencev zbora na tematiko, ki jo je zbor obravnaval. Edinstvena je bila soglasnost pri sprejemanju sklepov, borbena volja vzdržati do konca ter soglasno obsojanje bele in plave garde, ki se je iz nasprotstva do OF spečala z okupatorjem.

Na tem mestu ni prostora, da bi naštevali vse številne momente, ki jih je obravnaval zbor, še manj, da bi te momente analizirali in osvetljevali z različnih strani. Vendar človek si ne more kaj, da ne bi opozoril na izredno govorniško silo Kidričevega govora ter na mirno analizirajoči Kardeljev govor, ki je poslušalca tiho dvigal in poživiljal.

Med govorniki iz množice odposlancev sta vsekakor najgloblje do srca segla Marija Ivančičeva in France Becele.

Marija Ivančičeva je prišla z Gore nad Sodražico. Zavita je bila v borno črno obleko, kakor jih navadno nosijo kmečke žene, pod brado pa je imela zavezano

veliko črno ruto. Ko je govorila najbolj izrazite besede, je s svojo izsušeno roko zamahnila po zraku, kakor bi nam hotela besede zabiti v dno srca. S temena ji je zlezla ruta, tako da je pred nami naenkrat stala gologlava in ji je njen mučeniški obraz sijal od trpljenja, oči pa so ji žarele od nepopisnega ognja junaške odločnosti. Njen nastop nas je pretresel. Nismo bili vajeni misliti, da imamo tako borbene matere. Spregovorila je v imenu slovenskih mater, ki so v tej vojni toliko trpele in doprinasale neizmerne žrtve. Razkrila je svoje trpljenje in žrtve, predvsem pa globoko, neuklonljivo ljubezen do slovenske domovine in njene svobode, ki ji je žrtvovala 4 sinove. Klicala je na boj za popolno osvoboditev in na maščevanje vseh krivic in zločinov. V spoštovanju pred tako materjo je vsa dvorana vstala in ji priredila silne ovacije, kakršnih še ni doživela nobena slovenska kmečka mati. Zbor odposlancev je s hvaležno ginjenostjo poslušal njene besede, nato pa jo izvolil v častno predsedstvo v znak priznanja in spoštovanja do nje in njenih žrtev.

Podobno kakor za Marijo Ivančičevo je ostal živ spomin na najstarejšega odposlanca Franceta Beceleta iz Zagrada pri Otočcu, ki je s svojim življenjem in besedami pokazal, kako je bilo ljudstvo v celoti od otrok pa do svojega zadnjega moža povezano v boju za svobodo. Na zborovanju je orisal trpljenje, ki sta ga z ženo prestala zaradi osvobodilne borbenosti, in svojo povezanost s partizani. Temu zvestemu človeku so sovražniki osvobodilnega gibanja ustrelili hčerko, mučili in ubili sina ter požgali in popolnoma uničili posestvo.

Pri vseh odposlancih, še posebej pa pri partizanih Ljubljancih, so izzvali burne vzklike zadovoljstva in ponosa pozdravi borbene Ljubljane, ki jih je na zboru izrekel zastopnik Ljubljane Vlado Krivic. Kdor se je udeležil kočevskega zbora, ne bo nikdar pozabil viharnega vzklikanja junaški in neuklonljivi Ljubljani.

Udeleženci kočevskega zbora ne bodo nikdar pozabili tudi zadnje točke v zadnji noči zborovanja, ko je gledališka skupina nastopila s Klopčičevo igro »Mati«. Igra je prikazovala, kako se je mati odločila za borbeno pot svojega sina, ko je njegovega brata izdal belogardist. Igralci so s svojim predvajanjem mučno prevzeli vse gledalce.

Po končanem zboru odposlancev delo naše redakcije še ni bilo končano. Pravzaprav se je v pravem smislu šele začelo. Stenografi so morali razrešiti cele gore stenogramov, kar je zahtevalo precej časa. Medtem smo v redakciji pripravljali gradivo, ki smo ga sami zbrali ali napisali o poteku zbora. Slavnostni številki o zboru smo želeli dati čim lepšo podobo, da bi bila v resnici dostojna velikega dogodka. V tem stremljenju nas je podpiral Izvršni odbor OF, zlasti pa še Boris Kidrič. Z njim smo se domenili, da o zboru ne bomo poročali prej in ne izdali slavnostne številke, dokler je ne bodo odobrili tudi v izvršnem odboru.

Tako se je slavnostna številka o kočevskem zboru nekoliko zavlekla. Danes bi bil tak »tempo« skoraj nerazumljiv. Takrat pa to ni pomenilo nič čudnega. Kljub hitrosti splošnega razvoja so nekatere stvari tekle dokaj počasi. Tako smo do slavnostne številke o zboru izdali še dve številki Slovenskega poročevalca. Slavnostna številka o kočevskem zboru je naposled izšla sredi oktobra z datumom 17. X. 1943 in številko 24. Pri njej so se tudi naši grafiki zelo potrudili, tako da so številki z izredno vsebino dali tudi na zunaj dostojno podobo.

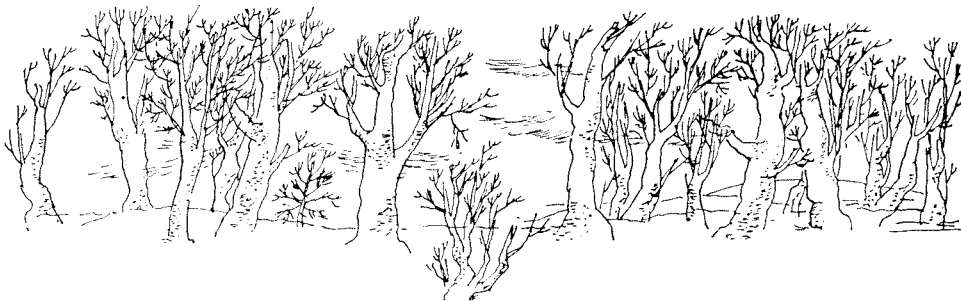
O vsebini razpravljanja na kočevskem zboru in sklepih, ki so iz njega sledili, na tem mestu ni potrebno govoriti. O vsem tem smo »novinarji« že takrat poročali, poleg tega pa so delno že takrat izšli tudi nekateri najvažnejši dokumenti z zasedanja kočevskega zbora, po vojni pa so izšli stenografski zapiski o njegovem celotnem poteku. Na tem mestu naj opozorim na reakcijo, ki jo je zasedanje kočevskega zbora izzvalo v vrstah kontrarevolucionarjev v Ljubljani oziroma v njihovih glasilih. (Sicer takrat, to je v mesecih po zasedanju kočevskega zbora, odmevov med kontra-

revolucionarji nismo zasledovali. Nad nas je kmalu po opravljeni redakciji kočevske številke Slovenskega poročevalca prišla nemška ofenziva in nas za nekaj tednov razhajkala daleč od svojih delovnih centrov. Potem ko smo se zbrali, je bil pa važnejši predmet našega zanimanja AVNOJ in nato zasedanje SNOS v Črnomlju.)

Volitve v zbor odposlancev za kočevski zbor je bridko ironiziral npr. Slovenski narod 20. decembra 1943 v članku, ki mu je dal naslov »Komunistične ‚svobodne volitve‘ — Žalostne komedije po dolenjskih krajih...«

Samega kočevskega zbora sta se obširneje dotaknili obe centralni glasili liberalnega in klerikalnega tabora. Obe sta svoje mnenje povedali ob izdaji dokumentarne knjižice IOOF »Sklepi, dokumenti in govori«. Obe glasili sta ponatisnili seznam novih članov vrhovnega plenuma OF in nato dodali svoje komentarje. Vendar je bilo »Jutro« skromnejše in mirnejše ter manj ostro, čeprav je stališče obsojanja OF bilo pri obeh brezpogojno. »Slovenec«, glasilo klerikalnega tabora, je ubral mnogo ostrejši ton. Bil pa je tudi obširnejši in se je večkrat ozrl na zasedanje kočevskega zbora. Besede njegovega žargona niso samo odklanjale Osvobodilne fronte, temveč so bile zraven odkrito klevetniške in so ponarejale originalno besedilo govornikov na kočevskem zboru. Vidnejše člane Osvobodilne fronte je »Slovenec« prikazal kot ljudi, ki so imeli že večkrat opraviti s sodiščem, ki so moralno zabredli, ki so v kulturni delavnosti skrahirali (npr. člani ljubljanskega gledališča); nekatere ljudi je imel za bogataše in milijonarje, druge za salonske komuniste. Najhuje je vzel v precep Borisa Kidriča in njegov govor na kočevskem zboru. Obračal je njegove besede in jih tolmačil, kakor se mu je zdelo prav. Na koncu je zapisal: »Kidričev govor... je vsekakor klasičen primer za cinizem in nemoralnost komunistične akcije, ki vsa sloni na laži, potvarjanju in na zločinstvu.«

Slovenčevi članki, kolikor so se dotikali različnih strani kočevskega zbora, so izhajali v novembru 1943, torej takrat, ko smo se morali partizani boriti s silnim nemškim navalom na ozemlju, ki je po kapitulaciji Italije postalo svobodno in se je na njem razvila oblast Osvobodilne fronte. Morda skladnost nemške ofenzive in Slovenčevega pisanja ni bila brez pomena. Vsekakor pa so ljubljanski kontrarevolucionarji s svojim pisanjem hoteli zmanjšati silni vpliv dogodkov na osvobojenem ozemlju na tiste ljudske množice, ki so jih kontrarevolucionarji imeli pod svojim vplivom. Tako metodo so namreč uporabljali, ker so se zavedali, da narodnoosvobodilnega gibanja pod vodstvom Osvobodilne fronte in Komunistične partije ne bodo več mogli uničiti. To je bilo vsekakor grenko spoznanje, ki je potem odsevalo tudi v pisanju njihovih listov.

Flossenbürg

JOŽA BEŽEK

(Nadaljevanje)

KAKO je doživljala zadnje dneve Flossenbürga, zlasti ob evakuaciji taborišča in na transportu neznano kam — v Dachau, je bilo rečeno — slovenska skupina jetnikov iz drugih delov taborišča, povzemam zlasti po neposrednih zapiskih Slavka Luina iz Kranja ter po osebnih pripovedovanjih Jožka Zabreta, Vinka Kopača in drugih pričevanjih, ki se vsa zelo verodostojno ujemajo v celoti in v podrobnostih.

Čutili smo, da se nekaj dogaja, nekaj velikega — za nas usodnega in odločilnega; da se nekaj drobi, krha, ruši, propada, podira in grmi na kup. Nejasne so bile slutnje bližajočega se konca. Negotovost je bila velika. Ali nas bo zasulo in pokopalo pod ruševinami, ali bomo utekli — se rešili? Nemir, zbeganost, živčnost v taborišču se je stopnjevala iz dneva v dan, od ure do ure.

V delavnici 2004 nismo več delali, primanjkovalo je potrebnega materiala. Pregarjanja, pretepavanja ni bilo več toliko, niti v kamnolom nas niso gnali, kakor vselej, kadar je v delavnicah zmanjkalo dela. Taboriščniki so sloneli ob svojih strojih, postajali v gručah. Kdaj bi se to poprej dogodilo! Poslušali in razlagali smo si radijske vesti, ki so pronicale med nas. Od kod, ni vedel nihče. Tudi pri civilnih delavcih je padala disciplina. Dne 14. aprila so odšli že uro poprej — ob 17. uri — domov. Tudi taboriščnike so odpeljali ta čas. Slutili smo, da smo bili zadnjič tu: v delavnici 2004.

V delavnici 2004, kjer smo puščali svoje sile in moči, kjer so ginevala leta in mladost, kjer smo izcejali gnoj in kri, kjer smo prejeli toliko neštetihi udarcev, brc in klofut, da smo dobili tisto pičlo, ubogo hrano, ob kateri smo se izsušili do kosti.

Zadnjič v delavnici 2004 — eni izmed tolikih, kjer smo delali sestavne dele za Messerschmitte in jih tudi sestavljali, Messerschmitte, ki naj bi trosili smrt in pogubo, morda celo našim lastnim svojem ...

Zadnjič v kamnolomih, kjer smo klečali pod težo bremen kamnitih blokov, se pretegovali pod škripci in pri nalaganju na vozičke, kjer smo si vsak dan odrgnili prste in roke do krvi, nevajeni dleta in kladiva — dokler nismo postali s časom kar spretni kamenarji. Koliko vzdihov in stokov, ječanja, joka in kletev, koliko neutešenega in neizpolnjenega hrepenenja po svobodi, koliko neugnanega, nezatrtega upanja so vpile te lesene in kamenite stene ...

Videli smo nesrečnike, tudi večkrat na dan, ko so šli na žico — prisiljeno in prostovoljno.

Če se je kdo približal žici na določeno razdaljo, je straža brez opozorila streljala nanj. Za to je stražar dobil dopust — dopust za ceno življenja. Dogodilo se je, da so metale straže svojo kapo ob žico in potem silile jetnika, da jo je šel pobirat. Počil je strel — padla je žrtev. »Ustreljen na begu«, je bil izgovor in utemeljitev. Druge so za kazen — kako malenkostni so bili prekrški! — gnali na žico: z udarci, s kopiti, z gumijevkami in palicami od več strani, dokler se žrtev ni znašla v prepovedanem prostoru in — padla. Židom so kaj radi omejili s količi delovni prostor na prostem. Stražar je skrivaj predstavil količ za Židom in ga ustrelil »na begu«. Kako brezpomembna, kako cenena so bila življenja!

Največkrat pa so šli jetniki iz obupa sami, prostovoljno na žico, da bo konec muk in trpljenja.

V takih in podobnih dogodkih je zadonel ukaz »hinlegen!« — »lezi!« Kjer-koli si stal, si se moral vreči na tla, v blato in lužo, v prah in govno ter ležati z obrazom, obrnjenim k tlom, dokler se ni razlegel »auf«.

Nekoč sta ušla iz taborišča dva Nemca. Ujeli so ju s psi in pripeljali nazaj. Morala sta tekati okoli vseh blokov in rjoveti: »Hurra, hurra, wir sind wieder da!« Stvar bi bila zabavna in domiselna, če bi ju ne vtaknili za 14 dni v jetnišnico — bunker. Ta beseda je vzbujala grozo. Jetnišnica se je tajinstveno in preteče vlekla za revirjem. Ogibali smo se je in nismo gledali nanjo. Ubežnika so obesili na drogove za roket na apelnem prostoru — vsa zmrcvarjena. Kaj sta doživela v zaporu, tega ne vemo in si ne moremo dobro predstavljati. Če je bil že način ravnanja z ljudmi v taborišču za človeški razum in pamet nemogoč, potem si je stopnjevanje tega načina za kazen v ječi mogel izmisliti le razum in pamet nemškega nacisti. Tak sistem pa se ni porodil samo v pameti in razumu enega samega človeka. Pri tem jih je sodelovalo nešteto, ki so ustvarili in izdelali učni načrt za izžolanje cele armade zločincev, ki so vodili taborišča, ugonabljali ljudstva po vsej Evropi. Ta sistem je bil tako dovršeno izdelan, kakor se v stoletjih prakse ni razvil noben podoben način ugonabljanja, teroriziranja, krotjenja ljudstev v zgodovini človeštva.

Čisto nepojmljivo je, kako je mogel narod — nemški narod, ki si lasti kulturo prosvetljenstva in humanizma, ki šteje za svoje velikane omike in kulture Goetheja in Schillerja, Wielanda in Wilkelmanna, Bacha in Wagnerja, Dürerja in Holbeina, Hegla in Kanta in množico drugih, ki so ga oblikovali skozi stoletja, kako je mogel ta narod imeti tako tenko skorjo humanitete, da jo je z lahkoto in s tako malo odpora mogla streti v nekaj desetletjih domišljavo blazna ideologija Hitlerja, nori mit Rosenberga in lažna propaganda Goebbelsa.

Dne 14. aprila 1945 se je pojavila pred upravno zgradbo kolona kakih 20 kamionov in avtomobilov švedskega Rdečega križa. Rečeno je bilo, da so ponudili prevzeti oskrbo taborišča, kar pa je komandant odklonil. In so odšli. Namesto njih je prišlo nenavadno mnogo raznih avtomobilov in vprežnih voz, polnih oprave, posteljnine in druge krame esesovcev, ki so se umaknili iz taborišča Buchenwald.

Za njimi se je opotekala karavana smrti — evakuiranci iz Buchenwalda. Od 6000 jih je prispelo 3800, sestradanih, izčrpanih, ki so prišli umirat v Flossenbürg — drugo je obležalo med potjo. Preostali niti slutili niso, da jih čaka čez nekaj dni enaka — morda še hujša pot.

Na opoldanskem apelu 15. aprila so popisali vse Žide.

Ob 4. uri zjutraj 16. aprila je vse prebudil iz spanca ukaz: »Sämtliche Juden heraus!« Završalo je: odšli so ob zori. Kam? Šušljalo se je, da gredo v plinske celice v Bergen Belsen.

Ali je to začetek evakuacije? Samo Židje? Ali tudi mi?

Ob 8. uri nenaden napad ameriških letal na postajo v Flossu in na židovski transport. Vseeno: kdor je obležal in izdihnil, temu je bilo prikrajšano in prihranjeno trpljenje.

Prominenti so začeli pospravljati svoje stvari. Odkod le-te, morda nagrabljene ob prihodu transportov? Tudi Čehi so vezali svoje »baličke«, pripravljeni za pot. Ti so bili na mejah svoje domovine. Drugi pa tako niso nič imeli; bili so vedno nared. Razburjenost med jetniki pa se je umljivo še povečala,

ko so tudi razni lagerski policisti potrjevali vest o izpraznitvi taborišča. Ponoči sta SS in lagerska policija izpraznili vsa skladišča v taborišču. Vsak trenutek so starešine blokov in pisarje klicali v pisarno. Nenadoma se je položaj popolnoma spremenil. Razširile so se govorice, da je komandant taborišča izjavil starešinam, da evakuacije ne bo in da bo taborišče v redu predano Američanom. Od bloka do bloka sta hodila visoka predstavnika: oberkapo 2004 in pisar 2004 iz kamnoloma. Oba sta v kratkih nagovorih poudarjala, da se bliža ura osvoboditve, da moramo mirno ostati na svojih mestih. Zagotavljala sta tudi, da je hrane do prihoda Amerikancev dovolj.

Pred žico je SS še vedno sežigala različne papirje, kolikor niso že prejšnji dan v pisarni komandanta sežgali vse jetniške dokumente, akte, kartoteke in statistike.

Ostali esesovci in lagerski policaji so odšli na postojanke 9 kilometrov od taborišča.

Čez kake pol ure smo razobesili po vseh blokih in poslopjih v taborišču bele zastave. Pričakovali smo Angloameričane. Medtem smo organizirali redarsko službo: voljeno po narodnih skupinah. Zaradi velike množice — okrog 900 do 1000 ljudi na barako — smo morali ostati zunaj na prostem. Vreme je bilo na srečo stanovitno — lepo. Nekateri so vidno izražali veselje. Bili pa so tudi taki, ki so nezaupljivo majali z glavami, češ »ne verjamem, da se bo vse tako gladko izteklo!«

Obrazi tistih, ki so na pragu pred barakami in po straniščih sestradani, pretepeni, izčrpani in umazani ležali skoraj v agoniji, so izražali popolno ravnodušje. Zanje bo rešitev prepozna...

Zvečer zopet nenaden preobrat. SS in lagerski policaji se vračajo v svoje bloke. Ukaz: »Sneti bele zastave!« Pobitost, potrlost, razočaranje... Kaj so se tankovske konice Amerikancev ustavile in obrnile v drugo smer?

Dne 17. in 18. aprila Blocksperrre. Iz blokov niso puščali. Lakota se stopnjuje. Kruha že nekaj dni sploh ne delijo. Organizacija lagerskega redarstva (Ordnungsdienst) se izpopolnjuje. Češko-poljski režim.

19. aprila. V taborišču je zavladovalo moreče razpoloženje. Zvedeti nismo mogli nobenih točnih vesti. Z ljudmi, ki so imeli priložnost poslušati radio, je bilo silno težko dobiti stik. Tudi kretanje v taborišču je bilo zelo otežkočeno. Govorilo se je o padcu Münchna, Chemnitza, Linza, da smo že obkoljeni, da nas ne morejo več evakuirati itd.

Slišati je bilo oddaljeno streljanje topov. Skozi okno smo opazovali sije požarov, ki so se razširjali na obzorju — zaradi bombardiranja, zaradi nemškega umikanja? Mogočne formacije angloameriških bombnikov in lovskih letal so stalno v zraku.

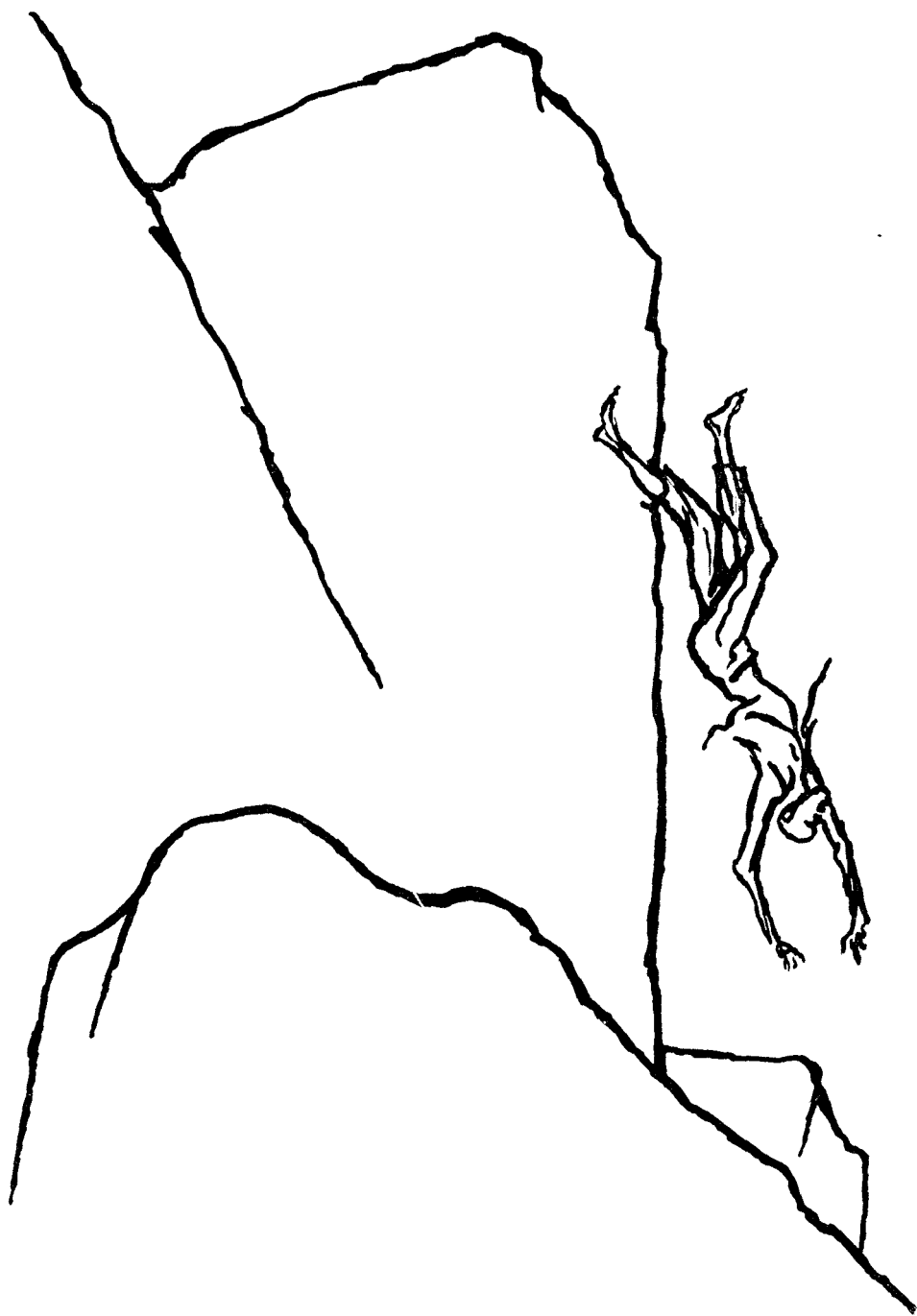
Popoldne okoli 14. ure se kažejo znaki, ki obetajo evakuacijo kljub vsemu. Zopet nervoza. Onkraj žice esesovci še vedno zažigajo zadnje akte.

V skladišče za oblačila so dobili ukaz, da pripravijo do polnoči 700 hlač, 700 sukenj in prav toliko parov obuval.

Pisarji blokov so nosili papir za novo kartoteko. Pričeli so tiskati nove številke. Vse je delalo z mrzlično naglico.

Zvečer parola: gremo peš v Dachau. V Dachau?! Blaznost, norost! Stotine kilometrov daleč!

20. aprila. Ponoči delna evakuacija ambulate (revirja) in okrevališča. Zjutraj smo zgodaj vstali: beganje sem in tja, povpraševanje. V splošni zmešnjavi uspe nekaterim »organizirati« nekaj hrane.

Vladimir Lakovič: Pečina smrti

Ob 9. uri so pričeli prazniti karanteno — prehodne bloke in bloke 20, 21, 22, 23. Vsak je dobil kakšnega pol litra pšeničnega zrna za na pot.

Ob 11. uri smo dobili borno menažo in žlico sirupa.

Ob 12. uri so odšli iz 8., 9., 10. in 11. bloka. Pretekali so na debelo. Ko je prišlo povelje za odhod, so izganjali množico z debelimi koli, bikovkami in palicami na apelni prostor. Ko je ta skupina odšla, je na apelnem prostoru in med bloki obležalo polno mrtvih, pohojenih in onemoglih zaradi lakote.

Ob 16. uri je sledila izpraznitev 3., 4., 5., 6. in 7. bloka. Tu se je zbrala kolonija Slovencev iz Flossenbürga.

V skupinah po 400 smo zapuščali v presledkih taborišče. Po ena odeja je bila vsa naša oprema, nekaj pesti zrna pšenice, ki smo jo jemali s kupa — vsa naša hrana. Že na poti skozi taboriščna vrata smo se spotikali ob mrtve in onemogle. Nekateri so popadali že po nekaj korakih. Koliko jih bo obnemoglo še na poti? Koliko jih bo prispelo v Dachau?

Peš smo krenili v spremstvu SS in lagerske policije skozi vas Flossenbürg. Mnogi so po dolгих letih zopet videli človeško naselje. Sonce je lepo sijalo. Zgodnji pomladanski dnevi so že pobarvali naravo s svetlozelenimi barvami. Tu in tam je bil že grm v cvetju. Bil je Hitlerjev rojstni dan. Kako nenavadno ga praznuje tokrat! Ljudje so v prazničnih oblekah stali na dvoriščih in pragih ter ravnodušno opazovali bedni sprevod jetnikov.

Vdali smo se v usodo. Kar z neko dobro in odločno voljo smo šli na pot. Zavedali smo se, da imamo pred seboj najhujše napore, hkrati pa smo le upali in verovali, da bomo z odločno voljo premagali tudi te zadnje — najhujše napore.

Kam pravzaprav gremo in kako bomo potovali, nismo vedeli. Da bi res šli peš v Dachau, se nam je zdelo neverjetno. Po treh kilometrih smo ubrali smer proti jugovzhodu. Šli smo večinoma po gozdnih poteh, po možnosti čimbolj oddaljenih od naselij.

Mavčni povoj

MATJAŽ ŽIGON

ŠE ENKRAT se je komisar Iskra nezaupljivo ozrl na ranjenca, ki so ga ravnokar prinesli na nosilih do barake. Čudna skrb, ki si je sam ni znal razložiti, ga je glodala in mu ni dala miru. Po svojih izkušnjah je sodil, da rana ne more biti huda. Leva noga je bila povita le od gležnja do kolena; močnejše ni mogla krvaveti, kajti nikakih madežev ni bilo videti na obvezi, in golo stopalo je bilo zdrave, rožnate barve; tudi ranjenčev še kar deški obraz, porasel šele s prvim puhom, se mu je zdel svež in oči čiste. Toda prav v teh bistrih očeh mu nekaj ni bilo všeč. Bile so sicer črne in v takih so misli res vedno nekam prikrita, ne tako kot pri sinjih, v katerih je zmeraj vse kot na dlani in kjer lahko pogodiš, če ima sobesednik kaj za bregom. In vendar so se mu zdele te črne oči nekam preveč nemirne, begale so od barake do barake, od človeka do človeka, kakor da bi preplašene nekaj hudega pričakovale. Toda česa naj bi se takle mlad fant bal, zdaj, ko je tu v bolnici na varnem?

Iz čemernega tuhtanja je komisarja predramil pogled na upravnico, ne več mlado možačo s črnimi brčicami pod orlovskim nosom in s čez mero širokimi boki, ki je naglo stopila iz barake in šla mimo njega, kot da bi ga sploh ne bila opazila. Bežno si je ogledala ranjenca, spregovorila z njim dve, tri besede, nato pa je z odločnim in odrezavim glasom, ki ni trpel nikakršnega zoprvanja, nekaj ukazala bolničarju, ki je čakal ob nosilih. Ta, že starejši moški z redkimi lasmi in razoranim obrazom, je ubogljivo in urno dvignil ranjenca z nosil in ga na ramah prenesel v operacijsko sobo.

— Eh, preveč si trapim glavo, je zamrmral komisar sam pri sebi in se povzpел po strmih stopnicah v svojo podstrešno izbico, sedel za mizo in izvlekel iz predala zadnjega Poročevalca. Odtrgal je od vogala časopisa košček papirja, pobrskal po žepu suknjiča, ki je visel na vratih, za ščepcem tobaka in si zvil prvo cigareto. Kot nadležnega obada je odgnal sitne misli, ki so mu le kar naprej brenčale po glavi, in v oblaku dima se je poglobil v uvodnik.

Zakopanega v branje ga je zmotilo trkanje na vrata. Nejevoljno je zagodrnjal:

— Naprej!

Vstopil je kurir, kakih petnajst, šestnajst let star pobič, ostrižen na balin in v zelo raztrgani obleki, s pismom v rokah.

— Tovariš komisar, tole pismo mi je dal doli na javki eden izmed onih, ki so pripeljali tistega, saj veš, v nogo ranjenega, in mi je naročil, naj ga dam tebi, prav tebi in nikomur drugemu! Nato se je zasukal na peti in odšel.

— Hudiča, bo že spet kakšen opomin, naj jim precej vrnemo odejo; kot da bi ne bilo nič važnejšega na svetu! je zagodrnjal komisar, se kislo nasmehnil, položil noge v težkih, okovanih škornjih na mizo in med zdehanjem počasi odprl pismo. Ko pa ga je začel brati, se mu je čelo nabralo v globoke gube, noge je nevede spustil na tla, globoko se je sklonil nad pisanje in začel pregibati ustnice, kakor da bi bral naglas.

Pismo se je glasilo:

»Pošiljamo vam ranjenca Žana Šiškarja, ki se je na straži sam obstrelil. V partizane je prišel prostovoljno. Sam trdi, da je prej delal v odboru ZSM, vendar mi nič ne vemo o njegovi preteklosti in po kakšni zvezi je prišel v naš bataljon. Kot vojni dopisnik je bil vedno navdušen in prizadeven. Vendar pa se je preveč zanimal in hotel je imeti vpogled v vse službene zadeve štaba, čeprav mu kot dopisniku niso bile nič mar — ali iz radovednosti ali pa iz kakega posebnega namena, nismo mogli ugotoviti. V zadnji hajki je pretrgal zvezo v koloni — zakaj, prav tako ne vemo — in zato smo ga razrešili funkcije in ga poslali za borca nazaj v četo. Pazite nanj!«

— No, lepa reč, si je dejal v mislih komisar, ko je prebral pismo, in se popraskal za ušesom. — In takele tiče nam pošiljajo!... Ja, ja, prav sem imel! Oči me ne varajo...

Poskočil je izza mize in stekel po stopnicah navzdol. Naletel je na upravnico, ki je prihajala iz operacijske sobe.

— No, Alma, kako si opravila svoje? jo je povprašal.

Zdravnica ga je začudeno pogledala. Skozi debela stekla zlatih naočnikov so ji oči bile videti še večje, še bolj izgubljene, kot so bile v resnici. Ali ni imel njegov glas rahel prizvok posmehljivosti? Zdelo se ji je, da jo Iskra sploh zmeraj gleda nekam postrani, izpod čela, kakor da bi jo hotel vsak dan znova spomniti, da je prišla šele te pomladi, pred nekaj meseci, v partizane, on pa da se že tretje leto bojuje po hostah. Saj je res: že zdavnaj prej bi bila prišla, če bi bila vedela, da je med borci tako, kot zdaj vidi; toda v mestu nisi imel prilike zvedeti vse, in beli

so jih strašili z lažmi. Ampak pustila se pa komisarju ne bo; ne, vsaj deset let je mlajši od nje, nobenih šol nima, najbrž je sekal v gozdovih ali pa je krampal kje na cesti, vsaj tako bi mu prisodila po velikih, mišičastih in žuljavih rokah, sključeni postavi, po povešenih ramenih in po težkih, okornih in širokih korakih; in takle naj bi njej, intelektualki, lekcije dajal? Nikoli!

Almina razmišljenost je bila očitna. Kot da bi moral komisarjev glas preteči zelo dolgo pot od njenih ušes do središča zavesti, mu je šele čez nekaj časa odgovorila:

— Vse v redu. Nič posebnega. Rana na mečih je majhna, tangencialna, hočem reči, žlebasta, le na površini. Očistila sem jo, sekrecije najbrž ne bo dosti, in če bo šlo vse po sreči, bomo obvezano rano kak teden pustili pri miru, potem jo bomo zašili in čez dva, tri tedne bo spet za v četo!

— Vse je v redu... Ha! Ali pa ni!... Marsikaj res veš, vsega pa le ne!... Na, tole preberi! ji je odvrnil komisar in ji pomolil pismo pod nos.

Zdravnica je pismo preletela. Tanke, brezkrvne ustnice so se ji še bolj stisnile in roke so ji začele rahlo drgetati.

— Ne razumem... ne razumem... Saj vendar... saj se vendar nesreča lahko vsakomur pripeti... Kaj hočeš, Iskra? je planilo iz nje, ko je opazila, kako so ji komisarjeva drobna, hladna očesca, vkopana globoko v jamicah pod nasršeni-mi obrvmi, kot iz skrivališča ostro bodla v obraz.

— Kaj hočem? Poslušaj, Alma: konspiracija postojanke je že tako na psu, to veš. Komaj smo prepodili otroke, ki so nabirali gobe onkraj pri starih hrastih; kosci so prišli zadnjič že skoraj do našega studenca; stražarjev nimamo dovolj. Zdaj pa še ta!... Kaj misliš, da se je res ponesrečil? In ne pri čiščenju orožja, kjer se kaki preklemani nerodi kaj takega navsezadnje še res lahko pripeti — ampak na straži, kjer nima kaj mahedrati naokrog s pihalnikom!... Kaj pa, če se ni ponesrečil? Kaj pa, če se je nalašč? A?

Zdravnici je zastal dih:

— Ali misliš reči...?

— Ja, ja, prav to čem reči — morebiti pa še več, kot ti misliš: mislim — kaj pa, če se je na komando?... Poglej: tu notri — komisar je pomahal s pismom — tu notri nič ne vedo o njegovi preteklosti in po kakšni zvezi je prišel v partizane. Kaj pa, če so ga Nemci poslali? Gestapo?... Ee, nič, nikar me ne glej tako neverjetno! Saj — morda je res kdaj delal za nas, ampak potem so ga zasledili — in: ali — ali! Ali za gestapo — ali za talca! In videti je slabič! No, pa se ti takle falot sam oprasne, le toliko, da pride v bolnico, ko se bo izlizal, pa — hajdi v njihovo postojanko in čez dve uri jih imamo tu! Potem bo pa hudičev ples in...

Komisar se je tako razkuril, da mu je zdravnica komaj vskočila:

— Ampak če bi bilo tako, kot ti misliš, bi se vendar ne bil obstrelil v nogo, ampak v roko! Da ga ne bi oviralo pri hoji, pa še manjša nevarnost za infekcijo je v rokah kot v nogah!

— Ampak se vendar ne bi... Kaj pa, če je bilo tudi to po načrtu? Fant je prebrisan, gestapo pa še bolj! Dostikrat jim je že spodletelo, in to vedo. Zakaj pa ne bi enkrat naredili drugače? Da bi jim raje šli na limanice? A?... Alma, oglej si ga vendar celega: vse hoče vedeti, pretrga kolono, sam se obstreli... Poznamo take tiče! Morebiti bi bilo res najbolje, če bi ga oni v bataljonu poslali namesto sem kar naravnost pred sodišče in potem po bližnjici seženj pod zemljo...

Zdravnica se je zdrznila. Visoko čelo se ji je še bolj nagrbnčilo in z razočaranim pogledom je bežno preletela komisarjevo tršato postavo od nog do glave ter se očitajoče ustavila na Iskrinem posmehljivem obrazu.

Komisar je takoj prebral Almine misli. V zadregi se mu je tok besedi zaustavil, začel si je gladiti kosmato brado, pogled je obrnil vase in po trenutnem premoru je dodal:

— No, ne jemlji vsega ravno do besede. Morda imaš le ti prav. Navsezadnje pa le ne smemo človeka prehitro pokopati...

Potem pa je naglo odločil:

— Veš kaj, Alma: precej bomo sporočili obveščevalni na terenu, naj poizve o njem vse, kar se le da. Za ta čas dokler ne bomo dobili odgovora... za ta čas pa... nekaj moramo vendar storiti! Nekaj, da bomo varni... Praviš, da rana ni huda?

— Ni.

— Ni. Bi torej lahko tudi hodil?

— Za silo.

— Za silo. Hm. Potlej nam jo lahko popiha. Ponoči... Moramo ga zvezati!... Ampak ne! Kaj bi si potem drugi ranjenci mislili? In kaj on sam — če se morda le ni nalašč?... Ne, nekaj drugega si moramo izmisliti... razumeš, Alma, nekaj takega, da bo kot zvezan, pa da ne bo vedel, da je zvezan! Uh, ali je ta štrena zmešana!... Daj, Alma, zdaj pokaži, da si šolana! No!

— Da, hm... Res kompliciran primer! Zdravnica je dolgo časa živčno menčala s prsti, si popravljala naočnike in napeto mozgala. Nazadnje pa se ji je le odprlo:

— Jo že imam! Prepusti to meni! Veš, kaj bom naredila: nogo mu bom dala v mavec. Zdajle, še preden se popolnoma zdravi iz narkoze... Da ti pojasnim! Če bi bila meča huje ranjena, bi bil tako ali tako potreben mavčni povoj do vrha stegna; da pa ne bo mogel hoditi, mu bom napravila povoj do pod pazduh in spredaj do popka, tako kot da bi bil ranjen v stegno. Sam ne bo vedel, da je kaj odveč — če bo kaj dvomil, mu bom že jaz tako razložila, da bo prav — drugi ranjenci tudi ne — pa bo vse v redu! Na delo!

Nekaj nejasnega, meglenega, neopredeljenega se je brez prestanka zibalo, se vrtelo in plesalo okrog Žana. Skušal je prodreti skozi to gosto, sivo kopreno, nasičeno z zoprno osladnim vonjem, toda glava je bila težka in misli so bile svinčene. Le z velikim naporom mu je nazadnje uspelo izluščiti iz brezličja nekaj, kar se mu je zazdelo znano, kakor da je to že nekoč videl, da, saj res, bila je roka, drobna roka nekega dekleta, ki se je približevala njegovemu obrazu, in zdajci je začutil, da se ga ta mehka roka dotika, da ga treplja po licih. Šele tedaj mu je uspelo na široko odpreti oči in odkrila se mu je mračna, podolgovata soba, ležal je v kotu na postelji iz surovega lesa in škripajoč strop iz desk je visel, ne, čepel na tramovih nizko nad njim, in desno od njega in nasproti so se vrstila ležišča, glej no, v dve nadstropji, tisti škripajoči strop nad njim je torej tudi ležišče, in okolica je bila mešanica beline rjuh in sivine odej in rjavine postelj, in dekle v belem je stalo zraven in ljudje z udi v belem so se pomenkovali na posteljah, desno in onkraj in spodaj in zgoraj — o, saj to so pa bolniki v obvezilih, to so ranjenci in tudi on je med njimi, prav tak, ranjenec — oh ne, čisto drugačen vendar, saj ni bil ranjen v bitki, kot sosedje, saj se je sam obstrlel!

Bil je že skoraj čisto pri sebi. V domišljiji je nežno pretipal vsak delček svojega telesa. Bolečina v nogi je bila topa, znosna. Glava ga je bolela huje in slabo mu je bilo, toda svoje misli je že krmaril, čeprav le z velikim naporom.

Kako se mu je pravzaprav moglo kaj takega pripetiti?

Okrog poldneva je bilo, menda včera. Stal je na straži ob kapelici pod vasjo, tam kjer se pričenja kolovoz strmo spuščati v nižavo. Nekaj časa se je mučil, da bi skrbno opazoval belo cesto tam zdolaj, samotne hiše ob njej, dremajoče v julijski pripeki, stezo ob vijugasti rečici, ki se je tu pa tam zabliščala izza grmovja samotne popotnike v dolini — potem pa svojih zbeganih misli ni mogel več brzdati, splašile so se in zdirjale nekaj ur nazaj — do tistega mučnega doživetja v ranem jutru: kmečka hiša; za javorovo mizo v kotu jih sedi nekaj iz štaba bataljona; mrkih obrazov so: komandant, hrust z debelo, okroglo glavo, močnih čeljusti in z divje zmrženimi brki bobna s kosmatimi prsti po mizi in z očmi črtal vanj, da ga kar peče; vprašanja padajo drugo za drugim, tako naglo, da ne utegne dobro premisliti, kaj naj odgovori, in vsa se sučejo okoli tistega: zakaj je pretrgal zvezo?

Bilo je oblačno, da ni nobena zvezda migljala na nebu, ko so tretjo noč pred zasliševanjem napadali bunker ob progi in se umaknili šele pred oklopnim vlakom. Ko so prišli v dežju do vasi visoko v hribih, so drugi zaspali kot ubiti, le on ni imel časa za počitek. Velik dan je bil, ko je končaval reportažo o napadu, in tedaj se je spet začel bojni ples. Dajali so se do noči, potem pa so se umaknili v gozdove. Precej časa so že hodili, lilo je kot iz škafe in temno je bilo, da si videl komaj korak pred seboj, ko je kolona obtičala. Stali so dolgo, ne da bi bil prišel ukaz: počitek. Nazadnje se mu je zazdelo to postavljanje le nekam čudno in dregnil je tistega pred seboj. Ta se sploh ni ganil. Podrezal ga je še enkrat — in ugotovil je, da je tisti stoječi vojak — le drevo ob poti. Šele tedaj se je do kraja zdramil. Odkolovratil je negotovo nekaj korakov naprej, potem se je razburjeno spustil v tek, se zaletaval ob drevesa in se spotikal v temi, se vrnil, komaj spet našel speči ostanek kolone, blodil v levo, v desno, v breg, v globel — vse zaman, nikjer nikogar...

Ko so ga potem pestili v štabu, kot da bi bil največji lenuh in nemarnež, jim nikakor ni mogel razložiti, zakaj se je to zgodilo in zakaj je moralo potem dvajset lačnih in premočenih borcev ves preostanek noči in še cel dan tavati okrog, preden so na smrt utrujeni našli svoj štab. Nič mu niso hoteli verjeti, vse naj bi bili le izgovori, in ko mu je nazadnje komandant s trdim, neizprosним glasom ukazal,

naj pobere svoje stvari in gre za borca nazaj v četo, se je počutil, kot da bi mu bili izpodrezali noge.

Take mračne misli so mu blodile po glavi in mu razjedale dušo tedaj na straži pri kapelici, ko ga je oglušujoč pok nenadoma zdramil iz razmišljanja. Prvi mah niti ni vedel, kaj se je bilo zgodilo, in presenečen se je oziral okrog. Šele malo kasneje ga je začelo skeleti pod kolenom v levi nogi, ki jo je držal na visoki stopnici, in nekaj malega krvi je pricurelo skozi preluknjano in osmojeno hlačnico. Iz puške, ki jo je držal v desnici, pa je prihajal zoprni vonj po smodniku.

Sam se je obstrelil! Nevede! Nehote! Kaj mu bodo pa zdaj rekli v štabu, ko se vrne iz bolnice? To ga bodo spet obdelovali! Kako bo razložil komandantu šele to svojo nemarnost, če mu ni mogel pojasniti niti tega, zakaj je pretrgal kolono!

Žana je obšla huda slutnja. Morda pa v štabu menijo, da je samo malomaren, nepazljiv, da je mehkužen šestošolec iz mesta, ki ne zmore prenašati trdot partizanskega življenja? Kaj pa, če morebiti celo sumijo, da se hoče izogniti bitkam, da želi priti na varno takole v pisarno na kako komando, pa da se je zato nalašč obstrelil? Pravzaprav, če premisli: kako naj bi si drugače razlagali njegovo dejanje na straži le-tisti, ki ne razumejo, kakšen vihar je takrat besnel v njegovi duši?

Čedalje bolj razburkano je postajalo morje njegovih občutkov. Čolnič misli mu je premetavalo kakor orehovo lupino. Brez jasne smeri je veslal po preteklosti, po tistih nekaj mesecih svojega partizanstva. Ali je že kdaj prej tudi storil kako neumnost, da ga zato vsi tako postrani gledajo?

In spomnil se je, kako se je tistikrat spomladí prvič sprl s komandantom. Šele nekaj dni prej je bil postal vojni dopisnik. Tistega dne pa je bil v bataljonu izreden vrvež. Zaslutil je, da se nekaj pripravlja, in stopil je v štab, da bi kaj zvedel. Vsi so sedeli okrog mize, polne zemljevidov, in sprejeli so ga nejevoljno.

— Kaj nas pa motiš? se je obregnil vanj komendant.

— Ali bo akcija?

— Seveda bo, cele brigade, in glej, da boš potlej lepo napisal, in da boš pohvalil najboljše...

— Že, ampak potem bi pa rad vedel bolj natanko, kam gremo, kaj bo, kje bodo drugi bataljoni, kakšno nalogo bo imela vsaka četa, čemu nam bo toliko plastika, koga naj se držim, da bom čimveč videl in...

Člani štaba so se spogledali, odložili papirje in se začudeno ozrli vanj. Komendant pa se je počasi dvignil izza mize, se mu približal s težkimi koraki, se oprl z rokami ob boke in ga nezaupljivo premeril izpod čela, potem pa je nekajkrat jezno zamahnil s pestmi in zarohnel:

— Fantè, tega ti pa ne povem! Komaj si prišel, pa hočeš že vse vedeti! Še star partizan ne vprašuje več, kot je treba, pa ti?... Ne vtikaj nosu v vsako reč, če ne... Ven!

Mraz je preletel Žana. Ali je res hotel takrat preveč zvedeti? Pa ne da bi mu morda v štabu bili prisodili kake nečiste namene? Ves razburjen se je nehote poskusil dvigniti v postelji. Tedaj je začutil, da ne gre, da ga nekaj tišči. Otipal se je in prvič je opazil, da je ves v trdem povelju.

Zakaj so ga vtaknili v oklep? Ali je res tako hudo ranjen? Pa saj ob strelu sploh ni padel, in noga ga ne boli dosti! In zakaj ga je tisti partizan v škornjih in brez suknjiča, najbrž iz vodstva bolnice, tako prebadal s pogledi, ko so ga prinesli do barake?

Žan se je zgrozil. O medicini sicer ni vedel skoraj nič, toda vedno sumničavi pogledi, jedke besede, degradacija in nazadnje še ta oklep, ki mu sploh ni videl potrebe in smisla — ali ne govori vse to, da ga imajo za...?

Znoj mu je oblival čelo in začutil je, da mu srce razbija kakor kladiivo in da ga v želodcu nekaj krčevito stiska. Kaj naj stori? Ali naj se zateče h komu po nasvet, ali naj jih povpraša? — Ne, tega nikakor ne sme storiti. Samo podprl bi jih v sumnjah — če pa morda le ne dvomijo o njegovem poštenju, če se to le njemu dozdeva, bi pa s takim neumnim vprašanjem gotovo zbudil sum!

Nič ne sme storiti, prav nič, le čakati, čakati mora... Naj ga tepe usoda, saj je morda navsezadnje le sam kriv, da, sam je kriv, čisto sam — cepec prismojeni!

Minil je dober teden. Komisar Iskra je rano zjutraj sedel za mizo in odpiral pošto, ki jo je bil prinesel kurir. Zdolgočasen je prebral dolgovezno okrožnico iz sanitetnega oddelka o nekakšnih statističnih poročilih, zazdehal je, ko je preletel dopis personale o zopet novih karakteristikah, in že je nameraval ostala pisma odložiti za popoldne, ko je zapazil v kupčku pošte ovojnico nežno rožnate barve in drugačne, bolj podolgovate oblike kot običajno.

— No, še to, je zabrundal in v očeh so se mu ukresale iskricice nagajive radovednosti; ovojnica je že taka, kot bi mi ljubica pisala; morda pa se je res kakšna spomnila name? se je nasmehnil sam svoji šali.

Ko je pismo odprl, mu je še zadnji kanec zaspanosti pri priči splahnel. Z velikimi, šolsko izoblikovanimi črkami je bilo zapisano:

»Mestni odbor ZSM. Karakteristika za Žana Šiškarja. Tovariš Žan, dijak šeste gimnazije, iz uradniške družine, je vseskozi vdan narodnoosvobodilnemu gibanju. Očeta so mu ustrelili kot talca leta 1942, mati je ves čas za OF. Sam je delal v odboru ZSM v šoli že od 1941. leta in kasneje na terenu. Je zelo požrtvovalen in bi bil šel v partizane že poprej, zadrževalo ga je pa to, ker je mati bolehnna in nima nikogar, ki bi skrbel zanjo. Ima pa to veliko napako, da je preveč radoveden, pri svojih letih še neresen in lahkomiseln. Priporoča ga sekretarka kvartnega odbora ZSM, ki ga zelo dobro pozna. Prej nismo mogli poslati priporočila, ker je pred aretacijo v zadnjem hipu zbežal iz mesta in sploh nismo vedeli, kje je.«

Komisar je skočil pokonci in se jadrno spustil po stopnicah. Pred barako je skoraj podrl postavno, plavolaso bolničarko, ki se je s polnimi rokami opranih obvez vračala od potoka. Ne da bi potrkal, je vdrl v sobico upravnice. Alma je pravkar končavala z oblačenjem. Niti ne v zadregi ji je pomahal s pismom pred očmi.

Ko si je zdravnica naglo zapela gumbe na bluzi in si opomogla od udarca, s katerim jo je oplazila nezaslišana telebanova neolikanost, je pismo prebrala. V zmagoslavnem nasmehu sta se ji posvetili vrsti belih zob. Ni si mogla kaj, da ne bi komisarja dregnila:

— Boš sedaj priznal, da imam kot zdravnica in kot človek bogate izkušnje? Jaz sem takoj rekla, da ni mogoče, da bi se nalašč ustrelil v nogo, ti pa... Povem ti: ni mi prav, če mi kdorkoli daje preveč lekcij! Naj ti bo, tokrat bom še skušala pozabiti... Mavec bom pa odstranila, če se strinjaš, je dodala, in zadnji stavek je imel le preveč očitno zafrkljiv prizvok.

Iskra je nekaj zamrmral in v zadregi pomencal z nogami, potem pa jo je naglo odkuril in vrata je — proti vsem pravilom konspiracije — precej trdo zaloputnil. Vendar pa mu je zala bolničarka, s katero sta se spet srečala pred barako, ne bi bila pripisala, da je nasajen. Nasprotno, zdelo se ji je, da mu je komaj opazen, rekla bi, hudomušen nasmeh poplesaval po obrazu — kot človeku širokega srca, na čigar rovaš je neko povedal sicer pikro, a vendar dobro zadeto šalo.

Ko je nato Alma odstranjevala Žanu mavčni povoj, se je trudila na vso moč, da bi čim boljše odigrala vlogo. Najprej je kazala zaskrbljen obraz vestnega, strogega kirurga, pred kakršnim imajo bolniki veliko spoštovanje; ko je bil povoj odstranjen,

si je pozorno ogledala rano, in vsa presenečena je radostno ugotovila, da je strelina, proti pričakovanju, zares presenetljivo boljša, da jo bodo takoj zašili in da mavčni povoj sploh ni več potreben. Ranjenec je bil videti zelo vesel te novice, Alma pa je bila zadovoljna s svojim igralskim talentom.

Kot slučajno je tedaj vstopil Iskra — čeprav ni bila navada, da bi hodil v operacijsko sobo — in to celo v uniformi, brez bele halje. In zdravnica se zaradi tega niti ni razburila, četudi bi ob drugi priliki takoj vzrojila, če bi si kdo drznil prekršiti njej sveta načela asepse. Ta dan pa je bil zanjo dan zmage in v zanosu slave se lahko majcena človeška napaka premaganega tekmeca velikodušno spregleda.

Komisar si je takisto pazljivo ogledal rano, nekaj prikimal zdravnici in potlej je rekel ranjencu kot mimogrede:

— Fant, tokrat si se pa izmazal!

Žan je opazil, kako se mu je Iskra v kotičkih svojih drobnih, a mačje bistrh oči nekam poredno nasmehnil, da, celo pomežiknil mu je, a storil je to tako previdno, da ja ne bi mogla upravnica kaj opaziti. Sicer pa si ne bi bil mogel trditi, da je šlo res za smehljaj; morda se mu je le zazdelo, mežikanje pa je bilo lahko tudi slučajno.

— Oh, kako lep dan bo! je tedajci vzdihnila plavolasa bolničarka, ko si je skoz odprto okno in zeleno vejevje ogledala nebo. — Zadnji oblaki so se razkadili in sonce je spet zasijalo!

Globoko je zajela sveži zrak, tako da so ji visoke prsi za hipec še bolj nabrekile.

Drugim trem so slučajne dekletove besede zelo godile. Bile so kot ubrane z njihovimi občutki.

Tragična humoreska

FRANCE FILIPIČ

NEKAJ let po vojni je ponekod v tovarnah veljalo pravilo, da najvišja plača ne sme presegati desetkratnega zneska najnižje. Danes boste dejali: kakšna neumnost, kaj vse so si ljudje takrat izmišljevali in pri tem podcenjevali možnosti osebnih pobud in izrednih sposobnosti.

Dovolite mi, da v zvezi s takratnim načinom nagrajevanja povem malce smešno, pa tudi malce tragično zgodbico, ki me je, sicer skromnega vratarja, takrat postavila za nekaj dni v središče pozornosti naše tovarne.

Vsekakor se vam moram predstaviti: Peter Kramar, partizanski invalid brez desne noge, danes v tovarni šef oddelka za pakiranje pošilk.

V tistem času, kamor zgodba sega, sem opravljal v tovarni posel vratarja. Odkrito naj povem, da na tistem delovnem mestu nisem bil najbolj srečen in da so me včasih obhajale misli, da sem zmožen kaj več kot samo nadzorovati, kako ljudje prihajajo v tovarno in odhajajo iz nje.

Toda moral sem se sprijazniti z usodo, saj sem bil tako rekoč človek brez poklica. Ko sem odšel dvainštiridesetega leta v partizane, sem bil neuk sedemnajstletni poljski delavec, in ko se je vojna končala, nisem premogel nič več izobrazbe. V partizanih sem sicer lepo napredoval in se prikopal najprej do četnega komandirja in potem namestnika komandanta bataljona, a se je moja kariera ustavila, ko sem 1944. leta izgubil nogo. Prišel je konec vojne, in po zaslugi tiste noge, ki je ni več bilo, in tovarišev, ki so v silovitem tempu obnove in izgradnje nekako pozabili name, sem prijadril v vratarsko ložo in potem v njej nasedel za nekaj let.

Po sili razmer sem se torej sprijaznil s svojim vratarstvom, saj sem skromen človek in prav nič častihlepen. Edino nekaj me je vznemirjalo. Vsaki-krat me je zgrabilo tako čudno okrog srca, kadar se je pripeljal mimo vratar-nice naš direktor v svoji veliki, črni limuzini. Ne da bi bil imel kaj proti direktorjem nasploh — vem, da so potrebni, če za kaj drugega ne, vsaj za reprezentanco — toda tisti naš direktor mi je — oprostite prostaškemu izrazu — šel na jetra. Tam ti sedi v svojem avtomobilu in se z blaženim nasmeškom na obrazu tu in tam celo ozre proti vratarski loži, ko zdrsi njegova limuzina mimo.

Da bi ga vrag, kanajla!

Vsakokrat, kadar ga zagledam, se spomnim tistih spomladanskih dni štiriinštiridesetega leta, ko smo napadli vlak in sem ga potem odkril med pot-niki, ki smo jih nagnali iz vagonov na bližnji travnik; tam je stal ves prestra-šen in trepetajoč.

Doma v vasi smo si bili skoraj sosedje. Ob začetku vojne je odšel v Nem-čijo na delo in tistikrat se je peljal domov na dopust iz tovarne, v kateri je bil zaposlen kot tehnik. Ko je tudi on mene tam na travniku zagledal, me je pričel klicati na ves glas in me je potem prosil, češ da je poštenjak, ki niko-mur ni skrivil lasu, in da je bil prisiljen oditi v nemško tovarno na delo, da nikoli ni bil za okupatorja, in tako dalje in tako dalje... Prepeval je tisto pesmico, ki smo jo takrat vsi tako dobro poznali in ki mi je potem vselej zopet zazvenela v ušesu, kadar se je možak tako ljubeznivo, tako blaženo ozrl proti vratarski loži.

No, tistikrat v partizanih sem se potegnil zanj in dosegel, da so ga uvrstili v naš bataljon. Tega ne bi bil smel storiti. Kaj kmalu si je v svoji četi znal zagotoviti neki poseben položaj s tem, da se je od časa do časa previdno skliceval na najino poznanstvo. Kar precej časa je trajalo, dokler nisem tega odkril in posegel vmes. Ugnezdil se je v četnem štabu, jaz pa sem ga premestil tja, kjer je bilo nekoliko bolj vetrovno.

Nasploh je bil kot partizan velik plašljivec in prijelo se ga je malce smešno ime »Cvrlek«, ker jo je vsakokrat, kadar je kje zapokalo, tako naglo ucvrl, da so ga tovariši včasih le z največjo muko zopet našli. Pa kaj hočemo, ni vsakdo rojen za junaka in teh zadev sploh ne bi vlačil na dan, če ne bi bil prav zaradi njegove plašljivosti ob nogo.

Nekega dne smo ga namreč poslali s patroljo v izvidnico, ki naj bi raziskala okolico sovražnikove postojanke, ki smo jo nameravali napasti. Bil je določen za vodjo patrolje. Svojo nalogo pa je slabo opravil in se sovražnikovi postojanki oddaleč izognil, potem pa nam natvezil povsem zlagane podatke. Ko smo napadli, sem padel v zasedo in izgubil nogo — tam, kjer po »Cvrlekovih« podatkih sploh ne bi smelo biti nobenega sovražnika. Pozneje so možaka sicer poklicali na odgovornost, pa se je preiskava pred koncem vojne porazgubila.

In, pomislite, leto dni po koncu vojne so »Cvrleka« imenovali za direktorja tiste tovarne, v kateri sem jaz bil vratar...

Toliko za uvod, da boste laže razumeli šaljivo plat zgodbe, ki vam jo pripovedujem.

*

Zame kot vratarja so se v tovarni pravzaprav vsi skupaj zelo malo brigali. Kadar sem koga zapisal, ki je prišel prepozno na delo, mi je kvečjemu zalučal »prekleti šantavec«, prijaznih besed pa sem bil malo deležen. Da bi kdo prišel in se pozanimal, kako kaj kot invalid živim — tega tako rekoč ni bilo.

Ni bilo vse do tistega dne, ko se je pred mojim oknom ustavil personalni in dejal:

»No, Peter, stara sablja, kako se kaj imaš?«

Ko sem mu potem odvrnil, da se bom že nekako pretolkel, pa je nadaljeval: »Veš, menda ti bomo plačo povišali.«

Začudilo me je, nikomur nisem nič potožil, in zdaj, odkod nenadoma ta skrb. Toda komaj sem se opomogel od začudenja, se je istega dne ustavil pred mojim okencem tudi predsednik sindikata. »Hej, ti, invalid,« mi je zaklical, »pridi nocoj k meni, da se pomeniva, kako živiš. Mogoče se bo dalo doseči, da bomo tistim tvojim fičnikom, ki jih zaslužiš, kaj primaknili.«

Neverjetno! Kakšno skrb so vodilni ljudje v podjetju nenadoma pokazali zame. Skoraj bi se bil razveselil, potem pa sem začel premišljevat in tuhtati, kakšen vzrok neki imajo naši slavni vodilni možje v tovarni, da so se začeli tako zanimati zame.

In še istega dne sem prišel zadevi do dna.

*

Ko se je delo ob dveh končalo in se je množica delavcev zgnetla skozi vhodna vrata na cesto, in ko je bilo potem že vse tiho in dvorišče prazno in sem glavna vrata zaklenil, pustil pa odprt majhen stranski izhod, se je iz upravne stavbe prikazala še direktorjeva tajnica Kati, kot so jo drugi imenovali, ali Katrea, kot sem jo klical jaz. Bila je drobno bitje s svetlimi kodri,

ki so ji poplesovali okrog ušes, zgovorna, z zavihanim nosom in iskrimi očmi, da te je kar pogrelo pri srcu, kadar te je ošinila z njimi. No, s to Katrco sva bila na svoj način prijatelja. Norčeval sem se iz nje, jo v šali vabil na ljubezenske sestanke, na katere pa seveda nikoli ni prišla, in некоč, ko sem se nekoliko opil, sem jo na sindikalni veselici celo poljubil.

To je bilo vse — in to je bilo dovolj, da sem jo tega dne, ko je odhajala, vprašal:

»Čuj, Katrca, kaj pa se personalni in predsednik sindikata tako zanimata zame? Oba sta mi danes obljubila povišanje plače.«

Naslonila se je na okence moje vratarske lože, tako da sem videl majčkeno v razporek njenih prsi, in mi odgovorila:

»Ej, tepček, ali ne veš, da imaš najnižjo plačo v podjetju? Upravni odbor je sklenil povišati plačo vodilnemu osebju, plače pa ne morejo zvišati direktorju, ker ima že desetkratno tvojo. In če hočejo več dati njemu, morajo seveda tudi tebi.«

»A tako, ljubčki,« sem vzkliknil, »torej v tem grmu tiči zajec!«

»Včeraj sem pisala zapisnik na seji upravnega odbora, kjer so sprejeli sklep, da ti povišajo plačo.«

Glej ga no, sem pomislil, kako zvito so to izpeljali. Skrb za invalida, v resnici pa gre za direktorjevo plačo.

In nenadoma sem začutil, kako mi vre grenka slina v grlo in kako se mi od nekod dviguje groza, polna gorjupe sramote. Katrca je odšla, jaz pa sem se vrgel na klop svoje vratarske lože in nenadoma sem zagledal samega sebe, kako se z napol odtrgano nogo plazim s položaja med borbo in mi odteka kri in slabim in s poslednjimi močmi preklinjam »Cvrleka«, ki nas je zapeljal v sovražnikovo zasedo.

*

Naslednjega dne so me poklicali v pisarno k personalnemu in mi povedali, da mi zvišujejo plačo, jaz pa sem povišek odklonil. Predstavljajte si izraz na licu personalnega, ko sem mu dejal:

»Oprosti, tovariš, poviška ne morem sprejeti. Prepričan sem, da sem za delo na svojem mestu dovolj plačan. Sicer pa sem skromen človek, ki po svojih močeh doprinaša kolikor more pri obnovi in izgradnji socializma.«

Bila je imenitna predstava! Čez čas se je v ospredju prikazal tudi predsednik sindikata. Hladnokrvno sem ponovil svojo odklonitev.

Popoldne je po delu zopet prišla Katrca k meni. Tokrat ni ostala zunaj pri okencu, temveč je stopila v mojo vratarsko ložo.

»Ah, Peter,« mi je rekla, »kakšnega vraga si povzročil; vsa uprava je pokonci. Jutri te bo poklical direktor k sebi.«

»Krasno,« sem ji dejal, »naš Cvrlek!«

»Kdo?« je začudeno vprašala.

»Ah, nič,« sem zamahnil z roko, »to ni zate, deklica.«

Našobila je ustnice in šla, jaz pa sem si pričel meti roke in se pripravljati na pogovor z direktorjem.

*

Zjutraj so me poklicali k njemu. Katrca me je peljala v njegovo sobo in tam me je sprejel, sedeč za veliko pisalno mizo. »Prinesi dve kavi,« je naročil Katrci.

Jaz pa sem planil: »Hvala, samo kava ni potrebna.«

»Glej ga no,« se je dvignil Cvrlek z mračnim obrazom izza mize in stopil proti meni. »Zelo smo skromni, kaj?«

Šel sem počasi proti njemu — težko hodim s protezo in moram pri tem uporabljati palico — obstal tik pred njim in vse, kar se je v letih nabralo v meni, je bilo tu, vsa ponižanost invalida, ki so ga potisnili kot psa v čuvajnico, v vratarsko ložo, in storil sem nekaj, česar pravzaprav prej nisem nameraval: dvignil sem roko in »Cvrleka« udaril po testenem licu enkrat, dvakrat, trikrat, tako strašno in tako naglo, da se je opotekel v kot in niti zakričati ni utegnil.

V meni pa je bilo nenadoma svetlo in ko da sem se prebudil iz dolgega, težkega sna.

*

Kaj naj vam še povem? Da so me zasliševali na milici, da me je klical partijski komite in da me je vodstvo tovarne hotelo odpustiti — pa se je vse skupaj potem začelo tako odvijati, kot si tega marsikdo v tovarni prej ni predstavljal. Direktor je moral iti, mene pa so tudi sneli iz vratarske lože in me poslali v šolo. No, danes sem šef oddelka za pakiranje pošiljk, kot sem vam povedal že na začetku, ko sem se vam predstavil, in nanesele je tako, da sem se poročil s Katrco.

O »Cvrleku« dolgo časa nisem nič slišal. Pred dnevi pa sem bral, da je z neko trgovinsko delegacijo odpotoval v inozemstvo.

META RAINER

Rane

*Skoz okno vidim kos neba
in veje starega drevesa.
Vihar poslednje liste stresa,
medleče padajo na tla.*

*Pred mano nepopisan list,
bel kakor sneg, ko voda čist.
Kaj naj napišem nanj, da bi
od srčne ne pordel krvi,
ki mi iz starih, novih ran
v pero doteka dan na dan?*

Partizanska poroka

STANKA VILHAR

Stanka Vilhar je napisala roman »Sence pod Matajurjem«, v katerem prikazuje dogajanja v delu slovenske Benečije v letih neposredno pred zadnjo vojno, med NOB in prve dni po končani vojni, ko so se morale slovenske enote JA umakniti odondod. Roman »Sence pod Matajurjem« nam približuje ta odmaknjeni kos slovenske zemlje z njegovimi ljudmi, jezikom in običaji, pa tudi z razvojem osvobodilnega boja in njegovimi posledicami. Že zaradi tega je roman zanimiv, saj so literarna dela s tega področja precejšnja redkost. Novo, zanimivo in dokaj neznano področje, pa tudi realističen in živahen opis dogodkov sta odlični romana, ki sta prinesli avtorici III. Kajuhovo nagrado za leto 1962. Roman bo izšel prihodnje leto pri založbi »Lipa« v Kopru.

TONAC je potrkal na vrata komande bataljona.

»Tovariš komandant. Tonko sem pripeljal. Poročila se bova!«

Tonka se je zdrznila od presenečenja, prišla Tonaca za roko in zmedena zašepetala:

»Se šališ? Nič nisi govoril o tem!«

»Presenetiti sem te hotel. Toda, če ti ne maraš?«

Ni mu odgovorila. Pogledala je v tla. Ni se mogla znajti. V mestu je prišlo nanjo zlo in nanj se je bila že navadila. V glavi so ji rojile težke misli. Trdo življenje jo je bilo naučilo, da se sreča lahko hitro sprevrže v nasprotje.

Komisar je vstal, stopil k Tonki in ji položil roko na ramo.

»Dekle, dobrega tovariša si dobila! Pošten je in borec, da mu skoraj ni enakega!« Ljubeznivo jo je pogledal. Iz oči sta mu sijala dobrot in plemenitost. Čakal je, da mu zdaj še ona pove, kaj misli.

»Nič mi ni povedal!« je rekla Tonka, da bi nekaj odgovorila.

»Ja, že mogoče, kajti pri vas veljajo dejanja več kot besede! Ali ni prav?«

»Da, prav je, vendar...!« Tonka ni našla besed, da bi dopolnila misel.

»Toliko let sva bila ločena, in da bi zdaj še čakala? Tonka, bolje bo, da bova zvezana tudi z zakonom in tudi za Pina, ki bo našel očeta!«

Po teh besedah je splahnel iz Tonkinih oči nemir. Krepkeje se je oprijela njegove roke.

»Opravili bomo hitro!« je zdaj nadaljeval komisar.

»Ko bo svoboda, bo prišla na vrsto še svatba! Me bosta povabila?«

»Bova,« sta v eni sapi odgovorila.

»Tonac, bodi ženi tako dober tovariš, kakor si tu v naši partizanski vojski, pa bo vse dobro. Ona bo že dobro vedela, s čim naj vrača tvojo ljubezen!«

Tonka je pazljivo poslušala. Vesela je bila, da imajo Tonaca radi. Pri vratih sta se zdaj pokazala dva borca iz Tonacove čete — domačina. Bila sta priči zakonske združitve. Komisar je napisal zapisnik. Priče in zakonca sta podpisala. V sobo so zdaj poklicali še nekaj borcev in pred vsemi zbranimi sta si Tonac in Tonka dala roke in se poljubila. Nato jima je čestital komisar in vsi ostali.

Komisar je dvignil roko. To je bil znak, da hoče še nekaj povedati.

»Prstanov res nimata, toda kaj bi z njima?« Pokazal je s prstom na njune prsi. »Tam je tako, kakor je treba! Samo eno je važno, da se spoštujeta in se imata rada! Vse drugo: prstana, priče, svatba, poročni venec je le krama!«

»Da!« sta odgovorila poročenca, kot bi izrekla prisego.

Borci so zapeli. Komandant je prinesel steklenico vina. Kdo ve, kje jo je staknil! Potegnili so tako, kakor so stali v krogu, vsak en požirek na zdravje novemu paru.

Tonki se je zdelo, da se ji zemlja maje pod nogami. Trdo se je držala za Tonacev rokav, da bi se še bolj prepričala, da je vse res, kar se je bilo zgodilo. Srce ji je tako bilo, da ji je hotelo razgnati prsa. »Venec da je krama?« je pomislila. »Da, in jaz bi kmalu ponorela zaradi venca, zaradi rož, ki se čez noč posušijo! Komisar je govoril, kakor bi poznal mojo nesrečo. Pokleknila bi predenj in se mu zahvalila. In Tonac je slišal! Slišal, on, ki mu je komisar vse!« Ni mogla priti k sebi. Na vse je odgovarjala komaj slišno z »da«, kakor bi se bala, da se prebudi in bo teh lepih sanj v hipu konec.

Branko Šotra:
Kolona

Na poti s komande je Tonka prosila:

»Tonec, ugrizni me, uščipni me, da bom vedela, če je res, da ne sanjam!«

»Ne, ne sanjaš!« Zaprl ji je oči z dlanjo in jo poljubil. »Tudi jaz ne sanjam, toda močno sem se bal, da se bo stvar zavozlala. »Ali vidiš?« je rekel in jo veselo potresel, »zgodilo se je hitro, preprosto, in drži bolj, kakor če bi ti bil zakon obljubljal leta in leta. Zdaj sva zvezana za vse življenje, zdaj tudi uradno, in to je najin prvi večer pod okriljem zakona.

Tonac je objel ženo lačno in hrepeneče. Njuni srci sta bili drug ob drugo kakor zajezena voda ob breg. Tonka se je pustila voditi kot otrok, pijana od sreče. Čas je tekel in mrak se je tako zgostil, da sta pod seboj videla v odsevu luči le še medel obris doline. Tonac se je ovedel.

»Tam je sovražnik! Vojna je! Tega ne smeva pozabiti niti zdaj!«

»Ne smeš dvomiti o meni, Tonac! Meni je črna srajca ubila dušo in telo. Da veš. Imam se za kaj boriti! Vendar, ne več zase — mene si ti rešil — borila se bom za vse tiste, ki še hodijo po isti poti, kakršna je bila moja, za vse one, ki trkajo od vrat do vrat, ponižno in vdano, kot bi nosile v rokah srce in ga ponujale; za vse naše služkinje, ki so jih pohodili in steptali v blato, za vse tiste, ki prodajajo človeško čast gospodarjem za kos kruha, kakor da ne bi bile človek, za vse tiste, ki imajo mehkejšo hrbtenico kot jaz in ne morejo in ne znajo vrniti udarca; za nove zakone, kjer bodo zapisane pravice in dolžnosti služkinj in gospodarjev!«

»Da, za vse to in še več, Tonka! Za mnogo več, pravi naš komisar!«

Objel jo je še tesneje s svojimi močnimi in raskavimi rokami. Tu ob njej se mu je zdaj še okrepilo spoznanje, da se bo iz neizprosnega boja, ki ga bije tudi on, rodil nov čas. Prav tu gori postavljajo nove temelje!

Poslovala sta se. Tonac se je vrnil na položaj. Tonka pa je domov grede pre-mišljevala, kako čudovita stvar je sreča: drobna kot iver in tako mehka, da jo lahko stisneš v pest, svetla kakor blisk, brezmejna kakor zemlja in nebo. Kje tiči ključ zanj? Skloniti se moraš globoko k tlom, kjer se življenje poraja, si izprati srce in šele potem lahko nadaljuješ pot, ki vodi k sreči. Tako iščejo srečo vsi reveži, nekateri pa samo stegnejo roko po njej, kot bi jemali knjigo s police. Težko jo je opisati ali opredeliti in reči: to je sreča! Nekoga lahko osreči že bežen pogled, stisk roke, drugih ne more osrečiti niti največje bogastvo sveta. Samo kadar si srečen, veš, kako prazno je življenje brez sreče; takrat se zaveš, kako te sreča dviga in se ti zdi, da bi brez nje umrl.

»Umr!« je šepnila Tonka, da bi potrdila svojo misel. In z njim ob strani niti smrt ne bi bila tako strašna! Toda, zdaj je tu novo življenje in le čemu naj bi zdaj mislila na smrt? Njeno življenje se je bilo na mah spremenilo in zdaj se ji zdi, kot bi bila vsa hiša svetla in topla, kot bi bila polna kašča in hlev. Misli so se v Tonki nabirale kakor voda v hudourniku, se med sabo izpodrivale, plahnele in zopet vrele na dan, toda vse njihove niti so vodile k Tonacu; kajti od njega sta prihajala sonce in zrak. »Oh, kako smešna sem!« si je zdaj dejala Tonka, »od poroke prihajam in zato so glava in prsi tako polne, zato je svet tako lep, četudi ga ne vidim, saj je že trda noč in vračam se sama, toda vendar ne sama, kajti njegove misli gredo z menoj, kakor bi me vodile za roko.«

Noč je postala temnejša. Tonki so noge udarjale ob kamenje in se zapletale ob korenine. Toda poti ni mogla zgrešiti. Stezo je poznala kot svojo dlan.

»Pino, Pino!« je zaklicala, še preden je odprla vrata. »Očka te pozdravlja! Očka sem videla! Očka bo kmalu prišel!« ji je še in še vrelo iz ust, iz oči, iz srca. In dobri, močni Tonac je bil s svojimi velikimi rokami, ki so lahko v hipu objele oba, med njima ves večer.

Odločili so se za smrt

JOŠT POTOKAR

JESENI 1942 so nemški okupatorji napeli vse sile, da bi dokončno uničili partizanstvo na Gorenjskem. Gorenjsko so namreč nameravali priključiti svojemu rajahu — predvsem zaradi tega, da bi potem lahko novačili v svojo vojsko naše fante in može, ker je nemškemu fašizmu že začelo primanjkovati žive sile.

Zato se je takrat vrstila hajka za hajko, divjala je policija, divjali raztrganci. Pobijali so ljudi kot poklicni klavci, niso prizanašali ne ranjencem ne ujetnikom. Največji krvni davek na Gorenjskem pa je prispeval partijski kader. Za Žagarjem sta septembra in oktobra padla še Gregorčič in Kebè. Štab grupe odredov in PK KPS za Gorenjsko sta bila razbita. CK KPS se je s preostalim kadrom trudil, da bi zamašil vrzeli, pošiljal je na Gorenjsko nove ljudi. Tako je odšel na Gorenjsko za namestnika političnega komisarja I. grupe odredov Stane Bizjak-Kosta, za reorganizacijo političnega dela na terenu pa Viktor Stopar. Konec novembra je sklical CK posvet vodilnega političnega aktiva za Gorenjsko, ki se ga je udeležil tudi Boris Kidrič. Za njim sta prišla še Franc Ravbar-Vitez in Jože Sluga-Lenart. Vitez je postal komisar cone.

Sestanka vodilnega aktiva konec novembra 1942 se zaradi slabih zvez in kratkega roka niso mogli udeležiti vsi povabljeni. Kljub temu so se tam zedinili glede ukrepov, ki so bili potrebni, da bi prešli v ofenzivo proti okupatorju. O sklepih so bili obveščeni tudi tovariši, ki se posveta niso mogli udeležiti.

Najprej je bilo treba ustanoviti nov pokrajinski komite, nato pa štab cone. Za središče organizacijskega dela so določili okolico Srednje vasi nad Poljanami nad Škofjo Loko. Ta kraj je bil ugoden predvsem zaradi zvez z Dolomiti, kjer se je tedaj zadrževalo vodstvo našega osvobodilnega gibanja. Le Maks Krmelj-Matija je ostal v Hotavljah, ker zaradi hude rane na nogi ni mogel hoditi.

Jože Sluga-Lenart je začel delovati kot sekretar PK KPS, Franc Ravbar-Vitez pa se je ukvarjal z organiziranjem štaba cone. K delu so pritegnili še novega komandanta I. grupe odredov Staneta Starca-Fazana. Le-ta naj bi skupaj z Vitezom reorganiziral enote, da bi bile sposobne sprejemati novince, tj. tiste, ki so bežali pred nemško mobilizacijo.

Kosta in Viktor sta odšla v kamniško okolico. Kamniški bataljon, ki je bil tiste čase najmočnejša enota na Gorenjskem, ter deloma razbiti Kokrški odred sta se reorganizirala v Kamniško-kokrški odred, ki naj bi imel dva bataljona. Komaj ustanovljeni odred se je 24. decembra 1942 spopadel na Kostavski planini z nemško policijo. V tem boju je padel ves odredov poveljniški kader. Kmalu nato je na Kališah izkrmavel tudi odredov komisarski kader. Od poljanskega bataljona je ostala samo Poljansko-loška četa, ki je doživela tudi sama tako hudo hajko, da se je morala razdeliti na dva dela. En del je ostal pri Žabnici in Crngrobu, drugi del pa se je prebil v Srednjo vas. V Selški dolini, pravzaprav na Jelovici, je ostalo samo nekaj delov Cankarjevega bataljona, nekje na Pokljuki in pod Stolom pa manjše enote. Sledili pa so novi nemški udarci.

Reorganizacijo partizanstva v Selški in Poljanski dolini so prevzeli Vitez, Fazan in Lenart. Tod in pa na kamniškem koncu je bilo največ možnosti za razmah partizanstva. Vitez in Fazan sta storila vse, kar je bilo v njuni moči, da bi zbrala vse preostale partizane in jih popeljala v ofenzivo, ki bi zasejala strah med policisti in med ljudstvom dvignila samozavest. Lenart pa je pripravljal aktiviste, da bi začeli bolj smelo akcijo pritegovanja ljudi v osvobodilno gibanje.

Tako so obiskali zdaj to, zdaj ono dolino, enote in aktiviste. Po poldrugem mesecu dela bi lahko Vitez kot instruktor CK odšel poročat na CK KPS. Moral bi bil že prej na pot, pa jo je odložil, da bi do konca opravil nalogo. Dne 13. januarja se je vrnil na sedež PK, 14. januarja je nameraval na posvet s Fazanom in Lenartom k Matiji. Odondod bi odšel ali sam ali še s kom v Dolomite. Na to pot pa ni šel nikoli.

Ponoči med 13. in 14. januarjem sta prišla na sedež Vitez in Lenart s kurirjem Pavletom. Vsi trije so bili zelo utrujeni, saj je bila pot dolga in naporna. Snega je bilo kakih 20 cm, mraz pa sibirski. Kljub temu so takoj po prihodu razpravljali o stanju, da bi imeli enotno stališče.

Lenart je sklenil, da pojde prenočit v bunker, kjer je bila tehnika. Ta je bil kake pol ure daleč. V bunkerju vodstva namreč ni bilo prostora več kot za 4 osebe, zdaj pa jih je bilo tam brez Lenarta pet.

Po Lenartovem odhodu so ostali v bunkerju Fazan, Vitez, Grogče, Tine in Pavle. Na kakšno hajko v takem mrazu niso niti pomislili, poleg tega pa je bil bunker spretno skrit. Vanj so hodili po potoku, da ne bi puščali sledov.

Naslednjega dne, to je 14. januarja 1943 okoli devetih zjutraj so nekateri še spali, drugi pa so bedeli leže na pogradih. Tedaj je blizu bunkerja počil osamljen strel. Zaradi tega strela si Fazan ni dal miru. Godrnjaje je stopil pred vhod v bunker ter počasi in previdno odprl loputo. In tedaj so zasršale vanj oči nemških policistov, ki so stali komaj kakšnih 20 ali 30 metrov od bunkerja. Karkoli storiti je bilo prepozno. Samo nekajkrat je utegnil ustreliti proti njim. Nemci in raztrganci so odgovorili z ognjem iz vsega orožja. Zato je Fazan spustil loputo in se potegnil v bunker.

Ponosno je rekel: »Žive nas ne smejo dobiti. Prišel je čas, ko ni druge rešitve ko ta, da si sami vzamemo življenje.«

Grogče, še tako mlad, da še ni okusil življenja in je svoja prva fantovska leta preživel kot partizan, mu je smelo pritrdil. Vitez pa je mirno rekel: »Enkrat sem prestajal Gonars in komaj ušel iz njega. Zato me ne dobijo živega...«

Streli v bunkerju... Zamolkla eksplozija. Zelenci odgovorijo z ročnimi granatami, ki jih mečejo na strop, kot bi ne hoteli nehati. Strop se trese, nato se podre. Zasuje Pavleta, ki žalostno gleda skozi odprtino v nebo. Ranjen je, na pol gluh. Tine ga strese in reče:

»Pavle, kaj bova storila?«

Pavle pa se ne more odločiti ne za smrt ne za vdajo. Prevpijejo ju zelenci, ki kričijo, naj se vdasta in naj prideta iz bunkerja. Pavle reče:

»Tine, mogoče pa naju ne bodo ubili?«

»Pa se vdajva.«

Potem poišče na pogrado rjuho in jo pomoli iz bunkerja. Nemški policisti prenehajo s streljanjem in skočijo k odprtini.

»Heraus! Hände hoch!« kričijo.

Pavle se nekako zvleče k odprtini in že ga zelenci zgrabijo in zvlečejo iz bunkerja. Sledi mu še Tine. Navalijo nanju.

»Kje so drugi?« sprašujejo policisti.

Odgovorita, da so mrtvi. Nato jih morata izvleči iz bunkerja. Zelenci ju tepejo, hočejo vedeti, kje je bunker z ranjenci. Bolj ko zatrjujeta, da ne vesta, kje je, bolj ju bijejo. Ob tem pa sta se tudi oddahnili, ko sta spoznala, da zelenci ne vedo, kako bogat plen so dobili. To ju je tudi rešilo. Padle partizane si Nemci ogledujejo, jim odzamejo predmete, ki so jih imeli pri sebi, jih fotografirajo, potem pa se ne zmenijo več zanje. Iz bunkerja poberejo, kar računajo, da jim bo koristilo.

Potem gredo v Srednjo vas, kjer naročijo, naj vaščani pokopljejo padle. Pavle in Tine sta prestala nemški zapor ter taborišče Mauthausen in Dachau. Po vojni sta se vrnila v domovino.

Šele leto dni po usodnem 14. januarju 1943 so Nemci ugotovili, koga so ubili v bunkerju pri Srednji vasi. Ves dogodek so potem rekonstruirali in posneli na filmski trak.

Izguba dveh voditeljev, kakršna sta bila Vitez in Fazan, je za nekaj časa zavrnila ustanovitev štaba cone na Gorenjskem. Izdajalčeva roka je dosegla uspeh. Toda spomladi 1943 se je partizanstvo na Gorenjskem opomoglo od udarcev in se razmahnilo bolj kot vsa leta prej.

META RAINER

Povprečnica

*Kaj se je godilo
po gozdovih naših,
po vaseh in mestih,
ječah, taboriščih!
Sama doživela
dokaj sem bridkosti.
A z junaštvi ne bi
mogla se hvaliti,
saj me niso topli,
bili ne do smrti;
tudi nisem v hosti
s puško se borila.
Če bi kakor mnoge
mučili me v ječi,
če bi padla Nemcem,
Italijanom v roke,
ali izdajalcem,
pa bi mi grozili,
da me bodo ubili:
bi zdržala muke?
Ali bi izdala?!?
To gotovo stokrat
sem se spraševala!
Če po moji krivdi
koga bi umorili:
ali bi sramotno
še živela dalje,
kot žive brezčastne,
podle kreature?
O, kako bi sama
se zaničevala!*

*Ne, rojena nisem
za junaška dela,
bi pa za sramotna
si življenje vzela.*

V Ljubljano

M. KOVIČ - D. VOŠNJAK

Odlomek je iz knjige Darje Vošnjak in Milke Kovič, ki nosi naslov »Prebredeni hudournik«. Delo je bilo nagrajeno s III. Kajuhovo nagrado za leto 1963. V romaniziranim življenjepisju je zgodba dvanajstletne deklice. Vojni dogodki so jo potegnili v vrtinec dogajanja, v katerem zori iz otroka v dekle. Spremljamo jo kot begunko in izgnanko v Bosni in pripadnico osvobodilnega gibanja v Ljubljani, kamor se vrne po napornih in nevarnih poteh. Ta odlomek opisuje vrnitev v Ljubljano. Po italijanski kapitulaciji sta namreč glavna junakinja in njena mati odšli obiskat dva brata partizana in druge sorodnike na Dolenjsko. — Delo bo izšlo prihodnje leto pri zavodu »Borec«.

VLAK je peljal samo do Višnje gore. Tam je bil predor zatrpan... Ni treba, da bi Nemci prekmalu vdrli v mesteca, kjer je bilo nekaj dni prostosti brez tujcev... Partizanom pa vlak sploh ni potreben. Najboljši vlak in najboljši motor imajo v nogah, v srcu... Zbogom pokrajina, zelenje, češnja, ki te je nekdo objemal, in otrpli gozd, pred katerim je jokala premlada vdova... Rosilo je... Veliko partizanov se je gnetlo čez hrib... Peljali so top s človeško, to se pravi s svojo vprego... Nobe-nega debelega ni bilo med partizani... Ko so potiskali top v strmino, so na suhih zadnjicah kazali zakrpane hlače in tudi strgane — v gozdu je pač dosti trnja, kamor se hlače lahko nataknejo in razcefrajo... Ko bo vojne konec, bo vsak izmed vas dobil fotelj... in ves dan se boste lahko vozili s tramvajem zastonj...

Z mamó sva šli za topom in topničarji ter topničarkami, ali samo človeško vprego (dvomim, če je kdo izmed partizanov imel topničarsko šolo)... Imela sem že luknje v podplatih in ne voda, kar blato je vdiraló do nog... In vendar je bilo sijajno... Dogajalo se je nekaj pomembnega... Saj v topovskem spremstvu ne hodiš vsak dan... Niti ne hodi vsak otrok... Sicer pa nisem otrok... Kdo je pre-našal rokopise, kdo je trosil po policijski uri listke, kdo si je upal na sodišče?... Kaj bi storili z menoj, če bi me dobili?... Bi bila takrat otrok?... Za taka dejanja so ljudi streljali... Je kurir, ki je obenem deklica, kje zakasnil?... Katere naloge ni izpolnil?... Je kdaj povedal, da ga je strah?... Z menoj in z mamó so imeli tile partizani kar spodobno družčino... Toda vlekli so top... Ko so premagali strmino, je mama vprašala po mojem starejšem bratu Mitji... Ne, nihče ga ni videl... Nekje jim je uspelo izposoditi si konja in vpregli so ga pred top... Z vrha se je razprostirala pred nami majhna ravnina kot zeleno jezerce z zalivi. Potem mi ni bilo treba več hoditi. Neki partizan me je posadil na top. Rekel je, da je tako top lepši in da me bodo kar po zraku poslali v Ljubljano, da ne bom imela mokrih nog. Toda top se je ustavil in jaz, olupševalno sredstvo topa, sem zlezla dol. Obe z mamó sva se poslovili od partizanov, ki so tudi top zvlekli v grmovje in ga nameščali.

Na cesti mi je bilo dolgčas za partizani, ki so imeli na zadnjicah zašite hlače, kajti cesta je bila grozljivo prazna. Pesek na cesti je bil oster. Nevarnost, celo tank pa je lahko čakal že za ovinkom, ali pa so bili lahko strelci tik ob poti. Kdo bi nama pomagal, če bi naju obstrelili? So gledali za nama partizani z daljnogledom? Če so ga sploh imeli? Pritekli bi nama na pomoč, če bi videli, da so naju na cesti obstrelili! To bi storili tudi midve, če bi katerega izmed njih zadelo... Toda cesta je bila vseeno grozljiva in nama je bilo, ko da bi zapuščali svojce, varnost... V Grosupljem so bili spet partizani. Ti so videli Mitjo, mojega starejšega brata, a je pred

nekaj minutami odšel. Čakali sva ga na nekakšnem polomljenem vozu pod kozolcem... Toda ni prišel. Brat je odšel na položaj...

Zato sva krenili kar naprej po cesti. Opozorili so naju, da ni varno. Pričakovati je bilo bitk. Nikogar ni bilo na cesti. Ljudje so čakali na spopad med partizani in nemškimi enotami doma v hiši, le midve sva bili na cesti. Trgalo me je čudno domotožje po Mokronogu, po bratu, po zavetju, po kuharju... Najraje bi se obrnili nazaj... Dohiteli pa sva čudnega tovarnika... Neka mati je v nahrbtniku nesla otroka... Apno mu je padlo v oči. Zdravnik ji je svetoval, naj ga nese v bolnišnico, da otrok ne oslepi. Toda mati ni imela konja ne voza, kmetje pa ob tako nevarnem dnevu niso hoteli peljati. Konj je vendar škoda! Konji veljajo kar celo premoženje. Zato si ga je naložila v nahrbtnik, otroka. Mati pač mora storiti vse, če je treba, se spremeni tudi v konja, ko gre za njenega otroka! Pridruživa se tej tovarnici in vse tri plaho stopamo ob cesti. Otročiček v nahrbtniku samo stoka, da peče, in mati mu obljublja vse in sonce in zvezde, le da bi ne drgnil oči.

Pri Škofljici je prek dolge ceste nenadoma začelo švistati. Tiiiv, tiiiv, tiiiv! Nikjer ni bilo nikogar videti. Menda ne streljajo na nas? Saj smo ženske! Dve materi z dvema otrokoma! Kljub temu se ni bilo zanesti. Stečemo pod kozolec. Mogoče je tam bolj varno. Toda tu je zavetje le pred dežjem, ne pa pred krogami. Oziramo se. Nikjer nikogar! Ko da krogle lete same od sebe. Sicer pa, bel pas ceste, zelen pas travnikov in temnozelen pas gozdov. Nikjer niti hiše, niti človeka. Zatišje s prebadajočimi švisti krogel. Čepimo na latah in zremo na cesto, če se bo od kod kaj prikazalo. Že v Grosupljem so nam odsvetovali pot. Pričakovali so Nemce: partizani ob robih, ljudje v svojih domovih. Toda nič! Samo streljanje! Tiiiv! Tiiiv! Ko da nas nekdo plaši. Nevidni strelci! Vendar mora nekdo nekje biti! Krogles ne lete same od sebe. Pač... Iz gozda na desni zlete nekakšne pike in planejo proti travniku. Toda spet se umaknejo v gozd. Ne prelete planjave. Toda streljanja ni več. Nam bi bilo ljubše, če bi se strelci premaknili prek travnika. Potem ne bi bili v gozdu nad cesto. Ne vem, kdo so. Mi pa moramo biti do noči v mestu! Kje naj

sicer prespimo! Torej moramo naprej! Po nas menda ne bodo streljali! In če se spopadejo prav takrat, ko bomo šle mimo?! Tesnoba nam ovija okrog srca tesen obroč. Tiho gremo po robu, po travi, da ne bi zdramile tistih, ki so v gozdu. Saj sploh ne vemo, kdo so! Toda če so na drugem koncu drugi, so prav gotovo nekje partizani, drugje pa nepartizani. In če se spopadejo! Zlahka bi nas dosegla krogla! Tudi malček v nahrbtniku ne stoka več. Zaslutil je, da je nevarno. Majka mila! Vse žepe imam polne partizanskih pisem, ki so jih pisali domačim, za hlačami jih imam zatlačene, mama pa jih ima v čevljih, ker ima še cele čevlje! Da bi le prišle mimo parobka, od koder so se spustili. Gotovo nas gledajo. Malo verjetno je, da bi se premaknili globlje v gozd, saj je cesta najbolj zanimiva za vojake. Kako neki nas bodo ocenili?! Za kurirke? Saj menda vidijo otroka v nahrbtniku! Muke potuje z nami na pretek! Uspavajte se vojaki! Partizani ali belogardisti! Slovencem so vsilili vojno drugi! Mi je nismo začeli! Belogardisti, raje se spametujte in nam pomagajte prenesti otroka v bolnišnico! Sedaj ga nosi spet moja mati. Otrok ji je položil glavo na ramo, ko da bi bila mama njegova. Seveda jaz nisem več otrok in grem lahko peš, čeprav imam v čevljih mešanico blata in peska in so čevlji domala le nakazani.

Oh! Mimo smo že! Mimo nevarnega gozda! Niti ozrle se nismo tja in pred nami je Lavrica. Na cesti pa so belogardisti! To pot ni nobenega dvoma več. Toda moja mama je vendar tako pogumna! Kako bo tole izvozila? Ogovori jih, ko da je samo po sebi umevno, da nas morajo spustiti v mesto. Opraviti moramo vendar važne naloge! Tega jim seveda ne razlaga. Govori nekaj čisto drugega! Kaj ne vidite otroka, da bo oslepel, če ne pride pravočasno v bolnišnico! Je tu kaj dvomiti? Bi si upali prevzeti slepoto tega otročička na svojo vest? Toda tu je belogardist, ki si nas ne upa izpustiti v mesto. Boji se, kaj bi rekli na komandi. In sploh ni rekel — rekli, temveč rakli, in ne komanda, temveč kamanda — v narečju. O ti šleva, ki se ne upa ničesar tvegati za sočloveka! Je pa seveda vprašanje, kaj bi »rakli« na »kamandi«! Tale belogardist je nepreahoden zid. Ne pusti in ne pusti nas. Mama tudi ne tvega, da bi rekla, naj pokliče komandanta.

Nazaj moramo in v ovinku preko Barja na drugi blok. Tako zelo sem utrujena! Na cesti je dovolj blata. Čevlje si kdaj pa kdaj obrišem na mokro travo, saj bomo kmalu hodile po ljubljanskih pločnikih. Pokrajina pa je, zastrta v prvi mrak, tako zelo lepa. Dolomiti ob robu so temno modri, tik nad njimi je le drugi odtenek modre barve in pod zobatimi vrhovi se kade megle kot nakopičena para. Nebo se ne more odločiti, ali bi se zjasnilo, ali naj bi deževalo in tako vse napol visi nad nami. Prva polovica je sinja, umita in snažna, na drugi polovici pa so nakopičeni oblaki kot zgrbančena odeja na odgrnjeni postelji. Sinjina se zrcali v kanalih, kjer se voda brez šuma in potuhnjeno pretaka. Tako pravilen je sinji trak vode v kanalu! Tiiv! Tiiv! Pa menda ne streljajo spet! Streljanje prav nič ne pristaja v to lepo podobo! Mama nam vpije, naj se skrijemo za rob. Tudi nahrbtnik z živim tovorom je skrila v jarek. Mama nam je vojaški poveljnik. V črni, tanki obleki in staromodni jopici, ki ji opleta po plečih, ker je shujšana, je ta vojaški poveljnik nekaj posebnega. Kljub temu nam ostro poveljuje. Ženska z bolnim otrokom pa jo uboga kakor pravega poveljnika. Glavo sklanja prav pod rob jarka in otroka zakriva z lastnim telesom. Mama dovoli sama sebi, da kdaj pa kdaj pomoli glavo čez rob, da bi pregledala položaj. Še streljajo. To čisto jasno slišimo. Od kje, pa ne vemo, niti kam. Sploh krogel ni slišati tako blizu. Toda mama je skrben vojaški poveljnik. Meni, da še ni varno pokazati nosov izza jarka. Šele ko se streljanje čisto umiri, se naša enota dveh mater in dveh otrok prikaže na cesti. Mama se je domislila, da je bolje, če gremo v presledkih, le otroka nosita s tujo materjo v izmeni in tako samo ta

otrok ne more imeti presledka. Nazadnje pa je vse skupaj prav smešno! Pohod po vojaških pravilih.

Temni se že, ko pridemo na blok na Ižanski cesti. Pustite nas, brezsrčneži, v mesto! Kaj pa mislite! Oba otroka sta bolna in obe materi na smrt izmučeni. Vojaki nas pustite. Pojdite že, sitne ženske, ki imate vedno bolne otroke. Mama pa si že nalaga novo dolžnost. Deželanki je treba pokazati, kje je bolnišnica, in potem jo je treba prenočiti. Ne veva pa niti, ali je najina sopotnica za partizane ali je proti njim. Sitna zadeva, če si poln partizanske pošte! Po mestu vzbujamo pozornost s čudnim tovorom. Mama prešteva denar, če ima dovolj, da se vsi skupaj odpeljejo s tramvajem v bolnišnico. Sopotnico vpraša, kam pojde spat, ko bo oddala otroka. Sopotnica ima v mestu sestro. Sreča! Saj bi se sicer spanje doma presneto zapletlo. Moramo se posloviti. Kmečka mati izredno dolgo zadržuje roko. Hvala, gospa! Nikoli vas ne bom pozabila. Pridite k nam na vas! Na podstrešju imam skrit lonec z ocvirki. Shranila ga bom za vas. Mama pa — partizanom ga dajte. Sopotnica malo osupne. Najbrž je za bele. Kljub temu smo se vso pot lepo razumele.

Izgineva. Spet smo v tesnih ulicah, v teh suhih betonskih strugah...

Prva etapa

M. JERMAN

Z VALUJOČE širjave morja je vel svež veter in napenjal jadra. Ladjice so drsele pošev, se dvigale in padale na penastih valovih, ki so pljuskali ob pomole. Ribiški čoln se je zibal v curkih ob kamnitih kladah in mož v njem je vlekkel iz vode parangal, na katerem se je tu pa tam zasvetlikala ujeta riba.

Sidrišče med pomoli je bilo prazno. Samo na bok nagnjeni parnik z razbitim krovom in luknjami v trupu, ki so ga razdejele letalske bombe, je bil s kabli privezan k bregu. V okrogli lini se je nato ustavila gruča streh iz žlebasto opeke, nad katero je štrlel stolp katedrale, in ropotanje strojev je utihnilo.

Ladja je pristajala. Čakajoča truma potnikov je zavalovala bliže, ko sta mornarja spustila mostič. Prihajale so deželanke s košarami na glavah, vpoklicani starejši moški z vojaškimi kovčki, dopustniki in duhovnik s tropom nun okrog sebe.

Karabinjerja sta odrivala to množico, ki je silila na mostič, drugi trije pa so pregledovali papirje izstopajočih potnikov. Samo kakšna petorica jih je bila in naposled so le mogli oditi, šepajoči pod težo svoje prtljage. Vendar nihče še ni smel na krov.

Vrsta vojakov v čeladah se je ob rezkem povelju razstopila po njem in mornar je dvignil loputo v podpalubje.

Iz zaudarjajoče teme se je pomolil oguljen kovček in za njim skupaj vkljenjeni roki para jetnikov, ki sta se mučila po lestvi podobnih, železnih stopnicah navzgor. Za njima je potem prirožljala veriga do drugega para jetnikov v vlažni luknji, kjer je tičalo trideset vklenjencev vso pot čez morje.

V pobljuvanem prostoru z razmetanimi kovčki in nahrbtniki, so se zapletle spojne verige med pari in naslednja jetnika nista mogla po stopnicah.

»Forza ... Avanti!« se je zadrł brigadir. »Kaj se obirate?«

V podpalubju so se začuli zmedeni glasovi, rožljanje verig in hlastno prerivanje.

»Čakaj... Ne morem... Kovček.«

»Molčite, naprej!« je pričel vpiti brigadir in poslal dva vojaka v dno, da bi razdrahala zmešnjavo.

Prvi par jetnikov je stal pri loputi. Jarka svetloba s širjave morja ju je slepila. Čeprav se je ladja, ki jo je vso noč premetavalo po valovih, že umirila, še nista prebolela morske bolezni. Krov se je še vedno rahlo zibal, da je zanihaval obzorje.

»Banditi,« je šlo med ljudmi, ki so čakali na pomolu. »Ribelli.«

V podpalubju je nastal hrup. Vojaka se v stisnjeni gneči nista mogla obračati in sta kar na slepo prerivala jetnike, da se je končno potegnil po stopnicah še drugi par. Na spolzkem železju je drselo in prtljaga je uhajala iz rok. Zmučeni jetniki si niso mogli prav pomagati, nekateri so se komaj držali na nogah in so omahovali za verigami.

»Razkleniti nas morate,« se je srdito oglasilo z dna. »Ne gre drugače.«

»Molči!« se je spet zadržal brigadir. »Forza, forza...«

»Po pomorskemu pravu na ladji nihče ne sme biti vklenjen,« mu je vrnil isti glas izpod stopnic. »Za to je odgovoren kapitan.«

»Dajta mu jih že po gobcu,« je veleval brigadir. »Zapomnita si ga!«

Veriga za naslednjim parom se je nategnila in v odprtini se je pokazal fant z drznim obrazom, ki je bil vkljenjen s plašnim, starikavim možiškom.

»Jaz sem govoril,« je dejal v gladki italijanščini in srepro pogledal brigadirja. »Pomorsko pravo velja tudi med vojno.«

Brigadir se je kar zamajal in segel za pas po pištolo, a se je ves zaripel premagal zaradi množice na pomolu in se znova pričel dreti, ker so se z dna oglašali vedno bolj uporni glasovi.

Vojaka sta pričela suvati v jetnike s puškinimi kopiti, da jim je padala prtljaga iz rok in so se še bolj zapletli v verige.

»Se prepevati nas mislijo, te svinje,« je kriknil jetnik s stopnic, ko sta se pobesneta vojaka znašala nad poslednjimi tremi pari, ki jih nikakor nista mogla spraviti narazen.

Vklenjenci so naposled le stali na krovu. Kapitan je dobro slišal tisto o pomorskem pravu in se je umaknil v kajuto.

»Vojna je,« se je opravičeval krmarju. »Tu ne morem nič, četudi ni prav.«

»Preklete se boje teh banditov,« se je režal krmar. »Kam neki naj pobegnejo?«

Vojaki so otipali verige, če niso morda kje popustile, in potezali za locne ključavnic. Potem so med vikom in prerivanjem le naravnali dolgi spreved po mostiču na pomol.

Karabinjerji so že utrli gaz med množico in po tlaku so zaropotali okovani čevlji eskorte. Dopustniki in vpoklicani možaki se za vklenjence niso zmenili, zato pa je tembolj pritiskala v gaz radovedna, brezdelna drhal, ki se je natepla z vseh strani.

Zanemarjeni in upadlih obrazov so stopali jetniki, nekateri pa so komaj vlekli noge za seboj in omahovali pod težo prtljage.

»Takile so...« se je oglasila ženska. »Ušivi in raztrgani. Madonna santissima, kakšna revščina mora biti v tistih krajih.«

»Pokonci glave!« je siknil oni drzni fant in dregnil svojega soseda, ki se je ves zgrbljen vlekel ob njem. »Naj ne mislijo, da se koga bojimo.«

V sprevedu, ob katerem so stopali vojaki z bajoneti na puškah, ni bil samo ta starikavi možiček, ki ga je obhajal temen, nerazumljiv strah. Nekateri jetniki so plašno pogledovali okrog, ko že ni bilo več ljudi na pomolu.

»Kam neki nas vodijo?« so se spreletavala pritajena vprašanja. »Kdaj bomo dobili kaj jesti in bo konec teh muk...«

Na koncu pomola so ribiči krpali mreže. Starec v progasti mornarski majici in z mrzlo pipo v ustih se je nejevoljno ozrl od svojega dela.

»Ni konca teh procesij in še sami nimamo kaj dati v usta. Kaj jih gonijo sem, ko je že nas preveč.«

»Naj jih puste, da bodo streljali po naših?« se je nato oglasil sušičast fant. »Ta bi bila dobra.«

»Prav treba nam je bilo te vojne!«

»Pazi...«

Starec je svareče siknil. Posvaljkan moški je obstal seženj vstran in se dolgo zamujal s prižiganjem cigarete. Od strani je pogledoval po ribičih, ki so hiteli z delom, da bi le morda ujel kakšno besedo. Toda predobro so poznali fašističnega denuncianta.

Spreved se je utrnil v strmi ulici. Redki ljudje, ki so malomarno merili svojo pot, so se komaj ozrli nanj. Le paglavci, ki so se morali umakniti od svoje igre na tlaku, so brez zanimanja ogledovali pare vklenjencev.

Nejasen strah med jetniki, da bo množica padla po njih, je mineval in v sprevedu se je oglasil tih pogovor, za katerega se vojaki niso menili.

Dolg rep žensk in otrok je stal pred trgovino. Nekateri so posedale po pručicah, in to je kazalo, da so čakale vso noč, dokler niso odprli trgovine.

Suhljata starka, ki je nemara zavzela svoje mesto na kamniti stopnici že v mraku, da bi bila gotovo prva, je prišla iz trgovine s kosom mila in šopom živilskih kart v roki.

»Je olje, mast, moka?« so završali glasovi in vsa gruča je zavalovila

»Samo milo,« je obupano zavpila starka. »Nič drugega.«

»Dosti je tega, možje naj se vrnejo.«

»Mar naj pocrkamo z otroki vred?«

Rastoči in južnjaško glasni hrup je preglasilo hupanje avta. Vojaki so hiteli odpraviti vklenjence v kraj, da je moglo vozilo z nemškim in italijanskim oficirjem mimo.

»Dokler se bodo te prasice lahko tako prevažale okrog, še ne bo konca,« je govorila starka z milom v rokah. »Ali naj iz kart skuham mineštro?« je zatresla s šopom po zraku. »Kaj?«

V nejevoljno vzklikanje žensk, ki so vse razburjene hotele navaliti na trgovino, je udaril glas fašistke v uniformi, ki se je iznenada znašla na cesti. Ta rejena babnica odurnega izraza je po višjem nalogu prihajala mirit, kadar je med ženskami kaj završalo, ker že zdavnaj ni kazalo pošiljati karabinjerje nadnje.

»Potrpeti, ubogati, zaupati,« je lajala, kakor so jo naučili, in opletala z rokami. Toda ženske so se molče zgubljale vsaka v svojo stran. »Vse bo dobro, ko bomo zmagali...«

Spustila je roke in utihnila, ker ni imela več komu govoriti, in se je sovražno ozrla na vklenjence, ki so jih vojaki pognali naprej.

»H koncu gre, fantje,« se je spet oglasil oni drzni fant. »Ne bo dolgo, ko bo Italija na tleh in bomo spet doma. Samo, če bomo prestali lakoto, ker že sami nimajo kaj jesti.«

Vsakdo v sprevedu, četudi ni razumel nobene besede italijanščine, je ob tej sliki lahko sprevidel resnico, in povešene glave so se dvignile.

Sredi trga so zahreščali na steber pritrjeni zvočniki in počasi povzeli fašistično himno, potem pa je sledilo vojno poročilo:

»Naše sile so zapustile Bengazi in se pomaknile na nove, boljše položaje. Oklepne enote so zapletene v težke boje v bližini Gabesa. V pretekli noči so bila barbarsko bombardirana mesta Milano, Torino in Genova.«

Znova se je oglasila himna in ljudje, ki so z vklenjenci vred morali poslušati vojno poročilo, ker je bilo tako zaukazano, so se spet prestopili.

Dve nuni, starec, ki se je z obema rokama opiral na palico, in razhajajoče se ženske. Le invalid s kolajnami na prsih, ki se ni bil zmenil za strogi ukaz in se je na svojih berglah poganjal čez trg, je srdito siknil predse:

»Maledetta la guerra!«

Nad trgom se je pokazalo oluščeno ozidje s črnimi lévami zamreženih oken. Jetnikom fašističnega nasilja ni bilo treba pripovedovati, da so dospeli na prvo postajo svoje poti h koncu, ki se je zdel že tako blizu. Mogočna okovana vrata so se škripaje odprla in zginili so v njihovem mračnem žrelu.

Nepozabni pozdrav

PAVEL MIHAJLOV MIHAJLOVIČ

Poglavje s tem naslovom je iz knjige »Deset tisoč ur v zraku«, ki jo je pred tremi leti izdala založba DETGIZ v Moskvi. V njem avtor, sovjetski letalec in heroj SZ, odlikovan tudi z jugoslovanskimi redi, opisuje svoje polete na slovensko partizansko letališče Otok pri Metliki. Knjige pa avtor ni pisal sam, marveč je prirejena po njegovem pripovedovanju. Tisti, ki mu je spisal spomine, jim je sicer skušal dati literarno obliko, vendar pa pri tem ponavadi vsaj za nianso trpi neposredna pristnost pripovedovanja. Kljub temu pa je ohranjena toplina njegovih čustev do naših narodov.

DNE 20. oktobra leta 1944, prav na dan, ko so sovjetski vojaki in Jugoslovanska armada osvobodili Beograd, je naše poveljstvo odposlalo okrog deset transportnih letal naše skupine na partizansko letališče Otok. Prevažali smo gorivo in strelivo.

Letališče Otok je bilo izjemno težavno in kratko. V dolžino je merilo samo sedemsto metrov. Razprostiralo se je na nekem polotoku, med dvema rečnima vijugama. Če je pilot »kratek«, se bo kopal v reki, in če bo »dolga«, tudi ne bo dobro — takšen pristanek se bo prav tako končal v vodi. Smer pristanka in poleta je bila ne glede na veter samo ena: pristanek z južne in vzlet v severno stran, okrog in okrog pa voda in hribovje.

V tistih časih, ko je naše letalo prihajalo na Otok, je bila Ljubljana pod hitlerjevsko okupacijo. Enote NOVJ pa so obkrožile fašistične postojanke in jih postopoma uničevale. Borci NOVJ na tem področju so imeli med svojo oborožitvijo tudi dva tanka.

Hitlerjevci so se odločili za obračun s partizani. Njihove kazenske ekspedicije, ki so se pomikale proti središču jugoslovanskih patriotov, so uporabile vsa sredstva, vključno letalstvo. Toda partizani niso klonili. Na vse načine so branili svoje položaje. Prednost je bila na njihovi strani, saj so bolje poznali krajevne razmere in jih tudi izkoristili. Odredi so se umaknili na pobočja in zvabili za seboj tri bataljone napadalcev. Fašisti so menili, da je borcev Narodnoosvobodilne vojske zmanjkalo streliva, in so trmasto prodirali proti zaselku Otok v bližini Metlike. Tu so jih partizani obkolili in popolnoma uničili.

Ohrabreni z uspehom, so partizani prešli v protinapad in pod zaščito tankov prodrli na severno stran Metlike. V naglici prodiranja so tanki dospeli predaleč, potem pa ugotovili, da jim zmanjkuje goriva. In prav to smo jim morali dostaviti.

Ob poletu v septembrski noči smo imeli v letalu tri potnike in 3700 kg goriva v pločevinastih sodih. Pot nas je vodila vzdolž dalmatinske obale na severovzhod čez Jadran. Partizansko letališče je bilo 13 km severozahodno od Karlovca.

Dne 27. julija 1941 se je pod vodstvom Komunistične partije začela ljudska vstaja proti hitlerjevskim okupatorjem. V kratkem obdobju je zajela vso deželo in se končala z zgodovinsko zmago nad fašisti. Zato tudi vsako leto praznujejo v Jugoslaviji 27. julij kot največji praznik. (Ta datum pomeni v resnici republiški praznik dneva vstaje na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini. Avtorju ni znano, kar pa mu moramo oprostiti, da praznujejo dan vstaje po drugih naših republikah različno, in sicer v Srbiji dne 7. julija, v Črni gori 13. julija, v Sloveniji 22. julija, v Makedoniji pa šele 11. oktobra, in da je naš največji državni praznik dan republike dne 29. novembra — Op. ur.)

Gorivo, ki smo ga še ravno v pravem času pripeljali, je rešilo partizanske tanke.

»Zdaj bodo pa lahko znova zahrumeli!« je vzkliknil visok tankist.

Nas je presenetila čudovita organizacija baze NOV v naselju Otok. Partizani so prebivali v globokih kletih, varnih pred letalskim bombardiranjem. Tam so imeli tudi svoje delavnice, skladišča streliva in bolnišnico.

Partizani so se postavljali s svojim urejenim gospodarstvom in so želeli, da nam ga razkažejo.

»Ne moremo se zadrževati,« smo jim pojasnjevali. »Fašisti bodo odkrili naše letalo in ga zbombardirali.«

»Ništa, ništa, družo kapetane,« so partizanski poveljniki samozavestno odgovarjali. »Letalo vam bomo tako zamaskirali, da ga tudi fašistični jastreb ne bo zapazil, saj imamo v tem bogate izkušnje. Lejte: polje, na katerem ste pristali, tudi ni zbombardirano, in čez dan ga je prav lepo videti iz zraka, kajne?«

Izkazalo se je, da so ob pripravah za naš pristanek zasadili po polju vejevje, ki so ga čez noč odstranili.

Jugoslovanski borci so obstopili našo posadko in jo obsuli s kopico vprašanj. Vse jih je zanimalo, posebno pa razmah partizanskega gibanja po drugih krajih Jugoslavije in uspehi Rdeče armade.

Ko smo izkrcali tovor in se toplo pozdravili s partizanskimi in sovjetskimi zveznimi častniki, smo se pripravili za polet. Takrat pa zapazim, da v letalo nekaj nalagajo.

»Smo vam mar pripeljali preveč bencina?« sem vprašal.

»Kaj še! Po nalogu komandanta glavnega štaba Slovenije, generallajtnanta Rozmana, nakladamo skromno darilo: skoraj novo, Nemcem zaplenjeno motorno kolo.«

Med partizani so bile tudi ženske. Stasita, lepa dekle — spominjam se še, da so jo klicali za Dušanko — nam je dejala:

»Pri nas v Sloveniji je navada, da vsakega gosta obdarimo.«

Nismo jih smeli užaliti, pa smo darilo hvaležno sprejeli.

Po dveh tednih so nas ponovno poslali na Otok. Leteli smo v izredno slabem vremenu. Po pepelnato sivem nebu so se kopičili nevihtni oblaki in nam s svojimi temnimi hrbti kot stene pregrajevali pot k jadranski obali Jugoslavije. Prebijali smo se skozi njih, jih s krili sekali in se dvignili v višino do štiri tisoč metrov. Letalo je tako premetavalo, da so nekateri instrumenti odpovedali. Stroj je bil po vsej površini posut z iskrečimi se plamenčki. Na kabinskih steklih so se poigravali zaslepljujoči odbliski. Kraki vijakov so se naelektrili in se svetili v vseh barvah ter ustvarjali fantastične kroge. Videti je bilo kot bi goreli.

Končno smo prebili jez oblakov, nasičenih z atmosfersko elektriko, in poleteli nad kopnino, kjer so grozili skalnati in temačni vrhovi gorā. S težavami smo dospeli do Otoka.

Tu nas je čakala žalostna vest. Partizanka Dušanka si je otirala solze, ki se niso prav nič podajale njenemu pogumnemu obrazu, pripovedovala nam je o smrti generallajtnanta Rozmana, enega izmed proslavljenih herojev narodnoosvobodilne vojne v Jugoslaviji.

Angleži so bili dostavili na Otok nov tip minometalca. Generallajtnant Rozman, ki je vedno spremljal tudi najmanjše podrobnosti vojaškega življenja, je osebno vodil poskuse z njim. Toda že pri prvem naboju je minomet razneslo, posadko pa ranilo. Tudi Rozman je bil ranjen. Drobec mine ga je zadel v trebušno votlino. Niso ga mogli rešiti, zanj ni bilo več pomoči.

Zdaj mi je postalo jasno, zakaj so nas poslali na polet. Na Otok smo pripeljali novega komandanta.

Ko so fašisti zvedeli za Rozmanovo smrt, so poživili svoje akcije, ker so računali, da bo partizane demoralizirala smrt njihovega komandanta. Toda okupatorjevi nameni so se izjalovili.

Po osvoboditvi glavnega mesta Jugoslavije je postal Otok znova osrednja pre-skrbovalna točka slovenskih partizanov z orožjem, strelivom in obleko.

Do takrat so se šli partizani s fašisti mačke in miši: enoto za enoto so izvabljali v zasedo in jih uničevali. Osvoboditev Beograda in skupen nastop z Rdečo armado sta omogočila drugačen način bojevanja. Šlo je že za uničevanje sovražni-kove žive sile in ne samo za zastraševanje. Bližal se je končni spopad. Zato nismo za oskrbo slovenskih partizanov določili samo enega letala, marveč celotno našo skupino, vseh deset letal. Dotlej je na letališču Otok pristajala samo naša posadka in zato so celotno operacijo zaupali meni. Izpolnitev te naloge je bila povezana z velikimi tehničnimi težavami. Na ozkem prostoru, med vijugama reke je bilo treba ponoči spustiti deset transportnih letal na tak način, da bi bila vsaka nesreča izključena.

Pred poletom smo posadke letal na kratko seznanili z značilnimi orientirji in vsemi možnimi ovirami na dostopih k letališču. Dogovorili smo se tudi, da bomo vzdrževali medsebojno zvezo s pomočjo komandne radijske postaje.

Na srečo se nam je vreme izboljšalo. Nebo je bilo brez oblakov in posuto z ble-ščečimi se zvezdami. Leteli smo v višini tri tisoč metrov nad morjem v severo-vzhodni smeri. Sovražnikovi reflektorji, ki so nad Splitom in Šibenikom venomer razsvetljevali nebo, so nam izdatno pomagali pri orientaciji. Naša letala so se pri-bliževala celini. Pod nami, na ovinkih gorskih cest, so se blesteli sledovi raket, tolkli so se minometalci in letale so svetleče se krogle: partizani so se bojevali z okupatorjem.

Pod krili se je pojavilo mesto Karlovac, z desne strani pa so nebo blede raz-svetljevale luči Zagreba. Drug za drugim smo se pripravljali na pristanek. Naša posadka je pristala druga. Že na zemlji sem po radiu vodil pristajanje drugih naših letal, ki jim pa ni bilo dano, da bi to noč pristala. Nenadoma se je pričelo okrog letališča silno streljanje s puškami, minometi in celo s topovi. Počutili smo se kot sredi ognjenega kotla. V naglici smo raztovorili letala, ki so že pristala. Drugim sem zapovedal povratek v bazo. Tveganje ne bi imelo pomena. Videti je bilo, da so fašisti, ki jih je opozoril hrup transportnih letal, spoznali, kaj jim grozi in se odločili uničiti letala z njihovim tovorom vred. Morali smo pohiteti proti domu.

Vzletel sem zadnji, ko je streljanje že prenehalo. Ni mi uspelo niti razgledati se nad letališčem, ko se je streljanje znova začelo. Streljali so z vsemi vrstami strelnega orožja in v zrak so švigale rakete raznih barv. Z nami se je peljal polkovnik, višji zvezni častnik, ki so ga pozvali v Bari. Povrašal sem ga:

»No, gospodar kopnega, svétuj nam smer! Kje je varneje leteti, kje se lahko iztrgamo?«

Polkovnik je svetoval severozahodno smer, kjer ni bilo utrdb in važnejših cest. Upošteval sem nasvet. Letel sem skozi ognjeno zaveso in spreminjal smer, da bi se izmuznil obstreljevanju. Letalo je premetavalo na vse strani. Slednjič smo tudi to prestali in ognjeni obroč je ostal za nami. Komajda sem se oddahnil, pa je mehanik zakričal: »Gorimo!«

Tudi sam sem zavohal dim. Iskal sem, kje gori. Da ja ni kakšen izstrelek po-škodoval motorjev!

»Pod okrovjem levega motorja šviga plamen,« je dejal mehanik.

»Kaj naj napravimo?« sem ga vprašal.

»Pristati moramo, drugače bomo zgoreli.«

Pristati? Seveda, toda kje? Pod nami so ostri gorski grebeni. Ogenj moramo takoj pogasiti. Vendar — ali bomo mogli samo z enim motorjem čez morje?

Zavil sem za sto osemdeset stopinj in poletel nazaj proti Otoku. Kar bo, pa bo!

Do letališča smo prispeli in pristali. V okolici je bilo vse mirno. Streljanje je tako nenadoma prenehalo, kot se je začelo. S težavo sem našel pristajalno stezo. Odvrigel sem rdečo raketo za opozorilo, čeprav sem vedel, da nas na zemlji nihče ne pričakuje. Vendar so ognji zažareli močneje in nam olajšali pristanek.

Predvsem smo hoteli vedeti, kakšno škodo je povzročil požar.

Počila je neka cev. Kako jo naj zavarimo?

Naša skrb je bilo odveč. Partizani so bili iznajdljivi ljudje. Njihove mehanične delavnice na pobočjih bližnjih hribov so bile dobro založene z najrazličnejšim orodjem. Naš mehanik se je odpravil tjakaj z jeepom in odnesel s seboj poškodovani del. Cev so kmalu popravili in tako smo lahko vzleteli še pred zoro.

Ko so popravljali poškodovano cev, smo se pogovarjali s komandantom partizanskega bataljona, ki nas je bil medtem obiskal. Zanimalo me je, kako se je končal boj v okolici letališča. Povedali so mi, da sta to noč branili letališče dve diviziji narodnoosvobodilne vojske. Fašistični napad so odbili z velikimi izgubami za okupatorja.

Drugega streljanja, katerega žrtev bi bilo kaj lahko postalo tudi naše letalo, pa ni povzročil sovražnik, marveč vest o osvoboditvi Beograda, ki so jo partizani sprejeli z največjim navdušenjem. Ko so odprli ogenj, ni nihče niti pomislil na to, da je naše letalo lahko še v zraku in v dometu njihovih izstrelkov.

Veliko veselje naših slovanskih bratov je na mah prevzelo tudi nas. Krepko sem stisnil roko komandantu bataljona, mu čestital za zmago in ga objel kot brata. Rade volje smo oprostili njemu in tovarišem to nevarno naključje, ki smo ga preživeli kot posledico burnega izbruha zadovoljstva in sreče hrabrih borcev.

Prevedel Ciril Trček

Zadnji komandir

FRAN ROŠ

BILO je sončno popoldne v avgustu 1941.

Sedél je na drevesnem panju vrh grička, na robu smrečje goščave, ki je pod njo bil odprt strm, travnat breg. Tam spodaj je stala ozka, zidana hišica in ob njej majhno gospodarsko poslopje s senikom. Malo naprej, za grmičjem, je počasi tekla Voglajna, onkraj nje in železniške proge pa se je svetlikal vrh Teharij z Anino cerkvijo.

Mladi mož je kadil cigareto, ko se je izza zelenja oziral navzdol k hiši. V njej ni bilo nikogar, bila je zaklenjena. Očitno je čakal, kdaj se bo tu prikazal kdo od domačih.

Napeto so mu zrle temne oči iz obritega, okroglega obraza. Bile so hladne, preudarjajoče in jih je kdaj le za hip ogrel sij mehkobe. Sivo čepico si je bil snel, tako so se mu sprostiti gosti črni lasje. Srajco je imel odpeto, pod dokolenskimi hlačami so mu noge bile gole vse do kratkih nogavic in čevljev. Zeleni suknjič je bil razprostrl čez polni nahrbtnik poleg sebe.

Bil je to Vilč Šlander, komaj nad trideset let star, krepak človek s širokim, bledim obrazom, negibnim v resnobi. Nekoč robijaš v Sremski Mitrovici, zdaj pa komunist v ilegali.

V tem avgustu enainštiridesetega leta so se vrstili vroči, suhi dnevi. In vendar je bil to čas mrzlične napetosti in nemira, ki je ljudi in ves svet postavljaj pred pomembne odločitve. Že več kakor štiri mesece je v deželi bil okupator in njegovo nasilje je postajalo vse bolj neznosno. Ali naj bo ljudstvo, ki je že tisoč in več let živelo na tej zemlji, res samo suženj, obsojen na smrt? Ali se bo ovedelo samega sebe in se uprlo fašizmu, ki grozi podjarmiti si vso Evropo? Ali bo zmagalo in si dalo nov, pravičen družbeni red, ki mu bo sprostil zdravo rast v boljšo prihodnost?

Tam na vzhodu so Hitlerjeve armade prodirale na ozemlje Sovjetske zveze. Kako dolgo še in kako daleč še do meje, kjer se bo skrhala njihova moč? A zdaj naj bi ves svobodoljubni svet vstal in jim udaril v hrbet, da jim zavre uničevalno pot v prvo deželo socializma!

Jugoslovanski komunisti so se na klic Centralnega komiteja Partije že borili. A med ljudmi je bilo zasleplencev, ki so od fašistov kaj dobrega pričakovali. In bilo je preplašencev, ki so se udinjali okupatorju za drobtinice njegove milosti. In kajpada je bilo tudi njegovih razrednih prijateljev, ki so si varovali imetje.

Vilč Šlander, sedeč na drevesnem panju, si je podprl težko glavo. Kako mirna navkljub vsemu je bila tale dežela, vsaj na videz! Zdajle je po progi iz Celja proti Štoram privozil dolg tovorni vlak. Z velikim naporom je vlekel in puhal. Takole nacisti v svoj rajh brezskrbno vozijo dragoceno robo, napolnjeno na Balkanu.

In vendar: borba je bila tu! Ali niso padle že tudi žrtve? Sam Vilčev brat Slavko je bil zdaj v rokah mariborskega gestapa po ostrem spopadu, ki je v njem reševal Slavo Klavoro! Slavko — član Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in vodilni član Pokrajinskega komiteja v Mariboru! Veliki revolucionar in najboljši brat, ki je na Spodnjem Štajerskem snoval mrežo upora!

Vilč Šlander je stisnil pesti in zobe in mokro so se mu zabliskale temne oči. Brat Slavko! Strahotno novico o njem je izvedel včeraj v Mariboru, povedal mu jo je Miloš Zidanšek. In še več drugega je izvedel: Nemci so ustrelili Ivanko Uranjekovo in ujeli celjskega okrožnega partijskega sekretarja Franja Vrunča, ki je bil prvi komandir Celjske čete. Njen drugi komandir Peter Stante pa se je ob napadu Nemcev hudo poškodoval, a četa se je razbila.

Zdaj pa je pokrajinski komite postavil njega — Vilča Šlandra za novega komandirja Celjske čete. In tako je iz Maribora z avtobusom prispel do Škofje vasi in od tam peš semkaj na javko Celjske čete, na Farčnikov dom v Zvodnem. Tu je zdaj čakal, oziraje se navzdol. Z dopoldanske izmene v Westnovi tovarni bi Farčnik moral biti že doma. A kje je njegova žena? Menda jima niso Nemci prišli na sled in ju odpeljali! Kakor že — tu je javka in tu mora zdaj čakati...

Prihajala sta po poti med redkim drevjem od Čreta sem. Spoznal ju je, saj je bil že v maju pri njima. Oba sta bila vsega zaupanja vredna, Jože Farčnik in njegova žena Mici, zvesta borca za delavske pravice.

Vilč tu na griču je vstal. Zdaj ga je zagledal tudi Farčnik. Z dlanjo si je zasenčil oči in mu pomahal, naj pride.

Vsi trije so si brez besed segli v roke in stopili v hišo. Oba moška sta sedla. Farčnikova je na mizo postavila koruznega kruha in steklenico kalnega jabolčnega mošta. Potem je odšla.

Vilč je bil žejen. Bil je videti resen, skoraj potr. Kmalu je povedal, da je njegov brat Slavko v krempljih gestapa. Solza se mu je zabliskala v očesu, besede mu je stiskalo v grlu.

»Kaj je z borci Celjske čete?« je vprašal.

»Vsi so živi,« je odvrnil Farčnik, še mlad, žilav človek, predan in trden. »Nekaj se jih je javilo pri meni, na javki. Raztreseni so okrog Teharij in Dramelj. Predvčerajšnjim se je tukaj oglasil Peter. Ves je potolčen in se mora še celiti. Vsi pa čakajo na navodila in na novega komandirja, da jih spet poveže. Najraje bi se potem pridružili Savinjski četi na Dobrovljah...«

»Jaz sem novi komandir Celjske čete, Pokrajinski komite me je postavil,« je mirno dejal Vilč. »Prišel sem, da spet zberem četo...«

»Ti si komandir!« je veselo pritrdil Farčnik, vstal in Vilču stisnil desnico. »Potem je stvar spet v redu. Takoj bo treba k njim, ki so tukaj blizu, od gozda nad nami dalje proti Svetini. Tam čakajo... Džoni... Modras... Iztok... Širca... Kos... potem dva Arabca: Junis in Krim, angleška vojaka, ki nista hotela v nemško ujetništvo, ampak sta tu pri Čretu ušla z vlaka...«

»Popelješ me k njim še nocoj, kaj?« je rekel Vilč razvnet. »Pri njih bom prenočil. Saj boš našel k njim...«

»Seveda. V zvezi sem z njimi. Vsak dan pride kdo od njih do mene. Tukaj dobijo, kar potrebujejo. Oskrbuje jih komite v Celju.«

»Dobro. Že jutri potem razpošljem kurirje še k tistim borcem, ki drugje čakajo. Dobiti moram zvezo z okrožnim komitejem in s Savinjsko četo. Jutri, pojutrišnjem bomo krenili, čakati ne smemo prav nič. Nacisti moramo tolči povsod, zdaj ko vdirajo v Sovjetsko zvezo. Storili bomo samo svojo dolžnost...«

Bledikast, resen je bil Vilčev obraz in poteze v njem so pričale o neomajni odločnosti, ki ga je vsega prevzemala. Bil je zdaj komandir Celjske čete in se ne bo osramotil. Tudi pred bratom Slavkom ne, njega bo moral maščevati. Partija mu je izkazala veliko zaupanje in hoče ga biti vreden. Ničesar ga ne bo strah — tudi tole majhno osebno življenje je lahko dati za velike reči, za Partijo, ki je sprejela boj s fašizmom do končne odločitve, do zmage...

Že prihodnji dan je Celjska četa krenila proti Kozjanskemu...

...in že teden dni pozneje je pet njenih borcev po junaškem odporu zgorelo v obkoljenem mlinu pri Šentrupertu nad Laškim. Med mrtvimi je bil tudi zadnji komandir čete — Vilč Šlander...

Kar je borcev Celjske čete ostalo živih, so se razšli, a borili so se naprej. Čete pa so preraščale v bataljone, brigade in divizije, ki so stopale v boje, pojoč pesmi o Partiji in Titu. Padale so nove žrtve za zmago ljudske revolucije, za zmago nad fašizmom, za osvoboditev domovine.

»Mitteleuropa« in nemški revanšizem

NITI najmanj ni čudno, da je posebnost po zadnji vojni postala zamisel o Zahodu glavna tema nemškega imperializma. Tudi ni slučajno, da se politični katolicizem v svoji borbi proti socialističnemu svetu izkazuje kot glavni dobavitelj ideološkega orožja za nemško reakcijo. Zamisel o zahodni enotnosti je še posebno zaživela po drugi svetovni vojni. Zahodnonemška literatura je je polna in razni psevdozgodovinarji jo podkrepljujejo z geografskimi, političnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, sociološkimi, filozofskimi in verskimi faktorji, vendar neke natančnejše definicije ne morejo skovati. Sicer pa to ni važno. Za nas je pomembnejše naslednje: Kadarkoli so nemški imperialisti kuhali novo vojno,

pa naj je to bilo pod Viljemom, Hitlerjem ali Adenauerjem, smo bili pod pojmom »Zahod« ali »Evropa« prisiljeni razumeti zasužnjevanje drugih narodov.

Nemški zahodnjaki izhajajo iz tradicionalne opozicije med Vzhodom in Zahodom, ki ima svoj začetek ob razdelitvi rimskega cesarstva in ko se je začelo prodiranje Germanov v njegov zahodni del. Germanske in rimljanske elemente povezujejo s potekom zgodovinskih dogodkov, ki so se odvijali po želji katoliške cerkve. Tako so prišli do neke sinteze, ki ji pravijo Rimsko-germanski Zahod. Vendar njihovo »poslanstvo Zahoda« zgodovinsko ni in ne more biti utemeljeno, pa naj ga podkrepljujejo še tako velike avtoritete. Tako naštevajo važne

dogodke od začetka srednjega veka dalje: borbe s Huni, Madžari in Mongoli, »dedni konflikt s Turki«, križarske vojne — »začetek evropske ekspanzije v svet« in neprestano sovraštvo »med slovanskim svetom v vzhodni ter rimsko-germanskim v srednji in zahodni Evropi«. Iz tega zaključujejo, da je nasprotstvo med Vzhodom in Zahodom najzgovornejši dokaz o obstoju dveh svetov, po mišljenju Heinza Gollwitzerja pa še celo »karakterizira bolj kot kdajkoli prej fizionomijo današnje Evrope«. V svojih teorijah se opirajo tudi na citate iz del velikih mož iz antike pa tja do Rousseauja. Latinski Vergil je postal »oče Zahoda« in tako naprej. Zašli so že tako daleč, da govorijo o nekakšnih osnovah »zahodne kulture«, o »kolektivni zavesti Zahoda«, o njegovem poslanstvu, zasledili pa so še »dušo Zahoda in njene metamorfoze«.

Prva svetovna vojna je diskreditirala Friedricha Naumanna zamisel o »Mitteleuropi«. Enako je bil diskreditiran po drugi svetovni vojni Hitlerjev »novi red v Evropi«. Zdaj je na vrsti ideja katoliškega in reakcionarnega Zahoda, ki po mahu nemškimi militaristom graditi nove pozicije na starih temeljih. »Evropska integracija« je le nova preobleka za stare težnje. Zahodnonemški zgodovinarji zajemajo z veliko žlico iz srednjeveške preteklosti in iz grško-rimske antike, da bi potrdili vsaj s pečatom krščanske legitimnosti nove načrte nemškega imperiazma, ki se trudi, da bi našel opravičilo za križarsko vojno proti »brezbožnemu boljševškemu Vzhodu«.

Ideja o evropski enotnosti, ki se je bila razvila v časih Metternichove Svete zveze, je postala v svoji katoliški verziji ob koncu XIX. stoletja preozka. Name-nom nemškega imperializma ni mogla več zadoščati. Nadomestil jo je pojem državevelesile, ki so ga v akademski obliki predložili »kulturni eliti« nemškega naroda Rankejevi učenci. Schäfer, Haller, Class in drugi Treitschkejevi nasledniki so jo obarvali s protislovanskim, protižidovskim in protimarksističnim sovraštvom ter jo razširili med malomeščanske množice. Vendar je tudi ta doživel neuspeh s porazom leta 1918. Šele tedaj so spet postale aktualne misli katoliških publicistov kot npr. Frantza in drugih. Po njihovem mnenju bi namreč katoliški in federativni, po vzoru habsburške podonavske monarhije urejeni »Reich«, dosti laže utrl Nemčiji pot do hegemonije v Evropi kot pa Bismarckovo cesarstvo.

Sedanji povratak k idejam Constantina Frantza torej ni nič novega. Nemški revanšizem je plod kaj malo svete zveze med klerikalizmom, monopoli in militarizmom. Za doseg svojih namer se poslužuje vseh najbolj nazadnjaških idej, kar jih je moč zaslediti v zgodovini nemške in evropske filozofije. Tako sedaj krepi katoliško navdahnjeno federativno teorijo, ki je zanj najustreznejša.

Zamisel o evropski enotnosti je konec koncev vselej služila nemškemu monopolističnemu kapitalu za prodiranje v svet. Nemški imperializem, ki je bil vedno najbolj napadalen in najbolj nenasiten med vsemi, se ponovno in z veliko vne-mo poslužuje te evropeistične in kozmopolitske ideologije. Samo to dejstvo mora vzbujati upravičene sume. Ne smemo pozabiti, da so Nemci že pred koncem minulega stoletja propagirali zamisel o »Združenih državah Evrope«. Tudi takrat so govorili o ukinitvi mej in carinskih zaprek, ki bi Nemčiji zagotovila najprej gospodarsko in politično nato pa še vojaško premoč v Evropi.

Nenehna želja po nadvladi se zrcali še v drugih formulacijah. Erich Marcks, ki je pred koncem prve svetovne vojne zaslutil poraz, se je ponovno oklenil Naumannovega načrta o »Mitteleuropi«. Takole je zapisal:

»Pred nami je možnost, da ustvarimo novo »Mitteleuropo«, ki bi jo vodila Nemčija. Ta ji ne bi vladala, marveč bi jo le ščitila in zavzemala v njej dominanten položaj. Nemška država bi bila samo njeno jedro in stabilni element. V takšni »Mitteleuropi« bi bili z nami tudi južni in zahodni, tj. rimsko-katoliški, evropski Slovani, Madžari in morda še drugi narodi. Toda to ne bi bila niti enotna niti federativna država, temveč le nekakšna federacija držav...«

Menimo, da ni težko uginiti, kam merijo načrti o Marcksovi in Naumannovi »Mitteleuropi«, o Frantzovi katoliški federaciji, o Hitlerjevem »novem redu« in naposled še o Adenauerjevi »evropski integraciji«.

Po revolucionarnih dogodkih leta 1917 v Rusiji in 1918 v sami Nemčiji pa je dobila zamisel o evropski enotnosti širšo podlago in krepko podporo vseh reakcionarnih sil izven nemških mej. Postala je izraz sistematičnega protikomunizma. Iz tega razloga sta se na političnem polju zblizali celo protestantska in rimska cerkev. Predsedniki treh, takrat najpomembnejših vlad, Stresemann, Aristide Briand in Mac Donald, so se prav tako sporazu-

Detajl spomenika umrlim in umorjenim internirancem v nekdanjem nacističnem koncentracijskem taborišču Buchenwald. Spomenika Francozom in Nemcem...

meli v mišljenjih in sklenili zgraditi obrambni zid pred Sovjetsko zvezo. To je bilo leta 1924, ko je nastala »Panevropska unija«, v katero so bili včlanjeni posamezni nacionalni odbori. Leta 1926 je bil na Dunaju prvi panevropski kongres. Nemško predgacijo je vodil socialdemokratski predsednik parlamenta Paul Löbe, ki je sedaj član izvršnega odbora nacionalistične organizacije »Uniteilbares Deutschland« (Nedeljiva Nemčija). Svetovni tisk se je na veliko razpisal o veličini novega gibanja. V vseh državah so hoteli ustanovljati evropske odbore in evropske publikacije. Podeljevali so evropske nagrade za mir. Brianda, Stresemanna in Mac Donalda so proglasili za »zaslužene Evropejce« in podelili so jim celo Nobelovo nagrado za mir. Že sama ime na »zaslužnih mož« kot npr. Churchill, Venizelos, Stresemann, Adenauer in Schacht, kažejo na sumljive namere novega gibanja: strniti vrste evropske reakcije za skupno borbo proti edini socialistični državi takratnega časa. Grof Richard Coudenhove-Calergi je to povedal brez ovinkov v svojem »Panevropskem manifestu«:

»Razkosani Evropi grozi nevarnost, da si jo osvoji Rusija. Iz te nevarnosti je ena sama rešitev in to je evropska enotnost.«

Posledice panevropske idile so nam znane: Lokarnski pakt je zagotovil Nemčiji zahodno mejo in pustil nerešeno vprašanje vzhodne. To pa je pomenilo, da ima nemški revanšizem tamkaj proste roke. Manj je znano, da je tisti čudni demokrat Stresemann ostal v najožjih stikih s cesarjem Viljemom, z Ludendorffom in drugimi pruskimi militaristi, kar dokazuje tudi njegova privatna korespondenca. Prav tako je na vse možne načine podpiral ponovno oborožitev »Reichswehra« in prostovoljnih protirevolucionarnih oddelkov. Gojil je torej enake namere kot pred njim drugi in za njim tretji »Reich«. Mar je Adenauer kaj drugačen? Ne, poslučuje se Stresemannovih metod, ki se od njegovih razlikujejo le po obsegu, nikakor pa ne po načelih.

Stresemann je izjavil, da je glavni adut za izvajanje stabilne zunanje politike »materialna sila: armada in flota«. O tolikanj hvaljenem lokarnskem paktu, ki je zagotovil ustaljenost francosko-nemške meje, je menil, da »v nobenem primeru še ne pomeni ohranitev statusa quo ali pa morda odrekanje pravic do teritorija, ki je nekoč pripadal Nemčiji«.

Sam je nekoč pozneje povedal, da je imel v načrtu, prisiliti Francijo k postopnemu umikanju, ker takrat pač ni imel možnosti, da bi začel izvajati splošno ofenzivo. In ta mentalna rezerva je bila formulirana v času, ko je panevropsko gibanje bilo še v polnem razcvetu!

Dvoličnost Stresemannovega in Adenauerjevega ravnanja ter sorodnost njunih osnovnih političnih smernic nam pojasnjujeta, zakaj v današnji Zahodni Nemčiji tako živahno obujajo spomine na Stresemannove čase. Na to lahko naletimo skoraj vsak dan v tisku in filmih. Pri odkritju Stresemannovega spomenika oktobra 1960 v Mainzu je izjavil tedanji zunanji minister von Brentano, da je zvezna vlada trdno odločena nadaljevati pot, ki jo je bil začrtal Stresemann, »veliki Evropejec«, predhodnik Adenauerja in »simbol sodelovanja med zahodnoevropskimi narodi«.

Nacionalni socializem je zaradi svoje nacionalistične nestrpnosti sprva zavračal stresemannsko doktrino o Evropi, toda kmalu je odkril, da mu bo še služila. Predelana po psevdofilozofih, kot so bili Moeller van den Bruck, Keyserling, Rohan itd., je postala eno izmed osnovnih načel Hitlerjeve »nove Evrope«. Moeller van den Bruck je lansiral geslo, ki je postalo slovito v času »Tretjega Reicha«: »Bili smo Germani, zdaj smo Nemci, postali pa bomo Evropejci«. V svoji, leta 1933 izdani knjigi, je princ K. A. Rohan, ustanovitelj »Evropske unije«, izrazil, da samo fašistična in rasistična ideja lahko prerodita evropski kontinent. Alfreda Rosenberga ekspozice na univerzi v Halleju, s temo »Preporod Evrope — zgodovina prihodnosti«, je sprožil val navdušenja zaradi trditve, da je »Tretji Reich tista sila, ki bo ustvarila novi red v Evropi«. Vse te ideje, ki so bile izražene pod Hitlerjevo vladavino, pa so bili pripravili že katoliški in reakcionarni romantiki: Ranke, Burckhardt, Constantin Frantz, Erich Marcks, Naumann, Coudenhove-Calergi itd. Nacionalni socializem jih je lahko brez truda prikojil za svoje potrebe.

Med drugo svetovno vojno je Coudenhove-Calergi preselil celotni štab panevropskega gibanja v Združene države, ki so ustanovile na newyorški univerzi »Seminar za panevropska preučevanja«. ZDA so imele interes ustvariti po vojni Evropo pod ameriškim okriljem. Ameriškem panevropskemu odboru je predsedoval senator Fullbright, ki je izjavil: »Združene države so v vojni za združeno Evropo.« Allan Dulles, šef ameriške obvešče-

valne službe v Švici, se je med vojno po zaslugi tajnih zvez z Nemčijo, posvetil uresničevanju tega načrta. Materialno podlago za »Združene države Evrope« je potem dal Truman, in sicer z Marshallovim planom. V tej Evropi je dobila Nemčija vlogo zaščitnika pred vdorom komunizma. Povsem razumljivo je, da so se poslužili Adenauerja, »starega Panevropejca«. Pot mu je utrl drugi »Panevropejec«, Winston Churchill, s svojim slovitim govorom v Zürichu leta 1946, ko je med drugim zahteval tudi pomiritev med Francijo in Nemčijo. Nemški militaristi, ki so se po dveh zaporednih porazih naučili, da »se je treba boriti na pravi strani in proti resničnemu sovražniku«, so spet postali vneti pristaši »evropske ideje«.

Vse se je nato odvijalo po programu. Leta 1947 je nastala »Evropska parlamentarna unija«. Zahodnonemško delegacijo na prvem kongresu v tem letu so sestavljali Adenauer, von Brentano, von Merkatz in liberelec Mende. Nato je sledila ustanovitev »Skupnega evropskega tržišča«, »Atlantskega pakta« in drugih organizacij, v katerih je dobivala Nemčija važne vloge. Nemški imperializem je z veseljem pograbil ugodno priložnost za ostvaritev najprej gospodarske, nato pa še vojaške in politične premoči. Vojaško in strateško ozadje »evropske integracije«, katere najbolj navdušen pobornik je nedvomno Bonn, je po mnenju časopisa »Neue Zürcher Zeitung« (24. aprila 1960) konkretno uresničevanje želja Zahodne Nemčije, ki bi si po raznih ovinkih rada ustvarila močne nacionalne pozicije v vseh evropskih ustanovah. To ji je uspelo še tem lažje, ker se ji v kolonialne vojne zapletena Francija ni utegnila upirati.

Glavni namen nemškega imperializma je izkoriščanje baje neizbežnega konflikta med obema blokoma. Nemčija naj bi postala najmočnejša vojaška sila v Evropi. Zato morajo nemški ideologi dokazovati, da je nacionalna neodvisnost anahronizem in dediščina XIX. stoletja, da zahteva današnji čas najširša področja obsegajočo ekonomijo in da se morajo države razkosane Evrope odpovedati nacionalni suverenosti ter ustvariti »Zvezno evropsko državo«. Čemu bi se čudili? Zaporedoma so izgubili dve vojni zaradi pretiranega nacionalizma. Zato so cinično obesili na klin nacionalne tradicije in se raje polastili vabljuje zamisli o zahodni enotnosti.

Nemški propagatorji zahodne enotnosti se trudijo, da bi paralizirali narodno

zavest in materialne osnove narodnega obstoja. Govorijo o neki mistični in iracionalni skupnosti duha, duše in usode, ki povezuje zahodnoevropske narode. Nekateri so zašli že tako daleč, da si drznejo govoriti, kakor pod Hitlerjem, celo o skupnosti po »krvi in rasi«.

Tako pod Adenauerjem kot pod Viljemom II. in pod Hitlerjem, vselej srečujemo ista imena, iste namere, iste tradicije in iste metode. Adenauer, Strauss, Speidel, Heusinger, Globke in še toliko drugih lažnih demokratov in zaščitnikov vere pripravljajo tretjo svetovno vojno. Ne smemo pozabiti besed, ki jih je izrekel Adenauer ob obisku pri papežu Jazu: »Prepričan sem, da je bog namenil v teh nemira polnih časih nemškemu narodu posebno nalogo, varovati Zahod pred prodiranjem vpliva z Vzhoda.«

»Evropski partiotizem ima v začetku obliko splošnega protikomunizma,« je nič manj odkrito potrdil Coudenhove-Calergi v knjigi »Die europäische Nation« leta 1960.

Duh revanše si je pod plaščem strateških potreb že ustvaril vojaško zaledje v deželah Atlantskega pakta. Ponovna oborožitev, vztrajne zahteve po jedrskem orožju in številna revanšistična zborovanja povzročajo zaskrbljenost pri vseh poznavalcih nemških metod. Tudi sami zavezniki Zahodne Nemčije so že v skrbah zaradi takšnih pojavov. Nemški politiki že dolgo ne skrivajo več, da hočejo imeti meje iz leta 1937. Za demokratskim pročeljem in za obljubami o ohranitvi miru v svetu utegne v primernem trenutku priti na dan kakšna hitlerjanska grožnja. Južnotirolska iredentistična kampanja je tipičen primer. Zato se tudi de Gaulle upira adenauerski popolni integraciji na gospodarskem, političnem in vojaškem področju in vsiljuje zaveznikom »zvezo evropskih držav« namesto »zvezne države Evrope«. Iz taktičnih razlogov in zaradi »neminljivega francosko-nemškega zavezništva« so v Bonnu morali pristati tudi na takšno formulacijo Sicer pa formulacije, takšne ali drugačne, ne spremenijo skrite resnice: Evropska integracija in vsiljevanje iz grobnic »svetega rimskega cesarstva« izbrskane »zahodne« kulture služita egoističnim interesom vseh evropskih nazadnjaških krogov, najbolj pa nemškemu revanšizmu.

Povzeto po »Recherches Internationales« 30-31/1962.

Priredil Polde Vrbovšek

Naš knjižni izbor

Milko Štolfa: Med briškimi griči je posijalo sonce. Brda, ta košček slovenske zemlje onstran Gorice, pravzaprav malo poznamo. Morda jih občudujemo v zgodnji pomladi, ko je drugod še zima, tu pa čudovito cveto breskve, češnje in mandljevci; morda govorimo o njih takrat, ko jeseni nastane problem, kam z briškim sadjem; morda hvalimo odlični tokaj ali rebulo iz teh krajev; kaj več pa o Brdih v širši javnosti ni govora. In vendar so dijo Brda v tisti del slovenske zemlje (kot je v svojem govoru ob odkritju spomenika jeseni 1961 dejal takratni predsednik Izvršnega sveta Slovenije Boris Kraigher), kjer je od leta 1941 do osvoboditve in do leta 1947, ko so bila Brda dokončno priključena k Jugoslaviji, imela vstaja resnično vseljidski značaj in kjer se nikoli niti reakcija niti karkšnakoli protiljudska razbijaška organizacija ni mogla uveljaviti. In vendar so to tista Brda, ki so v letih zadnje vojne dala 1470 partizanov (od katerih je padlo 240), kjer je okupator umoril 95 ljudi, 96 pa telesno poškodoval in kjer so sovražniki naropali za nad 5 milijonov sedemsto tisoč lir blaga. In tista Brda, kjer je v vseh letih fašistične okupacije slovenska misel ni nikoli zamrla in kjer so od leta 1918 pa do leta 1941 napredno misleči in zavedni primorski ljudje kljub največjemu terorju vztrajali v odporu proti okupatorju.

Da bomo Brda bolje spoznali, bo nedvomno pripomogla knjiga »Med briškimi griči je posijalo sonce«, ki jo je napisal Milko Štolfa, izšla pa je pri zavodu »Borec«. Ta knjiga je menda prva tovrstna knjiga o tej slovenski pokrajini, vsekakor pa prvo delo, ki podaja pregled zgodovine osvobodilnega boja v Brdih, upoštevajoč pri tem vso dobo odpora proti italijanskim okupatorjem od konca prve svetovne vojne dalje. Čeprav je po

svoji zunanji podobi skromna, daje ta publikacija, ki je izšla v zbirki Dokazi, ne samo kolikor mogoče popoln pregled vsega dogajanja v Brdih med zadnjo vojno, temveč vsebuje tudi izredno dragocena osebna pričevanja, zapiske udeležencev osvobodilnega boja in številne drobne podatke o oboroženem boju, ki bi z leti zbledeli in se porazgubili.

Knjiga Milka Štolfe »Med briškimi griči je posijalo sonce« ni zgodovinsko delo. Njen avtor ni zgodovinar, pa tudi gradivo ni znanstveno obdelano. To tudi ni nikak spominski zapis, podoben nekaterim drugim publikacijam te zbirke. Delo lahko označimo kot nekak pregled dogajanj v Brdih, nekako kroniko osvobodilnega boja v letih 1941—1945 in odpora v letih 1918—1941 ter v letih 1945 do 1947. Pregled je napravljen na podlagi obstoječih dokumentov in številnih osebnih pričevanj neposrednih udeležencev osvobodilnega boja v Brdih. Sicer pa avtor v svoji uvodni besedi sam pravi, da je njegovo delo bolj pogled na dogajanja kot pa pregled dogodkov, in pri tem pripominja, da je pisanih dokumentov malo, vsi spomini udeležencev osvobodilnega boja pa še niso zbrani. Prav v tej zbranosti gradiva pa je poglobljena vrednost knjige. Avtor prav gotovo ni imel lahkega dela niti pri zbiranju gradiva niti pri urejanju. Prav tako mu je preverjanje najrazličnejših podatkov, večkrat različnih, vzelo precej truda in časa. Vendar moramo ugotoviti, da je svojo nalogo uspešno opravil. Obširno snov je razdelil na več delov. Uvodu in opisu pokrajine sledi prikaz dogajanj v letih 1918—1941. Naslednji del je posvečen letom 1943—1945 in 1945—1947. Znotraj teh delov pa je snov razdeljena na poglavja, ta pa spet na podnaslove, vsakemu delu pa je dodan spet poseben uvod in kronološki pregled. To naj bi

olajšalo sistematičnost obdelave in dalo boljši pregled snovi.

Nedvomno je pri razvrščanju gradiva avtor imel težave, zato se morda ponekod iste stvari ponavljajo v različnih variantah. Morda bi si želeli tu in tam tudi drugačne obdelave gradiva, ker prehaja avtor ponekod od nekakih domoljubnih razlaganj na opisovanje dogodkov (verjetno na podlagi pričevanj) in navaja nato spet drugo dokumentarno gradivo, tako da tekst vzbuja ponekod vtis neenotnosti. Toda to so malenkosti.

Vsekakor pa je Štolfi treba priznati, da je predvsem opravil ogromno delo že z zbiranjem gradiva. Tudi njegova pripoved je preprosta, jasna in predvsem zanimiva. Ker gre za prvo knjigo o vstaji Bricev, bo to delo nedvomno še dolgo dragocena osnova za proučevanje in spoznavanje upora v tem delu Slovenije. Zato bo ta knjiga, kot je zapisal avtor, pomenila osvežitev spomina tistim, ki so sami sodelovali v bojih, mlajšemu rodu pa opozorilo, da je treba veliki čas in dogodka v njem vklesati v srca poznejših rodov, da bodo vedeli, kaj so pridobili z ljubeznijo, žrtvijo in bojem svojih prednikov.

S. R.

Stanko Petelin: *Kronika Vojkove brigade* — Neposredno pred proslavami v počastitev obletnice ustanovitve primor-

skih brigad, je izšla tudi knjiga »KRONIKA VOJKOVE BRIGADE«, ki jo je napisal eden izmed preživelih komandantov brigade Stanko Petelin. Knjigo je izdala založba Borec v svoji zbirki Dokazi.

Vojkova brigada, ki je dobila ime po primorskem narodnem heroju Janku Premrlu-Vojku, je bila ustanovljena neposredno po italijanski kapitulaciji v Cerknem, kjer se je prvokrat zbrala na dvorišču tamkajšnjih vojašnic 23. septembra 1943. Po dobrih štirinajstih dneh urjenja in organizacijskih priprav je brigada že posegla v boje na goriški fronti. Nato se je skoraj dve leti bojevala po vsej Primorski in svojo zmagovito pot zaključila v prvih dneh maja 1945 v Trzinu pri Trstu, kjer se je srečala z zavezniškimi enotami. S tema dvema dejstvom pa se začenja oziroma končuje tudi kronika brigade: ustanovitev brigade na začetku knjige in zadnje vojaško poročilo z dne 9. maja 1945 na 595. dan obstoja. Med prvim in zadnjim dogodkom, opisanim v tej knjigi, pa je v vrsti poglavij zbrano najrazličnejše gradivo iz življenja brigade, predvsem seveda gradivo o bojih, spopadih, zmagah in porazih, veseljih in žalostnih trenutkih, ki so se zvrstili v vseh dveh letih obstoja te enote. Gradivo dopolnjujejo še pripombe, predvsem o ljudeh, borbah brigade in njihovih usodah. Seveda je začetek knjige posvečen legendarnemu primorskemu narodnemu heroju Vojku, po katerem je brigada dobila ime.

Ta kratek prikaz vsebine kaže, da je knjiga dokumentarna. Sicer pa njen značaj najbolj točno označuje njen naziv »kronika«, saj predstavlja gradivo, zbrano in obdelano v tej knjigi, resnično pravo kroniko o življenju brigade. Knjiga je napisana na podlagi dokumentarnega gradiva, predvsem po podatkih iz operativnih in obveščevalnih poročil ter drugih dokumentov štaba Vojkove brigade, 31. divizije in IX. korpusa. Če pa je kak podatek vzet od drugod, pa je to posebej označeno v besedilu. Zato v tej knjigi avtorjeva osebnost stopa v ozadje in v njej ni tiste osebne note, značilne za podobna dela. Vendar pa to ne pomeni, da bi bila knjiga o Vojkovi brigadi zbir suhoparnih poročil in zgodovinskih faktov. Kot kronika borbene enote opisuje knjiga v posameznih poglavjih dogodke stvarno, preprosto in zanimivo, pri čemer je razumljivo poseben poudarek na akcijah, ki so bile kakorkoli pomembne ali zanimive.

Nekaj fotografij in skic terena ter zemljevid na koncu knjige dopolnjuje besedilo, kateremu je avtor dodal tudi seznam vodilnih funkcionarjev brigade. S. R.

Alojz Ravbar: Iz viharov dni — Pisec je doma s Proseka pri Trstu, kjer je bil rojen leta 1912. Ni imel možnosti, da bi po končani osnovni šoli nadaljeval šolanje, zato se je zaposlil v nekem tržaškem hotelu. Kot zaveden Slovenec in protifašist ni mogel zdržati v Italiji, zato je leta 1930 emigriral v Jugoslavijo, odkoder je kmalu odšel v Francijo. Potem se je vrnil v Jugoslavijo in začel sodelovati s primorskimi emigranti. Preživljal se je s poučevanjem jezikov, ki se jih je učil že v mladosti in uspel izpopolniti med svojim potikanjem po svetu.

Zato je vsekakor zanimivo in vredno pozornosti, da se je ta mladi fant, čeprav brez potrebne izobrazbe, lotil knjižnega ustvarjanja. Že pred vojno je namreč začel pisati in je med drugim napisal tudi komedijo. Sprejeli so jo v repertoar ljubljanske Drame, toda uprizaritev je preprečila vojna, potem pa se je rokopis izgubil.

Vojna je prinesla v Ravbarjevo življenje korenite spremembe. Leta 1941 je začel sodelovati z Osvobodilno fronto, spomladi 1943 pa je postal partizan. Leta 1952 je bil demobiliziran kot kapetan JLA. Vojna pa je prinesla v piščevo življenje in snovanje tudi obilico novih pobud in tem. Postal je sodelavec številnih listov in revij. Leta 1954 je napisal knjigo

»Vatikan in fašizem«, ki je bila že sprejeta v repertoar Cankarjeve založbe, pa zaradi spremenjenih mednarodnih okoliščin ni izšla.

Do dela »Iz viharov dni« se je Ravbar udeleževal na literarnem področju pretežno s krajšimi teksti iz vojnih časov. V njih je pripovedoval o partizanih, borcih, kurirjih, obveščevalcih, ilegalnih sodelavcih in aktivistih osvobodilnega gibanja, pa tudi o sovražnikih, Nemcih, Italijanih, belogardistih in drugih. O vseh teh spleta zanimive zgodbe, polne nenadnih preokretov, zapletov, junaštev, pa tudi tragike in nesrečnih usod. Snov Ravbarjevih zgodb je torej močno raznovrstna, pestra. Kot že rečeno, so zgodbe tudi močno razgibane, živahne in po vsebini polne dogajanja. Tako razodeva Ravbarjevo pisanje močan pripovedni talent in velik smisel za fabulo. Zgodbe so močno razgibane, v njih se položaj neprestano spreminja in dogodki naravnost vro izpod piščevega peresa. To je vsekakor dobro, vendar pa si bralec včasih želi ne samo opisov zunanjega dogajanja, temveč tudi poglobljene in tehtnejše pripovedi.

Včasih se nam dozdeva, da v Ravbarjevih delih nastajajo situacije, ki niso povsem utemeljene in kjer dogodki nastopajo tako naglo in tako nepričakovano, da so včasih že skoraj neverjetni. Ni sicer izključeno, da so taki nenadni preobrati mogoči, toda zdi se, da jih je v Ravbarjevih zgodbah le preveč, vsekakor pa, da so premalo prepričljivi, premalo poglobljeni, večkrat tudi preveč črno-beli, da so torej to le bolj tipizirani junaki kot pa pravi ljudje z dobrimi in slabimi lastnostmi. Pisec kaže še nekatere druge šibkosti, posebno v tistih zgodbah, ki so očitno zajete iz življenja, katerega pisatelj ni sam doživljal.

Seveda pa to ne pomeni, da so Ravbarjeve zgodbe slabe. Ne, skoraj vse razodevajo izreden avtorjev pripovedni talent, njegov smisel za pripovedovanje zanimivih in napetih doživetij.

Če bi torej avtorju uspelo svojo pripoved poglobiti, jo psihološko utemeljiti in omejiti fabuliranje na en sam dogodek ali vsaj izključiti nepričakovane in neosnovane dogodke, bi lahko dobili ob Ravbarjevem velikem talentu odlično napisana dela. Novele, zbrane v knjigi »Iz viharov dni«, vsekakor to obetajo. In upati smemo, da nam bo Ravbar vendarle ustvaril tudi kaj večjega, boljšega in bolj dognanega.

S. R.

VESNA PARUN

Republika

*Danes je bila izrečena beseda zrela in polna,
lepša od polja pšenice,
slajša od grozdja.
Polna so je usta kot mleka; ah, zajoči
od ganotja!*

*Kos tople zemlje, rešen temè.
Otrok, čeljustim hijene
iztrgan.
Na razpotja, na ceste prinesèn kruh,
naj se odteščajo ljudje
in ptice
drug drugemu v veselje.*

*Otroci prihajajo, otroci vidijo nebo.
Drugega nič.
Modro.
Parnik na obzorju,
mesto v lučéh,
Republika.*

—
Mus. 42639/63

*Republika ni praznik, je življenje v boju.
Tisoče ton premoga in kamnolom,
iz katerega bosta zrasla nebotičnik
in geometrija.
Danes se je človek razgledal in kaj vidi:
zemlja je dobra, široka.
A čez vse se bel spomenik kot megla dviga,
in salva grmi:
država,
ki jo podpirajo oči milijonov.
Zaplulo je ljudstvo-ladja, kamniti polotok
z rekami, čredami, hribi
in ljudskim mravljiščem.
Jugovzhod Evrope z zastavo Republike
na čelu.
prvič
na poti v zgodovino
z gotovostjo planeta.*

(Druga in tretja kitica pesnitve »Tri pesmi republiki«, prevedel Cvetko Zagorski)

Veliki dnevi rojstva in graditve naše oblasti

FRANCE ŠUŠTERŠIČ

LETOS poteka dvajset let, odkar smo sredi vojne vihre doživljali velike dni rojstva in graditve naše ljudske oblasti. V republiškem merilu je naš veliki dan 3. oktober, ko je zasedal zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, v zveznem merilu pa 29. november, dan II. zasedanja AVNOJ v Jajcu. S tema dnevnoma je tesno povezan še en dogodek, katerega dvajsetletnico bomo praznovali prihodnje leto: 21. in 22. februarja 1944 je bilo v Črnomlju I. zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS).

Elementi nove, ljudske oblasti so sicer začeli rasti z izvirno, demokratično silo že v začetku narodnoosvobodilnega gibanja: rasli so iz dejstva, da so se borile proti okupatorju osnovne množice delovnega ljudstva. Ko se je ljudstvo tako rekoč z golimi rokami uprlo do zob oboroženim okupatorjem, je imelo pred očmi ne samo zmago nad fašizmom, temveč tudi zmago nad vsem tistim, kar ga je desetletja in desetletja tiščalo k tlom, nad izkoriščevalskim sistemom, nad izdajalsko bratovščino, ki je izročila državo v naročje sovražniku. Rast ljudske oblasti in polet narodnoosvobodilnega boja sta bila torej neločljivo povezana. Osvobodilna fronta, ki je združila pod svojo zastavo velikansko večino slovenskega naroda, je tako postala kot vseljusko osvobodilno gibanje edina zakonita oblast v Sloveniji. Formalno je to potrdil kočevski zbor: 572 odposlancev je na tem zboru izvolilo vrhovni plenum OF in mu hkrati podelilo funkcijo Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, vrhovnega zakonodajnega in izvršnega organa slovenske ljudske oblasti.

Rast slovenske ljudske oblasti je bila organsko tesno povezana z rastjo nove Jugoslavije. To dejstvo je potrdil kočevski zbor s tem, da je izvolil 40-člansko delegacijo Slovenije v Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ), ki je bil ustanovljen 26. novembra 1942 v Bihaću. Povezanost slovenskega narodnoosvobodilnega boja in v njem rojene nove oblasti s skupnostjo drugih, prav tako se borečih jugoslovanskih narodov, je Boris Kidrič podčrtal z naslednjimi besedami: »Jasno nam je ... da uspeh naše narodnoosvobodilne borbe sploh ne bi bil mogoč, če ne bi bilo istočasnega boja drugih jugoslovanskih narodov. Prav zato, ker nam je Slovencem oboje tako nazorno jasno, prav zato je v nas rasla in se utrjevala zavest o usodni povezanosti in skupnosti jugoslovanskih narodov.«

Delegacija, izvoljena na kočevskem zboru, se je udeležila zgodovinskega II. zasedanja AVNOJ, ki je soglasno sprejelo sklep o organiziranju federativne skupnosti jugoslovanskih narodov in proglasilo AVNOJ za vrhovno predstavništvo nove Jugoslavije. Tako so bile tudi formalnopravno pred vsem svetom potrjene osnove nove jugoslovanske državnosti, hkrati pa je bila začrtana jasna pot, kako graditi naprej, kako uveljaviti na celotnem jugoslovanskem ozemlju, v vseh federalnih enotah, načela demokratične oblasti. Ljudstvo, ki se je širom po domovini, v osvobojenih in neosvobojenih krajih zbiralo po tem zgodovinskem dogodku na sestanke, je navdušeno pozdravilo sklepe zasedanja kot poročstvo lepše bodočnosti v skupnem domu — federativni, demokratični državni zgradbi.

Pomen in način graditve oblasti je podčrtal tovariš Edvard Kardelj v referatu na I. zasedanju SNOS zlasti z besedami: »... treba je utrditi in dalje graditi temelje naše nove državne skupnosti, ki so bili položeni na II. zasedanju AVNOJ... Čim večja bo udeležba množic v tem pogledu, tem trdneje bodo povezane v zgradbo, ki bo delo njihovih lastnih rok... Vsak element oblasti, ki ga osvojimo v naši krvavi borbi proti okupatorjem in izdajalcem, morajo že danes ljudske množice preizkusiti in ga spoznati kot resnično demokratično, resnično ljudsko oblast.«

V skladu s smernicami tovariša Kardelja in Kidriča je bila na zasedanju v Črnomlju sprejeta vrsta sklepov. Najpomembnejši je bil sklep, da se vrhovni organ oblasti loči od vrhovnega političnega vodstva; Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), ki je bil po sklepih kočevskega zbora spojen s plenumom OF, se je preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS), vrhovni zakonodajni in izvršni organ slovenske ljudske oblasti.

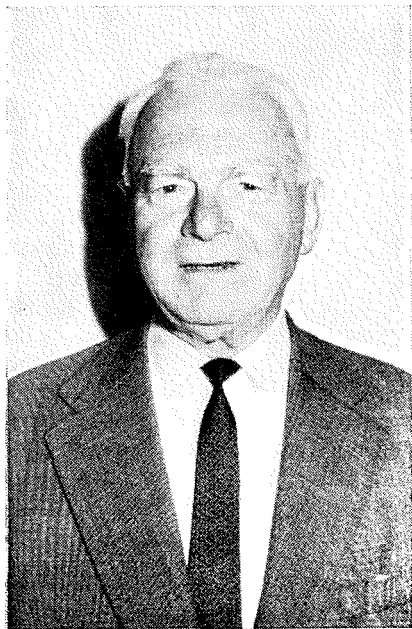
Ljudstvo se je zavedalo, kako ogromnega pomena je graditev demokratične oblasti. To je dokazalo na volitvah, ki so bile na podlagi razpisa SNOS spomladi in poleti 1944, to je dokazalo s podporo narodnoosvobodilni vojski — prebivalci naših vasi so se takrat odrekli marsičemu, da so prehranili partizanske oziroma vojaške enote — z žrtvami, ki mu niso nikdar vzele poguma in odločnosti, itd.

Še mnogo bolj kot takrat pa se vsi zavedamo zgodovinske pomembnosti sklepov o graditvi oblasti danes, po dvajsetih letih. Če gledamo naš povojni razvoj, našo samostojno pot v socializem, naše gospodarske uspehe, preobrazbo v družbenih odnosih pa našo novo ustavo, to véliko listino družbenega samoupravljanja in resnične demokracije, moramo zapisati s ponosom: trdni in globoki so bili temelji, na katerih je vse to zraslo.

In če se poglobimo v takratne govore in članke tovariša Tita, Kardelja in drugih vodilnih tovarišev, se čudimo daljnovidnosti in odločnosti našega vodstva, naše partije, ki je bila zmeraj povezana z ljudstvom in njegovim hotenjem kakor viharник z nedri zemljé.

V okviru proslav ob dvajsetletnici kočevskega zbora so 3. oktobra odprli v Modérni galeriji v Ljubljani razstavo »Razvoj ljudske oblasti na Slovenskem«

Pohod v Bosno

JAKA AVŠIČ

KO SO NAS na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju izvolili za delegate za II. zasedanje AVNOJ, nismo še vedeli, kdaj in kje bo to zborovanje. Samo slutili smo, da bo kmalu in da bo najbrž nekje v Bosni. Prve dni novembra pa je prišla radijska brzojavka, naj se pripravimo na pot. Tovariš Kidrič nas je sklical na kratek posvet. Večina nas je prebivalo na Bazi 20 v Rogu. Rok je bil kratek in zavedali smo se, da bomo morali pohiteti. Za spremstvo je bila odrejena skupina partizanov iz zaščitne čete našega glavnega štaba, kakih petnajst ljudi z dvema ročnima strojnicama. Od intendance smo dobili nekaj prepečenca iz plena, ki nam je ostal za italijansko vojsko. Pridružili so se nam še nekateri delegati, ki so bili na terenu, in drugi. Krenili smo proti Kolpi...

Zaradi moje vojaške funkcije je bilo samo po sebi umevno, da bom moral skrbeti za pohod. Pravilo je bilo, da član glavnega štaba, kadar je na terenu, prevzame odgovornost za vojaške akcije. Tako sem tudi jaz ravnal zmeraj, kadar so prilike to zahtevale. Tako je bilo tudi v tem primeru.

Niti približno si mi Slovenci nismo predstavljali položaja v Bosni, kamor smo bili namenjeni. Menili smo pač, da je tam na osvobojenem ozemlju tako kot pri nas. Pomislili nismo niti na razdalje, ki so tam veliko večje kot pri nas. Nemci in ustaši so to ozemlje sicer res včasih preplavili, toda samo ob večjih ofenzivnih sunkih. Morali pa smo računati na skupinice četnikov, ki so se skrivale v težko dostopnih, odročnih krajih na osvobojenem ozemlju ter napadale manjše naše enote in zaledne ustanove. Ustaši so ponekod še vedno imeli precej vpliva na prebivalce in so držali v rokah nekatere važne postojanke.

Nadalje je bilo treba upoštevati tudi to, da je bilo med nami delegati nekaj starejših ljudi, pa tudi takih, ki niso imeli posebnih izkušenj v partizanskem načinu bojevanja ali sploh vojaških izkušenj. Tudi fizično so bili nekateri manj odporni zaradi starosti, ali ker niso bili dovolj utrjeni. To je bilo razumljivo, saj so bili

nekateri komajda prišli na osvobojeno ozemlje iz Ljubljane. Pogoji za življenje v mestu pa so bili kar tiče fizičnih naporov kljub nevarnosti dosti ugodnejši kot med partizani. Nekateri tovariši so bili živeli in delali v zakonspiriranih tehnikah in drugih podobnih objektih, kjer niso mogli pridobiti potrebne telesne vzdržljivosti za tak podvig, kot je bil dvajsetdnevni pohod iz Slovenije v Jajce.

Telesni naporji na potovanju so bili veliki tudi zaradi tega, ker smo morali poleg orožja nositi tudi potrebno opremo in hrano. Večkrat smo se morali izogniti glavnih cest ali krajev, ki so se nam zdeli ali pa so bili resnično nevarni. Že sama hoja je bila težavna zaradi slabih poti. V jesenskem in zimskem dežju in snegu smo se vdirali globoko v razmočeno zemljo, kar nas je še bolj utrujalo. Dogajalo se je, da so zdaj temu zdaj onemu pošle moči in ni mogel dalje. Spominjam se, kako smo vzhodno od Udbine na nekem zasneženem polju počivali in se premraženi komaj spravili naprej. Pokojni tovariš Jamrišak, hrvaški delegat in znan borec za osvoboditev še iz prve svetovne vojne, je bil star blizu sedemdeset let. Zanj smo imeli konja. Gedal sem, kako so ga s težavo spravili v sedlo, pa se ni mogel v njem obdržati. Omahnil je na drugo stran in telebnil ves otrpel na drugi strani v sneg. Komaj smo ga ponovno natovorili na konja. Lahko si mislite, kako je potem šlo dalje.

Težave smo imeli tudi s tovarišem J. V. Dolgotrajna hoja, mraz, slaba prehrana in groza okolice, telesna onemoglost, povrh pa še živčni naporji, so delovali nanj in še na nekatere kot prava duševna mora. Pri Donjem Lapcu smo ga komaj spravili pokonci. Nekdo je vzel njegov nahrbtnik, ki je bil že tako skoraj prazen in komaj tretjino toliko težek, kot so jih na primer imeli tovariš Jože Rus, Drejče (Lubej) ali pa celo tovariš Miha B. (Marjan Brecelj). Naj mimogrede omenim, da pri Mihi nismo nikdar smeli izpustiti tistega »B«, da tega Mihe ne bi zamenjali z Miho T. (ing. Rojšek), ki ni bil, mislim, nič manj znamenita partizanska osebnost, znan kot vrhovni poveljnik in organizator TV linij, po katerih se je v Sloveniji razvijal ves naš promet.

Na tega Miho T. sem se večkrat spomnil, ker niti na Hrvaškem niti v Bosni ni bilo takšne organizacije TV linij, po katerih bi tako kot na Slovenskem, skozi vse kraje, tudi najbolj nevarne, ob vsakem času lepo potovali v spremstvu vodnika, brez skrbi za prehrano in prenočišče.

*S poti iz Jajca:
tov. Avšič govori
na mitingu AFŽ
v Rujiški*

Nikoli ne bom pozabil tovariša Kidriča, ki je bil v naši skupini najaktivnejši in je znal najti izhod iz najbolj kritičnega in nenavadnega položaja. Bil je človek, kakršnega nisem še srečal v življenju. Neprenehoma je znal spodbujati ljudi na vedno nove in nove podvige. Toda na poti so ga ožulili čevlji in žulji so se mu zastrupili. Morali smo ga precej daleč nositi in voziti. Kljub bolečinam pa je bil vedno veder, nasmejan in dobre volje. Vedno je našel za vsakogar dobro in spodbudno besedo. Tak, v kratkem usnjenem jopiču in z brzostrelko čez rame, mi bo za vedno ostal v spominu.

Med nami, v slovenski delegaciji, je bila edina tovarišica Mica. Bila je čudovita. Če jo ocenjujem samo kot vojaka, moram reči, da je z lahkoto prenašala telesne napore. Kadarkoli sem jo vprašal, kako se počuti, je samo zamahnila z roko, češ kaj me to sprašuješ, saj to vendar ni važno, o tem ni vredno govoriti. Nisem vedel, kako naj si to razlagam, saj njene telesne moči niso bile nič večje od drugih, če ni bila še slabotnejša. Ali je bila takšna zato, ker je imela posebno trden značaj, ali pa zato, ker je bila komunistka. Bilo je eno in drugo. Utrjena, žilava narava, navajena na premagovanje še večjih naporov in trdno prepričana v svoje ideje, nam je bila vsem za vzor. Tovarišico Mico Šlandrovo sem že od prej poznal, v surovem boju s sovražnikom in naravo, kot odlično komisarko v udarni brigadi. Nič čudnega, da je bilo zdaj na potovanju vse to zanjo nekaj vsakdanjega, da ne rečem celo odmor po bojih na Dolenjskem, poleg tega pa še zanimivosti polno doživetje nečesa novega.

Če ni bilo po Bosni TV linij, pa so bile zato druge prednosti. Ko smo se zaradi ofenzive vračali po drugi poti, čez Kordun, so ljudje že vedeli za zgodovinske dogodke v Jajcu. Presenečali so nas z gostoljubnimi sprejemi in prireditvami. V naši, slovenski skupini sem jaz najbolje obvladal srbohrvaščino. Tako me je doletela naloga, zdaj ne več vojaška, ampak že politična, da sem postal propagandist. Posebno še, kadar se je zbrala AFŽ, kot smo takrat imenovali ženske, to preskrbovalno bazo naše vojske, brez katere ni nobene zmage. (Pri tem pa moram navesti izjemo, številčno močno. To so bile tiste tovarišice, ki so bile borke z orožjem v rokah in z medicinskimi instrumenti; le-teh smo tudi največ izgubili in jih ne moremo prištevati k preskrbovalni bazi naše vojske, ker so bile aktivne borke.) Tako sem takrat v Bosni nastopal na mitingih največkrat jaz sam ter vedno znova pojasnjeval pomen zasedanja v Jajcu in bodoče naloge. To delo sem opravljal z veseljem, saj so ženske vsepovsod z velikim navdušenjem in razumevanjem naravnost pohlepno sprejemale takšne razlage.

S kakšno naglico smo jo takoj po končanem zasedanju ubrali proti domu, naj pojasni tale dogodek:

Tovariš Vicko Kristulović in jaz sva po končanem zasedanju istočasno zasedla kamion, ki so nam ga dodelili, da bi odpeljal delegate. Vicko ga je dobil za Dalmatince, ki so zvedeli, da se pripravlja sovražna ofenziva v Dalmaciji. Morali so takoj nazaj, ker bi moral biti tovariš Vicko kot najodgovornejši za Dalmacijo čimprej na svojem položaju. Prav tako pa se je pripravljala tudi ofenziva v Bosni, skozi katero bi morala iti naša slovenska delegacija. Zatorej nam ni bilo treba šteti v zamero, da smo jo tudi mi želeli čimprej odkuriti, da nam ne bo zagorelo pod nogami, čeprav smo se odločili za precejšen ovinek.

Nekaj časa sva obsedela v kabini, vsak na svojem sedežu, menda v tistem upanju, da se drugi umakne. Pa ni bilo nič. Začel sem ga nagovarjati, pa ni nič pomagalo. Tudi on se je branil zapustiti že zavzeti kamion. Potlej se je slučajno pojavil še en avto iz neke brigade, ki je rešil položaj ugodno za obe stranki. Po osvoboditvi sem večkrat srečal tovariša Vicka, ki je vsega spoštovanja vreden človek, pa nama

je bilo obema prav razumljivo najino ravnanje in si nisva prav nič zamerila, čeprav sva se prav dobro spominjala ihte, ki je takrat nastala med nama zaradi odgovornosti in skrbi.

Še nekaj o srečanju s tovarišem Titom. Že pred začetkom zasedanja, ko je naša delegacija prišla v Livno, sva se s tovarišem Kidričem odpeljala naprej v Jajce poročat tovarišu Titu o položaju v Sloveniji. Sprejel naju je v svoji pisarni, ki je bila postavljena na grajskem dvorišču. Spoznal sem, da je zelo dobro poučen o položaju v Sloveniji, kar je bila nedvomna zasluga dobrih radijskih zvez in bivanja tovariša Kardelja pri vrhovnem štabu. Zanimalo ga je tudi, kako smo potovali, kakšne težave smo imeli po poti. Nadalje se je zanimal za težave pri razvoju osvobodilnega gibanja pri nas in za borbenost oddelkov bele garde. Ta je bila tedaj, komaj dva meseca po porazih v Grčaricah, na Turjaku in drugod, razumljivo zelo nizka. Naše težave pa so bile takrat v tem, ker je naša vojska v zelo kratkem času po italijanski kapi-tulaciji silno narasla. Zato je močno primanjkovalo izurjenih ljudi, ki bi zasedli poveljniška in politična mesta. Ta pogovor je trajal dobro uro. Tedaj sem prvič videl tovariša Tita.

V Jajcu pred 20 leti

Tovariš Živa Djordjević, ki je sodeloval v pripravah na zgodovinsko II. zasedanje AVNOJ, pripoveduje:

JESENI leta 1943 so bili Nemci pred Kijevom. Evropa je ječala pod terorjem fašističnih hord in petokolonaških režimov. Komunistične partije Evrope, skrite v podzemlju, so spale globoko spanje. Naši zahodni zavezniki so bili še na tisoče kilometrov daleč od nas; osvobojeno Jajce pa je bilo takrat politično, vojaško in kulturno središče našega narodnoosvobodilnega gibanja.

Jajce je bilo takrat glavno mesto našega velikega osvobojenega ozemlja — takrat edinega svobodnega ozemlja v okupirani Evropi.

Iz Jajca je tovariš Tito vodil naš herojski narodnoosvobodilni boj in vojsko — takrat edino revolucionarno ljudsko armado v Evropi, ki je preživljala tretje leto vsakdanje oborožene borbe na življenje in smrt proti do zob oboroženim enotam okupatorjev in domačih izdajalcev.

Skoraj polnih pet mesecev — od 17. avgusta 1943 pa do 8. januarja 1944 — je bilo mesto Jajce sedež tovariša Tita in Vrhovnega štaba NOV in POJ, izvršnega odbora Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije, Centralnega komiteja KPJ, centralnih komitejev SKOJ, USAOJ in AFŽ, štaba I. korpusa in 10. divizije, tiskarne glavnega štaba, zavezniških misij in mnogih drugih pomembnih ustanov.

V osvobojenem Jajcu je imela oficirska šola pri Vrhovnem štabu NOV in POJ dva tečaja in politična šola pri CK KPJ prav tako dva tečaja.

Iz Jajca je takrat vozil vlak Narodnoosvobodilne vojske do Donjega Vakufa, Bugojna in Drvarja.

Električna centrala v Jajcu je neprestano obratovala in dajala mestu razsvetljavo.

Proizvodnjo tovarne »Elektrobosna« smo preusmerili tako, da je namesto ferosilicija in klora proizvajala dan in noč karbid za vojsko in prebivalstvo. In vtem ko je tovariš Tito pozno v noč bedel nad geografskimi sekcijami in vodil narodno-

osvobodilno borbo, so motorji v tej tovarni brneli, žareča masa iz peči pa je simbolično metala rdeče žarke čez bližnje pečovje reke Vrbasa.

V Jajcu je tovariš Moša Pijade, ki smo ga klicali čika Janko, ustanovil Tanjug.

V Jajcu sta takrat stanovala in delovala — na dvorišču tovarne karbida — naša znana umetnika borca: slikar Djordje Andrejević-Kun in kipar Antun Augustinčić.

V svojem partizanskem ateljeju je tovariš Kun brez najnujnejšega ustreznega orodja in materiala, z najbolj primitivnimi pripomočki izdelal za II. zasedanje AVNOJ med drugim tudi portret tovariša Tita in portrete premierov naših tedanjih zaveznikov, dve sliki, ki sta simbolično prikazovali naš narodnoosvobodilni boj in ki sta med zasedanjem stali pri vhodu v dom kulture, ter načrt za naš prvi državni grb. V tem ateljeju je tovariš Kun izdelal tudi idejne skice za red narodnega heroja, za rede partizanske zvezde 1., 2. in 3. stopnje, za red narodne osvoboditve, za red bratstva in enotnosti, za red za hrabrost in za medaljo za hrabrost.

V Jajcu je kipar Antun Augustinčić izdelal — prav tako z najbolj primitivnim orodjem — prvi doprni kip tovariša Tita, ki je na drugem zasedanju AVNOJ stal v dvorani doma kulture.

Igralski ansambel »Narodno oslobodjenje«, ki ga je vodil tovariš Ivan Frol, je v dvorani doma kulture igral »Revizorja« in »Narodnega poslanca« ter pripravljaj raznovrstne kulturne prireditve... Mnogokrat so kulturnim prireditvam v domu kulture prisostvovali tovariš Tito in člani vrhovnega štaba, pa tudi predstavniki zavezniških misij, skupaj z našimi borci in prebivalci Jajca.

Na dvorišču tovarne karbida, tik pred zakloniščem, smo postavili lesene barake. Po bombardiranju Jajca so se preselili v te barake tovariši Tito, Marko (Aleksander Ranković), Bevc (Edvard Kardelj), Moša Pijade in nekateri delegati. V zaklonišče in

Tovariš Tito med delegati ob II. zasedanju AVNOJ

Tovariš Tito na govorniški tribuni med II. zasedanjem AVNOJ

te barake so stalno prihajali delegati iz naših pokrajin. Tovariš Tito in člani vrhovnega štaba so delali dan in noč v teh barakah, pa tudi v tovarniškem zaklonišču, kjer so nekaj časa prebivali. Tu so pripravljali II. zasedanje AVNOJ.

*

Devetindvajsetega novembra zjutraj sem dobil od vrhovnega štaba ukaz: »Nočoj bo v domu kulture drugo zasedanje AVNOJ. Na področju Jajca ne sme biti razsvetljave, v domu kulture pa mora biti vso noč. Razen tega je treba pripraviti najučinkovitejšo zatemnitev doma, da se zavaruje pred morebitnim sovražnim napadom iz zraka.«

Dela sem se lotil takoj...

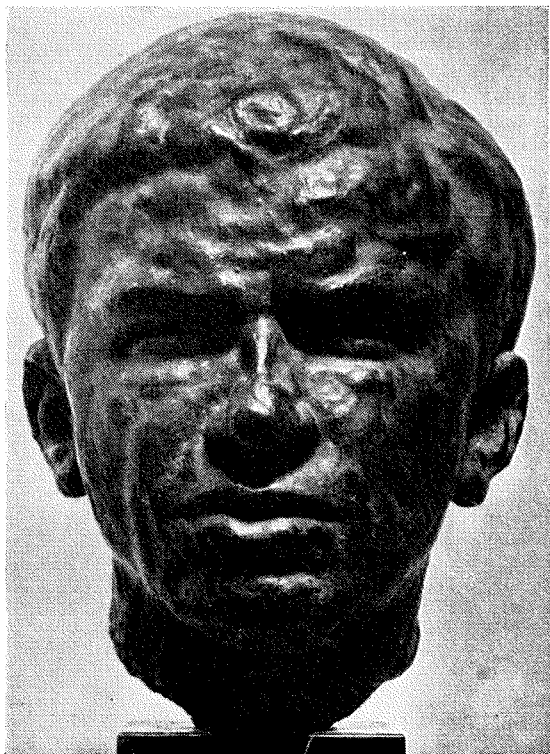
Popoldne sva s tovarišem Kunom končala okrasitev dvorane doma kulture.

Protiv večeru sem s kosi pakirnega papirja zasenčil okna v domu, tako za vsak primer — da bi ja imel dom vso noč luč — sem pripravil tudi deset velikih karbidnih svetilk.

Ko se je zmrčilo, tik pred začetkom zasedanja, sem izključil še zadnji električni kabel na desnem bregu Plive..., in vse Jajce je utonilo v temo...

Delegati so zasedli prostore v dvorani, predstavniki mesta Jajca, borci in oficirji pa na galeriji.

Dvorana je bila okrašena za veliko svečanost. Tu so bili portreti tovariša Tita in premierov naših tedanjih zaveznikov ter naša in njihove zastave.

Ivo Ribar-Lola, kakor ga je upodobil akademski kipar Kosta Angeli-Radovani

Oder so krasile naše zastave in naš prvotni grb, izdelan iz gipsa — peterokraka zvezda, obdana z lovorovim vencem — galerijo pa z velikimi črkami napisana parola: »Živel naša narodnoosvobodilna vojska!«

Za govorniškim pultom, pred odrom, je blestel v svetlobi kip tovariša Tita.

Iznad odra so z velike, svetle parole iz pločevine — »Smrt fašizmu« — svobodo narodu!« — padali na delegate rdeči žarki.

Željno smo pričakovali tovariša Tita, člane Centralnega komiteja in vrhovnega štaba ter pričetek zgodovinskega zasedanja...

Ko so delegati AVNOJ, predstavniki Jajca, borci in oficirji zasedli svoje prostore, je stopil v dvorano s čvrstim korakom tovariš Tito, nasmejan, z žarečimi očmi in vedrim obrazom. Njegov prihod in prihod njegovih bližnjih sodelavcev smo pozdravili stoje z dolgimi ovacijami... V trenutku brezmejnega navdušenja in izrazov ljubezni do tovariša Tita in naše osvobodilne vojske je pevski zbor gledališča »Narodno oslobodjenje« zapel himno »Hej Slovani«. Vsi so jo poslušali stoje. Potem je napolnilo dvorano ploskanje in vzkliki »Živel tovariš Tito«.

Bilo je natanko ob 19. uri, ko je stopil na oder predsednik izvršnega odbora AVNOJ dr. Ivan Ribar. V dvorani je vse utihnilo... Na govorniški tribuni je bil oče, ki je pred dvema dnevoma v tem mestecu, nedaleč od doma kulture zvedel, da sta padla v borbi dva njegova sinova... To je bil težak trenutek za vse prisotne na tem zgodovinskem zasedanju. Ginjeni smo gledali tovariša Ribarja... Navdajale so nas težke misli... Jurica in Lola Ribar... velika izguba za SKOJ, za narodnoosvobodilni

boj, za socialistično izgradnjo... Nekaj trenutkov so se srečavali pogledi dr. Ribarja s tem zgodovinskim zborom... njemu je bilo neprimerno huje kot vsem nam.

Nenadoma je skozi tišino zadonel močan glas dr. Ivana Ribarja: »Tovariši delegati, začenjam drugo zasedanje Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije.«

Dr. Ribar je začel brati poročilo o delu AVNOJ od njegove ustanovitve do drugega zasedanja... in na koncu počastil spomin na člane AVNOJ, ki so padli ali umrli med prvim in drugim zasedanjem. Ko je prebral ime zadnjega člana izvršnega odbora, ki je padel v narodnoosvobodilni borbi, je dr. Ribar nekaj trenutkov obstal... To so bili težki trenutki... Potem pa je nadaljeval... »Vsi ti tovariši so bili izvoljeni v AVNOJ kot borci in so padli kot borci. Slava vsem skupaj!« — »Slava jim!« je odmevalo po dvorani... Lica prekaljenih borcev so se orosila s solzami...

Glasnik borbe za svobodo in človeško dostojanstvo

F. Š.

LETOS praznujemo stopetdeseto obletnico rojstva moža, ki se je s svojim svobodoljubnim duhom in besedo uvrstil med največje glasnike borbe za svobodo in človeško dostojanstvo. To je bil črnogorski vladika Peter II. Petrović Njegoš, velik duh in velik pesnik, sodobnik našega Prešerna, s katerim se ni nikoli srečal, a mu je bil idejno in po veličini svojih del vendar tako blizu.

Največja Njegoševa pesnitev je Gorski venec, katerega prva izdaja je izšla isto leto — 1847 — kot Prešernove poezije. To je poema, v kateri dviga človek glas proti krivici, suženjstvu, nasilju in izdajstvu. To je velika umetnina, a hkrati veliko ljudsko delo, iz katerega odseva žitje in bitje junaškega črnogorskega naroda. Težko bi našli pesnika, ki bi znal tako kot Njegoš prisluhniti ljudstvu, zajemati iz njegove tvornosti in zlitii preprosto besedo v posodo visoke umetnosti.

Črnogorski vladika in pesnik Petar II.
Petrović Njegoš (sodobna gravura)

V predgovoru k slovenski izdaji Gorskega venca, ki je izšla leta 1947 v prevodu Alojza Gradnika, je dr. Mirko Rupel zapisal: »Koliko verzov je v Gorskem vencu, ki se ti zde, kot da so nastali ne pred sto leti, temveč včeraj med partizansko borbo v naših hribih in gozdovih!«

Res, mnogi njegovi verzi iz te poeme so taki, ko da so bili ustvarjeni nalašč za naš veliki narodnoosvobodilni boj, boj za vse tisto, kar so kot najlepše in najvišje opevali Njegoš, Prešeren in drugi glasniki svobode. Marsikateri partizanski borec je ponavljal Njegoševe verze kot uteho in bodrilo v najhujših in najbolj usodnih trenutkih. Verze iz Gorskega venca je bilo slišati celo na II. zasedanju AVNOJ, ki je največji dogodek v novejši zgodovini jugoslovanskih narodov. Ko je črnogorski delegat Marko Vujačić pozdravil zasedanje v imenu črnogorskega naroda in govoril o osvobodilni borbi Črnogorcev, je citiral Njegoša:

*»Šta se nehće u lance vezati,
To se zbježi u ove planine,
Da ginemo i krv prolivamo,
Da junački amanet čuvamo -
Divno ime i svetu slobodu!«*

*(»Kar verig ni maralo nositi,
vse v planine te je pribežalo,
da umremo kri prelivajoči,
da junaško svojstvo obdržimo,
sij imena in svobóde sveto.«)*

Borbo bomo nadaljevali, je poudaril tovariš Vujačić, dokler ne uničimo zadnjega fašista na ozemlju Jugoslavije. To je spet podkrepil z Njegoševimi besedami:

*»Neka bude borba neprestana,
Neka bude što ne može biti ...«*

*(»Boj divja naj neprestano,
uresniči naj se, kar ne more biti ...«)*

Značilne so tudi naslednje besede črnogorskega delegata:

»Naš narod ni nikoli vprašal, kdo je Tito, kakšnega rodu je in kje se je rodil, temveč je vprašal, kam nas Tito vodi. Tito pa nas vodi po tistih slavnih poteh, po katerih so nas v minulosti vodili Karadjordje, Njegoš, Strossmayer, Gubec, Prešeren, Mandušić, Mičunović, hajduk Stanko, Stanoje Glavaš, Čipić, Birčanin, hajduk Veljko in drugi naši slavni velikani; to je, bratje moji, pot v borbo, pot k slavi in svobodi, pot k bratstvu in enotnosti ... Sonce svobode bo obsijalo tudi vse zaslužnjene narode.«

Iz teh besed vidimo, kaj so pomenili borečemu se ljudstvu Njegoš in drugi glasniki velikega osvobodilnega boja.

Težki so spomini na ta prostor ...

*(Iz govora tovariša Zorana Poliča ob
otvoritvi jugoslovanske razstave v mu-
zeju v Oswiecimu, 29. IX. 1963)*

*Tovariš Zoran Polič govori pred otvori-
tvijo jugoslovanske muzejske zbirke v
Oswiecimu*

TEŽKI so spomini, ki nas vežejo na ta prostor. Težki zaradi žrtev, ki so tukaj na najstrašnejši način končale svojo življenjsko pot. A kljub strahotam so se tudi tukaj pisale slavne strani naše zgodovine. Tudi tukaj se je najcizem vsak dan spopadal z visoko zavestjo, z organiziranim odporom, s človekom.

Krematoriji, ki so dan in noč požirali žrtve, predstavljajoč skrajni cinizem hitlerjevske zveri, niso mogli razbiti moralne moči teh ljudi, ki so slutili konec svojega življenja za bodečimi žicami. Ti ljudje so se zavedali, da bo tudi njihova žrtev pripomogla k uničenju najbolj krvavih zločincev, ki so kdajkoli divjali po Evropi. Zato so se upirali esesovskim krvnikom, organizirali politično delo, si med seboj pomagali, pripravljali pobege in počeli vse drugo, kar bi lahko škodilo Hitlerjevemu stroju, pripravljenemu, da uniči človeška bitja.

Strašno lagersko življenje tu in v mnogih drugih krajih Evrope pa je bilo hkrati tudi najhujša preizkušnja, ki so jo prestajali evropski narodi. To življenje naj bi bilo deklasiralo vse, ki ne pripadajo tako imenovani izbrani rasi, razbilo vero v pravico in človeka ter preplavilo svet s strahom ...

Bilo pa je potrebno le malo časa, da se taborišča spremenijo v popolno nasprotje vsega tega: deklasirala so tako imenovano izbrano raso, ustvarila vero v pravico in človeka, ki bo zrasel iz vseh teh strahot, in namesto s strahom, so prepojila svet s pogumom, da se še krepkeje upre vsemu tistemu, kar ruši dostojanstvo človeka, vsemu tistemu, kar ga dehumanizira in kar mu jemlje svobodo ustvarjalnega dela.

Ko tako gledamo na taborišča v nedavni minulosti naših narodov, smo ponosni na ljudi, posebno na ženske, ki so se tu upirale najbolj zverinskemu ravnanju esesovskih neljudi, ki so tukaj skoraj brez hrane, obleke in drugih najosnovnejših človeških potrebščin prestajale najstrašnejše muke in šle tudi v smrt s pesmijo na ustih, ki so nam s svojim trpljenjem in herojsko smrtjo naložile, da smo nenehno na straži pred vsemi neonacističnimi in drugimi sličnimi pojavi, ki bi radi obnovili najsramotnejšo ero v novi zgodovini človeštva.

Flossenbürg

JOŽA BEŽEK

(Nadaljevanje)

POČIL je prvi strel: zgrudila se je prva žrtev pohoda. Kako je odjeknil ta strel v dušah vseh ostalih? Nekaterim je bilo kakor konju bič in ostroga, drugim pa kakor govedu sekira in bet po glavi. Kdor bi mogel uganiti misli in občutja, kdor bi mogel pogledati v duševnost teh ljudi, bi gotovo razbral vse odtenke človeškega čustvovanja, od skrajnega obupa, strahu in groze do popolne ravnodušnosti in vdanosti. Tisti, ki so bili utrjeni v trpljenju, ki so imeli močno voljo, so se vztrajneje in trdovratneje upirali pogubi. Vse pa je gnala volja do življenja, do svobode!

Že po prvih 15 km je omagal Luznar iz Poljanske doline. Ker je bilo to v neki vasi, ga niso takoj ustrelili, pač pa so ga na vozu pripeljali za nami, ko smo nekaj časa počivali. Medtem se je možak nekoliko opomogel, da je lahko zopet stal na nogah. Toda že po nekaj korakih se je znova zgrudil in zaostal. Doleta ga je ista usoda kot vse na poti zaostale. Strel iz pištole esesovca je bil njegov konec.

Naprej!

Znočilo se je, mi pa smo še vedno korakali. To ni bil več korak, to je bilo samo še drsenje, prestopanje, opotekanje skrivljenih hrbtov, povešenih glav, upognjenih kolen in mahedravih nog. Nevajene na dolgo hojo, so nas začele boleti in nam otekati noge, podplati in prsti so postali žuljavi.

Končno so nas ob 10. uri ponoči zgnali na travnik pred mestom Vohenstrauss, kjer naj bi se odpočili in prespali. Komaj pa smo plegli po močvirnatem travniku, že so nas začeli zganjati zopet na cesto. Pot smo nadaljevali pri polni luni.

Po polnoči se je pooblačilo in pričele so padati redke, debele kaplje. Stražarji so neprestano streljali zaostale. Kadar je šla pot skozi gozd, so uprizorili pravi križni ogenj, da bi s tem preprečili pobege. Kljub utrujenosti smo se vlekli naprej v upanju, da se bomo kje odpočili ter v strahu pred krogli esesovcev. Ponoči se je pojavila še nova nadloga. Organizirane tolpe so začele ropati med jetniki, ki so kaj imeli. Pri komur so kanili kaj dobiti, so mu prezrezali culo ali nahrbtnik ter pobrali vse, kar je bilo uporabljivega.

Do 3. ure ponoči smo napravili od izhodišča kakih 35 km. Za počitek je bil zopet močvirnat travnik. Čez dve uri so nas dvignili in gnali dalje.

Bilo je 21. aprila zgodaj zjutraj. Hodili smo do 8. ure. Nato so nas spet zgnali na močvirnat travnik. Da ne bi sedeli in ležali v mokrem, smo se usedali na menazke, ki pa so se udirale v zmehčana tla. O počitku ni bilo govora, še manj o spanju. Sedé in čepé smo se izgubljali v dremavico, naslonjeni drug na drugega. Nekateri so si kuhali pšenico, travo in regrat, da so si nekoliko utešili lakoto. Od esesovcev nismo dobili nobene hrane. Proti večeru ob šestih smo krenili dalje. Stražarje so zmenjali. Pričelo je vztrajno in močno deževati. Deže, veter, naporna hoja, posebno pa lakota je ljudi docela utepla. Število mrtičev te noči pohoda je trikrat preseгло število prejšnje noči. Prvo noč je padlo približno 250 ljudi, medtem ko jih je vzela druga noč 750.

Izmed Slovencev je omagal krojač Drašler z Viča pri Ljubljani. S pohabljenjo nogo in z ortopedskim čevljem ni mogel več hoditi. Pri polni zavesti je dobil kroglo na cesti, posejani z mrličji.

Do polnoči je dež nekoliko ponehal. Pričel pa je pihati mrzel veter, ki nas je popolnoma premočene premrazil do kosti. Mraz in streljanje iz puške nas je budilo iz spanca, ki se nas je loteval stoje in grede.

Naprej. . .

V nočni tišini se je čulo le drsanje čevljev in stokanje, vzdihovanje in tannanje jetnikov, ki so se popolnoma izčrpani iz strahu pred kroglo z zadnjimi silami vlekli, vlekli dalje.

Dalje, le dalje! Med njimi pa je rožljala smrt.

Mnogi so v obupu prosili tovariše za pomoč. Tudi tu je veljalo geslo: reši se, kdor se rešiti more sam! Našli pa so se le primeri izredne požrtvovalnosti, dobrega tovarištva in vzajemnosti, ko sta ta ali oni podpirala onemoglega pod pazduho in ga vlekla naprej. Trгоvec Pintar iz Maribora je priznal, da so mu tako tovariši rojaki rešili življenje.

Dne 22. aprila ob 5. uri zjutraj smo šli skozi mesto Rötz. Južno od tega mesta smo vsi do kože premočeni, lačni in zbiti plegli na močvirnatem travniku. Kdo se je še izogibal mokrote in vlage? Jetniki, ki so bili na poti odvrgli odeje, da bi laže hodili, so sedaj kradli odeje drugim. Ta dan in to noč smo prehodili novih 35 km. Vendar se v tem močvirju ni dalo odpočiti; zaradi mraza in dežja se ni dalo dolgo spati. Kdo se ni prehladil? Kdo si ni za vse življenje nakopal revme?! Takoj ko se je zdanilo, smo se dvignili, potem smo postopali po močvirju. Po plitkih jarkih so cvetele kalužnice. Do členkov smo se udirali v blato. Ognja ni bilo mogoče zakuriti.

Delili bodo kruh! Ob devetih smo se postavili v vrste, napravili velik krog čez travnik in potem tri ure čakali. Gledali smo jetnika, kako se je obupno mučil in si prizadeval, da bi vstal in stopil v vrsto po kosček kruha. Nikakor mu ni uspelo. Prosil je, da bi mu kdo pomagal na noge. Dvignili smo ga, posrečilo se mu je napraviti nekaj korakov, pa se je sesedel in obležal na tleh — brez kosčka kruha. Opoldne smo dobili vsak približno 100 gramov kruha.

Šli smo skozi neko vas. Le počasi se je premikal sprevod izčrpanih jetnikov naprej. Na vsakem koraku je ležal jetnik s prestreljeno glavo. Sedaj niso esesovci streljali samo onemogle, ampak tudi tiste, ki so pomagali svojim onemoglim zaostajajočim tovarišem, in celo tiste, ki so hodili poslednji. Neki Francoz je položil na tla tovariša, ki je obupno prosil, da bi ga vlekel še dalje s seboj. Toda Francoz se za njegove prošnje ni več zmenil, pač pa je umirajočemu tovarišu pričel obračati žepe. To je zapazil neki drugi, pristopil in odrinil Francoza proč, da bi on pregledal žepe umirajočega. Francoz je sicer protestiral, se branil, se ruval, pa je moral popustiti divji, surovi sili. . .

Ob poti je stal in nas motril sam komandant taborišča, nem, miren, mrk — maska. Ko bi mu strgal to masko z obraza in pogledal v njegovo notranjost! Ali ne vidi, kako propada njegova armada, ali se ne zaveda, da izgublja bitko?! In vendar ne bi hotel biti zdajle nihče na njegovem mestu, v njegovi koži, z njegovo notranjostjo, z njegovo dušo.

Götterdämmerung! Somrak bogov!

Za vasjo je delil esesovec drobne, surove krompirčke — vsakemu štiri.

Zmučeni, premrti, žejni in sestradani smo se pomikali skozi trg Pösing. Prebivalstvo ni kazalo nobenega sočustvovanja z nami, še celo pikre opazke na račun zunanosti jetnikov je bilo slišati. Pozno popoldne smo prešli Tierlstein.

Tu je na nekem klancu padlo posebno mnogo ljudi. Ležala sta tudi po dva jetnika s prestreljenima glavama drug čez drugega. Voda v obcestnem jarku je od krvi pordela.

Južno od Wultinga in Tierlsteina ob glavni cesti — Ostmarkstrasse — smo se utaborili v borovem gozdičku. Hitro smo si v skupinah zakurili ogenj, da bi si ogreli premrle ude in si skuhali krompirčke, pšenico in regrat. Po deset ljudi so spuščali k neki mlaki po vodo. Pri tem so stražarji bili s kopiti pušk in suvali z bajoneti. Dim od mokrih drv, za katere so se jetniki med seboj pretepali in ruvali, je legel po gozdiču, da nas je dušilo. Z nogami smo morali ognje zopet pogasiti. Zavili smo se v mokre odeje ter kljub dežju, ki je padal vso noč, popspali kot ubiti. Zjutraj smo zopet začeli kuriti ognje. Težki pretepi za drva... Ljudje so postajali vedno bolj nestrpni, sovražni, netovariški, poživinjeni, zverinski...

To jutro in dopoldne nas ni nihče več preganjal. Stražar nam je obljubil kruha in povedal, da so Američani oddaljeni le še kakšnih 35 km. Res, slišati je bilo bobnenje topov. Opazili smo, da postavljajo strojnice na čistino onkraj ceste: zasumili smo, da nas nameravajo pognati preko te čistine in pokositi s strojnicami. Zelo verjetno. Zmožni so vsega, tudi te poslednje podlosti. K vodstvu prihiti kurir, ves zasopel, ves blede. Vzbudi nemir. Beganje sem in tja, pogovarjanje, pregovarjanje. Pokanje topov, regljanje težkih strojnic se sliši čedalje bliže. Straže izginjajo. Tudi skupine jetnikov se razbegavajo. Zadnji lagerski policist še strelja in podere osem ujetnikov. Eden ga prosi s povzdignjenimi rokami in omahne. Drugi ga gleda globoko, prodorno z votlimi, prestrašenimi očmi, z očmi, ki so se morale zagristi v njegovo podzavest. Če je človek, potem mu bo nekoč ta pogled oživel v podzavesti, ga bo žgal, prevzel z muko, s strahom, z grozo — prav tako kakor tistega, ki je vanj uprl svoj zadnji pogled...

Stiska je prekipevala do vrha.

Tedaj se je zgodilo nekaj nenavadnega. Po glavni cesti so začela brzeti motorna vozila, vsprežni vozovi, kolesarji. Množica ljudi, vojakov in civilistov je zalila in zatrpala cesto. Vse hiti, se gnete, preriva, beži.

Nemci na begu! Čisto blizu je že slišati detonacije, pokanje, streljanje.

Na cesti vidimo nemškega oficirja s karto v roki, ki z razburjenimi kretanjami kaže proti nam. Potem vse izgine, se oddalji — cesta se umiri. Morda je ta beg prekrizal namero Nemcev, da nas uničijo do zadnjega. Sami smo in se umikamo stran od ceste. Na vrhu hriba razobesi nekdo belo zastavo, drugi gre z belo zastavo Američanom nasproti.

Tovariši, bratje — saj to je rešitev! Saj to je osvoboditev! Bratje, tovariši! Saj to je svoboda, saj to je življenje! Lica se jasne, oči žarijo, srca utripajo močnejše, čustva prekipevajo. Doživljamo veliki trenutek zgodovine. Občutimo zmagoslavje pravice in zadoščenje vsemu svojemu trpljenju.

Sonce prodira skozi oblake, luč se razliva po svetu.

Bilo je 24. aprila 1945.

V mestu Rodingu so Amerikanci mobilizirali celokupno prebivalstvo, moške in ženske, staro in mlado. Ukazali so pripraviti toliko lesenih krst, kolikor je bilo v okolici pobranih mrličev, ki so obležali ob poti — na pohodu smrti. Bilo jih je tisoč in več. Kdo bi jih štel?!

V pomladnem dnevu, ko je vse brstelo in klilo, ko je sonce že grelo in svetilo, se je razvil sprevod, nedogledno dolg, s hriba navzdol proti mestu. Sprevod, kakršnega še ni bilo pod tem nebom. Po štirje so nosili na koleh — po dva in

dva — leseno rakev, v njej žrtev, ne pretežko za roke — sama koža in kost — pretežko pa za vest vseh, ki so soodgovorni za te zločine. Ženske so omedlevale, poprijemati je morala mladina. Med vsakima dvema krstama je korakal po en taboriščnik — živ očitek in opomin — spremljajoč svojega tovariša in sotrpina. Marsikomu so privrele solze iz oči.

Sprevod se je vlekel v nedogled, žalosten, grozljiv, pa veličasten in ganljiv, na tamkajšnje pokopališče. Dolge popoldanske sence so se vlekale za njim. Tisoč krst, tisoč žrtev. Kdo je že gledal takšno tragedijo?! Kolikim je šla do srca?! Koliko jih je pretresla in ganila?! Koliko jih je očistila in oprala?!

Na pokopališču so se zvrstili štirje govorniki zaveznikov, v štirih različnih jezikih so prikazali ljudstvu: »Glejte, je to človek?!«

Sonce je zašlo, grude so zabobnale na krste, ljudje so se razšli. Tam v tuji zemlji pa so ostali mučeniki in neme priče usodnih dni. Večna jim slava!

Razkrinkano izdajstvo

TEODOR TOMINŠEK

KO OBUJAM spomin na ta edinstveni proces pred 20 leti in ocenjujem njegovo vrednost skozi današnja očala, mislim, da je prav, če ob tej priložnosti podčrtam vsaj eno njegovih velikih strani, tisto, ki se mi danes zdi najpomembnejša (vendar še mnogo premalo obdelana). Pred očmi imam posebnost tega procesa, ki je v tem, da je tekel sodni postopek na zunaj sicer le proti enaindvajsetim vodilnim domačim izdajalcem in vojnim zločincem, dejansko pa je stala na zatožni klopi pred ljudskim sodiščem vsa združena domača in z njo povezana mednarodna reakcija.

Proces je namreč jasno pokazal, da v bistvu ne gre za posamezne zločince, za tistih 21 obtožencev. Pokazal je, da izdajalsko delo obtožencev ni samo njihovo delo, temveč predvsem delo njihovih organizacij in vsega proti Osvobodilni fronti naperjenega delovanja. Izdajalska ni bila samo tako imenovana »protikomunistična milica« (MVAC), »vaške straže« in druge odkrite oblike sodelovanja z okupatorjem, ki ga označujemo kot belogardizem, temveč v nič manjši meri tudi tako imenovano četniško gibanje ali Mihajlovičeva »redna jugoslovanska vojska« in druge oblike te »ilegale«, ki se je je oprijel naziv »plava garda«. Proces je dokazal, da med »belimi« in »plavimi« v bistvu ni nobene razlike, saj so bile v vodstvu enih in drugih iste osebe, vsi so tesno sodelovali z okupatorjem in ga vsestransko podpirali, vsi so imeli isti namen, da z okupatorjevo pomočjo pod krinko »borbe proti komunizmu«, tj. proti narodnoosvobodilnemu gibanju, utelešenem v Osvobodilni fronti, za vsako ceno ohranijo stari družbeni red, tj. svoje razredne pozicije in oblast. Združeni v tej izdajalski težnji so kljub določenim nazorskim razlikam vedno našli skupen jezik in skupne metode delovanja za obrambo svojih egoističnih razrednih interesov in proti osvobodilnemu gibanju, pa čeprav v korist fašističnega okupatorja. Tako so zgolj iz taktičnih razlogov spreminjali oblike sodelovanja z okupatorjem. Razen neposredne vključitve v sovražnikov nasilni aparat (MVAC) in očitnega sodelovanja so — da bi prevarali ljudstvo in tudi svoje pristaše — organizirali razne oblike prikritega sodelovanja pod slepilnimi patriotičnimi nazivi »Slovenska legija«, »Narodna legija«, »Sokoljska legija«, »Četniški odred«, »redna jugoslovanska vojska« itd. Po potrebi so se celo izdajali za partizane in pod to podlo krinko izvrševali zločine.

Prikrit način podpiranja sovražnika jim je obetal večji uspeh in so se ga zato vedno bolj posluževali čimbolj se je bližala kapitulacija Italije — upali so, da se bodo takrat s pomočjo svojih zunanjih zaščitnikov spet polastili oblasti. Reakcionarna kraljevska jugoslovanska vlada v emigraciji, ki je bila eksistenčno vezana na uspeh svojih izdajalskih varovancev v domovini, je seveda z vsemi sredstvi, moralno in materialno podpirala njihovo početje ter ga v glavnem tudi inspirirala in usmerjala, pri čemer je podlo zlorabljala gostoljubnost in zaupanje vodstva profašistične koalicije in mednarodne napredne javnosti sploh, tudi s tem, da je lažno prikazovala svoje izdajalske varovance — zlasti četniško »redno jugoslovansko vojsko v domovini« — celo kot prave borce proti okupatorju in jim pripisovala vse uspehe, ki so jih izbojevali partizani, narodnoosvobodilno gibanje pa blatila kot organizacijo KPJ za netenje državljanske vojne in povzročitelja bratomornega klanja, čeprav je bilo prav njej najbolj znano, da je resnica obratna.

Težko si je zamisliti kaj bolj podlega!

Ker so imeli v rokah vsa materialna, propagandna in druga potrebna sredstva, so njihove podle laži precej časa dobro uspevale posebno v zunanjem svetu, kar je silno otežkočalo osvobodilno borbo. Kljub temu je resnica o herojstvu osvobodilnih borcev, o njihovih uspehih in plemenitih ciljih vodstva NOB na čelu s KPJ ter resnica o sramotnem izdajstvu njihovih reakcionarnih nasprotnikov prihajala vse bolj na dan, kolikor bolj so se nizali velikanski uspehi NOB in kolikor bolj je kljub najhujšemu nasilju upadala moč fašističnega okupatorja in njegovih domačih hlapcev.

Tudi prikrito sodelovanje četnikov je postajalo vedno bolj očitno, s čimer je njihova že tako in tako majhna zaslonba med neinformiranimi ljudmi padla na minimum. To je najbolj pokazala njihova popolna izoliranost od množic ob kapitulaciji fašistične Italije septembra 1943, njihov takratni vojaški in politični polom. Njihovo edino upanje je bila pomoč od zunaj, od emigrantske vlade v inozemstvu in njenih zaščitnikov. Pričakovali so, da jim bo le še nekako uspelo, vsaj pred mednarodno napredno javnostjo prikriti svoje izdajstvo. Beg proti morju v rešilno zunanje območje (pričakovali so zavezniško invazijo v Jugoslavijo, v Kvarner) jim je preprečila zmagovita narodnoosvobodilna vojska, na Grčaricah so bili vojaško likvidirani, večinoma so prišli v ujetništvo NOV.

Na kočevskem procesu je 21 vodilnejših izmed njih moralo odgovarjati pred ljudstvom za svoje zločine. Tu jim ni nič več pomagala nobena laž, nobeno zavijanje resnice. Pred množico več sto poslušalcev so jim bili predloženi neovrgljivi dokazi o njihovem sodelovanju z okupatorjem, o ovajanju narodno zavednih ljudi, o udeležbi pri zapiranju, mučenju in pobijanju antifašističnih borcev, o njihovi neposredni pomoči pri vojaških akcijah proti NOV in POS, pri pobijanju ujetnikov, ranjencev, talcev, pri požigih, ropih in drugih vojnih zločinih. Žive priče, večinoma žrtve njihovega izdajstva in nasilja, so s svojimi prepričljivimi in pretresljivimi izpovedmi pred sodiščem dopolnjevale dokazno gradivo (zbrala ga je obveščevalna služba OF) in ovrgle lažno zgradbo njihovega zagovora s tako močjo, da so morali obtoženci zapovrstjo kloniti in priznati svojo krivdo. Še več: bili so moralno tako zlomljeni, da so sami od sebe začeli obsojati svoje voditelje ter vse njihovo početje.

Od vseh obtožencev mi je v tem pogledu ostal najbolj v spominu kaplan Frane Malovrh, ki je bil eden od najbolj sposobnih aktivnih organizatorjev bele garde na podeželju in zvezni funkcionar med belo in plavo gardo. Ta je v začetku odločno zagovarjal svoje početje in vse gibanje, češ da je imelo v bistvu narodnoobrambni protiokupatorski značaj. Polagoma pa, ko so na procesu priče in drugi dokazi korak za korakom razkrinkavali lažnivost njegove obrambe, je vedno bolj izgubljal tla pod

Dana Dokić: Zapuščeno ognjišče

nogami, dokler ni končno popolnoma klonil in izjavil (citiram dobesedno besedilo sodbe): »Jasno mi je, da so naši voditelji do sedaj paktirali z Lahi in, ko teh ni več, z Nemci, da bi z njihovo pomočjo preprečili, da jim narod, osvobojen po delu Osvobodilne fronte, ne bi iztrgal iz rok oblast, in da si na ta način ohranijo svoje čisto egoistične koristi in položaje.« Iz ust najbolj vnetega pristaša je tako združeno belo in plavogardistično vodstvo dobilo pečat narodnega izdajstva iz čisto materialnih, egoističnih interesov, torej najhujšo moralno obsodbo, ki si jo morem zamisliti.

Moralni zlom vodilnih belo in plavogardistov, njihova spontana lastna obsodba vsega domačega in zunanjega vodstva ter vsega njihovega gibanja ter popolno priznanje narodnoosvobodilnemu gibanju je nedvomno največji uspeh kočevskega procesa. Pravična, z objektivnimi dokazi neizpodbitno podprta sodba, je s tem priznanjem dobila tako prepričljivo moč, da ji vsi koncentrirani napadi pobesnelih nasprotnikov niso mogli do živnega. Sodba in z njo vred resnica o dogodkih doma je prodrla v širni svet, o njej je poročal ves napredni svetovni tisk in radio, pri čemer je bilo izrečeno mednarodno priznanje objektivnosti in pravičnosti kočevske sodbe.

Tako je kočevski proces mnogo pripomogel k razkrinkanju izdajalske vloge domačih »preizkušanih voditeljev«, predvsem njihove toliko hvalisane »redne jugoslovanske vojske v domovini« kakor tudi emigrantske jugoslovanske vlade in njenih mednarodnih zaščitnikov. V enaki meri pa je tudi pripomogel, da so se narodnoosvobodilno gibanje, narodnoosvobodilna vojska in nastajajoča ljudska oblast močno afirmirale doma in v svetu.

Ne jočemo

*Ne jočemo za vami.
Našo boleost sta prerasla ponos in upor.
Vsak med vami je bor — ni ga izruval vihar.
Vsak med vami vzplamenel je ko kres vrh gora —
 noč ni naš gospodar!
Ne jočemo za vami, saj niste padli.
Niste klonili.
Vsak med vami je zakrilil z rokami in zrasel do neba.*

*Kot naši pradedje skozi goščave, vi krčili pot ste skozi sovražne trdnjave.
Kot naši pradedje robidje in trnje, ste vi trgali žice bodeče z rokami.
In glejte: ni več gaz ta sled, ki je ostala za vami:
Cesta je, široka, svetla in ravna!
Po njej ljudstva hitijo sreči nasproti.*

*Tovariš, zakaj mi izrekaš sožalje?
Čestitaj mi — do zadnjega diha dekle se je bila,
 poslednjo si kroglo
je sama v sence pognala, ni smrti se bala!
Še pomniš, dedek, kje je umrl tvoj sin?
Njegove kosti po tujem gnijo, z njegovo krvjo,
 z vsako kapljo si je cesar cekin skoval!
Joči, dedek, le joči, tvoj sin je res pal!*

*Danes naši fantje, dekleta drugače mro:
S puško, s pištolo v roki, z bombo —
 Mržnja v očeh, a na ustih zadnji pozdrav domovini.
Na kraju pa, kjer padel je sin, mož,
 kjer padla je žena, dekle ali hči —
Že mati stoji, že stoji oče ali fant —
Ne eden, deset jih na kraju stoji.
In v vseh nas ljubezen postoterjena, postoterjena njih mržnja živi!*

*Kot junaki ste padli.
Kot heroji.
Zmeraj pokončni.
Veličastno ste padli v veliki borbi.
Naša ljubezen, hvaležnost do vas sta neskončni.
Slava junakom!
Občudujemo vas in vas slavimo.
Zmagali ste — pa naj jočemo?
Z vami na čelu naprej se borimo!*

(Maja 1944)

Napad

TONE SVETINA

To je odlomek iz romana »Ukana«, za katerega je pisatelj Tone Svetina prejel letos I. Kajuhovo nagrado. Dogaja se proti koncu leta 1943 in v prvih mesecih leta 1944 na Primorskem in Gorenjskem. V odlomku, ki ga objavljamo, je opisan partizanski napad na Železnike.

BLEDA svetloba prihajajočega dne je poplavlila prostor. Vsako minuto močneje je razgaljala hiše in spreminjala razsežnosti v prostoru, kjer so bili med hišami v žico in beton ujeti Nemci. Vse je izginilo v poslopja. Ulice so postale prazne. Vedeli so, da bo vsak moral ostati tam, kjer ga bo zalotil dan. Nemci in partizani so bili podobni dvem živalim, ki sta se spopadli na življenje in smrt, zagrizli druga druga v vrat, in nobena ne popusti, dokler druga ne bo izkrvavela.

Že pred jutrom je štab bataljona dobil povelja komandanta 31. divizije:

»Najenergičneje stisnite obroč, o izmučenosti ni govora. Napadamo dalje. Dule.«

Šele proti svitu je bitka nanovo vzplamtela. Le med tretjo in četrto uro, za katero pravijo, da takrat človek najteže ostane buden, se je streljanje poleglo in so oboji dremali, naslonjeni na orožje. Tik pred zoro so prinesli kuharji hrano.

Primož je s pomočnikom še v temi zlezel na podstrešje. Majhna, okrogla lina je zrla naravnost na okna postojanke. Bil je tako visoko, da ga strojnice iz bunkerjev niso mogle doseči. Od tu je v prvem svitu začel boj z nemškimi mitraljezi. Gledal je, kako se je razpuhtela jutranja meglica nad reko in so se iz mlečne svetlobe risale hiše, cerkev in zvonik. Zidovje je bilo oškrabano od izstrelkov, očrnelo od iztreskanih bomb, žične ovire pa na mnogih mestih potrgane. Zada, tik za hišami, so se strmo vzpenjale snežne rame hribovja, porasle z gozdom, tako blizu, da se je Vojko zgrozil ob bojazni, če bi se bilo potrebno umikati podnevi iz tega prekletega lonca.

Ko so dobili hrano, mešto, zabeljeno z velikimi ocvirki, so posedli okrog zidu in s težavo jedli. V ustih se jim je lepil zoprni priokus prahu, v nosu pa je ščegetal rezki vonj po smodniku. Včasih je pribrenčal izstrelek skozi okno in je zoprno tlesknilo ob zid. Navadili so se tega. Le harmonikar, ki je prinesel hrano, je vsakokrat potegnil glavo med ramena in sivo pobledel. Keča je bil mnenja, da glede na redkost ognja Nemcem primanjkuje municije ali pa se jim morda celo dremlje.

Peter je Primožu in pomočniku nesel hrano na podstrešje. Primož je bil zaposlen s strojnico, ki so jo Nemci nanovo namestili v enem izmed oken postojanke. Ni utegnil po hrano, ker je strojnica začela bruhati. Ni tolkla v lino, temveč v streho. Snopi vžigalnih izstrelkov so razbijali opeko na kosce in kmalu zažgali staro šaro na podstrešju. Peter je bolešno kriknil. Krogla, ki se je odbila od dimnika, se je zavrtela počez in ga usekala v nogo. Dlan, s katero je hotel prikriti rano, je zalila kri. Padel je, in bolečina ga je zvila kakor črva razbeljena plošča. Strojnica pa je bruhala dalje, tako spočito, kot bi bila počivala vso noč, in vsi trije so bili oslepljeni od izstrelkov, ki so se vrtinčili po strehi kakor iskre ob brusilni plošči. Zavil jih je zadušljiv dim.

Petru se je zazdelo, da se nekam pogreza. Bolečina je postajala zamolkla. Skoz priprte oči so bliskali zublji zorečega ognja. Spomnil se je na dom, na ženo in njene vlažne oči, ko je odhajal. Otrok se mu ni mogel odtrgati od vratu.

Primož se je zbral in vsul bobneči rafal na nemškega mitraljezca. Nemška strojnica je utihnila, izza zidov čez ulico pa so prihajali pridušeni stoki in kletve onemogle jeze. V tišini, ki je sledila, so Primoža zajeli trenutki ostre groze. Ogenj za njegovim hrbtom! Odrevenelost mu je legla v ude. In potem Petrovi kriki. Odkar sta se z Ano

razšla, se ga je izogibal, čeprav je ta dobrodušni starejši mož ves čas kazal do njega nezakrito občudovanje in željo, da bi bila prijatelj. Sumil ga je kot Ano, da sta gestapovca. Sprva je vedel le zase, kasneje pa je to misel posredoval bataljonskemu komisarju. Tako je tudi ta ostal v četi in ni bil premeščen k štabu v brigado, kamor so ga predvideli. Njegovi kriki so se mu rezali v dušo. Usmiljenje se je zlilo s sovraštvom. »Obmolkni, tudi če si prežagan, če hočeš, da bomo zapustili to ropotarnico,« je zanorel nanj.

Ranjenec je utihnil, pomočnik pa se je prebil skozi zaveso dima na lestev in obvestil, da gori. Popustili so mešto in se pognali vsak s svojim kocem po lestvi in se skupno s Primožem spopadli z ognjem. Medtem je kurir hitel obveščevat četno komando, da so jim zažgali Nemci streho nad glavo.

Še preden so pogasili ogenj, je pritekel komandir Orlov in z njim Ana. Ko je slišala, da je zadelo Petra, jo ni nič zadržalo, da ne bi šla z njim. On je bil v četi njena zaščita. Vsakemu lahko pove v obraz, da je delala zanje.

Ta čas so pogasili ogenj in po lestvi spuščali ranjenega Petra. Vsi osmojeni od ognja so ga privlekli v izbo. Šele ko se je Ana sklonila nadenj in mu položila mehko roko na čelo, se je umiril. Še vedno je z roko krčevito pritiskal rano in zaustavljal curljajočo kri. Odstranila mu je dele obleke, prepojene s krvjo. Rana je bila globoka in grda, meso pa ožgano. Kri je tekla z živordečim curkom, ker je bila prebita velika žila. Prevezala mu je nogo in ga hitro skrbno obvezovala, vendar je kri sproti premočila ovoje.

Tudi Orlov se je sklonil k ranjencu in ga skušal potolažiti: »Nič ne maraj, v kratkem te bomo spravili k zdravniku in naprej v bolnico.« Razširil je nosnice. Vznemirljivi vonj po krvi se je mešal z duhom po moškem znoju in smodniku. Vmes pa je ujel tudi vonj njenih las. Nenadoma ga je obšla divja strast in poželenje po tej ženski, ki je bila sklonjena nad ranjenca. Vsi njeni gibi so ga izživali. Tudi linija telesa je razvnemala njegove čute. Le čemu se pripravlja in odlaša? Srh strasti mu je šel po hrbtenici. Oklevanje je izgubljena bitka, in nekega dne bo staknil kroglo v drob, kakor ta Peter v nogo, in bo konec zanj in potem bodo prišli drugi. Ali pa bo zadelo njo. Potem ne bo več teh lepih las, gibkega telesa in živih oči. Lahko je konec, že danes. Njegove misli so obvisle v praznoti in nenadoma mu je postalo tesno. Zmotil ga je rezek rafal od zgoraj, kjer se je Primož še vedno dvobojeval z nemškimi mitraljezi. Z občutkom moške zavisti in grenkobo je pomislil nanj. Sumil je, da je pri njej prišel dlje kot on. Zaman se je trudil, da bi izvedel, kaj vse je bilo med njima. Le slutil je, da je med njima nekaj, kar je več kot ljubezen in več kot sovraštvo.

Ana se je s prevezovanjem precej zamudila. Zunaj se je zdanilo. Z dnem se je borba razvnela, kot bi jih svetloba razdražila. Vojko in domačin Ante sta opazovala skozi okno na drugi strani pobočje nad reko. Zagledala sta zeleno in potem še rdečo raketo, ki je v strmem loku padala naravnost proti njim in ugasnila v krpi snega. Kmalu potem sta zagledala med drevjem kolono, ki je takoj izginila.

»Nemci!« je zajeceljal domačin. Zaprepaden je stekel v sosednjo sobo javit komisarju, da so Nemci za hrbtom.

Orlov je prebledel, čeprav ni verjel poročilu. S pogledom je preletel borce in videl, da je beseda delovala kot bomba, ki bi jim jo nekdo treščil v sobo. Fanta je nagnal z norcem in paničarjem in mu v prvi ihti zagrozil, da ga bo ustrelil, če bo vnašal med borce paniko. Nič ni pomagalo, fant je bil tako prestrašen, da je ponovil:

»Umaknimo se, če hoče kdo živ iz te luknje.«

Izginil je šele, ko je Orlov zarjul, naj izgine in zgrabil za pištolo. Z izrazom, kot bi ga nekdo močno usekal po ustih, se je vrnil k Vojku. Misлил je, da je ravnal tako,

*Zdenko Kalin:
Osvobodilna borba
(detajl)*

kot je treba. Rekel je Vojku, da se bo pritožil na partijski celici. Vojko se mu je zaskrbljeno nasmehnil in odgovoril, ne da bi odložil daljnogled od oči:

»Če se boš udeležil še kakšnega sestanka.«

»Ustreliti me je hotel,« se je jezil na komandirja.

»I seveda, napravil si paniko med ljudmi, zato te gotovo ne bo hvalil.«

Čez čas je Orlov poklical Vojka na hodnik in ga vprašal, kaj je z raketo. Verjetno so Nemci res v bližini. Imamo jih ob boku in skoraj za hrbtom.

»Kako veš?«

»Rakete so bile oddane v našo smer.«

»In naš bataljon v zasedi?« je hlastno vprašal Orlov.

»Najbrž ga ni več, ali pa so se ga izognili. Spomni se na zasede zvečer po vsem naselju.«

»Izdaja, porkamadona,« je dejal Orlov in se zgrabil z obema rokama za glavo.

Takoj je poslal kurirja na štab bataljona, z Vojkom pa sta šla na opazovalnico. Sprva se ni v gozdu na pobočju nič zganilo, tako da je Orlov spet podvomil v poročilo. Potem pa se je nenadoma med drevje vsula množica vojakov v belem. Orlov je obstal, kot bi ga nekdo močno udaril s kamnom po glavi. Misli so se mu začele vrteti v krogu. To je bil udarec v dušo, ki jo razkroji in napravi ude nerabne. Na to možnost niso bili pripravljeni. Zaupali so v bataljon v zasedi. Ni še spregovoril besede, ko je z grebena završalo kot nenadni udar nevihte avtomatsko orožje. Ploha izstrelkov je veljala tistim, ki so Nemce zagledali pred njimi in se skušali rešiti z umikom v rečno strugo. Zdaj je določno vedel, da mora nekaj ukreniti zelo hitro, ali pa čakati. Dve možnosti za rešitev čete. Potem se je položaj začel razvijati tako naglo, da mu nihče ni mogel slediti. Orlov je takoj poklical s podstrehe Primoža in zbral vse borce v prtiličju. Izza hiš, desno od njih, se je utrgala gruča borcev in drvela k reki, kjer je v precej globoko vsekani strugi slutila zavetje pred zahrbtnim napadom.

Medtem je pritekel kurir in komaj izustil:

»Umik bataljona!« Čez dlan se mu je vlila kri. Orlov je šel na vrata. Zagledal je, kako tudi ves njegov drugi vod panično beži proti vodi. Po obrazu so mu orale mrzle kaplje potu, dušilo ga je in noge so mu klecale. Tudi sam se je hotel umikati k reki, zdaj pa je spoznal usodno napako orientacije v prostoru. Vsi, ki so drveli tja, so padli na obrežju rečice, kjer jih je kosil bočni ogenj nevidnih strojníc.

»Kam?« se je votlo vprašal na glas.

Vojko je predlagal: »Skozi naselje v hudournu grapo.«

Zdaj je bil Orlov zadovoljen, da je počakal. Nedaleč od njih proti rečici je ležalo nekaj ranjencev, ki so bolešno tožili. Orlov je med njimi spoznal svojega namestnika, ki je bil pri vodu v sosednji hiši. Vse oči borcev so bile uprte vanj. Nedaleč od njih se je zemlja prašila od izstrelkov.

»Ali naj pusti ranjence usodi, ali naj vsaj bližje potegnejo v zaklon?«

Neka čudna groznica usmiljenja in preziranja ga je obdajala. Zakolebal je na usodnem obodu vesti, ki pokaže človeško smelost ali bojazljivost na meji največjega tveganja za svoj lastni obstoj.

»Za menoj po ranjence!« je zaukazal z gromkim glasom in se pognal.

S tem je pretrgal tisoč niti, ki so ga vezale k življenju. Pretekel je prostor pod ognjem, se povalil vse do Jerneja in ga vlekel nazaj. Vsi njegovi, Keča, Vojko in tudi Ana, so skočili po ranjence in jih skozi dež izstrelkov vlačili v zavetje zidov. Primož jih je ščitil z rafali ostrega ognja, dokler se z ranjenci niso vrnili v zaklon. od koder je bil možen umik.

Naložili so si ranjence na pleča in se prebijali po uličicah. Vodil jih je domačin. Orlov je nosil Jerneja. Skozi bluzo na hrbtu mu je pronicala kri in se vlažna lepila na kožo. Ranjenci so prosili, naj jih ne puste Nemcem. Vse so vlekli za seboj. Orlov je odločil, da se prebijejo vsi ali nobeden. Keča je nosil Petra na svojih medvedjih plečih. Ta je izgubil mnogo krvi in je bledel. Hitei so in priganjali drug drugega. Zasopli, oblití s potom in krvjo, so se približali pobočju, kjer je grapa hudournika držala navzgor proti gozdu. Tu so se umikali tudi drugi deli napadajočih enot.

Spodaj, pri vstopu v grapo, je obstal komandant bataljona Korl z brzostrelko v rokah in se nemirno oziral zdaj v naselje zdaj proti grapi. Vse je priganjal z veliko nestrpnostjo. Ko je prišel Orlov z ranjenci do njega, ga je komandant očitajoče pogledal in vprašal:

»Kje imaš četo, Orlov?«

»Tu so vsi. Kar je ostalo živega, prihaja za menoj,« mu je odvrnil poparjeno.

Takoj so se začeli vzpenjati navzgor po grapi. Robovje, struga je ščitila umikajočo se kolono pred ognjem z boka. Nosili so enajst ranjencev. Meter za metrom so se prebijali v strmino, nastlano z oledenelim kamenjem in zameti snega. Včasih so se udirali do kolen, na ledu pa jim je drselo. Zmanjkovalo jim je sape. Padali so. Vendar so neuklonljivo premagovali bolečino. Ze pod vrhom so bili precej blizu obrobja gozda, ko so jih opazili od spodaj. Nekaj je zaplahutalo v sivem zimskem nebu. Mine so se raztreščile v vrhovih bližnjega drevja, nekaj jih je padlo v bližino. Oblak sipkega snega jih je zasul in se topil na razgretih čelih. Strah pred uničenjem jih je gnal naprej. Telesa so se kopala v znoju. Vsi so nosili ranjence. Pravzaprav so jih vlekli za seboj v strmino. Ni bilo časa, da bi jih položili na nosila. Proti vrhu so jim roke mrle od napora in v noge so jih prijemali krči.

Na obrobju gozda je bilo zanje nevarno. Lahko bi ga medtem zasedla kakšna nemška kolona. Zato je komandant poslal prostovoljce naprej. Odšel je Primož s strojnico. Oddahnil se je, ko je prigazil na greben in je bila snežna planjava preprežena samo s sledovi prebegle srnjadi. Ko so utonili v gozdu, so ušli sovražnim očem. Z roba so se zadnjikrat ozrli v dolino. Z vseh strani so se nemške kolone vsipale v naselje in se pomikale naprej po dolini.

Njihova gaz se je izgubila v starem, strnjenem gozdu. Za njimi so v snegu rdeče cveteli sledovi krvi.

Poročnik Bönke je s svojo policijo, specialno izvežbano za partizansko vojno, kmalu po umiku zadnje skupine vdrl v naselje. Uličice so bile prazne in orisane s curki krvi. Pijan zmage je šel kar po sredi ceste s šmajserjem v rokah, tesno obdan od svojih vojakov, proti cerkvi. Tak nenaden uspeh mu bo vsak zavidal. Toplo zadovoljstvo, kot po nepredvideno dobri kupčiji na črni borzi, ga je obhajalo. Misel na partizanko z dolgimi lasmi, ki je vlačila ranjence, je še podžgala pomen njegovega uspeha. Šel bo k majorju Wolfu in mu poročal, da je bila Helga. In seveda bo vso akcijo, glede na uspeh in težave, primerno napihnil. Hvalil bo tudi metode Wolfove agenture, kajti predrznost za ceno lastnega življenja, mora pri njih, če so še tako previdni, poroditi zaupanje. Na dnu srca pa si je želel, da bi se čimprej izvlekli iz tega prokletega kotla, rad bi se pogrel pri svoji razneženi malomeščanki, ki si kar čez noč želi z njim poročiti in imeti otroke in je pripotovala k njemu na obisk stotine kilometrov daleč.

Šli so po obrobju potoka, kjer so ležali v strugi pobiti in umirajoči ranjeni partizani. Ob mostu je na obrežju zagledal mladega fanta v uniformi nemške pehote. Dvignil se je na rokah, ko jih je zagledal. Koder rjavih las mu je padal na čelo. Skušal se je zavleči pod most, pa se ni mogel premakniti, ker je bil večkrat zadet. Kri mu je curljala iz ust.

Gotovo dezerter ali pa je slekel enega od naših, si je dejal poročnik in dvignil avtomat. Fant pa se je zastrmel naravnost vanj. Ne bi znal povedati, kakšen ogenj je sijal iz njegovih oči. Toda mrzlo ga je streslo in na mah se je nelagodno počutil. Odložil je orožje.

Podoficir, ki mu je sledil, ga je vprašal, če naj pobijejo ranjence.

»Ne,« je dejal poročnik. »To ni naša zadeva. To je račun, ki naj ga poravnajo žandarji. Pustite jih.« Bilo mu je, kakor da je preložil težko breme s svojih na tuje ramena.

Šele ko je prikorakal Bönke s svojimi na trg pred postojanko in se je pred raztrganimi žičnimi ovirami ustavil, so prestrašeni žandarji začeli lesti na plano.

Bönke bi najrajši zarjul: »Tako pozdravljate osvoboditelje, capini!« Široko se je razkoračil in z rokami na hrbtu ter dvignjeno glavo radovedno gledal, z visokim

nasmehom, kako so blede in upadeni žandarji lezli iz svojih skrivališč. Niso mogli verjeti, da je nevarnost minila. Nekam nezaupljivo so se ozirali v pobočja nad mestom. Poročnik jih je posmehljivo motril, kako se leseno prestopajo, nekako tako kot s polnimi hlačami. Z glavne postojanke je z junaškim korakom prišel visokorasel komandant žandarjev, objel poročnika in mu ginjen stisnil roko.

»Hvala, rešitelji, že nam je zmanjkovalo municije!«

»Ne le municije, tudi korajže in vsega,« si je mislil poročnik, ko je gledal na obrazih sledove strahu in neprespane noči.

»Spekli bi se kot krompirji v žerjavi, če Wolfovi vrinjenci ne bi opozorili na napad.« Šele sedaj je cenil njegovo delo in se čudil prepređenosti njegovih lepljivih niti.

Za komandantom je pritekel pretirano rejen volčjak, njegov ljubljeneec. Nekajkrat je zalajal, potem pa se je vzel na poročnika in ga lizal po bradi. Bönke se je z gnusom namrtnil in odrinil psa. Najrajši bi mrcino z okovanci sunil v zalita rebra. Kot otroka ga je ugriznil pes volčjak, zato je pse sovražil. Ogledoval si je žandarje in ugotovil, da so bili dobro pitani in se jim je poznalo, da niso dosti hodili na hajke. Prav jim je, da so jih malo prezračili, lenuhe. Nas gonijo kar naprej po teh robih, ti tiči pa lepo na toplem vso zimo, si je mislil, ko je poslušal gostobesednega vodjo žandarjev.

Komandant je povabil poročnika, da bi si ogledal prizorišče boja. S krepkim spremstvom sta odšla po naselju.

»Borili smo se kakor levi,« se je pohvalil komandant.

»Res ste se borili kakor levi,« mu je malomarno potrdil poročnik.

»Upam, da boste nadrejeni komandi poročali o tem. Vi ste očividec sledov našega odpora, vztrajnosti in vojaške iznajdljivosti,« je dejal komandant in namignil na mrliča na obrežju reke.

»O, seveda bom poročal.« Rad pa bi mu kar naravnost zabrusil, da izmed teh ni padel niti eden od žandarske krogle. Šla sta na obrežje, da si ogledata mrtvece in ranjence. Za komandantom je poskakoval debelušni, rdečelični podoficir, z obrazom lune, na gosto posutim s sončnimi pegami. Lase je imel visoko pristrizene in v kratkih šopkih. Bil je Prus standardnega formata.

»Rener, hodite za menoj!«

»Da, gospod komandant, da gospod komandant,« je pritrjeval vsaki misli in sledil kakor senca.

Na mostu so se ustavili in gledali trupla, ki so ležala razmetana po koritu. Nekateri ranjeni so se še vedno gibali.

»To je bil vražji napad, gospod poročnik.«

»Prav gotovo vražji, pa verjetno ne zadnji,« se je preroško izjasnil Bönke.

Naslonili so se na ograjo in gledali. Ker so ranjenci šli komandantu na živce, je ukazal podoficirju, naj jih spravi s poti.

Debeli Rener je tlesknil s petami previsokih škornjev in izvlekel pištolo. Počasi se je napotil na obrežje reke. Čez noč mu je trebuh skopnel od strahu za dve roki in hlače so mu kar opletale okrog ritnic. Bližina smrti ga je stisnila kot potapljačo podgano. Sedaj se mu je pogum vrnil. To je bila idealna prilika, da se izkaže v očeh vseh, da je tudi on nekaj doprinesel. Leto dni je bil v postojanki, pa še ni videl v gozdu živega partizana. Racionalen je bil v mostu in zapil svoje drobne prašičje oči v umirajočega fanta, ki se je zaman poskušal zavleči pod most, da bi v miru umrl. Valter poštol se mu je tresla v tolsti roki. Ko je s prvim strelom zgrešil, so se mu z mostu vsi zasmejali.

»Temu se roka trese od onaniranja,« se je z zaničljivim smehom obregnil Bönke.

Šel je še bliže in ustrelil fanta dvakrat v hrbet. Telo je trznilo. Ko je fantova glava omahnila, je rdečelično obličje pod prašičjimi očmi preletel samodopadljiv smehljaj. Ozrl se je h komandantu.

»Zelo dobro! Kar tako naprej Rener. Ko opraviš vse, dobiš steklenico ruma.«

Ob besedi rum so se mu posvetile oči, stopil je v pozor in pritisnil roke tesno k telesu. Potem se je počasi pomikal navzgor ob reki in streljal v trupla, ki so dajala kakršnekoli znake življenja. Da ne bi koga zgrešil, je streljal tudi mrtve. Delo, ki ga je spočetka veselilo, se mu je proti koncu priskutilo. Trupel je bilo ob strugi kar precej in nekatera od krogel grdo razmrcvarjena.

Komandant se je zazrl v trdi, brezbrži obraz, ne preveč zgovornega poročnika, ki se je zamaknil nekam po dolini navzdol, kot bi se najraje pri priči poslovil od njih. Zato ga je hotel razvedriti s škatlo cigaret. Prižgala sta in kadila.

»Veste, gospod poročnik, ta Rener je zlat človek. Sposoben je za vsako opravilo. Poseben čut pa ima za organizacijo zakusk. Ko opravi z ranjenci, mu bom naročil, da naju počasti s primernimi jedmi. V civilu je imel gostilno v predmestju ob veliki pehotni kasarni. Z vsem srcem je vnet za nemško vojsko. Takšno delo, kot ga opravlja sedaj z velikim užitkom, je najbolj primerno zanj. Mož ima težave s srcem, svoji domovini pa bi rad koristil. Naj se izživi. Je precej imovit. Od nemške vojske je bogatel. Iz gostilnice je napravil majhen hotel. Vojakom je skrbel za cipe, homoseksualcem iz mesta pa za mlade vojake, ki so rabili denar. Tako si je zagotovil cirkulacijo kapitala dokler se ni zameril mestnemu strankinemu vodstvu. Pri njem so se ga vodilni moške precej nažrili in mu razbili lokal, pa jim je poslal račun. Seveda je dobil plačilo — v nekaj dneh pozivnico za vojsko.«

»Zdaj, ko ste to povedali, mi je še bolj všeč.«

Potem sta se vračala skozi naselje. Komandantu so se odprle zatvornice, da je govoril naprej in naprej o težavah življenja v tej luknji, ki je gotovo težje kot življenje na vzhodni fronti. Bönke ga je napol poslušal. Ko sta gledala razdejanje po napadu se je spraševal: kakšna volja vodi te ljudi, da se spoprimejo z betonom in železom, skoraj goloroki, z zastarelim topom z nekaj granatami? Odgovora ni našel. Strah ga je bilo tega vprašanja, ki se je porodilo kar samo, strah ga je bilo negotove prihodnosti.

Od cerkve je prihajal vrišč in vpitje. Pri vratih se je nagnetlo mnogo mož. Iz radovednosti sta zavila tja. Žal sta predstavo, ki so jo priredili njegovi možje in žandarji, že zamudila. Za oltarjem so ujeli dva ranjena partizana. Ko sta vstopila, je eden od policistov kriknil: mirno. Kakor sveče so se vzravnali v sivi mrak cerkvene ladje. Sredi cerkve sta na kamnitem tlaku ležala oba partizana, z zmaličenimi obrazi sta strmela v strop. Roke sta imela razklenjene, kot bi ju pripravili za križanje, prsi pa stokrat prebodene z bajoneti. Bönke se je namrdnil, kot da ga stvar ne zanima, in se utrujeno obrnil. Komandant žandarjev pa se je opravičeval:

»Ljudje si dajo duška, ker so bili vso noč ogroženi! Nad nekom morajo stresati svojo jezo.«

»Naj bo, če se bodo s tem osvobodili strahu, ki jim čepi v drobu,« je pripomnil poročnik, ko sta zapuščala cerkev.

Žandarjem je dal komandant povelje, naj privlečejo vse pobite za cerkveno steno, kjer naj jih lepo zlože in pripravijo za ogled. Potem sta odšla v postojanko.

Medtem je Rener v rečni strugi skoraj dokončal svoj posel. Ko so oficirji odšli, je svojo nalogo po svoje dopolnil. Dosegljive mrtvece je oropal prstanov in drobnarij po žepih. Čeprav te stvari niso bile veliko vredne, so mu prinesle zadovoljstvo. Tiho

se je smehljaj, ko jih je basal v žepe in si mislil, kako se bo hvalil doma s temi dokazi o pobitih sovražnikih velikega Reicha.

Le en sam mrlič je ležal na drugem bregu blizu jeza. Ker se je podoficirju zazdelo, da se je telo premaknilo, je šel bliže, dvignil pištolo in pomeril. Krogla je tlesknila v vodo in vrgla visok curek, ki je brizgnil fantu v obraz. Po strelu se je okrvavljena glava dvignila, človek se je oprl na komolec, druga roka pa se je, oborožena s pištolo, prav počasi dvigala. Renner se je nerodno prestopil in izbuljeno gledal. Srečal se je s pogledom, s temo v zenicah oči. Roka se je dvignila nadenj. Pomeril je s pištolo. Cev je risala v tresljajih vse mogoče like. Potem je pritisnil. Orožje pa je obmolknilo. Spet je pritisnil in kaplje potu so zdrsnile po tolstih licih. V možganih je začutil prsteno kepo. Niti na to ni pomislil, da bi menjal šaržer. Z one strani rečice pa je jeknil strel. Zapelo ga je v trebuhu. Lahno se je zgrbil in nakremžil obraz. Pištola mu je padla iz rok. Z obema rokama se je zgrabil za trebuh. Še to je videl, da je fant na oni strani reke omahnil in mrtvo obležal.

Mrmraje je vse poslal k hudiču. Vso vojno se je bal trebušnega strela in sedaj ga je staknil. Čez noč je imel prazna čreva, le proti jutru ga je zamikalo, da se je nabasal z marmelado, ki jo je vzel s seboj v bunker. Obrnil se je in racal počasi proti postojanki. V drobovju je vse bolj žgalo.

Na vratih ga je sprejel komandant, ki mu je hotel naročiti zakusko za poročnika. Renner se je naslonil na podboj in z rokami na trebuhu poročal s slabotnim glasom, da je izvršil povelje. Komandant ga je začudeno gledal in šele, ko je Renner belo zavil z očmi in se prevalil kakor sod njemu pod noge, se je zavedel, kaj se je zgodilo. Poklical je ljudi, da so ga odnesli.

Poročnik je nalil dva velika kozarca ruma, trčila sta in na dušek izpraznila. Bledo se je nasmehnil komandantu:

»Ta, ki je prinesel čreva v rokah, mi je všeč. Zgled discipline in vdanosti komandi. Vidita, vse je bilo v redu v njegovem življenju, samo pri računu ga je položil. Ni ga poslal na pravi naslov.«

»Dober vojak, ta moj Renner. Dobil bo svoj rum, če mu zakrpajo čreva. Če ne, ga bomo pa mi popili v njegov spomin. Tudi o tem poročajte nadrejenim, poročnik. Ali pa objavite notico v vojaškem listu. Hvaležni vam bomo.«

»Seveda, obvezno,« je pribil Bönke in znova nalil.

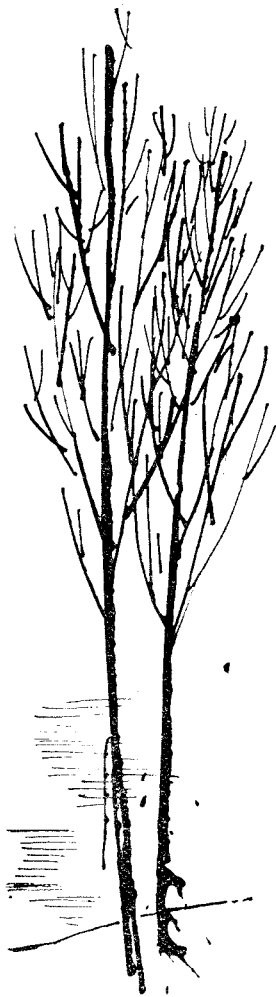
Izza oblakov je priplulo sonce in razlilo medlo zimsko luč po naselju. Poročnik je pogledal skozi okno. Ob cerkvenem zidu je bil po vojaškem redu položenih sedemnajst trupel.

Čez čas, ko so vojaki odšli in so trupla samevala, je prišla iz naselja ženska v ruti in oblečena v črno. Napotila se je naravnost k mrtvecem ob zidu. Šla je od trupla do trupla. Potem je kriknila in padla na kolena. Objemala je prestreljeno telo in na ves glas jokala. V postojanki so jo zagledali, prišel je vojak, snel puško z ramena in jo dregnil v hrbet. Komandant in poročnik sta gledala skoz okno. Vojak se je drl na žensko, ki se niti zmenila ni zanj. Poročnik je odprl okno in vojaka spodil. Komandantu pa je rekel:

»Pustite žensko, naj se stuli. Oživiti ga itak ne more. Ne nakopljite si novega srda teh ljudi, saj nas dovolj sovražijo. Prav nič mi ni do tega, da bi vas moral v kratkem priti spet reševati. Lahko se zgodi, da padem v zasedo. Potem pa bodo vas zložili takole k zidu, lepo v vrsto, seveda s preluknjanimi trebui.«

»Najbrže imate prav,« se je nejevoljno nakremžil komandant, se obrnil od okna in obema zvrha nalil kozarce.

Nocoj bi šel s teboj

O dušica, nocoj bi šel s teboj
v pomladni log, razgrnjen kakor svila
ob reki po bregeh.

Pričaral smeh
bi izzvenelih ur, da bi čutila,
kako lepo je sanjati z menoj.

Poglej ta gozd! Iztrgal bi mu spev
in v tvojem srcu našel tih odmev.
Saj tvoj obraz
mi vklesal čas
neizbriso je v srcé. Zato nocoj
rad srečen bi bil, ljubica, s Teboj.

Tako bi, dušica, ti pel vse dni:
spominčice odpirajo oči,
potoček mlad
brzi v pomlad
kakor takrat, ko najina mladost
ni vedela, kaj smrt je, kaj bridkost.

Ni vedela za smrt... Zdaj med grobovi
tvoj grob razcveta se že vrsto let
in cvetje rdi,
gori ko kri;
kot živa rana zdi se mi vsak cvet
in zarja kri, razlita nad gozdovi.

V kri tonejo gozdovi in spomini,
nad njimi zvezdnat se večer razpenja.

Zaman te iščem.
Nad pokopališčem
noč v tleče pogorišče se spreminja.

Srca povest
z ogorki zvezd
ugasnila bo v jutranji sivini,
a ne bolest.

V prah sivih cest
zataval zopet bom, obložen z leti,
in blodil z dušo, ranjeno ko ptica
s perutjo prestreljeno. Med dekleti
iskal zaman
obraz bom mrtvih sanj,
dokler nekoč mi v žalosti iskanj
ne stre srca koščena roparica.

Kdo je bil Fritz Lehmann?

MIHA KLINAR

FRITZ LEHMANN je bil nemški komunista in protifašistični bореc, ki ga je usoda povezala z delavskim gibanjem in protifašističnim bojem v naši domovini. Študent biologije je moral leta 1914 opustiti študij in obleči nemško vojaško uniformo. Bil je že takrat socialist in se ni mogel sprijazniti s stališčem socialističnih poslancev, ki so — razen Karla Liebknehta — 4. avgusta 1914 podprli nemško buržuazijo in militariste pri glasovanju za vojne kredite. Viharna leta prve svetovne vojne so ga leta 1917 prinesla kot nemškega vojaka na soško fronto. Po avstrijsko-nemški ofenzivi, ki je prisilila Italijane k begu in umiku čez reko Piavo, se je leta 1918 srečal s Štefko Federle (materjo Slavka Federla, ki je novembra 1943 padel nad Klodiči v Benečiji kot politični komisar Gregorčičeve brigade), socialistko, ki je bila takrat nesrečno poročena z bavarskim socialistom in grafičarjem Francem Federlom. To srečanje je bilo usodno za Lehmanna in za Federlovo, ki je imela takrat že enajstletnega sina. Tridesetletna žena, ki jo je življenje že v prvem zakonu bridko preizkušalo, se je zaljubila v Fritz Lehmann, s katerim jo je združilo naključno srečanje. Hotela je premagati svojo ljubezen, a je ni mogla, prav tako kot Fritz Lehmann ni mogel pozabiti srečanja z njo in ji je nenehno pisal. Ko pa se je leta 1923 razvezala s Federlom, se ni mogla odločiti, tako da je do zakona z Lehmannom prišlo šele leta 1927.

V tem času Fritz Lehmann še ni popolnoma prečistil svojega socialističnega prepričanja. Povojni dogodki v Nemčiji in zmeda v vrstah delavskega gibanja so ga še vedno držali v vrstah socialdemokratske stranke Nemčije. Zadrževala ga je morda tudi služba, ker je bil uslužbenec v ministrstvu za notranje zadeve. Šele zakon s primorsko Slovenko Štefko Federlovo, ki je postala že leta 1920 članica komunistične partije Italije in ki se je takoj po svojem prihodu v Berlin vključila v komunistično partijo Nemčije, in seveda tudi omahljivost nemških socialistov v boju proti nacistični nevarnosti so ga leta 1930 pripeljali v vrste nemških komunistov. Ker je bil na položaju, ki je mogel komunistom služiti kot vir informacij, je po nalogu KP Nemčije ostal še nadalje v SP Nemčije, dokler neki uradnik notranjega ministrstva ni odkril, da je Lehmann komunista. Po tem odkritju je bil seveda ob službo in obsojen na brezposelnost. To ga je kot komunista še bolj prekalilo. Tudi udarec, ko je nemška buržoazija v bojazni pred splošnim nezadovoljstvom in revolucijo, ki bi edina lahko rešila vprašanje gospodarske krize in druga pereča vprašanja zadnjih let weimarske Nemčije, spravila na oblast Hitlerja, ga ni strl. Skupaj z ženo sta pomagala pri organiziranju ilegalnih petork in pri organiziranju ilegalne enotne protinacistične fronte. Toda izgubljenega ni bilo mogoče več rešiti. Hitler je že imel v svojih ječah nekatere najvidnejše nemške komuniste, med njimi tudi generalnega sekretarja Komunistične partije Nemčije Thälhmanna, drugi pa so se morali reševati v emigracijo, če so seveda še utegnili. Nekompromitirani komunisti so sicer še vedno nadaljevali ilegalno delo v vedno težavnejših pogojih. Toda Komunistična partija Nemčije, ki je bila pred prihodom Hitlerja na oblast pomembna politična stranka v Nemčiji, je že doživela udarec, od katerega se ni več opomogla. Vedno več komunistov in drugih nacističnih nasprotnikov je moralo bežati v inozemstvo, še več pa jih je Hitler pozaprl in jih pošiljal umirat v Dachau in druga koncentracijska taborišča. Tudi Lehmann so v prvem letu Hitlerjevega kanclerstva zaprli trikrat, vendar so ga po treh do petih dnevih policijskega zapora izpustili. Dne 7. marca 1934 pa so ga vnovič zaprli najprej v policijske zapore, nato pa v zloglasni

»Moabit«, kjer je bil leta 1933 zaprt tudi sekretar III. internacionale Dimitrov. Ker policija in sodišče nista mogla razkriti njegovega ilegalnega dela, so ga oktobra 1934 izpustili, hkrati pa že pripravljali novo aretacijo, ki bi ga ne pripeljala pred sodišče, marveč kar v koncentracijsko taborišče, zakaj v tem času je imel Hitler že popolno oblast v svojih rokah. Toda Hitlerjeva policija je Lehmannu in ženo zaman iskala. Nekaj časa sta se še skrivala v Berlinu, potem pa sta pobegnili iz Nemčije in se preko Avstrije zatekla v Jugoslavijo, na Jesenice, kjer je živel in delal sin Lehmannove Slavko Federle, in zaprosila za azil. Dobila sta ga le s težavo, zakaj sin je bil že znan delavski bорец, ki ga je policija že imela v svojih seznamih kot človeka, osumljenega, da je član ilegalne komunistične stranke Jugoslavije.

Lehmannova brezposelnost se je nadaljevala tudi v Jugoslaviji. Policija je preprečevala njegovo zaposlitev in se je moral preživljati s priložnostnim delom, s prevajanjem poslovnih pism za neko izvoznisko podjetje v francoščino (obvladal je francoščino, italijanščino in slovenščino, ki se je naučil še pred prihodom na Jesenice), z instrukcijami pa tudi s težaškim delom. (V času poletne turistične sezone je na primer z velikim košem na hrbtu raznašal za nekega peka kruh na Planino pod Golico). Taka je bila usoda komunistov. Če so bili na črni listi, zanje ni bilo zaposlitve, čeprav je na Jesenicah primanjkovalo ljudi z znanjem tujih jezikov in z drugimi sposobnostmi, ki jih je imel Lehmann.

Vzlic temu pa Lehmann ni klonil. Deloval je še nadalje v delavskem gibanju, seznanjal jeseniške komuniste in delavce z nevarnostjo fašizma, skupaj z ženo in z ženinim sinom Slavkom, ki je bil duša ideološko-političnega dela v ilegalni partijski organizaciji na Jesenicah (predvsem po zaslugi Lehmannu, ki mu je že od leta 1928 dalje pošiljal v Jugoslavijo marksistično literaturo; takrat je bil Slavko Federle še pri vojni mornarici strojniški podoficir na podmornici »Smeli« in je bil leta 1932 zaradi najdbe marksistične literature odpuščen iz vojne mornarice), pomagal pri organiziranju stavkovnega gibanja na Gorenjskem, ki se je začelo s stavko v Lescah, nato z generalno stavko delavstva Kranjske industrijske družbe na Jesenicah julija 1935 itd., pri boju jeseniških komunistov za akcijsko enotnost jeseniškega delavstva, ki se je rodila iz omenjene uspele stavke in se manifestirala 1. maja 1936, ko so se poleg delavstva, organiziranega v SMRJ, zbrali pri praznovanju na Poljanah tudi delavci, organizirani pri krščanskih in narodnih socialcih. Medstrokovni akcijski odbor, organiziran na pobudo komunistov, je napovedoval novo obdobje v boju jeseniškega delavstva in leta 1941 omogočil nagli in množični porast Osvobodilne fronte.

Toda takrat Lehmannu že ni bilo več na Jesenicah. Prvi maj 1936 je pomenil zanj in za njegovo ženo nov usodni dogodek. Njegova žena Štefi, ki je Fritzuh Lehmannu stala ob strani v dobrih in težkih časih, je pri praznovanju na Poljanah dala svojo rdečo ruto, v katero je bil uvezen proletarski znak — srp in kladivo, da so jo obesili kot zastavico na drog. Ta ruta je bila dragocen spomin na mlado nemško komunistko Käthe, ki je to ruto prinesla kot članica mladinske komunistične delegacije iz Moskve in jo podarila Štefi Lehmannovi v znak komunističnega tovarištva ter prijateljstva in jo je Lehmannova poleg rokopisne zbirke Lehmannovih pesmi, napisanih v Moabitu, srečno prinesla na Jesenice. Ko so na prvomajskem praznovanju jeseniški delavci dvignili to ruto kot svojo delavsko zastavo, so jo zagledali tudi žandarji in čakali, dokler se jim ni ponudila priložnost, da so planili k drogu in se je polastili. Ta ruta, ki jo je Lehmannova čuvala kot svetinjo in spomin na Käthe, ki morda ni bila več pri življenju, saj so jo nacisti imeli zaprto že v začetku leta 1934, se je znašla v žandarskih rokah, a samo za nekaj trenutkov, ker so se delavci takoj pognali proti žandarjema, ju obkolili ter jima jo iztrgali iz rok. Ker sta se

znašla sama v tesnem obroču razjarjenega delavstva in ker drugih žandarjev ni bilo v bližini, sta se zbala in nista upala uporabiti strelnega orožja. Preplašena sta zapustila slavnostni prostor, zato pa sta takoj poročala policijskemu komisarju Vohincu o svoji najdbi, o rdeči zastavi, kakor sta rekla, in zatrjevala, da sta jo morala izpustiti, ker sta bila fizično napadena, čeprav ju ni nihče udaril.

S to ruto se je začelo za Fritzja in Štefi Lehmannova novo preganjanje. Dolgo zasliševanje na policiji, kjer je komisar Vohinc poleg nje zasliševal tudi sina Slavka in znane borce za pravice jeseniškega delavstva Venclja Perka, Albina Pibernika (kasnejši komandir prve slovenske partizanske čete v Srbiji, padel leta 1943, ko je bil od vrhovnega štaba poslan v Slovenijo), Viktorja in Poldeta Stražišarja, Ignaca Kralja in Viktorja Kejžarja (kasnejši prvoborci, ki so vsi padli v boju proti okupatorju). Vsa zadeva je prišla pred sodišče, ki je proti pričakovanju zavrnilo obtožbe policijskega komisarja in obtožence oprostilo.

Toda policijski komisariat na Jesenicah, ki mu je načeloval komisar Vohinc, se s tako odločitvijo sodišča ni sprijaznil. Ko je bilo leta 1936 praznovanje tridesetletnice rdeče kovinarske organizacije na Jesenicah, sta Fritz Lehmann in njegova žena prodajala po mestu brošuro »Jesenice«, kratko zgodovino naprednega delavskega gibanja in boja jeseniškega delavstva. Komisar Vohinc je dal brošuro zapleniti, čeprav je opisovala samo strokovno plat delavskega gibanja, nato pa dosegel, da so Lehmannovima odpovedali politični azil v Jugoslaviji.

Bilo je konec leta 1936, ko se je Fritz Lehmann poslovil od svojih delavskih tovarišev in se vključil v vrste španskih internacionalnih brigad. Iz Pariza je pisal svoji ženi, ki se je tačas umaknila v Avstrijo, naj pride za njim, toda avstrijske oblasti so ji odhod preprečile in jo vrnila v Jugoslavijo. Zaman so se sin in drugi delavci prizadevali, da bi Štefi Lehmannova smela ostati na Jesenicah pri sinu. Policijski komisar dr. Vohinc je ostal neizpros. Ni se oziral na to, da je Lehmannova Slovenka in da je njen sin, edini svojec, ki ji je ostal, jugoslovanski državljan. Policijski komisariat se je skliceval, da je Lehmannova rojena v Borjani na Primorskem in da je zato njena domovinska pravica v Italiji, če se noče vrniti v Nemčijo, in da jo bodo zato izročili Italiji. Večjega cinizma in sovraštva do preproste komunistke bi si ne mogel nihče izmisliti. Lehmannovo so izročili Italiji, kjer so jo že v Podbrdu aretirali Italijani in jo odpeljali v Gorico na tribunal. Tu se je leta 1937 začela njena trnjeva pot skozi italijanska koncentracijska taborišča, kjer se je srečala z nekaterimi vidnimi italijanskimi komunisti. Ta pot se je končala šele leta 1943, ko so se izkrcali zavezniki in jo osvobodili v južni Italiji tik pred razpadom italijanskega fašizma in kapitulacijo Italije. Potem je prišla v Bari in se takoj pridružila partizanom. Kot devetindesetletna partizanka se je vrnila v Jugoslavijo s prekomorskimi brigadami. Toda Fritzja Lehmannja ni bilo več. Leta 1938 je žrtvoval svoje življenje v boju proti fašizmu kot borec internacionalnih brigad. Tudi sina ni imela več: padel je novembra 1943 nad Klodiči v Slovenski Benečiji kot komisar Gregorčičeve brigade. Zato pa je imela še sinovega sina, vnuka Iztoka, ki je bil še otrok in ki je danes mornar v jugoslovanski vojni mornarici.

Taka je bila skupna pot Fritzja Lehmannja in Štefi Lehmannove. Več o njej, o njem in sinu bo povedal biografski roman, ki ga že dalj časa pišem. Ta sestavek sem napisal samo v zvezi z Lehmannovimi pesmimi, ki sem jih izbral iz njegove rokopisne zbirke in jih prepesnil v slovenščino. To so pesmi iz Moabita, edine, ki so se od Lehmannovih pesmi ohranile. Pesnik Fritz Lehmann ni v sorodu z znanim sodobnim in meščansko usmerjenim nemškim pesnikom Lehmannom. Nikoli ni objavljaval v vidnih literarnih revijah niti ni izdajal samostojnih zbirk. Samo tu in tam

je izšla kaka njegova pesem. Jaz jih nisem bral, toda med pesmimi, ki jih je napisal svoji ženi v Moabitu, jih je še vedno nekaj, ki sveže učinkujejo in ki so resnične pesmi, ubrane na podobne strune, kakršne so ubirali pesniki naše revolucije. So preproste, a so polne močnega doživetja in zato človeka nikoli ne puste praznega, kakor ga puščajo na primer »blesteče umetnine« nekaterih sodobnih poetov, ki tako radi prikrivajo svojo zdolgočaseno praznino s podobami, največkrat nabranimi na tujih tleh, »umetnine«, ki so moda in s katerimi naj bi pesnik zablestel v očeh drugih kakor modni maneken. Toda poezija ni manekenstvo, ni otrok mode, marveč se poraja iz viharjev in bolečine notranjih doživetij. In taka, iz notranje nuje porojena poezija, so tudi pesmi neznanega nemškega pesnika in preprostega revolucionarja Fritza Lehmanna, ki ga predstavljamo bralcem s prepesnitvami nekaterih pesmi iz njegove rokopisne zapuščine.

FRIZ LEHMANN

Moabit

1.

*Že mesec dni
v rešetkasto nebo
strme oči.*

*A v meni raste
gora upanj
in nad njo
svobodno se razpenja
hrepenenja nežni svod
in objema
zemljo in ljudi.*

*V sebi močan
brez tožbe slabičev
kljubujem
uram trpljenja.*

*Nič in nihče,
niti celica ta
me ne more oropati*

*nihče me ne more
streti,
dokler v moji duši
še sonce sveti
in je v njej
še polno neba.*

*V moji duši
še zelenita
polje in gozd
in v ravni črti
v zavesti nestrti
še roma po cesti
v prihodnost zazrta*

*vera goreča
v prostost.*

*Skozi rešetke ječe
se prebija
po groblji bridkih ur,
kot da ne čuti verig
ne ranjenih nog
v viziji svobode
in sreče.*

— — — — —
— — — — —
*Čas je zdravnik.
Celi rane,
a pušča tudi brazde .*

*Kogar pogum ojekleni,
stisne pest*

in kljub ranam
in kljub brazdam
ostane sebi zvest.

— — — — —
— — — — —
Pusti ure,
naj se izteko
po temni strugi

naj se v čas ospo
ob tej teži uri
ne odpiraj duri
tugi,

ne odpiraj vrat
bolesti,
da ostaneš zvesta,
močna,
na tej bridki cesti
k luči.

Bolečina mine,
kakor mine noč.

Naj veter
ga razlista,
na pomlad
v novih listih,
zazeleni drevo.

O vse bo zopet dobro
in lepo nekoč.

7. aprila 1934

2.

O saj še vidim
na te črne križe
razpet odtenek
sinjega neba,

drevo, ki z brstjem
mladim noče bliže,
in še oblak,
ki čez nebo vesla.

In tudi sonce
včasih me obišče,
ko se čez strehe
svetlo prismehlja
in vrže skoz rešetke
mi prgišče
suhega zlata.

In tu so ptice,
ki mi že ob svitu
pošiljajo
kar cel koncert
v pozdrav.

Tako pozabljam,
da sem v Moabitu,

in mislim,
da sem sredi rož
in trav.

10. aprila 1934

3.

Ne kloni, draga,
naj te ne upogne
bol, ki dušo
ti teži.

Ko se izbesni
nevihta,

škrjanček
s svetlim vriskom
k soncu poleti.

Čas ni zastal
na poti,
kot se včasih zdi:

nekoč
kot ura svita
prostost
razpne peroti

in konec bo
noči.

Ženi

Naj ti bodo tile listi,
ljubo sonce, žarki čisti
v težkih dnevih, polnih zlobe,
ko iz ječe hrepenenje
nosi upe skoz trpljenje
in rešetke in tegobe.

Ječ zidovje se v minulo,
draga, bo nekoč sesulo.
Ne, ne stre me kamen ječe,
prežareva me svetloba
in ljubezen in zvestoba,
svetli upi daljne sreče.

Ti mi daješ moč v trpljenju,
da ne klonem pred nasiljem.
O, še vodi pot k življenju,
žena, s tabo k rdečim ciljem.

11. aprila 1934

Prepesnil Miha Klinar

Oddaja na kratkih valovih

GIULIO MAZZON

V literaturi o italijanskem odporniškem gibanju med II. svetovno vojno zavzema eno vidnih mest Giulio Mazzon. Med drugim je izdal zbirko »Un albero era un albero« (»Drevo je bilo drevo«), iz katere je tudi tale črtica. — Op. ur.

VRBA žalujka se je upogibala nad gladino reke, ki se je bleščala v rdečkastem soju zahajajočega septembrskega sonca.

»Zakaj si vedno tako nemiren? Saj te ne prosim nič drugega, kakor da bi bil malce bolj ljubezniv. To ni veliko, če naj te imam rada.«

Bruna ga je gledala in čakala na odgovor.

Zleknjen na travi je gledal v nebo in opazoval kdo ve kaj. Svojo bluzo letalskega častnika si je zložil pod glavo, čepica pa je ležala zraven njene bele torbice. Odvrnil ji je:

»Kot fantič sem zmeraj sanjal, kako bi prišel v pilotsko kabino. Zdaj ne vem, kako dolgo ne bom več letal. Postal sem bil lovec, lovec na Angleže z letali iz lepenke. Ni bilo kaj drugega storiti. Bil je ukaz, in tako se je letalo raztreščilo na puščavskem pesku, ko se je dodobra nabralo Spitfirrejevega svinca. Ni mi preostalo nič drugega, kakor da sem opravil lep polet s padalom in se rešil. Ali kot fantič sem si mislil, kako bom poletel okoli sveta med oblaki in se prevračal po zraku, ne pa da bom streljal na drugega in se sam izpostavljaj strelom.«

»Jaz te prosim, da bi bil ljubeznivejši, ti pa blodiš v mislih, ko da bi me ne bilo tukaj. Jaz, neumnica, ki...«

»Vem, vem... kj mi pošilja cvetje na dom kot kakšni dvorljivi lepotici. Nehaj že malo! Prav nič mi ni v tem trenutku do poklončkov. Čez nekaj dni se mogoče ne bova mogla niti videti.«

»Zakaj ne?«

»Boš že videla. Končno se bom lahko znesel nad Nemci, našimi »prijatelji«, ki se obnašajo in ravnaajo z nami kot nadljudje.«

Kasneje, ko se je po Bacchiglioneju zableščala mesečina in je bilo v nočni tišini slišati ob bregovih le žuborenje vodovja, za pogovor ni bilo več treba besed.

Poročnik Manlio De Stefani je prejel od poveljstva letališča zagotovilo, da je tam vse po navadi. Odgovoril je, da so vojaki iz nekaterih vojašnic začeli odhajati, ker se je razširila vest, da se neki nemški oklopni oddelek pripravlja na operacijo v mestu. Le-ta se je bil pojavil z belo zastavo v Paltani in zajel ves pehotni polk, s katerim se je navidezno pogajal. Polkovnik je Manliu ukazal, naj pride takoj k njemu na letališče in mu podrobneje pojasni te vesti.

Spotoma je videl, kako okna v naglici zapirajo. Ženske so tekale vznemirjene, vojaki so smukali za odprta vežna vrata in zaskrbljeno trkali na zaprta, ko da bi se hoteli skriti. Manlio je nagonsko odpel pištolo za pasom in zaklopko na njej. Pospešil je korak. Nekaj trenutkov zatem mu je za hrbtom zaregljal rafal.

Nemška patrolja je zaustavila italijanskega vojaka, ki se je skušal izogniti zaletju. Nenadoma je obstal. Strel iz pištole ga je zbil sredi ceste. V smrtnih krčih je trzal v luži krvi, ki se je ob robnikih sprijemala s prahom.

Manlio se je zatekel k nizkemu zidu, ki obdaja vile, in stisnil v dlan revolver. Niso ga opazili. Mogel je nadaljevati svojo pot. Na letališču je raportiral dežurnemu

oficirju in v hipu je bil pri polkovniku. Medtem ko ga je seznanjal z dogodki v mestu, se je raznesla vest, da letališče obkoljujejo tanki. Dobil je nalog, da se mora vrniti v mesto in prevzeti poveljstvo nad oddelkom zaradi polkovnikove odsotnosti.

Letališče je bilo že obkoljeno in nemške patrulje so zahtevale prosto pot nanj.

Manlio je mislil na fante v svojem oddelku, ki so ostali brez poveljstva. Ozrl se je naokoli. V mrežasti ograji si je izbral točko, ki se mu je zdela najmanj nadzorovana. Stekel je, skočil in že je bil zunaj.

Malo dalje so se začenjale hiše in vile.

Tekel je z naperjenim revolverjem. Zada je vžgalo za njim avtomatsko orožje. Vrgel se je na tla, vstal in bežal v cikcakasti črti, pa se spet vrgel na tla. Poskusil je ugotoviti smer nanj namerjenih strel in odgovoril s pištolo. Stekel je še dalje. Srečno je došel do hiš. Ko je preskočil nizke zidove in ograje, se je znašel na mestu, kjer je ležalo sredi osamele ceste zapuščeno truplo ubitega vojaka. Ozrl se je naokoli. Še en skok, in bil je pod stebrišči v popolni temi.

»Gliste,« je mrmral skozi stisnjene zobe, ko je taval po temi in mislil na mrtvega vojaka.

Pod stebrišči mu je prihajala nasproti patrulja. Spoznal jo je po ritmu korakov. Nazaj se ni mogel vrniti. Stisnil se je za steber in se pripravil za strel.

Patrulja ga ni opazila.

Ko se je Bruna zavedela, da so Nemci zagospodarili po mestu, je pohitela v Manlijevo stanovanje. Našla ga je, ko je bral pri sobnem balkonu.

»Si mar mislila, da me bodo?«

»Ne šali se. Raje mi reci, kaj boš storil. Ne moreš ven niti po hrano. V prijavnem uradu bodo odkrili, da stanuješ tukaj, pa bodo prišli pote. Prav nič ne misliš, tukaj si in bereš knjigo.

»Nikar ne misli, da so tako urni.«

»Pa vendar boš moral nekaj storiti.«

»Pusti me pri miru.«

Manlio je bil našel svojo enoto in preskrbel vojakom civilne obleke. Poskrbel je, da so poskrili orožje in sežgali listine, zaprte v železni blagajni na poveljstvu. Izgub v moštvu ni bilo nobenih. Skrbelo ga je le zaradi težkoč pri nabavi živil za vse.

Nekaj dni pozneje se je po mestu razširila vest o tajni radijski postaji, ki jo je slišati ob 21.30 na drugih postajah, katerih oddaje prekriva. Pravili so, da je to radio italijanske skupine, ki pripravlja odporniško gibanje proti Nemcem.

Pred policijsko uro na večer 15. septembra so zaslišali gostje kavarne v mestnem središču med oddajo neke nemške radijske postaje močne motnje. Napovedovalčev glas je nenadno prekril glasbeni odlomek, Ravelov »bolero«.

Po prvem presenečenju so vsi mislili, da gre za tehnično napako. Glasba je utihnila in razločen glas je napovedal: »Pozor, pozor! Govori Svobodna Italija. Italijanski vojaki, podoficirji in oficirji, ne vdajte se! Poskrijte orožje in strelivo! Bodite pripravljeni! Pazite, da vas ne zajamejo. Italijani, pomagajte vojakom, da uidejo fašistom in Nemcem!«

Lastnik kavarne je skočil kot strela in ugasil radio. Oznojen in ves iz sebe je jecjal:

»Pa ... saj sem ga naravnal na nemško postajo. Še postrelili nas bodo!«

Za mizico je sedel mladenič in se smejal. Dva neznanca, ki sta stala za točilno mizo, sta ga zagrabila. Iz listin, ki jima jih je pomolil, je bilo razvidno, da je Mario Nicoli, podporočnik na bolniškem dopustu.

*Carlo Rambaldi:
Huda ura*

Bruna je bila prisotna pri aretaciji. Sedela je z očetom pri drugi mizi. Ko se je Manlio tisti večer vrnil na podstrežje, kjer se je nastanil zaradi večje varnosti, jo je zagledal.

»Marija so aretirali,« mu je dejala.

»Zakaj?« je nekako kljubujoče vprašal Manlio.

»Smejal se je, drugega ne vem.«

»Smejal se je?«

»Da, ko je radio objavil proglas in je lastnik bara ves prestrašen v naglici ugasil radio.«

»Neumnost, za boga vendar! Upajmo, da mu bo ponarejeno dovoljenje za dopust koristilo.«

Radio »fantom« je nadaljeval s svojimi nepričakovanimi oddajami brez stalnega programa in se je vselej najavljal z bolerom. Bruna, ki ji je Manlio naročil, naj ga obvešča, kako javnost na oddaje reagira, je po Marijevi aretaciji ostajala doma in kontrolirala potek oddaje.

Radio »fantom« je 20. septembra zvečer oddajal spored kakor po navadi, ko je napovedovalčev glas naenkrat za hip umolknil. Potem je žalostno nadaljeval:

»Pozor, pozor! To je najbrž naša poslednja oddaja. Obkolili so nas Nemci. Govori Manlio, govori Manlio. Ti, ki poslušáš, ti, ki poslušáš! Odpravi se takoj na moj naslov. Poberi vse, kar je mojega in odnesi proč. Uniči dokumente v aktovki. Takoj jih sežgi. Govori Manlio, govori Manlio.«

Nato ga ni bilo več slišati. Razložili pa so se zelo dobro streli in poki ročnih bomb. Še ena eksplozija in nič več. Sprejemnik je nadaljeval s programom nemške postaje.

Bruna si je ogrnila plašč in stekla v Manlijevo podstrešje, da je ne bi prehitela policijska ura. Našla je aktovko in jo odprla. Na eni izmed map je bil napis »Šifrirano«, na drugi »Operativni načrt«, na tretji »Spored radijskih oddaj«. Odprla je strešno lino in zlezla na streho. Prijemala je list za listom in jih sežigala. Plameni so rdečkasto odsevali v noč. V daljavi je nekajkrat počila puška. Priletelo je nekaj svetlečih se krogel. Streljali so na Bruno.

Še o pravem času je zlezla nazaj s strehe, pobrala v naglici napolnjeni kovček in ušla iz hiše.

Bilo je že dolgo po policijski uri, ko je zabrněl zvonec nad vrati. V pozni nočni uri je bilo slišati iz daljave le nemirno lajanje psa. Bruna se je v snu nenadno zdrznila. Oče in mati sta se osuplo spogledala. Zvonec je znova zabrněl. Bruna je pogledala na cesto. K steni se je tiščala senca, drugega nikjer nič. Opogumila se je in priprla okno:

»Kdo je?«

»Jaz.« Bil je tih Manlijev glas.

Bruna se je v halji pognala po stopnicah. Mati je stekla za njo, da bi jo zaustavila. Sikala je za njo, ker je morala govoriti potihom:

»Ne v halji! Vрни se!«

Zaman je prigovarjala, zakaj brž ko so se odprla vrata, sta se Manlio in Bruna objela.

Naslednji dan se je razvedelo, da je prišlo pri neki hiši v okolici do oboroženega spopada z Nemci, ki so hoteli presenetiti ljudi pri tajnem oddajniku. Posledica tega je bila, da je eden izmed Manlijevih mož obležal na bojišču, Nemci pa so imeli dva hudo ranjena. Dve mini sta pgnali v zrak oddajnik.

V povračilo so Nemci ob zori ustrelili podporočnika Marija Nicolija. Tisti, ki so videli izvršitev smrtné obsodbe, so zatrjevali, da so ga prinesli v naročju in ga položili na stol. Namesto nog je bilo videti dva krelja. Glavo je imel vso povezano. Takoj po aretaciji so ga namreč odvedli na orožniško postajo na zaslišanje.

»Zakaj si se smejal?«

»Lastnikov strah je bil smešen.«

»Ni res. Smejál si se zato, ker se je tisti izdajalski svojati posrečilo briti norce iz nas.«

Naslednji dan ga je med drugim zasliševanjem presenetilo vprašanje njegovega kapetana:

»Kje je poročnik Manlio De Stefani?« Vsi trije, kapetan, Mario in Manlio so pripadali isti enoti.

»Ne vem. Nisem ga več videl.«

»Lažnivec. Videl sem vaju skupaj pred nekaj dnevi, ko sta zvečer sedela v gostilni.«

Na nesrečo se je Mario vse bolj zapletal v protislovja, nekoliko tudi zaradi vmešavanja kapetana, ki je dokazal, da je bolniški list ponarejen. S tem so obtožbe postale še hujše.

Kapetan ga je vprašal tudi:

»Ali poznaš po imenu tistega, ki govori po radiu »privid«?

»Ne.«

»Trikratni potuhnjenec! Imaš pogum trditi, da ne poznaš glasu svojega kolege, s katerim si prebil po več kot osem ur na dan mesece in mesece? Se že razumemo. Njihov si. Če ne boš govoril, boš prejel, kar zaslužiš.«

»Gospod kapetan, nisem spoznal tistega glasu.«

Začeli so z mučenjem. Potem ko so mu zaman obljubljali svobodo, so mu odrezali najprej levo, pozneje pa še desno stopalo. Naposled so mu z obročem stiskali glavo. Mario je zapadel v delirij. Na okrnjenih nogah se je pojavilo vnetje. Oči je imel na široko odprte in sodel je: »Izgini, Manlio! Vedo, da si vodja. Ne bom jim povedal, ne, brez skrbi! Ne oddajaj več iz ulice Ermellino! Nevarno je. Bom že priletel za teboj, samo da se izmuznem odtod. Ukaži, da mi pripravijo zasilno letališče za pristanek!« Ostalih ni omenjal. Potem ni več prišel k sebi.

Ustrelili so ga naslednje jutro, ne da bi se zavedel.

»Bruna, odtod moram! Utegnil bi spraviti v nevarnost druge, če bi se še zadrževal. Z ljudmi, ki so mi še preostali, se bom skušal prebiti do gorovja. Žal mi je, da nimam več oddajnika. Dve noči nisva spala, da sva ga zmaknila iz letala in odpeljala z letališča na nemškem oskrbovalnem kamionu. To je bilo Mariovo delo. Ali se spomniš? Oblečen v Nemca ga je raztovoril kot prazen zaboj pri našem starem dobavitelju zelenjave. Nemško je dobro govoril.«

»S teboj grem,« je prosila Bruna, ko da ga ne bi slišala.

»Ne bom ti v napoto in potrudila se bom, da vam bom koristila.«

»Ostati moraš tukaj. Imela boš druge naloge. Poskrbi na kakšen način, da ne bo manjkalo cvetja na Mariovem grobu.« Ko je bil že čez prag, je dodal:

»Ne pozabi, da te imam rad! Na svidenje!«

Prevedel Jože Vrbovšek

Še en most miru: Jugoslavija — Latinska Amerika

MIRAN OGRIN

SPOZNANJE, da je rešitev sveta le v mednarodnem sodelovanju, prodira čedalje bolj v zavest naše dobe. To je poudarila že beograjska konferenca nezvezanih držav leta 1961, v zadnjem času pa zlasti obisk predsednika Tita v deželah Latinske Amerike. Zgradimo mostove ne le med državami, ampak tudi med narodi — to geslo je prevevalo iz vseh izjav in zdravic predsednika Tita.

Ti mostovi se že grade, povezali pa bodo Jugoslavijo z Brazilijo, veliko, 75-milijonsko deželo na južni polovici velikega ameriškega kontinenta, s Čilom, Bolivijo in Mehiko, s štirimi državami, ki jih je nedavno obiskal predsednik Tito. Njegov obisk se je zaključil z velikim govorom na svečanem zasedanju Generalne skupščine Združenih narodov.

Tudi najhujši kritiki naše države so morali ostrmeti ob veličastnem sprejemu, ki ga je pripravilo predsedniku Titu glavno mesto Mehike Ciudad Mexico. Na ulicah tega vlemesta je bilo milijon ljudi, to je bil pravi praznik jugoslovansko-mehiškega prijateljstva.

Kako bedni so vsi tisti brazilski senatorji in škofi pa guvernerji Guanabare in Sao Paola, države Minaes Gerais, ki so s svojo umazano gonjo preprečili obisk v največjih mestih Brazilije. Prihod predsednika Tita v mehiško prestolnico je bil v pravem pomenu besede triumf, uspeh, ki ga ni nihče pričakoval.

»Yugoeslavia« je danes ime, ki je drago vsem Mehikancem, ki ga izgovarjajo z največjim spoštovanjem. Ob tem obisku smo to ljudstvo bolje spoznali, odkrili njegovo dušo, spoznali njegov svet in probleme. Tudi Mehika ima za seboj težko revolucionarno razdobje — pred približno 150 leti se je osvobodila španske nadoblasti, pred približno 50 leti pa

je začela veliko socialno revolucijo: razdelitev zemlje in odpravljanje fevdalnih odnosov. Nacionalna revolucija se je končala z izgonom Špancev, družbena pa še ni zaključena — ni bilo lahko nuditi preprostemu in nepismenemu Indijancu pa peonu-kmetu vse tisto, kar so uživali bolj razviti Evropejci-kolonisti. Prav letos je predsednik Mateos razdelil zadnje hektare zemlje.

Globoke strukturalne spremembe je izvedla tudi Bolivija, nacionalizirala je proizvodnjo kositra, glavnega bogastva dežele, in izvedla zemljiško reformo, bolivijski Indijanci so postali polnopravni državljani, njihov jezik kečua je priznan kot uradni.

Cile je tista južnoameriška država, ki ima poleg Argentine najmočnejšo kolonijo naših izseljencev. Naši so raztreseni od puščave Atacame na severu, kjer so znani rudniki solitra, pa do Punta Arenas, najjužnejšega mesta na svetu. Predsedniku Titu je podelila univerza v Santiagu naslov častnega doktorja.

Brez kitajskega podpisa

SPORAZUM o prepovedi nuklearnih poskusov, ki so ga podpisali poleti v Moskvi — veljati je začel 10. oktobra — je pomembna zgodovinska prelomnica v mednarodnih odnosih. Res ni popoln, saj ne predvideva prepovedi poskusov pod vodo, vendar odpira nove, lepše perspektive.

Na moskovskem sporazumu je čez sto podpisov; torej še ni vseh. Nekatere države so proti njemu načelno, druge iz taktičnih razlogov. Dokumenta niso podpisale tele države: v Aziji — LR Kitaj-

S V. mednarodnega grafičnega bienala: Quinteros Gomez Adolfo (Mehika): Nikoli več Hirošime!

ska (podpisala pa ga je kuomintanška Kitajska — Formoza), Severna Koreja, Severni Vietnam, Kambodža; med afriškimi državami ni podpisa Gvineje, med ameriškimi ni pečata Kube (predstavnik Kube v Združenih narodih je izjavil, da Kuba ne more podpisati moskovske listine, dokler bodo imeli Američani svoja oporišča na Karibih), med evropskimi državami pa ga nista podpisali Francija in Albanija, bonnska republika je dalj časa oklevala, nato pa je le dala svojemu ambasadorju v Londonu navodilo, naj podpiše.

Sporazum so podpisale tudi vse bivše francoske kolonije, čeprav ga metropola — Francija ni podpisala. Pariz se sklicuje na to, da ni sodeloval pri formulaciji sporazuma in da ga zato ne veže. Francija da bo podpisala, ko jo bodo dejansko sprejeli v atomski klub kot polnopravnega člana, ne le formalno.

To, da ni na moskovski listini kitajskega podpisa, je velik minus. Kitajska je največja država na svetu — po ameriških cenitvah se je njeno prebivalstvo povečalo že na 720 do 725 milijonov. Kitajska se pripravlja, da izdela svojo

atomsko bombo in jo preizkusi v puščavi Gobi.

Kitajsko vodstvo prav nič ne prikriva, da se igra z ognjem. Skoraj vsak dan zvemo za kakšno podrobnost, ki deluje vse prej kot ohrabrilno. Moskovski listi so oktobra prinesli izjavo sovjetske vlade, ki opozarja, da bi bili Kitajci pripravljeni žrtvovati tudi tretjino človeštva — 900 milijonov ljudi (po starejših statistikah) za »zmago socializma«. Pripravljeni bi bili žrtvovati cele narode, vso Češkoslovaško, postaviti uro za več tisoč let nazaj — vse za »triumf« človeštva in »srečo« bodočih generacij.

Tu se človeku zježijo lasje, neha se vsako normalno razsojanje. Ti načrti pekinških voditeljev meje že na blaznost in nimajo z našimi pojmi sploh nobene zveze. Z eno besedo: cinizem brez primere!

Kitajska sama bi bila, kot je to izjavil leta 1957 v Moskvi sam Mao Tse Tung, »pripravljena« žrtvovati kar 300 milijonov ljudi! »Kaj če bi izginile male države, ostale bi velike« — je odgovoril presenečenemu predstavniku češkoslovaške partije.

Kitajski listi pišejo, da je voditelj Mao dal evropskemu marksizmu azijsko osnovo, na vidnem mestu poudarjajo, da se Marx pa Lenin nista podrobno ukvarjala z azijskimi vprašanji, da sta se ukvarjala predvsem z evropskimi problemi. Zaključek: Mao orje v Aziji ledino, pravijo, slediti mu morajo vse partije Azije, Afrike in Latinske Amerike.

Kakšne so pozicije Pekinga v posameznih partijah? Za kitajsko partijsko linijo so se več ali manj jasno opredelile naslednje stranke: KP Severne Koreje, KP Japonske, KP Indonezije, vedno bolj se približuje pekinški liniji tudi partija Severnega Vietnama, na strani Pekinga v sporu z Moskvo je stranka Rdeča zastava v Burmi (Bela je na strani Moskeve); indijska partija je razdeljena na kitajsko in prosovjetsko krilo, vendar je slednje močnejše. Druge stranke Daljnega vzhoda še spretno omahujejo in oficalno še niso zavzele svojih stališč.

Kuba je danes v marsikakšnem pogledu že bliže togemu stališču Pekinga kot bolj elastičnim pozicijam Moskve. V Evropi lahko računa Peking le na Albanijo in posamezne skupinice v Franciji pa Belgiji in na Danskem. Za Peking je tudi KP Nove Zelandije, Peking pa v kalnem ribari tudi v Afriki, posebno vzhodni.

Ideološki spor med Kitajsko in Sovjetsko zvezo je dobil v zadnjih tednih tudi obeležje državnega spora. Medtem ko sta prej obe državi uporabljali ezopovski jezik — Moskva je odgovarjala Peking tako, da je napadala Albanijo, Peking je repliciral Moskvi z blatenjem Jugoslavije — so sedaj odpadli vsakršni obziri. Zlasti po obmejnem incidentu pri Nauški, ki so ga izzvali kitajski državljanji.

Kitajci očitajo Moskvi, da se je pogodila z Ameriko o razdelitvi sveta in monopolu atomske oborožitve. Iz vseh kitajskih komentarjev in uradnih izjav je čutiti užaljenost, ker Sovjetska zveza ni nudila Kitajski pomoči, potrebne za izdelavo atomske bombe. To bi bilo razsipanje energije — so odgovorili v Moskvi. Ali ni dovolj, če ima v vsem socialističnem taboru ena država atomsko orožje? Vendar uradna Kitajska s to argumentacijo ni bila zadovoljna. Kitajska hoče imeti sama atomsko bombo. Kdaj bo prišel te dan?

Sto podpisov na moskovskem dokumentu je bil pravi svetovni plebiscit, njegovi nasprotniki so ostali v absolutni manjšini. Razvoj se namreč ni ustavil na tej stopnji, predstavniki Združenih držav, Sovjetske zveze in Velike Britanije so se sporazumeli tudi glede prepovedi uporabe atomskega orožja v vesolju.

Prav nič ne pretiravamo, če trdimo, da smo danes bliže trajnemu miru kot kdajkoli po drugi svetovni vojni. Toda za mir se je treba tudi boriti, mir ne pride z neba, za mir je treba tudi nekaj žrtvovati. Po dveh krvavih vojnah si ljudje vseh kontinentov ne žele nič bolj kot mirno življenje.

Miran Ogrin

Naš knjižni izbor

Stanko Petelin-Vojko: Med Triglavom in Trstom — Zgodovina 31. divizije NOV in POJ, ki je izšla pri založbi »Borec« v zajetni knjigi pod naslovom »Med Triglavom in Trstom«, pomeni gotovo enega najpomembnejših prispevkov k proslavam obletnice ustanovitve primorskih brigad. To pa je tudi prva publikacija te vrste, zaradi česar je treba izid te knjige posebej zabeležiti. Če vemo, da obravnavata ta knjiga osvobodilni boj, seveda predvsem vojaške akcije na večjem delu Slovenskega primorja, potem lahko rečemo, da je v njej prikazana medvojna zgodovina dobršnega dela Primorske in dela Gorenjske. Da je torej v knjigi zbrano vse, kar nam je doslej znanega o partizanskih borbah, akcijah, sovražniških napadih in ofenzivah ter drugih vojnih dogodkih v tem delu Slovenije. V knjigi je torej zbrano in zapisano gradivo, ki predstavlja dragocen vir za vse kasnejše čase. To dejstvo je nedvomno primarnega pomena, čeprav seveda ne moremo zanikati, da ima knjiga tudi spominski in počastitveni značaj.

31. divizija, ki so jo sestavljale Gradnikova, Prešernova in Vojkova brigada in še nekatere druge manjše enote, je odigrala v osvobodilni borbi Slovenskega primorja odločilno vlogo. Vloga in zasluge navedenih enot za končno osvoboditev jugoslovanskega ozemlja ter njihov delež v borbi proti nacistični Nemčiji so v neposredni zvezi s pomenom, ki ga je njihovo operacijsko področje imelo za okupatorja. Tako je Gradnikova brigada še pred ustanovitvijo 31. divizije delovala na integralnem delu italijanskega cesarstva ter s svojo navzočnostjo navzlic 90.000 sovražnikovim vojakom pričala o neuspehu petindvajsetletne italijanske raznarodovalne politike in o volji primorskega ljudstva, da si z orožjem v roki pribori svobodo. Enako je tudi Prešernova brigada, ki se je zadrževala na Gorenjskem, dokazovala, da se ne bo uresničil Hitlerjev program, da napravi to

deželo spet nemško. Preko ozemlja, kjer so delovale enota IX. korpusa, v katerega sestavu je bila tudi 31. divizija, pa so držale tudi prometne poti, ki so bile za nemškega okupatorja izrednega pomena. Zato je sovražnik zadrževal na tem majhnem prostoru velike vojaške sile, ki bi mu sicer prišle prav na kakem drugem bojišču. Razumljivo je torej, da je bilo to področje izredno važno in je vloga, ki so jo tod imele partizanske enote, daleč preseгла pomen lokalnih spopadov.

Zajetna knjiga o zgodovini 31. divizije se pričinja z letom 1942, ko je takratni Loški odred odšel po nalogu glavnega štaba iz takratne Ljubljanske pokrajine na Primorsko S tem odhodom partizanov preko nekdanje jugoslovansko-italijanske meje pa se je začel nagel vzpon partizanske osvobodilne borbe v Slovenskem primorju. Zgodovina 31. divizije se tako ne začne z dnem ustanovitve te vojaške enote, to je s 6. oktobrom 1943, temveč z opisom razmer na Primorskem po razplamtitvi upora, posebno pa po ustanovitvi Gradnikove, Prešernove in Vojkove brigade in opisi njihovih akcij v obdobju, ko 31. divizije sploh še ni bilo. Končuje pa se ta zgodovina z zadnjimi vojnimi dogodki: z osvoboditvijo Trsta, Tržiča in Gorice v prvih dneh maja 1945.

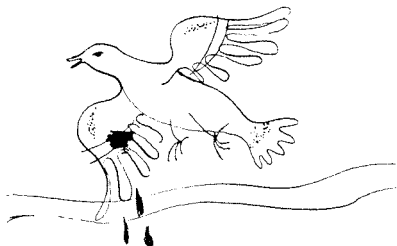
O virih svojega dela govori avtor v uvodu. Tu pojasnjuje, da je njegova zgodovina 31. divizije napisana na podlagi arhivskega gradiva brigad, ki so sestavljale divizijo, na podlagi arhivskega gradiva 31. divizije, IX. korpusa in glavnega štaba ter na podlagi nekaterih spominskih sestavkov borcev navedenih partizanskih enot. Tako je avtor nedvomno opravil izredno veliko delo. Kot zgodovinar je stvaren, objektiven in se ne boji povedati resnico, čeprav tu in tam ni najugodnejša. Pri tem pa skuša prodreti tudi globlje in analizirati vzroke neuspehov in porazov. Čeprav je bil avtor sam borec navedenih partizanskih enot, ga njegova neposredna udeležba ni

zanesla v kako poljudno pripoved in enostransko prikazovanje dejstev in dogodkov. Pač pa mu je to morda nekoliko pomagalo, da njegova knjiga ni ostala preveč stvaren in suhoparen zbir dejstev in podatkov, temveč knjiga, ki je ne glede na to, da je zgodovina, napisana sočno, živahno, vsakomurumljivo, predvsem pa privlačno, da se izredno lepo bere.

Tako moramo zgodovino 31. divizije kot eno prvih tovrstnih del šteti za uspešno knjigo in kot pomemben prispevek k zgodovini našega osvobodilnega boja, posebno na Primorskem.

K uspelosti te izdaje nedvomno prispevajo svoj delež tudi številne izbrane fotografije, od katerih so mnoge nove in še neobjavljene. Pa tudi številni zemljevidi so za razumevanje teksta več kot koristni. Če omenimo še lično zunanjo opremo, moramo to poročilo zaključiti z ugotovitvijo, da je knjiga »Med Triglavom in Trstom« vsestransko uspela publikacija.

S. R.

Jesen 1942 — Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča — To zajetno, nad 600 strani obsegajočo knjigo, je izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. V njej so zbrana pričevanja iz najbolj kritičnega razdobja naše revolucije, iz razdobja neposredno po hudi sovražni ofenzivi, izgubi osvobojenega ozemlja in pojavu oboroženih skupin bele garde. Del ljudstva, ki je šel v korak z osvobodilnim gibanjem zaradi njegove množičnosti, je takrat šele iskal poti. Pomagati mu je bilo treba čez kritično točko...

Vsi ti pojavi, pa tudi napake, ki so se pojavljale pri delu naših aktivistov, so terjali odločnih in naglih ukrepov. Te ukrepe pa sta izvajala vodilni osebnosti naše slovenske revolucije, tovariša Edvard Kardelj in Boris Kidrič. Da bi bila kar se da bližje dogajanju in da bi lahko posredovala svoje zamisli čim hitreje, sta

se za nekaj časa preselila v Ljubljano. Blizu Ljubljane, najprej v Podlipoglavu, nato pa v Dolomitih, se je zadrževalo celotno vodstvo našega osvobodilnega gibanja: Centralni komitei KPS, glavni štab NOV in POS ter Izvršni odbor OF.

Zbornik nam prikazuje to razdobje preko dokumentov, poročil in pisem. Že sama zamisel uredništva na tak način kompleksno seznaniti javnost s tem časom je originalna in bi jo kazalo nadaljevati ter podoben način uporabiti tudi za prikazovanje drugih razdobji, odločilnih in kritičnih za naše osvobodilno gibanje.

Med dokumenti najdemo mnoge, do zdaj neznane ali znane samo ozkemu krogu ljudi, pa tudi nekatere ugotovitve, ki so nove in ki stvari postavljajo na pravo mesto. To dokazuje, da naša zgodovinska znanost napreduje kljub časovni odmaknjenosti in pomanjkljivim virom.

Velja opozoriti tudi na odstavek iz stavka »Namesto uvoda«, ki sta ga napisala Lidija Šentjurs in France Kimovec. V tem odstavku sta zapisala: »Zato je važno, da zlasti mladi rodovi začutijo, koliko velikega vsebuje sleherni listič papirja, ki se je ohranil iz NOB, koliko dela, žrtev, prizadevanj in naporov je izraženo v sleherni vrstici in kaj vse je treba čitati tudi med vrsticami. Mali lističi papirja so dokumenti dobe, ko se je naš delovni človek pojavil sam v pravem pomenu besede, golorok v boju z vsem zlom, ki mu je grozilo z iztrebljenjem.«

Kljub skoraj dvem desetletjem, ki sta minili od popolne osvoboditve in konca druge svetovne vojne, oziroma oboroženega dela naše revolucije, je zanimanje naših ljudi za dogajanje med zgodovinsko prelomnico v naši zgodovini še vedno zelo živahno. Še več, zadnja leta celo narašča, kar je dokaz, da se mladi ljudje hočejo seznaniti s polpreteklo dobo, ki je še vedno sodobnost.

M. P.

Knjiga o narodnem heroju Jožetu Lacku — Mariborska založba Obzorja je v zadnjem času izdala več knjig, ki bodisi posredno ali neposredno opisujejo naš narodnoosvobodilni boj. Med temi izdajami je tudi posebna knjižna zbirka »Narodni heroji«, v kateri je pravkar izšel tretji zvezek. To je knjiga o narodnem heroju Jožetu Lacku, ki jo je napisala Vida Rojic.

Kdo je bil Jože Lacko, je znano, saj je njegovo ime najtesneje povezano z osvobodilnim bojem na Štajerskem. Po-

sebnost ga poznajo v neposredni okolici Ptuja, kjer je Lacko deloval in kjer je svojo revolucionarno delo tudi zaključil z junaško smrtjo. Iz nove knjige o narodnem heroju Lacku pa izvem številne nove podrobnosti o Lackovem življenju in o njegovem delu.

Lacko je bil doma v Kicarju v Slovenskih goricah, v družini bajtarja, ki je preživel družino z dobrima dvema hektaroma zemlje. Prvo svetovno vojno je preživel deloma na fronti, daljši čas pa v italijanskem ujetništvu, kjer se je поблиže seznanil z narodnostnimi problemi avstroogrške monarhije in se postavil na stran nasprotnikov monarhije; pridružil se je tistim, ki so bili za združitev Jugoslovancev v lastni državi. Po vojni, ko se je vrnil domov in se nato po poroki naselil na domu svoje žene v Novi vasi, v neposredni okolici Ptuja, je deloval sprva pod vplivom Slovenske ljudske stranke. Ko pa se je okrog leta 1928 seznanil in spoprijateljil s komunistom Leopoldom Vodo, je začel politično delovati pod vplivom Komunistične partije. Lacko se je tedaj tesneje povezal s kmečkim proletariatom ptujske okolice in pomagal malim ljudem na najrazličnejše načine. Potem ko je bil leta 1932 sprejet za člana Komunistične partije, se je kmalu uvrstil med njene najuglednejše člane. Področje njegovega političnega dela se je sčasoma raztegnilo na ves ptujski okraj, saj je delal v okrajnem odboru takratne Zveze kmečkih fantov in deklet in leta 1938 celo kandidiral na Mačkovih opozicijski listi. Lacko je prispeval Rdeči pomoči, sprejel v svoji hiši delegate za mladinsko skojevsko konferenco, sprejemal komuniste, imel pod svojo streho leta 1939 pokrajinsko partijsko konferenco, se udeleževal sestankov, predavanj, raznih akcij, bil izvoljen za člana glavnega odbora Zveze delovnega ljudstva Slovenije.

Leta 1941, tik pred vojno, so ga internirali skupaj z drugimi naprednimi ljudmi. Okupacija ga torej ni zatekla nepripravljenega. Z drugimi prostovoljci je sicer skušal pomagati rešiti staro državo pred fašistično nevarnostjo, vendar se je iz Novega mesta, kjer so prostovoljci doživeli kapitulacijo jugoslovanske vojske, vrnil domov. Lacko je že nekaj dni po okupaciji sklical sestanek komunistov na svojem domu ter postal osrednja osebnost Komunistične partije v ptujskem okolišu. Na njegovem domu so se stalno zbirali komunisti in maja začeli pripravljati tla organizaciji Osvobodilne fronte. Od tedaj naprej je bilo njegovo življenje

posvečeno v celoti organiziranju oborožene vstaje v ptujski okolici. Pri tem delu so ga Nemci celo prijeli v gozdu blizu doma in ga odpeljali v Ptuj, odkoder pa se je rešil, potem ko jim je natvezel zgodbo, kateri so verjeli. Seveda je bil od takrat še bolj previden, zlasti potem, ko so Nemci prijeli vrsto mladih borcev za svobodo. Ko so Nemci novembra leta 1941 vdrli na njegov dom, je bil odsoten. Potlej je živel v strogi ilegali in neumorno deloval naprej. Lacko je bil med ustanovitelji Slovenjgoriške partizanske skupine, ki je od aprila do avgusta 1942 pridno napadala nemške postojanke. Po partizanskem napadu v Vintarovcih, kjer sta padla dva nemška orožnika, so začeli Nemci divjati po Slovenskih goricah in je Osvobodilna fronta pretrpela velike izgube. Med žrtvami so bili tudi člani Lackove družine, ki so jih Nemci aretirali in odpeljali z doma. Iz zapore je morala Lackova žena s hčerko v taborišče Oswiecim, odkoder se ni več vrnila domov, dva otroka pa so odpeljali v taborišče v Neumarkt, kjer sta dočakala konec vojne. Partizanska četa, s katero je bil Lacko tesno povezan, pa je bila v borbi pri Mostju razbita. Lacko se je sicer rešil in se zatekel v senik nekega kmeta v Sp. Velovlak. Gospodar kmetije pa ga je izdal Nemcem, ki so obkolili hlev, kjer se je skrival Lacko. Njegov poskus, da bi se prebil, je bil zaman, in vsega prebitega so Nemci zmagoslavno odpeljali v ptujske zapore. Lacko ni podlegel mučenju, temveč je ostal neizprosen. Zaradi posledic ran, ki so mu jih pri mučenju prizadejali Nemci, je umrl v ptujskih zaporih 18. avgusta 1942. leta. Okupator je po njegovi smrti obračunal še z drugimi borci za svobodo, vendar sta prav Lackova smrt in njegov svetli vzgled imela izreden odmev med zavednimi Slovenci, med katerimi sta še bolj povečala sovražstvo do fašističnih okupatorjev.

O vsem tem Lackovem plodnem revolucionarnem delu je napisala knjigo Vida Rojic, ki se je svojega dela lotila temeljito. Tako je njena brošura dosegla skoraj sto strani in postala najboljšeje tekst, kar jih je doslej izšlo v tej zbirki. Delo je razdelila na dvanajst poglavij. Razen prvega, kjer govori o pomenu in vlogi narodnega heroja Lacka, in zadnjega, posvečenega odmevom Lackove smrti, so vsa druga poglavja posvečena Lackovemu življenju in delu. Pri tem pa avtorica pojasnjuje, da je ta biografija dejansko delo mnogih tovarišev, ki so z Lackom hodili po revolucionarni poti, saj jo sestavljajo njihove pripovedi o

njem. Seveda pa ne gre za knjigo, ki bi predstavljala zapiske ali spominske sestavke Lackovih sodelavcev. Ne. Pripovedi o Lacku so avtorici rabile le kot vir in gradivo, katerega je potem obdelala in na podlagi njega napisala zaokrožen prikaz Lackovega življenja in dela. Pri tem je avtorica posegla v podrobnosti in z vseh strani osvetlila Lackovo življenje, predvsem pa njegovo revolucionarno delo. Pri tem je skorajda zašla na napačno pot, saj ni ločila nekaterih bistvenih stvari od manj pomembnih. Tako se dogaja, da se v množici oseb in dogodkov, ki jih obravnava, Lackova osebnost včasih skoraj izgubi. Gre torej za nasprotje prvih dveh izdaj iste zbirke, ko smo lahko ugotovili preskromnost teksta in premajhen poudarek na narodnih herojih, ki jih publikacija prikazuje. Seveda pa to bistva knjige o Lacku ne moti. Vsakomur, ki bo knjigo prebral, vstaja pred očmi podoba zavednega slovenskega človeka, preprostega kmeta iz ptujske okolice, ki je tako rekoč vse svoje življenje deloval v korist svojega ljudstva in ki je za to ljudstvo in njegovo boljše življenje žrtvoval tudi svoje življenje. Zato lahko ugotovimo, da delo Vide Rojic dosega svoj namen.

S. R.

Nada Kraigher: Pet temnih svetlih let. — Ta knjiga, ki jo je izdala Mariborska založba »Obzorja«, pomeni med spomini na NOB razveseljivo novost. Predvsem pa je to delo, ki ga težko odložimo, ko ga vzamemo v roke. Spomini Nade Kraigher se berejo kot roman ali povest, čeprav ni v njih zmagoslavnih bitk ne blestečih junaštev.

Tudi sicer pomeni knjiga nekaj novega. Razdeljena po razdobjih v dele, vsak del pa spet v poglavja, je polna sodobnih pisateljskih, pa tudi oblikovnih prijemov.

Vsebinsko odlikuje vse polno duhovitih domislic, do zdaj dokaj nenavadnih za našo tovrstno pripovedništvo. Tudi nekaj originalnih ugotovitev bi lahko našli v knjigi, ugotovitev, ki smo jih do zdaj zamolčevali ali pa jih nismo opazili. Naj navedem samo nekatere izmed njih: Odnosi do zavezniških vojaških odposlanstev, odnos lastnikov jeseniške železarne do delavskega gibanja in s tem v zvezi gledanje nekaterih delavcev na svoje gibanje, pojav »delavske aristokracije« itd. Pa domislice kot: »Ne. S časom je vedno križ. V važnih trenutkih življenja teče vselej narobe. Prehitro ali prepočasi.«

V knjigi je Nada Kraigherjeva opisala tisto, čemur pravimo »partizansko življenje«. Dodala pa je še opis svojega delovanja v Ameriki, ko je tik po vojni šla tja v odposlanstvu Rdečega križa, da bi ameriško javnost pridobila za dajanje pomoči našim narodom. Očitno je namreč postalo, da oblasti ne bodo podpirale naše nove države, ker si je ta izbrala svojo razvojno pot, ta pa ni bila v skladu z željami njenih vladajočih krogov. Toda to njeno delovanje lahko prav tako štejemo kot partizansko in aktivistično delovanje, kot nadaljevanje vojne, samo z drugimi sredstvi, v drugih prilikah in na drugem delu globusa. Zato ta del smiselno spada h knjigi, poleg tega pa je po svoje zanimiv, ker v njem spoznamo Ameriko, gledano skozi življenjski in svetovni nazor našega človeka. Ta opis pa je povrh še zabaven, duhovit in realističen...

Na začetku knjige spremljamo Nado Kraigherjevo kot uradnico jeseniške železarne, od koder ob prvem valu izseljevanja Slovencev mora oditi v Ljubljano. Tu se vključi v organizirano delo za OF. Njene naloge niso kaj posebnega, kakšna blesteča junaštva, toda so del splošnega odpora in so bistvene za ogromno večino naših ljudi razen za manjši krog vosovcev in političnih voditeljev. Prav zato jih beremo z zanimanjem, čeprav bi morda senzacij željni bralec rekel, da vse skupaj ni bilo nič posebnega. Morda to ne velja za opis delovanja za našo obveščevalno službo, kjer avtorica doživlja radosti in težave obveščevalke v neposredni zvezi z okupatorji in njegovimi sodelavci. Zato tudi doživi, da jo nepoučeni smatrajo za moralno pokvarjeno. Toda sčasoma, zlasti z njenim odhodom k partizanom, se vse pojasni.

Iz Ljubljane, potem ko je bivanje in delovanje v okupiranem mestu postalo zanjo nevarno, posebno še potem, ko dobijo po italijanski kapitulaciji domobranci večja pooblastila pri opravljanju policijske službe, se Nada Kraigherjeva preseli k partizanom. Po kratem edinem možnem kanalu se odpelje na Primorsko, od tam odide v Belo krajino. Je stenografka pri Tanjugu, prevajalka pri zavezniških odposlanstvih, nato pa mora zaradi bolezni v Italijo, kjer deluje dalje, tudi po ozdravljenju. Pri tem doživi podobno kot pri delu z zavezniškimi misijami v domovini vrsto zanimivih srečanj. Omenja tudi dr. Rogersa Lindsaya kot Teddyja in nam ga slika kot zdravnika in človeka. Delno je naši javnosti ta člo-

vek že znan iz knjige »Gverilski zdravnik«, seveda z druge strani, ker je to knjigo napisal sam.

Knjigo »Pet temnih svetlih let« lahko po pravici prištevamo med najboljša naša spominska dela s področja NOB.

M. P.

Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije — II. del, 3. knjiga — Muzej ljudske revolucije Slovenije in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani sta izdala ta zbornik kot 3. knjigo Zbornika fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945. Zbornik zajema slikovno gradivo iz razdobja med septembrom 1943 in februarjem 1944, posvečen pa je dvajsetletnici zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, II. zasedanju AVNOJ v Jajcu in I. zasedanju SNOS v Črnomlju.

Slikovno gradivo, to se pravi izbor najboljših in najznačilnejših fotografij iz fototeke Muzeja revolucije v Ljubljani, je razporejeno tako kot v prvih dveh zvezkih. V ospredju je kratek prikaz narodnoosvobodilne vojne v razdobju, ki ga prikazujejo za tekstom s slikami. Sledijo fotografije, ki so jih posneli znani in neznani fotografi, nekaj pa je tudi skic, risb in posnetkov originalnih dokumentov. Vsa besedila so prevedena v angleščino in francoščino. Zgodovinski prerez je napisal dr. Metod Mikuš.

Kot prvo poglavje je v knjigi s fotografijami podan porast NOV Slovenije in utrditev ljudske oblasti. Obdobje po kapitulaciji Italije je namreč bogato po dogodkih, zlasti glede številčnega porasta naše vojske in ustanavljanja novih ter utrditvi in povečanju starih enot NOV. V tem razdobju so enote NOV osvobodile velik del Slovenije, več kot za časa prvega osvobojenega ozemlja poleti 1942. Zato je nastala v teh krajih nova ljudska oblast, katere vrhunec pomeni zbor odposlancev v Kočevju.

V tem razdobju se je razbohotilo partizanstvo tudi na Gorenjskem in Štajerskem, da ne govorimo o Primorskem in Istri, kjer je izbruhnila vstaja, ki je dosegla višek v goriški fronti.

Sledi nemška ofenziva, nato pa protiofenziva enot NOV z napadi na vrsto sovražnih postojank, med temi na Kočevje in Velike Lašče. V to protiofenzivo bi zlahka šteli tudi pohod 14. divizije na Štajersko. V zborniku najdemo tudi ponatis nekaterih fotografij iz Petkovega albuma, kar zborniku ne moremo šteti v slabo, saj ni bilo mogoče najti slik, ki bi prekosile Petkove.

Proti koncu knjige so razporejene slike — če se lahko izrazimo tako — po strokah: Oficirska šola GŠ, kurirske zveze, partizansko zdravstvo, Partija, SKOJ in množične protifašistične organizacije. Na koncu pa so slike s I. zasedanja SNOS v Črnomlju.

Knjiga se konča s splošnim kazalom, pred tem pa je še imensko kazalo. Skupno obsega 474 strani velikega formata.

M. P.

Milica Ostrovška: Kljub vsemu odpor — Med deli, kakršna bi morali imeti za prikaz osvobodilnega boja vsakega našega kraja, je nedavno izšla knjiga z naslovom »Kljub vsemu odpor«. Napisala jo je Milica Ostrovška, ki jo poznamo kot avtorico člankov o osvobodilnem boju in nekaterih daljših delih s to tematiko. Posvečena pa je Mariboru. Zdaj je minilo že več kot dvajset let od začetka okupacije. Čas strahovito beži in ljudje, ki so bili takrat v ospredju dogajanj, se počasi umikajo. Živi viri izginjajo in vse večja je nevarnost, da se neposredna pričevanja zgube, če ne bodo pravi čas zapisana. Največja je ta nevarnost tam, kjer o osvobodilnem boju obstoji sorazmerno malo dokumentarnega gradiva. In prav za zgodovino osvobodilne borbe v Mariboru je ohranjenega sorazmerno malo dokumentarnega gradiva. Res pa je tudi, da v razmerah, v katerih je potekal boj proti okupatorju v Mariboru, marsikaj sploh ni moglo biti zapisano. Tako so za zgodovino narodnoosvobodilne borbe v

Mariboru prav spomini neposrednih udeležencev največjega pomena. Zato je bil že skrajni čas, da se spominski zapisi neposrednih udeležencev osvobodilne borbe v Mariboru zberejo in zapišejo, da se poznim rodovom ohranijo dragocena pričevanja.

To nalogo je s svojo knjigo »Kljub vsemu odpor« uspešno opravila Milica Ostrovska. Avtorica je že neposredno po osvoboditvi, ko je bil spomin na vojna leta še živ, začela zbirati izjave in spomine udeležencev oborožene vstaje v Mariboru. Pri svojem delu je vedno znova odkrivala zveze in postojanke ilegalnega Maribora. Prvi rezultat njenega dela so bili članki, ki jih je pred leti objavljala v dnevnem časopisu. Objava teh zapisov pa je omogočila številne popravke in dopolnitve. Rezultat novih pričevanj in popravkov ter ustreznih sprememb je knjiga, ki je zdaj izšla in ki zgovorno govori o narodnoosvobodilni borbi v Mariboru. Pa čeprav zajema za zdaj le prvo obdobje, čas od začetka okupacije pa do poletja 1943.

Knjiga Milice Ostrovske predstavlja pričevanje več kot šeststo petdesetih neposrednih udeležencev narodnoosvobodilne borbe v Mariboru. Avtorica je svojo knjigo zasnovala tako, da je gradivo, ki so ga napisali posamezni udeleženci, uporabila in ga po svoje oblikovala. To gradivo je uporabila po posameznih poglavjih, ki so posvečena bodisi posameznim postojankam v Mariboru, bodisi posameznim akcijam ali dogodkom; vsa ta poglavja pa je razvrstila po nekakem kronološkem redu, ki sicer ni absolutno točen, je pa vendarle kronološki. Tako se posamezni dogodki vendarle vrste nekako v takem zaporedju, kot so se dogajali, vmes pa so nekatera poglavja, ki iz tega strogega časovnega okvira izpadajo. Avtorica gotovo pri obdelavi gradiva ni imela lahkega dela, poseben trud je zahtevalo že preverjanje podatkov; pa tudi to, da je knjigi, zasnovani na pričevanjih tolikih različnih oseb, dala enotno formo, gotovo ni bilo lahko. Avtorici je pri tem vendar uspelo obdržati neko originalnost neposrednih pričevanj, čeprav se gradivu pozna, da ga je njeno pero skrbno obdelalo. Pripoved je vseskozi tudi dovolj živa, predvsem pa zanimiva in se lepo bere. Razumljivo je, da je v knjigi opisana tudi vrsta podrobnosti, vrsta malih dogodkov, ki pa vendar sestavljajo nekaj pisan in raznovrsten mozaik veličastne podobe osvobodilnega boja v Mariboru.

Knjiga »Kljub vsemu odpor« ni zgodovina, niti ni to spominska knjiga, ker

gre v bistvu vendarle za že prirojena in obdelana pričevanja neposrednih udeležencev osvobodilnega boja. Zato lahko to knjigo označimo kot kroniko ali še bolje kot gradivo za bodočo zgodovino osvobodilnega boja, toda gradivo, ki je napisano jasno, preprosto, vsakomur dostopno in zanimivo. Kot knjiga pa je že samo po sebi to delo svetel spomenik borcem za svobodo. S. R.

Ivan Jan: Skozi zasede — Zbirka petnajstih novel in črtic s tem naslovom, ki je izšla konec poletja pri Državnem založbi Slovenije, je že četrta knjiga Ivana Jana. Zbirka je smiselno, stilno in vsebinsko nadaljevanje prve Janove knjige novel in črtic z naslovom »Izpolnjena beseda«, vendar kaže pisatelj napredek pri risanju značajev in opisu notranjega življenja njegovih junakov.

Nekatere črtice oziroma novele kot na primer »Zločin« in »Sopotniki« so bralci »Borca« že lahko brali v reviji, nekaj drugih pa je izšlo po raznih časopisih in revijah, največ v »Invalidskem vestniku«. Iz obilice svojih del, ki jih je napisal v zadnjih letih, je pisatelj zbral nekaj najboljših in jih združil v zbirko.

Drugače pa še vedno v Janovih črticah in novelah zasledimo njegove gorenjske partizane, terence, kurirje, obveščevalce in Nemce na nasprotni strani. Le v »Sopotnikih« je posegel na ozemlje »Ljubljanske pokrajine« in v »Trofeji« v boje ob veliki poletni ofenzivi leta 1942 na Notranjskem.

Bralci Janove zbirke »Skozi zasede« bodo vsekakor zadovoljni, ko bodo knjigo prebrali. Ko bodo knjigo odložili, bodo verjetno občutili razliko med trdimi vojnimi časi in sedanjostjo, med takratnim pomanjkanjem in tesnobo ter sproščenostjo sodobnih dni. Zato je zbirka po svoje tudi dokument časa, saj ni v njej niti ene zgodbe, ki ne bi imela za osnovo resničnega dogodka. Te resnične dogodke, ki jih je bilo nešteto v resničnem pomenu besede, je pisatelj samo po svoje izoblikoval in podal bralcem. Očitno je, da se Jan kot pisatelj drži načela: Zakaj bi si zgodbe izmišljevali in se pri tem podajali v nevarnost tveganjih konstrukcij, če pa imamo dovolj resničnih dogodkov, ki nam lahko rabijo za osnovo fabule. Prav nič ni važno, če je fabula zrasla izključno v pisateljevi glavi in se oplemenitila samo z njegovo fantazijo, ali pa se je podobna zgodba res nekje in nekoč pripetila.

Zbirka »Skozi zasede« bo nedvomno privlačno in prijetno branje. M. P.

Na obronkih Jelovice

IVAN JAN

O čudni, junaški smrti narodnega heroja Lojzeta Kebeta-Štefana

PRAV prijetno je sredi oktobra, če je lepo sončno vreme. Ne le v vinorodnih krajih ali ob morju, temveč tudi na Gorenjskem. In tiste dni leta 1942 se tudi v štabu grupe na obronkih Jelovice niso mogli pritoževati, da jim vreme ni bilo naklonjeno. Sicer je bila to huda jesen. Nemški pritisk še vedno ni popuščal, vendar so se v štabu trudili na vso moč, da bi po zadnjih udarcih, ki so bili občutni in silno hudi, delo spet steklo živahno in čimbolj normalno.

Zlasti komisarja Lojzeta Kebeta-Štefana ni bilo mogoče zaustaviti. Spal skorajda ni in njegove dobrodušne oči so komaj še prikrivale napore in skrbi zadnjih dni. Pravzaprav mesecev in tednov!

Prejšnji dan so s področja Kokrškega odreda prišli v štab poročat trije terenci, med njimi tudi Tilen. Štefanov obraz je ob tem spreletaval izraz zadovoljstva, kajti tovariši so, poleg hudih, prinesli novice, da Osvobodilna fronta spet oživlja, da se rane celijo. Vse od zime dalje je bilo na Gorenjskem tako, kot bi se Nemci spremenili v orjaškega drvarja, ki z nekaj zamahi hoče ves gozd posekati v pusto frato, kjer ne raste drugega kakor nizko grmičevje! Njihova sekira je bila res nevarna in je zasekala v tem zamahu že številne rane, oni, partizani, pa so te okupatorjeve zamahe prestrezali kakor so mogli in znali.

A to je bil tedaj David proti Goljatu, kajti okupatorjeva moč je bila tedaj nekje na zenitu. Tako so po vseh spopadih, hajkah, izdajah in ofenzivah ostali le še skromni partizanski otočki, ki pa so bili vendarle kot neuničljiv kvas, iz katerega so nastajali novi odbori, nove čete.

O vsem tem je tisto jutro hotel Štefan za Centralni komite napisati poročilo in vmes tovariše poprositi za nasvete in pomoč, kot je bila njegova navada. Njegova odločnost in doslednost ni bila nikoli taka, da bi prezrl nasvete drugih in da ne bi sprejemal njihovega sodelovanja.

Ker so bili poleg drugih v štabu še tovariši iz Kokrškega odreda, je namignil namestniku komandanta grupe Jelovčanu:

»Stopi, no, z mano tjale vstran, da bova pisala v miru!«

Jelovčan, ki je raje delal kot pisal, je bil sicer pripravljen pomagati, vendar je smehljalje zagodrnjal:

»Ne moreš in ne moreš živeti brez tega pisanja! Od mene ne boš dosti zvlekel. Samo kaj vojaškega. Ostalo prepuščam tebi!«

Štefan se je razumevajoče nasmehnil, kajti dobro je poznal Jelovčanovo hrabrost, njegovo redkobesednost in poslušaj za odkrivanje različnih nevarnosti. Zato mu je vedno že vnaprej odpuščal nejevoljo, kadar je bilo treba kaj napisati. Toda kar je

Jelovčan pripomnil in dostavil, je bilo vselej umestno in potrebno vnesti v poročilo. To je bilo zlasti dobrodošlo zdaj, ko je grupa po Gorenjčevi smrti ostala brez komandanta.

S papirjem sta šla kakih 50 do 60 metrov stran in sedla na prijazno vzpetino. Skrbno sta sestavljala vsak stavek, kajti položaj na Gorenjskem je bilo treba prikazati, da bodo tovarišem v CK dejstva popolnoma pred očmi. Štefan je pisal, sproti prebral vsak odstavek, Jelovčan pa je poslušal, prikimal, če se mu je zdelo dobro, ali pa sem in tja kaj dostavil.

Okolica je bila tiha in kot je bilo videti tudi varna. V štabu se je vsak ubadal s svojim opravilom, vendar tako, da nihče ni povzročal kakega ropota ali šuma.

Jelovčan se je kmalu začel ozirati nekam navzdol, s čimer je povzročil tudi Štefanovo pozornost. Oba, Štefan in Jelovčan, sta bila polna čutov za varnost in konspiracijo, čeravno jima zaradi tega nihče ni mogel očitati strahu ali česa podobnega. Vse prej kot to.

Jelovčan je vedno bolj vlekel na ušesa, tako da ga je Štefan poltiho vprašal:

»Je morda kaj sumljivega?«

Jelovčan je v odgovor položil prst na usta, z drugo roko pa je pokazal navzdol. Od tam je prihajalo šumenje, nekaj takega, kot bi nekdo vlačil po tleh veje, potem pa spet, kakor bi kdo lomastil po grmovju. To je zdaj slišal tudi Štefan.

Šumenje pa je kmalu prenehalo in spet sta se nagnila nad pisanje.

A nista še dokončala novega stavka, ko je od spodaj spet prihajalo tisto šumenje. Zdaj nemara za spoznanje močnejše!

Jelovčan se je dvignil in spet napeto gledal po strmini navzdol v grapo. Toda nič ni mogel opaziti.

»Nekaj živega je tam! Stopil bom spod do poti. Morda pa ni vse v redu!« se je odločil potem.

Štefan mu je pritrdil in Jelovčan se je zgubil med drevjem.

»Hudega gotovo ne bo, sicer bi patrolje ali obveščevalci že kaj sporočili. Na Jelovico Nemci ne hodijo v majhnem številu. To so dokazali že v vseh hajkah od spomladi sem!« Tako je mislil Jelovčan in tako je računal tudi Štefan.

»Sicer se bo pa kmalu pokazalo!« je sklepal Štefan in se spet sklonil nad poročilo.

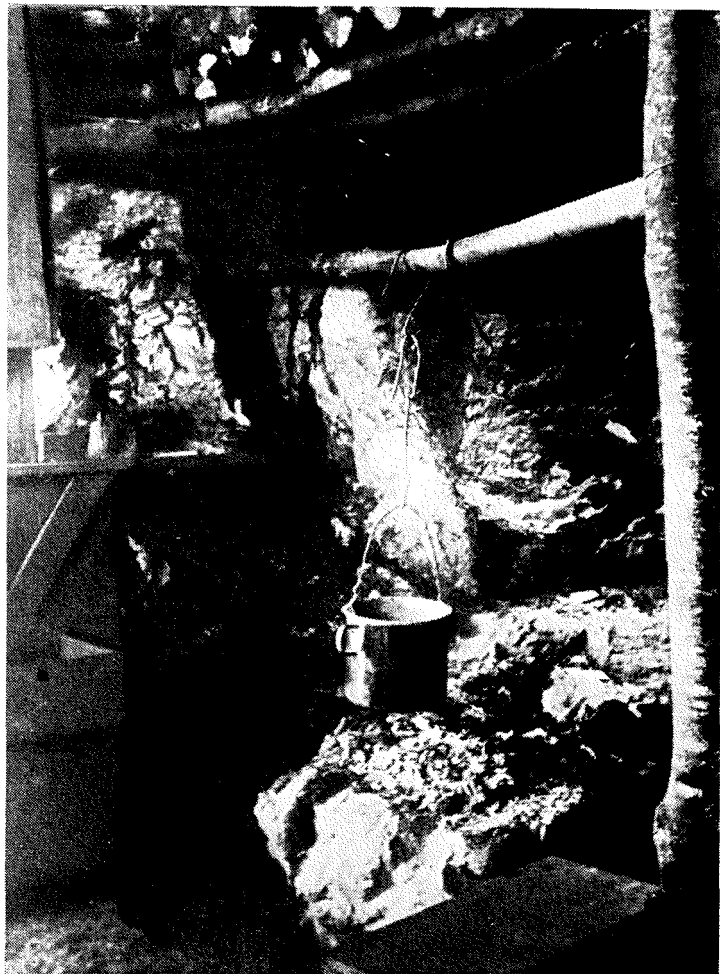
Slaba stran Jelovice ni bila le v odročnosti, temveč tudi v tem, da je siromašna z vodo. Zato so se, če je bilo le mogoče, partizani zadrževali po njenih obronkih, odkoder prve hiše niso bile tako daleč. Z vodo pa je bila še vedno težava.

In prav takrat, ko sta se Štefan in Jelovčan ubadala s poročili, je Tilen, terenec s kokrškega področja, odšel po vodo. Dobil pa ni drugega kakor umazano mlakužo. Previdno in z občutkom odgovornosti je napolnil posodo s tisto sivkasto tekočino, ki naj bi zamenjala vodo in ki je bila kljub vsemu zelo dragocena. Drugega pač Jelovica ni zmogla. Za kuho je bila končno dobra. Previdno se je vračal k tovarišem, da ne bi zlil še tistega, kar je dobil. Nenadoma je med drevjem opazil nekaj postav! Prvi hip ni vedel, kdo naj bi bil, a takoj zatem jih je prepoznal. Nemci!!!

Prihuljeno se je vrnil v štab in potihovo povedal, kar je videl. A komaj je dokončal in še preden je kdo utegnil kaj pospraviti, sta odjeknila dva strela! Samo dva! Prav čudno, a za vznemirjenje dosti. Kako le so ti zeleni hudiči ta dan prišli na Jelovico, da jih ni nihče opazil?!

Naglo so pričeli pospravljati skromno imetje, da bi se umaknili. Dobro da sta bila Bodin in Kostja v dobro zamaskirani tehniki, v komaj rojeni tiskarnici, ki ni bila daleč stran in ki je šele nekaj tednov s Štefanovo podporo začela po Gorenjskem pošiljati prve letake.

*Ognjišče v parti-
zanski bolnišnici
na Mežaklji*

Ostalo je še vedno samo pri dveh strelah. Štefan je bil tako in tako tik ob taborišču, le Jelovčan se je še vedno mudil spodaj v grapi.

Ko je zgoraj dvakrat počilo, je bil Jelovčan že tik nad potjo. Takrat je vedel, da morajo biti Nemci blizu. Da, opazil jih je na poti in med drevjem! Opustil je nadaljnje poizvedovanje, in kot bi ga nekdo zasukal, se je naglo obrnil in stekel nazaj v hrib proti Štefanu! Ko se je s krepkimi nogami odrival navzgor, sta prav nekje tam, kjer je moral biti Štefan, počila dva strela! Tista prva strela, ki so ju slišali vsi. Osamljena strela!

»To pomeni, da nas obkoljujejo!« je prešinilo Jelovčana, ki se je zato še bolj podvizal navzgor.

Daleč pa ni prišel. Med tekom je opazil, da so Nemci potaknjeni vsenaokrog. Mimogrede je prestregel pogled policista, ki ga je lovil s cevjo brzostrelke. Pognal se je spet navzdol in prek strmine. Rafal je švignil v prazno, nekaj krogel pa je pre-

stregla najbližja smreka. Jelovčan se je uspešno umaknil, toda ne tako, kot je name-
raval. Štefan tam zgoraj ga je pričakoval zastoj.

Da, Štefan! Ko je tisto tiho tišino pretrgal pok, takoj zatem pa še eden, se je
Štefan stresel in zvil, kot bi ga v trebuhu zgrabila huda bolečina. Bolečina pa ni
popustila! Štefan je hotel vstati, a je šlo težko! Zdaj je ugotovil, da se je ena izmed
krogel zarila prav v njegovo telo! Nihče tega ni opazil in tudi če bi, mu v tem
trenutku ni bilo mogoče priteči na pomoč! Nenadna vznemirjenost zaradi strelav
je bila taka, da je vsak imel več ko dovolj posla s seboj. Sicer pa nikomur ni moglo
pasti v glavo, da bi bil s tema dvema streloma mogel kdo kaj skupiti!

Štefan je spet pokazal, kakšen je. Papirje je naglo zmašil v neakšne špranje
v tleh in se začel plaziti proti štabu. Saj ta ni bil daleč in nihče ni mogel slutiti,
kako je s Štefanom.

»Ne gre zame, za vse druge gre!« si je dopovedoval Štefan in tako zbral moči, da
se je končno le splazil do tovarišev, ki so bili že pripravljeni na umik. Na odpor sploh
ni bilo mogoče misliti. Nemci so lezli prav z vseh strani in očitno so si bili svesti
dragocenega plena. Zato v začetku niti niso dosti streljali! Samo stiskali so obroč in
majhno skupino presenečenih partizanov zapirali v ognjene klešče!

»Štefan!«

Tovariši so ga zdaj opazili! In čeravno jih je bilo le pet, šest in so bili tudi oni
v smrtni nevarnosti, so se zdaj zbrali, toliko da so ranjenega Štefana skušali takoj
zaščititi in izvleči iz obroča. Toda, kako drugače naj bi to storili kot tako, da ga
nalože na ramena in odnesejo! Rafali pa se zdaj vse pogosteje križarili okoli njihovih
glav in nad taboriščem! Vsakemu je moralo biti jasno, da so bili izdani! Zato čimprej
odtod! Štefan je tedaj že vedel, kaj bo ukrenil. Bil je prepričan, da bodo vsi pokošeni
ali ujeti, če bo dovolil, da se bodo ukvarjali z njim. Zato jim je velel:

»Umaknite se brez mene! Morate se rešiti, če ne, bodo potolkli vse! Ne skrbite
zame!«

Zmeda in naglica je bila velika, čeravno so bili vajeni presenečenj. Zlasti zadnje
čase, ko je pokalo tolikokrat in vsevprek. Vendar so ga tovariši še vedno hoteli
odnesti. Zato je moral nastopiti z vso resnobo:

»Vaša dolžnost je, da se hitro umaknete! Ali ste nori!!«

Štefan je bil glede tistega, za kar se je odločil, vedno nepopustljiv...

Streljanje je včasih ponehalo, včasih je spet naraslo. Potem je bilo čutiti, kako se
obroč okoli obkoljenih naglo oži. Tovariši so v hipu spoznali, da ima Štefan morda
prav, spoznali, da v tem trenutku ne gre več zanj, temveč za stvar, da odločajo samo
še sekunde. Toda ne o tem ali bodo Štefana rešili, temveč o tem, koliko jih bo razen
njega še zadetih! Sicer pa nihče ni računal, da je Štefan ranjen tako hudo, da si ne
bi mogel več pomagati, kajti govoril je jasno in kazal toliko telesne moči, da so
verjeli v njegovo zatiranje, kako si bo pomagal sam. Nekomu izmed njih je še
vsilil brzostrelko, obdržal pa si je bombo in pištolo. To je nekatere opominjalo, da
Štefan nima upanja na rešitev, drugim pa vlivalo misli, da mu brzostrelka pri skri-
vanju ne bo delala preglavic.

Tovariši so se po tem strogem povelju zakadili med drevje. Toda kamorkoli so
šli, so udarili ob nemški obroč. A kakorkoli je že bil sklenjen, umikajoči so si pot
izsilili in se rešili brez žrtev. V tej naglici in zmedbi se je nekam proti Jamniku
zgubila tudi mlada Saša, ki je nedavno prišla iz Ljubljane. Toda ostala je živa.

Skupino, ki se je prebila in s katero sta potlej hodila tudi tehnika Bodin in
Kostja, je neprestano skrbelo, kaj je s Štefanom, kako se godi Jelovčanu, kam se je
zatekla Saša. Negotovost je bila vedno najbolj pekoča.

To pa je dobro vedel in čutil tudi ranjeni Stefan. Takoj po odhodu tovarišev je spet poprijel za svojo usodo. Nikoli si ni privoščil, najmanj pa si je to smel zdaj, da bi se nekaj odvijalo samo od sebe, da bi se prepuščal slučajem!

»Moja naloga je, da me ne dobijo! Živega ne!«

Pred njim je oživela še skoraj sveža, komaj dober mesec stara smrt Jožeta Gregorčiča-Gorenjca, ki se je raje ugonobil sam, kot da bi ranjenega dobili Nemci. Oživele so vse tiste preštevilne podobe tovarišev, po katerih je v zadnjih mesecih segla smrt in s katerimi je zaoral v to trdo gorenjsko ledino! In ker ni bil le upornik, temveč revolucionar, ni reševal sebe, temveč komisarja grupe in vodilnega organizatorja partizanstva v tej pokrajini, enega izmed redkih, ki je še ostal po teh številnih in utrujajočih pokolih! Jelovica, Pokljuka, Bohinj, Udin boršt! Kraji bojov in pokolov, da ni čudno, ko so Nemci res že začeli verjeti, da bo partizanstvo iztrebljeno.

Med streljanjem se je začel plaziti iz taborišča. Oslabljeno telo je potiskal naprej centimeter za centimetrom in mrzlično, vendar prisebno razmišljal, kam bo začasno in čimprej vtaknil to svoje preluknjano telo. Daleč ni mogel priti, to mu je bilo jasno! Z roko je pritiskal na ranjeni trebuh in se odrival naprej. Nemški obroč je bil sicer nevaren in se je neprestano stiskal, vendar ni bil tako gost, da ne bi mogel kdo skozenj! To je kazalo, da Nemcev ni bilo kdo ve kako veliko, kar je bil še en dokaz, da je bil maloštevilni štab izdan!

Priplazil se je v majhno, morda kako dva metra globoko razpoko, v nekakšno luknjo. Stisnil se je vanjo, potegnil nase nekaj vej, iz žepov spraznil še tisto, kar bi moglo biti škodljivo oziroma dragoceno za zasledovalce, in obmiroval...

Preganjavski vihar je potem okoli razsajal še nekaj časa, toda šel je čezenj. Bil je rešen, morda rešen za vselej! Zdaj je potreboval še mir, zavetišče in zdravnika!

Ko si je za silo zamašil rano, ni čakal, da bi se zgodil čudež, ki bi ga spravil na varno. Toda rana v trebuh! Ali niso vedno pravili, da je taka rana vedno smrtna! Toda on se je spoprijel s samim seboj! Vse mora storiti, da ostane! To ni bil samo nagon po samoohranitvi, to je bila že fanatična zavest, da mora ostati živ. Če je padel Žagar, če je padel Gregorčič, če so ubili Stražišarja, ujeli Godca in Dolinška, uničili Finka in Janežiča, potem doslej še ni imel večje in pomembnejše naloge kot tokrat. Vse je treba napraviti, da si ohrani življenje! Vsaj toliko časa, da izroči tovarišem najnujnejše napotke in tisto, kar je vedel samo on!

V tisti luknji, ki ji je bil hvaležen, da ga je obvarovala najhujšega, ni bil več dolgo. Njegov načrt je bil preprost: priti mora odtod k ljudem, ki bodo našli stike s tovariši! Zato se je namenil proti Jamniku, ki je bil za zdravega človeka kaj blizu zanj pa dalj kakor Amerika. Vendar se je začel plaziti navzdol, pripravljen na to, da uporabi pištolo in bombo. Če ga bodo tovariši iskali, ga tu prav gotovo ne bodo. Kdo ve, kako dolgo bodo tod okoli stikali napadavci! Pot je bila dolga, in če ne bi bil tako potrpežljiv in tako skromen, kakor je bil, bi potem gotovo pripovedoval, kaj vse je moral prestati, da se je končno le prikopal do Jamnika. O tem bi vedeli pripovedovati le obronki Jelovice, ki jih je močil s svojo krvjo!

Zaledje kakor vasi Jamnik, je bilo tisto, brez česar partizansko gibanje ne bi doživelo zmage, kajti vse, kar je in živi, mora imeti studenec in hrano, ki napajata korenine. Tako je hiša na Jamniku sprejela ranjenca v najhujšem času gorenjskega partizanstva, v času, ko so ljudje še ime partizan celo v zaprti hiši izgovarjali potiho, kot bi bili v cerkvi! To se je zgodilo isti dan, ko je bil ranjen, 16. oktobra 1942!

Za ranjenca je skrbela Mohoričeva Milka z Jamnika. Samo ona je smela vedeti, kje leži! Toda ta velika skrivnost in nevarnost je bila tako velika, da k njemu ni prišel niti zdravnik, čeravno je Milka storila vse, da bi prišel. Prinesla mu je le neka zdravila, ki jih je dala zdravnica iz Železnikov. A kaj bodo zdravila opravila tam,

kjer morda ne bi dosti zalegel niti nož niti šivi! Tablete in kapljice so bile samo tolažba oslabelemu telesu! A Štefan je vedel, kako je z njim, a ni tožil nikomur. Z vsako uro mu je odtekalo kratko odmerjeno življenje.

In ko ga je potem dobil Vinko s tovariši, Štefan ni pokazal, kako je z njim. Sicer ni mogel vstati in hudo ga je bolelo, toda Vinko je iz njegovih ust dobival samo napotke, da je treba organizacijo Osvobodilne fronte tam in tam postaviti na noge tako in tako, da je v tej in tej četi treba okrepiti partijske vrste, da je kanal za CK preko tega in tega, in da delo nikakor ne sme zastati.

Tako je šlo dan za dnem, noč za nočjo ...

Štab si je pod Jamnikom, nedaleč od tam, kjer je ležal Štefan, poiskal kraj, kjer so začeli postavljati novo taborišče. Štefan bi rad sodeloval tudi pri tem, a je ležal v senu bolj neboljlen kakor dojenček. In v večjih bolečinah, kakor jih zmore opisati pero ... Vedno je bil nekdo ob njem: kurir Ivko, s katerim je preživel toliko nevarnih in napetih trenukov, ali Jamničanka Milka, ki je bila skrbnejša od rodne matere in sestre, včasih in največ pa je bil tam Vinko, ki je naročal vse tako natanko, ko da je prav od tega odvisno, kakšen bo izid vojne! Prišel je tudi Jelovčan, ki se je po čudnem naključju prebil iz nemških krempljev, in vsi so hodili k njemu kakor k dobremu in preudarnemu očetu, ki zapušča imetje nedoraslim sinovom.

Če je življenje sešteto in zbrano v nekaj dneh ali urah, človek nehote obračunava s seboj in z vsem, kar je doživel, samo če ima še toliko časa. In Štefan je imel o čem razmišljati, imel je kaj seštevati. Pri tem je skoraj natanko čutil, kdaj ga bo zmoglo.

Najbolj ga je grizlo, da so jih presenetili tako enostavno. Sicer mu ni šlo za to, če bo živel ali umrl, temveč za to, da bo delo teklo nemoteno naprej. Zato je Vinku vse dni naročal, kako utrditi okrožne komiteje, kaj bi bilo treba storiti najprej za ozdravljenje raznih enot in za poživitev dela na terenu. Ko je razmišljal o vzrokih in načinu njihove izsleditve, si je očital:

»V Dražgošah me ni prizadelo, na terenu me niso zgrabili, poleti me ni poiskala nobena krogla, ob Gregorčiču je bilo prav čudno, da nisem staknil niti praske, zdaj pa je počilo samo dvakrat, pa je bilo zadosti! Morda smo podcenjevali raztrgance! Morda me je našel prav eden izmed njih? Toda, saj jih nismo podcenjevali. Ne teh ne belogardističnih kolovodij!«

Telo je slabelelo, a duh je bil trdovraten. Čutil je, da slabi, da mu je del telesa že odpovedal pokorščino, a misli so bile jasne in bolečine z njimi toliko večje. Pokazati pa jih ni hotel. Ne Ivku, ne Milki, ne Jelovčanu, in tudi najbližjemu Vinku ne.

A Vinko je uganil, kako je z njim, kajti tretji dan mu je poleg političnih navodil in izročil začel govoriti še o ženi in o otroku, o hčerkici. Kakor bi vedel, da mu teče zadnja ura! A vse dotlej se je obnašal, ko da razen množic, za katere je obiral gorenjske strmine in gozdove, nima nikogar drugega, s katerim je delil in bi še delil človeško toplino.

Ko je Vinka določil za začasnega izpolnjevavca svojih nalog in načrtov, je v novi luči zaživel Taras Buljba in podobni junaki, ki se niti zaradi smrtnih ran niso dali motiti, ne da bi uredili prej vse, kar jih je držalo v življenju.

Takrat, ko je z druge strani podnožja Jelovice hitel k njemu drugi zdravnik, je s tihim glasom ob njem čepečemu Vinku naročal:

»Vidiš, ta prstan daj ženi in jo lepo pozdravi ter ji povej, kar sem te prosil. Toda, ne pozabi vsega drugega, za kar smo tu!«

Beseda mu je šla iz ust do zadnjega ... Z zavestjo je premagoval svoje izmučeno telo.

In ko je prišel zdravnik, je Štefan ležal že negiben.

Bilo je, ko da je moral umreti. Če so padli v tem letu skoraj vsi njegovi najožji sodelavci, glavni netivci in nosivci vstaje na Gorenjskem, je zdaj kazalo, kot da se jim je moral pridružiti tudi on, ki naj bi sklenil dolgo in predolgo verigo žrtev, ki so za vedno označile takratno dobo v tem predelu domovine: zvestobo avantgardistov revolucije ter trenutno moč in nasilje fašizma!

In kakor je bil Štefan skromen kot človek, tako je bil skromen, a velik njegov pogreb. Kakih sto metrov od tam, kjer je umrl, je rasla in še rase razvejana bukev. Ta kraj se je zdel primeren njegovim tovarišem za večno počivališče, kajti fašisti ga niso smeli dobiti. Štefan naj bi ležal nad Savsko kotlino in na obronkih Jelovice, od koder je šlo za življenja toliko in tako dragocenih misli. Čeravno si je pred vojno drugače predstavljal revolucijo, se je v razmerah okupacije naglo znal prilagoditi pojmem, ki jih je narekoval čas.

Še ta večer, skoraj natanko opolnoči, so ga tovariši nežno, kot bi bil živ, odnesli pod bukev in skrili njegovo truplo tako, da ga ne bi mogel najti nihče drug kot oni. Le njih pet — Ivo, Stane, Bodin, Milka in Vinko — so vedeli, kje je Štefanovo počivališče.

VLADIMIR NAZOR

Na Vučevu

*Pod ognjem z neba in s planine nasproti
smo na goro prilezli in se mukoma
v gozd potopili — o gozd, naš rešitelj!
Z vseh strani divja gonja pritiska,
ognjeni obroč postaja vse ožji.
Utrujenost lomi kolena, lakota grize
drobovje, žeja v grlu nas davi,
gozd pa je brez plodov in brez vode;
vsa ležišča so trnova, mokra,
kamenje ostro — o gozd, izdajavec!
Vseeno smo legli, kjerkoli; trdno spanje,
ki se mu ni moč ustavljati,
je prikovalo na zemljo ljudi,
ranjene, bolne, kakršne vlačí taka vojska za sabo —
oh, slast, ves se v nezavest potopiti!*

*Bedim in gledam ljudi v spanju
in ne morem jih več prepoznati:
telesa leže kot potrta; vsi udje
kot zlomljeni; bosim
nogam se je kri strdila na pêtah:
skozi cape vidiš borno človeško polt,*

ki jo je mraz nagrizel, glad izsušil,
kamenje in trnje prepikalo, na obrazih
sto pečatov trpljenja!

Spe ljudje, medtem ko letalo kroži
nad gozdom, kakor da váruje žrtve.
Mislim: to je steptana množica,
pregažen, zmešan in razparan rep
na telesu vojske: udje so ji popustili,
zlomljena volja, moč
vsa izpita. Ko se bo pod večer oglasilo
povelje: Pohod! se bo iz tabora dvignil
zbor mrličev in sprevod
strahov — bosih partizanov se bo vlekel
za kolono živih. — Ah, nihče
živ ne bo vstal s tega počivališča!
A že se klic oglasi: Pohod!
in glej: »mrličiči« vstanejo.

Kraj débél

prerivanje ovc, konj in ljudi.
In hrup, klicanje, gneča.
»V vrsto!« Že tu je kolona; odhaja
iz praproti in po travi se vije
ko dolga marogasta kača.
Hodi po robu višave in medtem ko sonce
vso jo obseva na zahodu,
se cunje bleste ko svila, obrazi
zlate se v sončnem sijaju.
Te borne krave, ti utrujeni konji,
te prestrađane ovce in te uboge žene,
ki gonijo čredo in nosijo puške, in ti
ranjeni borci in bolni vojščaki,
ko da so pri priči oživelí, hodijo
s čvrstim korakom, z dvignjeno glavo,
ko da ne slišijo novega ukaza: Tišina!
Nevarnost grozi! — V omamnem zanosu
kolona pogumno koraka in — poje.
»Tiho!« A pesem slavonska in splitska
in banijska in bosenska in kdo ve
čigava, od kod, a naša, odmeva
po gori, polni nevarnosti, grožnje.
Iz ljudske duše vstaja
krik kljubovanja in vere.

Naprej! Dalje!

Zdaj vse poti so odprte.
Mrtvecev ni.

In življenje kraljuje.

(Poslovnil Cvetko Zagorski)

Flossenbürg

JOŽA BEŽEK

(Konec)

DOMOV, domov!

Želja in hrepenenje po domu sta me prevzela s tako neustavljivo silo, da mi ni bilo več obstanka v Flossenbürgu. Čakali smo na komisijo, na transport, kakor so bili obljubili. Tovariše drugih narodnosti so postopoma že odpravljali domov. Naših ni in ni hotelo biti. Odločil sem se, da pojdem peš. Na dolgi poti je bilo pričakovati velikih zaprek: policija, straže na mostovih in prehodih velikih rek (Donava, Inn), nova taborišča in zbirališča, ostanki nemških oddelkov iz razbitih front... Tvegano početje brez potnega dovoljenja, brez hrane, brez denarja, v slabi obutvi...

Vseeno domov!!

Nekega dne zapazim kamion v taborišču, na katerega se nalaga grupa taboriščnikov.

»Kdo ste? Kam?«

»Čehi na povratku v Prago.«

»Me vzamete s seboj?«

»Zlezi gor: še je prostorček zate — zadnji!«

Brez pomisleka sem se zavihtel na vozilo in pustil svoje drobnarije tam, kjer so bile. Nisem se poslovil od nikogar, odpeljal sem se v Prago.

Tudi tebi, Flossenbürg, ne bom rekel nobene v slovo — kraj, ki si se tako sramotno zapisal v zgodovino. Preveč bridki in trpki spomini me vežejo nate. Praga me je vedno privlačevala. Tam, se mi je zdelo, bom bolj med svojimi in bliže doma.

Živo sem občutil, da se končuje razdobje mojega življenja, da pa se končuje tudi del dobe, v kateri smo živeli. Stari svet se je porušil do temeljev. Treba se bo vživeti v nov svet, v nove nazore, v nove odnose do ljudi, pretrgati s starimi tradicijami, gledanji in navadami. Treba bo začeti znova, obnoviti in graditi na ruševinah sveta in duš.

Pa pojdimo dobre volje, vedrega duha, prenovljeni, prečiščeni, novim zarjam naproti!

Vozili smo se skozi širne, temne gozdove Šumave, prestopili mejo in obstali. Čehi so izstopili, poklekali in poljubljali svojo zemljo. Bilo je ganljivo, veličastno, obredno sveto.

Ustavili smo se v Plznu. Spremljalo nas je navdušenje ljudi, vrstili so se sprejemi, kjerkoli smo se vozili skozi lepe vasi. Pozdravljanje, rokovanje, poljubovanje... Pričakovali so nas v skupinah v slikovitih čeških narodnih nošah. Bil je pravcat triumfalni pohod.

Proti večeru smo se pripeljali v Prago. Bodi tisočkrat pozdravljena zlata, stostolpna Praga!

Takoj drugo jutro sem se javil na jugoslovanskem predstavništvu na Mali strani. Prijazni uradnici sem moral v kratkem povedati svoj križev pot, dal sem ji seznam in naslove vseh znancev v Flossenbürgu ter jo prosil, da ga odda po radiu — v domovino. To je bil prvi glas o nas, ki so ga prejeli doma. Uradnica mi je še nakazala majhno vsoto denarja za razne potrebščine, za prenočišče in oskrbo v Ošetrovni RK na Vinohradih, ter me napotila k blagajniku.

Ko stopim v predsobo, stojita tam dva moška, oblečena v sivo modri prostagasti obleki, kakršne so imeli nekateri v taborišču, z baretko na glavi. Eden izmed njiju me nagovori, ne preveč navdušen: »Kaj pa ti tukaj? Pametno in prav, da si prišel tu sem!« in mi podaja roko. Kdo je, ki me tako iznenada nagovarja in me pozdravlja? Kam bi ga dal? Ne izdam se, da ga ne poznam, pustim ga, da govori. Iz pogovora se ga bom že spomnil in prepoznal. Prišel da je s tovarišem iz Dachaua, da kot odposlanec uredi in pripravi za tovariše pot domov. Še se mi ne sanja, kdo je. Hočem se izmuzniti, češ da moram k blagajni po denar, ki so mi ga nakazali, da pa naj počaka, da se vrnem. Tedaj se obrne k svojemu tovarišu: »Dovoli, da ti ga predstavim — to je moj brat.«

Pogledam debelo, osuplo, potem se mi izvije iz grla pretresljiv krik: »Niko, Niko! Ali si to ti?« Sledil je preganljiv objem. Vrata so se odpirala, radovedni obrazi so se kazali, vsi so prevzeto gledali ganljivo svidenje. Nobeno oko ni bilo suho. Tudi moje ne. Snidenje po štirih letih ločitve v takih okoliščinah!

Svet, kako si majhen! Kako presenetljivo se križajo naše poti v prostoru in času!

V prekrasni vili Ošetřovne RK na Vinohradih sem dobil svoj začasni azil. Tu sem se spoznal in srečal z Vero Albrechtovo, našo pisateljico, in Meto Vidmarjevo, našo plesno mojstrico, ki sta prispeli iz Ravensbrücka. Povezalo nas je kaj hitro poznanstvo, imeli smo si kaj povedati. Odbornice RK so zgledno skrbele za nas, nas vabile na prireditve, nastope. Ustvarile so vzdušje slovanske vzajemnosti in idejne povezanosti v znamenju humanitarne ustanove RK. Počutili smo se dobro, prijetno in toplo. Na tem mestu naj izrazim vso svojo najtoplejšo zahvalo in priznanje odbornicam in skrbnicam RK ter našim narodnostnim sobratom.

S tovarišicama smo hodili na ogled mesta in v kino. Tovarišica V. A. je rožljala s svojimi lesenimi podplati po tlaku kakor kača klopotača. Tovarišica M. V. pa je valovila v sklepih rok in nog kakor umirajoči labod. Jaz sem pretaknil vse mesto, si ogledal vse njegove znamenitosti, se okopal v bazenu pod Barandovim, kjer so filmski ateljeji, zašel na pokopališče. Hodil sem od groba do groba in odkrival slavna imena tvorcev češkoslovaške kulture: Dvořák, Smetana, Purkonja, Ema Destinova, Furijan, Božena Němcova in nešteto drugih. Kako mogočna so se mi zdela v tem mojem razpoloženju ta imena v primerjavi s tistimi, ki sem jih omenjal v Flossenbürgu!

Vozil sem se s tramvaji; nikoli me noben sprevodnik ni povprašal po vozovnici, samo pogledal je po uniformi in po licu, pozdravil in šel.

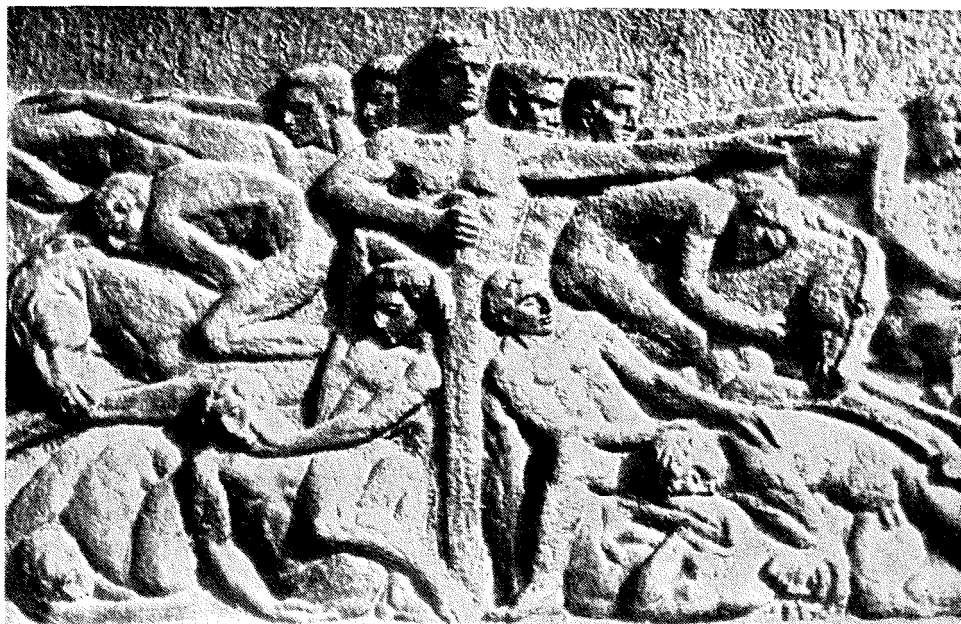
Tukaj sem doživel tudi triumfalen sprevod zavezniških armad, ruske in češkoslovaške vojske: pohod zmage in osvoboditve.

Stal sem na neki vzpetini prav nasproti mostu, po katerem je privrela reka vojakov. Množica je valovila, mnogi so bili v slikovitih narodnih nošah. Veselje je prekipovalo, navdušenje je bilo takšno, kakršnega je zmožna samo Praga ob svojih največjih dneh in praznikih. Bil sem prevzet: nosilo me je navdušenje množice.

Nekega dne v juniju so nam sporočili, da je pripravljen transport z vlakom proti Dunaju in v Jugoslavijo. Takoj sem se odpravil na pot:

Domov, domov!

Vozili smo se po lepi Češki. Mnogokrat smo obtičali na stranskih tirih. Rusi so odpeli lokomotivo, stali smo ure in dneve, pa se zopet pomaknili nekaj postaj naprej. Rusi so medtem kontrolirali vozove. Pri taki priliki sem posredoval in se zavzel za skupino Slovencev, izseljencev iz Brežic, s katerimi sem se seznanil

Toma Rosandić: Spomenik padlim borcem v Subotici

in povezal. Kazalo je, da bodo res peljali mimo Dunaja na Bratislavo in Ogrsko, grozili so nam z novim taboriščem, karantenami in odbirališčem, zato sem se odločil, da jo pobrišem iz transporta. V Enzersdorfu sem pobegnil, pridružila se mi je skupina Slovencev, ki sem jo odlej naprej vodil v domovino.

Treba je bilo čez največjo zapreko — preko Donave. Vsi mostovi porušeni, zastraženi, kontrolirani. V Floridsdorfu smo čakali več ur, da smo prišli na vrsto in korakali v gosjem redu po leseni brvi ob porušenem mostu. Proti večeru smo bili na dunajski strani. Strahovito porušen okraj. Naleteli smo na rusko stražo, ki nas je opozorila na policijsko uro in nam velela, naj se javimo na komandi. Previdneje se nam je zdelo, da prenočimo nekje na prostem. Dobili smo prostor ob vhodu v podzemno železnico v parku Augarten. Polegli smo in zaspali.

Ponoči sem slišal, kako se podirajo zidovi, pročelja in dimniki hiš onstran vodnega rokava. Ob svitu sem prepoznal tam preko Diana Bad — kopališče, ki mi je bilo znano še od prve svetovne vojne. Zjutraj, takoj po policijski uri, smo se dvignili iz ruševin. Vodil sem skupino preko Rotenthurmstrasse, Grabna, mimo izžganega sv. Štefana in udrte opere, kjer sem svojčas doživljal in užival najpopolnejše dosežke opernih uprizoritev. Srce se mi je stiskalo in me bolelo ob pogledu na propad takšnih kulturnih dobrin.

Čimprej domov!

Hiteli smo mimo Belvedera proti južnemu kolodvoru, ki je bil ves v razvalinah. Vlaki odhajajo z vzhodnega kolodvora, ki je ves obit s plotom iz desk. Pred vhodom valovi množica ljudi. Ni misliti na prehod. Odlomimo desko, se prerinemo skozi odprtino. Vlak stoji skoraj prazen na tiru. Zasedemo kupe. Nobena sila nas ne premakne več odtod! Odpeljali in vozili smo se točno po

voznem redu preko Semmeringa, skozi Graz, prispeli v Spielfeld in v Št. Ilju prestopili na domača tla.

Domača tla! Domovina! Bodi tisočkrat pozdravljena! Iz oči so privrele solze...

Prevzela nas je straža — po vojaško, ne preveč prijazno — in nas gnala v barako za žico. Mrmral sem, razočaran, kako mrzlo nas je sprejela domovina, kako toplo in željno pa smo ji šli mi naproti. Toliko, da je nisem skupil zaradi kritike...

Dne 20. junija sem se pojavil doma. Kdo bi popisoval to blaženo srečo: doma, zopet doma...

Čez teden dni sem se poročil, kakor je bilo v dogovoru in obljubi, če doživimo svobodo.

Umetnik

MATJAŽ ŽIGON

KO JE Nežka nalupila krompirja za večerjo in si obrisala razgrapane roke v krilo, je naveličano zazdehala in se zazrla v prazno.

Zadnji sončni žarki so padali v slapu skozi okno in se ji lesketali v voljnih plavih laseh ter božali njen kot lunica okrogli obraz z nenavadno velikimi, malce navznoter nagnjenimi, prostodušno sprašujočimi očmi, s kratkim, topim, poredno navzgor zavihanim noskom in majhnimi, kot češnja napetimi ustnicami. Življenje v to prikupno obličje očitno še ni utegnilo zaorati prve brazde.

Svoje delo je za ta dan opravila. Kuharici pomoč ni bila več potrebna in zdaj dekle ni vedelo, kam bi se vtaknilo.

Nekaj časa je še posedela, nato pa se je oprla na roke in se počasi dvignila. Bila je kaj čedne postave: kot osa pretisnjena v pasu in visokih, dekliških prsi, a že oblih bokov; marsikateri fant na vasi se je bil že oziral za njo.

Odrpala je okno in se zagledala v poraščeni svet ob baraki. Bil je ves v ženitovnjanskem oblačilu; drevje je že ozelenelo, modri cvetovi zimzelena na plazečih se steblih so bili posuti na gosto ko zvezde, čmrlji so brenčali na pojedini in topel vetrič, ki je pravkar zapihal iz doline, ji je prinesel omamni vonj cvetočih divjih češenj.

Spet je pomlad! Tako dolgo pričakovana! Globoko je zadihala, kri ji je začela močnejše plati po žilah, razposajenka bi najraje zaplesala, a tedaj se je spomnila, da tega ne zmore več. Še pravkar iskreče oči so ji ugasnile in sklonjene glave je okorno zakoračila; dolgo, vitko nogo z lepimi meči je imela v kolenu trdo, nepregibno; pri vsakem drugem koraku se je s celim telesom sklanjala nazaj in neprestano lovila ravnotežje. Brez cilja je odšantala v sosednjo, bolniško stavbo.

Za hip je obstala pri vratih. Pogledi ranjencev so jo objemali, vendar ji ni bilo do šal. Potem je sedla k polici v kotu in začela brez posebnih namenov brskati po kupu brošur. Vse je pregledala že ne ve se kolikokrat in zato jo je presenetilo, ko je na dnu odkrila sešitek, ki ga še nikoli ni bila opazila.

— Glej, glej, to je pa iz naše brigade! je veselo vzkliknila sama v sebi, ko ga je odprla. Hlastno je začela požirati stran za stranjo. Opisi junaštev, spomini na tova-

riše, ki jih ni več, pripovedi o divjanju okupatorja so se mešali in zlivali z njenimi spomini, in čedalje ostrejša, čedalje bolj živa ji je postajala podoba novembrske ofenzive.

Krohota šarcev, lajanje bred, žvižgi zloveških isker, ki švigajo tik nad teboj, rjojenje naskakujočih, bobneči ogenj krog in krog — Nemci bežijo, odbiti kot valovi ob steni... Štorklja rohani nizko nad drevjem, tuljenje bomb, pesek v ustih, vriski in stokanje, kri, razcefrane krpe na vejah...

Kot v filmu so se vrstile pred Nežkinimi zamaknjenimi očmi begotne slike iz jesenske ofenzive. Mahoma pa — kot bi se trak utrgal: prelivajoče se podobe so izginile, prižgale so se luči, belo platno pa je prekril kričeči napis: *Junaško dejanje tovariša Maksa*.

Nežki je bilo, kot bi se predramila iz hudega sna. Zavedala se je spet, da sedi v baraki partizanske bolnice, da drži v rokah brošuro, da, in tu, v tej brošuri piše o Maksovem junaštvu. Kot bi trenila, je preletela članek. Roke so se ji začele tresti in črke so ji zaplesale pred očmi. Poskusila je prebrati še enkrat, a podrobnosti vendarle ni mogla razumeti. Le z razprtimi črkami napisani podnaslov ji je migljajal kot od žarkega sonca obsijani napis med visokima mlajema: *Tvegal je življenje, da je rešil ranjenko*.

On, Makso, *Umetnik*, je tvegal svoje, da je rešil njeno življenje. Ha!

V popadku nagle jeze je zadegala brošuro po tleh, a že hip kasneje jo je vsa zardela spet pobrala in jo urno zatlačila pod kup papirja na polici. Čez ramo se je preplašeno ozrla po sobi; pomirila se je, ker ni bilo videti, da bi bil kdo opazil njeno ravnanje. Kakor hitro je nevihta prišla, tako naglo je tudi prešla. Nežka ni imela navade, da bi kuhala jezo. Le medel nasmeh, morda samo pomilovalen, morda pa tudi z rahlim cikom, ji je spletel obraz; eh, *Umetniku* je spet zrasel greben!

*

... Res, odkar ga je poznala, zmeraj je hodil kakor petelinček na gnoju. Že po zunanosti jo je spominjal nanj: imel je iztegnjen, šilast nos; z okroglimi očesci je venomer mežikal in še glavo je nagibal v stran kot petelin; kratki, rdečkasti lasje so mu zlepljeni v šope stali pokonci kot zobci na kokotovem grebenu; in če ga je o mraku pogledala v obrisu, se ji je še njegovo štrleče Adamovo jabolko zdelo podobno petelinovemu podbradku. Nežka se je sicer sama pred seboj sramovala takih primerjav, ki so se ji vsiljevale, kadar ga je zagledala, vendar se jih nikoli ni mogla otresti.

Kaj pa šele Maksov značaj!

Res suknjiča, samo v svitru, jo je primahal v partizane, čeprav je bil lanski september že precej hladen. Dopovedoval je vsem, kakšen aktivist je bil v mestu, in norce je bril iz tistih, ki so stikali za italijanskimi vojaškimi plašči, češ — prve smo pregnali, preženemo še druge in vojske bo konec — vi, neverneži, pa se oblačite, ko da bi se imeli še vso zimo klatiti po gozdovih. Nekje je našel velikansko rdečo ruto, obesil si jo je okrog vratu in si jo kar naprej prevezoval, da bi jo ja vsakdo opazil. Rad je govoril kot vseved, kakšen red bomo napravili po zmagi, kako bomo le mi, kar nas je bilo v hosti, vsem komandirali, kako nikoli več nihče ne bo mogel kupiti kajže, morebiti niti bicikla, podedovali tudi ne bodo, ker bo po smrti vse državno, namesto plač bomo dobivali le bone, kmete pa bomo segnali v kolhoze in jim postavili svoje za komisarije. Če pa mu je kdo ugovarjal, se je našopiril in kokotal... Če se izvzame tista rdeča ruta, pa ni bila njegova navada, da bi pretiraval, kar se tiče zunanosti. Neprehodna gošča rusih kocin, pomešana tu pa tam s prvimi sivimi

dlakami, mu je zmeraj zakrivala obraz tik do oči; obrit se ni prikazal niti na mitingih, čeprav se sicer deklin ni izogibal.

Nekaj pa je bilo Nežki le všeč pri Maksu: risati je znal tako lepo kot menda nihče drug. Sedel si na parobek, in preden bi naštel do sto, si že bil na papirju — kot zadet: vsakdo te je na sliki takoj spoznal! Menda ni bilo v četi nikogar, ki bi ne bil že visel na stenčasu. Makso se je rad pohvalil, da je bil že od nekdaj dober slikar, in ni še bil teden dni v hosti, ko se ga je prijelo ime — *Umetnik*. In videti je bilo, da mu to partizansko ime zelo godi!

No, prišlo je tako daleč, da so ga na celičnem sestanku nekateri celo predlagali za kandidata; res malce sektaši, so dejali, ampak se bo že unesel; vidi pa se, da mu je za stvar, saj je vsem za zgled prizadevnosti in discipline in na vsaki politični uri tako vneto razpravlja!

Ona ni bila za to. Sicer ni hotela priti z vsem na dan. Rekla je le, da je še premalo časa v partizanih, smodnika še ni povohal, torej ga še ni moč zanesljivo presoditi; naj še malo počaka! Odleglo ji je, ko je večina glasovala proti.

Tisto poglavitno, česar na sestanku ni povedala, pa ji le ni in ni dalo miru. Na nekem mitingu, ko se ga je nalezal ko mavra, tako da sam ni več mogel pretehtati, kaj govori, ji je namreč začel dolgovezno in od sile zmedeno brbljati, kakšno je bilo nekoč tisto njegovo slavno slikarjenje. Nežka ni vedela, v čem je razumela pijano blebetanje prav in v čem morda ne. Ko pa je potem skušala v svoji glavi urediti te pripovedi brez glave in repa in razvozlati Maksovo zamotano nit življenja, jo je domnevni izsledek osupil.

Po njenih zaključkih naj bi se bil Makso pred vojno preživiljal s tem, da je hodil po žegnanjih in risal župane in birte in trgovce pa žandarje in financarje pa tiste, ki so fantovske odseke vodili, in sorodne tiče, ki so imeli za take nepotrebnosti dovolj pod palcem, zraven pa da je še nekakšne podobice svoje izdelave prodajal.

Ampak od samih malarij menda le ni mogel živeti? Hudič ga vedi, kaj vse je še počel, če se je res toliko okrog gospode slinil?

No, če sam o nečem nisi čisto prepričan, to tvoje mnenje ne spada na sestanek; kaj je nekdaj delal še pred razpadom, če je danes tu, med nami, v hosti, navsezadnje res ni tako važno; odleglo pa je Nežki le, ko je bil sprejem odklonjen.

Prav imenitno pa se ji je zdelo, ko ji je nekoč kasneje namestnik komandirja povedal, kaj mu je pravil znanec iz neke druge brigade. Le-ta je bil v Ljubljani v zaporu nekaj dni skupaj z Maksom. Kar je bilo organiziranih zapornikov, so se Maksa izogibali. Na uho so jim namreč prišle govorice, da je zaprt bojda edinole zato, ker so ga karabinjerji po policijski uri našli pijanega ko čep na klopi v parku. Ta kujon pa se je potlej v četi hvalil, češ da je bil ondi zaprt, ker so ga Lahi osumili, da je za OF!

Hentani hvalivec! Kdor zna, pa zna! S kakšnimi hvalnicami jih je šele moral prelisčiti po hajki v štabu brigade, da so mu verjeli, kako junaško je zastavil svoje življenje, da je rešil njo, ranjenko!

Ni se mogla premagati. Potegnila je spet brošuro izpod kupa na polici, poiskala tisti čudoviti članek, in začela tehtati besedo za besedo:

...Tri dni je ležala hudo ranjena v grapi, ne da bi si mogla sama kaj pomagati. Tovariš Makso pa je tvegaj življenje, da bi jo rešil. Čeprav so divjali krvavi boji povsod okoli, je ostal ves čas lačen pri njej, ji prinašal vode in jo negoval, kolikor je znal in mogel. Ko pa je najhujše v teh krajih minilo, jo je z nadčloveškimi napori prenesel na varnejši kraj, odkoder so jo potlej odpeljali v bolnico...

*Tomo Šijaković:
Partizanska
kolona*

Odkimala je z glavo, ko da bi sama sebi ne mogla verjeti, da bi papir res lahko kaj takega prenesel, in zavzdihnila je. Kako lepo se to bere — ko pravljica! V resnici pa ...

*

... Že tretji dan je potekal, odkar je ležala sama, zapuščena v goščavi Nogo je v prestreljenem kolenu s skrajnimi močmi sicer še pregibala, vendar ni čutila v njej nikakršne moči več in ni bilo misliti, da bi hodila. Saj se je še do semle, v to divjo grapo, komaj privlekla, čeprav od tiste jase, kjer jo je zadelo, do semkaj ni bilo dalj ko lučaj. Bolečine v za silo obvezanem sklepu je še nekako prenašala. Zdelo pa se ji je, da jo vročina po vsem telesu čedalje bolj pekli; le po rokah in po zdravi nogi jo je mrazilo. Vendar ji zavest še ni bila skaljena.

Lakote ni čutila več, toda usta je imela suha, ustnice razpokane, jezik kakor otekel, in počutila se je, kot bi bila vsa izžeta. Zjutraj, ko se je prebudila, so bili

odpadli listi po tleh in suho praprotje v okolju pobeljeni od slane. Polizala je vso, kolikor daleč se je mogla skloniti, toda vlago je čutila komaj na koncu jezika in strašna žeja jo je potlej še bolj žgala. Od časa do časa, ko je zapihljalo navzgor po grapi, se ji je zazdelo, da sliši od nekod zdolaj tenko curljanje. To jo je še bolj razdražilo in sama si ni bila na jasnem, ali sliši res žuborenje studentca, ali pa je to le glas razbičane domišljije.

Začelo se je mračiti in tudi upanje ji je v duši vedno bolj ugašalo. Ali je sploh vredno ležati še naprej v tej gluhi grapi in čakati na čudež, da jo bo kdo rešil? Če je še v tisti temni noči, ko so spet — morebiti že desetič — padli v zasedo in bežali kot preganjana divjad, nihče ni opazil, ko je obležala ranjena, brez moči — od kod pa naj bi zdaj prišla rešitev? Ali ne bi bilo morebiti najpametneje, če bi se kar ...?

Tedajci so jo neki glasovi, ki so prihajali od zgoraj, od tam, kjer se je menda začejala grapa, odtrgali od blodnih misli in jo vrgli nazaj na trdna tla. V hipu je bila napeta ko struna. Vsa čutila je usmerila tja gor. Iz sprva komaj slišnega, zamolklega, nejasnega, v neenakomernih presledkih se ponavljajočega topota so se oblikovali čedalje glasnejši, čedalje jasnejši škripi, ki niso dopuščali nobenega dvoma več, da so koraki, človeški koraki. Nagonsko se je prižela k tlom in začutila je, kako ji kuje v sencih. Ali so spet Nemci?

Toda ne — vedno razločnejše je bilo slišati, da gre tam zgoraj le en sam človek, in še ta se je obotavljal, kot bi taval brez cilja. Nemec se menda ne bo klatil sam sredi osvobojenega ozemlja? Najbrž je domačin! Ampak zakaj naj bi domačin taval kot izgubljen? Saj vendar pozna kraj! Kaj pa če je kak izdajavec? Ki išče? Pa kje si bo tak upal nositi glavo v teh časih na prodaj! Ne, to ne more biti nihče drug kot kak izgubljen partizan! Vendar pa ... Gotovo je gotovo!

Z rokami, ki so ji drgetale od mraza, je naperila puško v poraščeni rob gori nad seboj; zdelo se ji je, da se tamkaj med drevjem v somraku nekaj giblje.

— Stoj!

— Stojim!

Koraki so v hipu zamrli. Oni zgoraj je obstal kot vkopan.

— Kdo je?

Oni se je nekam obotavljal. Potem je z negotovim glasom spravil iz sebe:

— Na-aš!

Odleglo ji je. Aha, strahopetec! Ne upa si povedati, kaj je! Prav je imela! Kak uplašen razhajkanec bo!

Pozvala ga je, naj pride dol; z dvignjenimi rokami, je dodala.

Zagledala ga je, ko se je nerodno kobalil čez rob in se počasi spuščal navzdol po strmem, s praprotjo in redkim grmovjem poraščenem bregu. Ko je bil že prav blizu goščave, v kateri je ležala, je sprevidela, da ni v uniformi, ampak v civilu, s klobukom na glavi in brez orožja. Še za tren — in pred njo je stal presenečen, osupel, zbezan — on sam, *Umetnik*.

Od nekdane petelinje prevzetnosti ni ostalo na njem niti sledu. Ves se je tresel ko trstika v sapi; namesto prejšnjih majkenih, neprestano mežikajočih očesc so ga bile zdajci same velike, izbuljene, boljšeče oči; ko si je snel ponošeni klobuk in si z roko začel brisati čelo, oblitlo s potom — videti je bilo, da mu je kljub ostremu zraku vročina nenadoma udarila v glavo — so mu šopi rdečih las viseli navzdol kot zobci na grebenu v viteškem dvoboju tepenega kokota; zdelo se ji je, da se mu je celo dolgi nos poklapano pobesil.

In ko si je opomogel od strahu ter spregovoril, je bil tudi njegov glas — glas drugega človeka, tih, krotak, pohleven, in besede so se mu zatikale. Z mehкими

rokami je v zadregi opletal, ko ji je skušal dopovedati, da je do zadnjega ostal v četi in se tolkel, dokler se niso prav vsi razbežali, in da mu potlej res ni preostalo nič drugega, kot da je še sam vrغل puško v koruzo, ne, skril na varno, odkoder jo bo zagotovo izkopal, ko bo spet čas za to.

Malo si je še oddahnil, nato pa je šel pogledat dol po grapi, če je res kje kak izvir, in ji kmalu prinesel poln klobuk vode. To je bila najboljša pijača, kar jih je kdajkoli v življenju okusila. Potem je privlekel iz žepa glavo repe, ki jo je bil našel na pospravljeni njivi; bila je puhla, vendar ji je neznansko teknila.

Ko je noč legla na zemljo, pa se je odpravil v bližnjo vas po kmete, da bodo ranjenko prenesli do kolovoza nad grapo in jo nato odpeljali nekam, kjer bo bolj na varnem in preskrbljena.

Sonce je stalo že precej visoko na nebu in skozi rahlo meglico brez moči obsevalo jesenske gozdove, ko se je prebudila. Vročina jo je že tako kuhala, da sama ni vedela, ali je še čisto pri pameti ali ne. Skaljene misli vseh barv in odtenkov so se ji mešale v utrujeni glavi, se zdaj zlivale, zdaj so se bile, zdaj spet ujemale, vendar pa je v tej igri le prevpil kot osnovna barva vse druge — spomin na sinočnje snidenje z Maksom. Ampak — ali se je to srečanje v resnici sploh dogodilo? Ali se ji morebiti le ni vse skupaj samo bledlo? Ozrla se je naokrog, ali bo našla kako sled, ki bi jo prepričala o resničnosti.

Na tleh zraven sebe je zapazila prepognjen in nekoliko zmečkan košček papirja. S tresočimi rokami ga je razgrnila. Bil je letak. Z muko se je toliko osredotočila, da ga je prebrala.

Sama sebi se čudi: še danes ji je tisti potiskani papir kot pred očmi: na vrhu se je šopiril nemški orel s kljukastim križem v krempljih in letak se je glasil nekako takole:

Sporočamo vam, da vam je življenje zagotovljeno. Nikomur se ne bo nič hudega zgodilo, kdor bo odvrğel orožje in s to prepustnico v roki mirno sprejel nemške vojake. Zapustite rdeče tolpe in pridite k nam! Pobijte rdeče komisarje, če vas bodo strahovali! Verjemite nam, ki vam hočemo dobro!

No, lepa reč! Od razburjenja se ji je še nekoliko motni um čisto izbistril. Letak je bil tako zmečkan, da ga je zagotovo nekdo že nosil v žepu. In če bi bil že od prej ležal tu na tleh, bi ga v treh dneh gotovo že bila opazila. Torej niso bile le blodne sanje; nekdo je bil pred kratkim zares pri njej in le-ta je izgubil papir. Da bi bil to kdo drug kot *Umetnik*? Kje neki — toliko zmešana le še ni! Letak mu je padel iz žepa, ko ji je podal repo! Za vsak primer se je torej hotel Makso zavarovati...

Togotno je strgala letak na koščke.

Besedo pa je Makso vendarle držal. Vrnil se je, ko je že spet izgubljala upanje, takisto ko prejšnji dan, v civilu in brez crožja. Nobene mu ni rekla. Povedal ji je, da so kmetje obljubili pomoč, da pa ni šlo zlahka, ker da so v oni vasi tako — tako. Ko voza le ni in ni bilo, se je odpravil še enkrat tja dol. Rekel ji je, da bo spotoma vzel puško, ki jo je imel nekje skrito, in da bo vaščane z orožjem prisilil, da jo bodo odpeljali. Ko je prispel drugič v vas, je bil tam že neki bataljon in nato so borci prišli ponjo in jo do kraja onemoglo rešili...

*

...Podoba nenavadnega snidenja v grapi je zbledela. Nežka se je zdramila iz zamišljenosti, pogledala kot izgubljena okrog sebe po bolniški sobi, nato pa se je še enkrat zazrla v zvezek. Za hipec se je našobila, potem pa se je grenko nasmehnila in odkimala še nekajkrat nejeverno z glavo.

Črke so ji spet zamigljale pred očmi. Konec poročila se je glasil:

Dejanje tovariša, ki dela sedaj v propagandnem odseku brigade, je lahko vsem za zgled tovarštva in požrtvovalnosti brez primere. Makso je dokazal, da je junak, saj je vztrajal do konca pri hudo ranjeni tovarišici, namesto da bi se sam rešil iz smrtne nevarnosti.

Nežka si je nevede pogladila kodrček, ki ji je silil v oko. Eh, ta *Umetnik*! Prentental je cel štab — pa saj njemu to ni težko, saj laže tako, da sam sebi verjame! Sicer pa — ali bi mogla trditi, da laže? Saj laž ima vendar kratke noge — in kdor je zdrave pameti, menda ne bo lagal tako, da bi ga lahko précej ujeli? Kaj, če *Umetnik* morebiti le ni čisto pri pravi? Če mu je usoda le ni za palec prekratko odmerila? A?

Naj bo že kakor hoče, Makso je zdaj v propagandi, podobe riše, morebiti še tisti ciklostil goni, jutri pa, jutri... E, *Umetnik* je zares *umetnik*; če mu tudi manjka en kolešček v glavi, *umel* se bo znajti — vedno in povsod!

...Kaj pa ona? Ah, njej bo bržkone malo teže... Očeta nima več in brata tudi ne; predlanskim so ju zaklali, tam za britofom; Aueršpergov res ne bo, gozdovi bodo naši, a kaj, od domačih ne bo nikogar, da bi sekal... Kajža tudi ne stoji več — tistikrat so jo požgali... Pa mati, pa sestrici? Tako dolgo že ni nobenega glasu... Ko so se vrnile iz Gonarsa, so jih le vzeli stričevi k sebi, ampak — nič jim ni bilo prav, zmeraj so jih postrani gledali, oni, kmetiški, njo, ki je vzela drvarja... In tako bolehní so bili mati že lani... Kdo ve, ali se bosta še kdaj videli?

...Pa ona? S tem trdim kolom preklemanim, ki se mu noga pravi?... Sama se je izučila — s tako nogo se pa ne da goniti šivalni stroj! Pa kaj, singerica — edino, kar so mati podedovali — saj je tudi ni več, zgorela, stalila se je s kajžo vred.

Oh, tista ofenziva!... Skozi tisto dolgo, hudo, predlanskim, vse črno jih je bilo, se je pretolkla sama, zakopana v listju pod skalo — ko so jim četo razbili; tudi drugo, lani, je prestala, ni se pokončala — ko bi se marsikdo! Pa naj bi zdaj scagala?

O, ne!.. Ene smo že, druge bomo takisto, in potlej — pljuniti bo treba v roke, pa bo nekako šlo, bo šlo, saj mora iti!

Reševalci Ferda Kravanja pred italijanskimi sodniki

FRANCE BREGAR

V ČETRTE številki »Borca« v letu 1963 je bila orisana rešitev Ferda Kravanja iz ljubljanske bolnišnice dne 6. oktobra 1941, kjer so ga Italijani zdravili pod imenom »Djuro Jovanović«. V omenjeni številki je bilo prikazano, kdo so bili resnični reševalci Ferda Kravanja in kako so Italijani zvedeli, kdo se je skrival pod imenom Jovanovića. Rekli smo, da je bilo ob vseh spoznanjih, do katerih so Italijani prišli pri razrešitvi enačbe Jovanović = Kravanja, pričakovati, da se bo vzdignila »roka pravice« in udarila po vseh, ki so Kravanju kakorkoli pomagali. Dejansko je tudi takoj udarila.

V prvi fazi se je s Kravanjevimi reševalci ukvarjal XIV. karabinjerski bataljon, ki se je sicer imenoval tudi »gruppo di Lubiana«. Po ustnem sporočilu ing. Štucina so nastopali Italijani pri prvih zaslišanjih zelo grobo. Skušali so provocirati in podtikati. Zasliševani so se spočetka v izjavah precej razhajali, šele kasneje so izpovedi bolj vskladili, kolikor niso sploh zavračali krivde pri reševanju »Jovanovića«.

Prvi je bil zaslišan ing. Dušan Štucin. V svoji izjavi 3. septembra 1942 je povedal, kako je dobil zvezo z bivšim banom Marušičem in z neko »gospodično«, ki je skrbela za organizacijo reševalne akcije, in kako je »Jovanovića« odpeljal iz bolnišnice. Sestre Jederti Keršmanc v izpovedi o begu ni omenil, omenil jo je v zvezi s pozdravi, ki jih je »Jovanović« poslal Jederti za srečno rešitev. Bolj neroden je bil glede Jederti, ko je nekako odkril, da ga je ona obvestila o »Jovanoviću« v zavetišču sv. Jožefa in s tem nakazal identiteto »Jovanovića« in »Selana«. Italijanom s tem sicer ni kaj posebno novega povedal. Škodoval je bolj sebi, ker se je razkril kot soudeleženec in pomočnik v »Jovanovičevem« begu. Dobro za Štucina je pa bilo, da v zaporu ni nasedel provokatorju, ki so mu ga poslali Italijani. Ob neki priliki ga je namreč provokator kar nenadoma vprašal, ali pozna Kravanjo, toda Štucin je zanikal. S tem je napravil sebi največjo uslugo.

Drugo žrtev so karabinjerji zasliševali 4. septembra, ko so poklicali predse bolniško sestro Jedert Keršmanc iz kirurškega oddelka. Njen zagovor je bil mojstrski. Nihče ni Italijanov tako vodil za nos kakor ona. Dobro poučena o vsem in zavestna sodelavka, je izkoristila v zagovoru predvsem »dejstvo«, da je bil »Jovanović« Srb in torej pravoslavni kristjan. Na zaslišanju se ni spomnila, kdaj je prišel »Jovanović« v bolnišnico. Z njim ni vzdrževala nobenih zvez. Toda želela ga je pridobiti za katoliško vero. Zato je navezala z njim stike, da bi ga pripravila za prestop v katoliško vero. Prevezela je nase dolžnost, da ga je v ta namen poučevala katekizem. »Jovanovića« ji v bolnici nihče ni priporočil. Vse je storila iz lastne pobude. Včasih je v pisarni našla tudi kake pakete, v katerih je bila hrana, pa mu jih je izročila, ne da bi videla osebo, ki jih je prinesla. Nekega dne je prišla neka neznana gospa in ji pripovedovala, da so Srbi z njenimi starši v Srbiji zelo lepo ravnali, pa ji je (Jederti) v znak hvaležnosti izročila okoli 100 lir, da bi jih izročila »Jovanoviću«, ker je bil Srb. Odločno je odklanjala kakršenkoli delež v pripravah za »Jovanovičev« beg. Zanikala je tudi, da bi kdajkoli imela kake zveze z bivšim banom Marušičem. Na »Jovanovičeve« zahvale, ki naj bi jih bil zaradi uspeha po begu sporočil po ing. Štucinu, se ni več spomnila. Kasneje je pa izjavila, da take zahvale niso nič posebnega, češ da se bolniki, ko odhajajo iz bolnišnice, često zahvalijo za bolniško pomoč. Glede suma, da

je pomagala pri »Jovanovičevem« begu je kasneje izjavila, da je imela službo samo podnevi. Ko je 6. X. ob pol osmih odhajala iz službe, je »Jovanovič« bil v svoji postelji. Po njenem mnenju sploh ni bil sposoben hoditi in ga ni nikoli videla na stranišču. Prav tako ni imel potrebne obleke, ker je imel samo bolniško.

Poseben problem je bilo »Jovanovičevo« bivanje v zavetišču sv. Jožefa. Sestra Jedert je potrdila, da je od oktobra do januarja 1941/42 pogosteje hodila v zavetišče, toda to je storila le zato, ker je v tem času bil tam neki Mirko Selan, ki ga je pripravljala na prvo obhajilo. Tudi njemu se je nabiral gnoj v rani (kakor »Jovanovič«!); toda zdravila ga ni, le previjala ga je. »Selana« je spoznala šele v zavetišču, kamor je šla zdraviti nekega Valenčaka. Za razgovor med »Selanom« in ing. Štucinom si je izmislila neko tretjo sicer neznano osebo, češ da jo je ta prosila, naj obvesti ing. Štucina, da želi »Selan« z njim govoriti.

Sestra Jedert je svojo vlogo do konca dobro odigrala. Italijani nanjo kot nuno niso posebno pritiskali, dasi jih je jezilo, ker jo kot nuna bila taka — po njihovem mnenju — lažnica. Menda so k njej poslali celo duhovnika, da bi jo »spreobrnili«, pa takrat s tako metodo niso ničesar dosegli.

Zaradi »Selanovega« bivanja v zavetišču sv. Jožefa so morali Italijanom odgovarjati še trije ljudje iz zavetišča. Še isti dan kakor sestro Jedert so karabinjerji poklicali predse prednico zavetišča Filipino Tomše in sestro Ceferino Tratnik. Prednica je povedala, kdaj se je »Selan« mudil v zavetišču, da je denarne obveznosti redno plačeval in da ni imela nobenih dvomov v iskrenost njegovih izjav. Malo nerodnejša je bila izjava, da je sestra Jedert pred »Selanovim« prihodom redko prišla v zavetišče, med njegovim bivanjem pa pogosteje. Priznala pa je, da je prihajala zaradi pripravljanja »Selana« na prvo obhajilo. Pri drugem zaslišanju je bila prednica še natančnejša, toda v »Selanovo« dobro. Označila je čisto natančno čas njegovega bivanja in da so dokumenti bili v redu. Kakega »Jovanoviča« v zavetišču ni bilo nikoli. O sestri Jederti je izjavila, da je prihajala vsako nedeljo, toda ravno ob nedeljah so pogosto prihajale domačim sestram pomagat sestre od zunaj. S »Selanom« se je vedla kakor z drugimi bolniki. Poleg tega je tudi po »Selanovem« odhodu nadaljevala z običajnimi obiski.

Sestra Ceferina Tratnikova je na zaslišanju opisala »Selanovo« rano, in kakšne obiske je imel. Sestra Jedert je po njej prihajala dvakrat na teden, zlasti pa ob nedeljah. O drugih osebah ni vedela ne imen ne od kod so bili. Hišni zdravnik dr. J. Volavšek je večkrat prišel pogledat »Selana«, zdravil ga pa ni. To izjavo je potrdil tudi dr. Volavšek sam.

Mnogo težje je bilo zasliševanje ljudi, pri katerih je Kravanja stanoval po odhodu iz zavetišča. Gre predvsem za krojača Pipana in družino Bulčevih. Ti ljudje so se nedvomno zavedali, da so imeli v inkriminiranem času na stanovanju ilegalca, toda več ko verjetno je, da niso vedeli, kdo se je v ilegalcu skrival. Njihove izpovedi se dajo razumeti samo na tej osnovi. Krojač Pipan je zanikal, da bi imel koga na stanovanju, Ivana Bulc je pa trdila, da je imela »Pavla Peternela«, ki je bil malo doma, v glavnem je prihajal samo spat. Nikdar se ji ni pojavil kak sum, da bi bil »Peternel« človek, ki bi ga iskala policija.

Med zaslišanimi je imel posebno mesto bivši ban Drago Marušič, ker so ga Italijani osumili, da je bil zapleten v Kravanjevo reševanje. Ing. Štucin je namreč na zaslišanju omenil razgovore z njim. Še nevarnejša je bila njegova izjava, da je »Jovanovičev« beg v vseh podrobnostih pripravil Marušič. Za to izjavo so Italijani takoj prišli in Marušiča vključili v proces. Ker pa je Marušič po predlogu ljubljanske kvesture že od marca 1942 bival v konfinaciji v Malalbergu v provinci

Vittorio Marocchini: Iz partizanske borbe (To sliko je poklonila delegacija italijanskih partizanov, ki se je mudila v Jugoslaviji septembra meseca letos, podpredsedniku SFRJ in predsedniku ZZB NOV Jugoslavije Aleksandru Rankoviču)

Bologna, je pristojno poveljstvo karabinerjev prosilo ljubljansko kvesturo, naj doseže, da ga takoj pripeljejo v zapore v Ljubljano. Kvestura je bila ekspeditivna; dne 22. septembra 1942 je sporočila, da je Marušič že v Ljubljani. Nekaj dni so ga imeli celo v »podmornici«. Tam se mu je posrečilo najti ugoden kontakt s preiskovalnim organom, nekim kapetanom, ki je v civilu tudi bil advokat. Poklicna solidarnost je vplivala na nadaljnje odnose. Na željo so Marušiču pripeljali zdravnika, ki je tudi pokazal razumevanje in ga po nekaj dneh poslal v bolnišnico. Tam so ga potem karabinjerji zaslišali 29. septembra 1942.

Marušičev zagovor je bil poln advokatskih spretnosti. Zavračal je iniciativo pri pripravljanju Kravanjevega bega oziroma jo je prenesel na neko »gospodično«, ki se je že avgusta 1941 pojavila v njegovi pisarni. Ta ga je obvestila o »Jovanoviću« oziroma o Kravanju, ta je želela, da Krvanjo reši iz bolnišnice. Zanikal je, da bi bil on po telefonu povabil k sebi ing. Štucina, temveč je »gospodična« sama šla k njemu in ga nekega dne pripeljala v Marušičevo pisarno. »Gospodični« je jasno povedal, da spričo svojega socialnega in političnega položaja ne more sodelovati pri organizaciji takega pobega, ki ga pa na drugi strani kot Slovenec, če je že šlo za življenje jugoslovanskega nacionalista, tudi ni mogel grajati. »Gospodična« in ing. Štucin sta nekajkrat prišla v njegovo pisarno in ga informirala o pripravah, o stanju ranjenca itd. Marušič je kljub vsemu izjavljal, da se v to zadevo ne more mešati in da je brez koristi, če ga obveščata o načrtih. V oktobru nekoč ga je »gospodična« prišla v pisarno informirat, da se je beg posrečil in da se je Kravanja umaknil v zavetišče, toda on je izjavil, da se ga to nič ne tiče. Napravil se je nevednega, ali je beg pripravljala omenjena »gospodična« s sodelovanjem ing. Štucina in če sta bila orodje neke tajne organizacije, ki je on sploh ne pozna. Na koncu je Marušič izjavil, da se je »gospodična« obrnila nanj za nasvet in pomoč, ko je pripravljala pobeg Kravanje, verjetno samo zato, ker je kot advokat in politik vzbudil v njej zaupanje, da bo znal držati tajnost, kolikor mu jo bo morala zaupati.

V primeri z izjavami ostalih »krivcev« se je Marušič le v eni izpovedi bistveno razlikoval. Identitete »Jovanović« = Kravanja Marušič ni tajil. S stališča njegovega zagovarjanja zanj tako priznanje ni bilo škodljivo. Vprašanje je bilo le, kako se bodo do tega dejstva zadržali ostali »krivci« in kako ga bo izkoristilo karabinjersko poveljstvo v obtožnici.

Obtožnica XIV. bataljona karabinjerjev je bila sestavljena 30. septembra 1942, to je takoj po Marušičevem zaslišanju. »Jovanovićevo« reševanje iz bolnišnice prikazuje stvarno. Stvarno opredeljuje »krivce« in dosledno izpelje identiteto Jovanović = Selan = Kravanja. Kravanjev življenjepis za glavno poveljstvo jemlje kot verodostojen dokument in v drugačne izjave ne verjame. Problem zase pa v njej predstavlja sum, če se ni »Jovanović« skrival v zavetišču sv. Jožefa pod kakim drugim imenom mimo »Mirka Selana«. Kajti tožiteljem je padlo v oči, da je »Jovanović« prišel v zavetišče šele 28. oktobra 1941, iz bolnice je pa pobegnil že 6. oktobra.

Na koncu obtožnice je njen avtor, kapetan Orlando Camilletti, potegnil iz svojega prikaza naslednje konsekvence: 1. pobeg so pripravili pristaši OF; 2. pobeg je organiziral in usmerjal advokat Drago Marušič, materialni izvrševalci pa so bili neznana ženska (»gospodična«), ing. Štucin in sestra Keršmanc; 3. Pipana bi morali smatrati za krivega, ker je podpiral »Jovanovićevo« skrivanje; 4. na bazi Kravanjeve izjave je izven dvoma, da so vsi obtoženi pristaši OF in da zato morejo odgovarjati za zločin, predviden v Ducejevem dekretu z dne 3. oktobra 1941.

Brž ko je bila obtožnica sestavljena, so pristojni karabinjerji 3. oktobra 1942 odstopili »Jovanovićevo« zadevo z vsemi spisi vred vojnemu sodišču (TMG) v nadaljnji postopek. Preden pa je bil razpisan proces, so obdolžence na sodišču še enkrat zaslišali.

Sestra Jedert je tedaj glede na obdolžitve, da je bila soudeležena pri »Jovanovičevem« pobegu, izjavila, da je zanj zvedela šele naslednji dan zvečer. Odločno je izjavila, da »Selan«, ki ga je spoznala v zavetišču, ni bil »Jovanović«.

Ing. Štucin je prejšnje izjave popravil toliko, da je zanikal oziroma prevrnil tisto, kar je obtoževalo Marušiča, in vse bistveno prenesel na »gospodično«, češ da je izključno ona dala navodila, po katerih je moral delati. Marušič ni imel pri tem nobenega deleža.

Drago Marušič je ob sodnem zaslišanju 8. X. vztrajal pri svojem sistemu zagovarjanja. Bolj posredno je krivdo »Jovanovičevega« reševanja tudi prenesel na »gospodično«, toda njenega imena ni povedal. »Mislim, da nisem dolžan povedati ime one gospodične,« je rekel, »ker je prišla k meni kot advokatu in se zato smatram vezanega zaradi poklicne tajnosti.«

Na temelju zaključenih zaslišanj je vojaški toživec pri vojnem vojaškem sodišču obtožil Draga Marušiča, Dušana Štucina, Jedert Keršmančevu in Josipa Pipana sodelovanja pri subverzivni organizaciji, to je pri Osvobodilni fronti. Prve tri je še posebej obtožil, da so pomagali pri pobegu Ferda Kravanje iz bolnišnice 6. oktobra 1941, Pipana pa je obtožil, da je Kravanja skrival v svoji hiši in mu s tem pomagal, da se je odtegnil oblastnemu iskanju.

Sodba je bila izrečena 9. novembra 1942. Proti vsemu pričakovanju je bila mila. Drago Štucin je bil spoznan za krivega in obsojen na dve leti zaporu, vsi drugi pa so bili — oproščeni. To je bil neverjeten rezultat dolge in zapletene pravde, v kateri so Italijani potegnili krajši konec. Tresle so se gore, rodila se je miš...

Kako se je moglo kaj takega zgoditi?

Pri zasliševanju in na procesu je igralo pomembno vlogo več momentov, ki so konec koncev vplivali tudi na izrek kazni. Toda iz zapisnika o procesu jih ni mogoče v celoti spoznati. Dodati je treba ustne izjave ing. Štucina in Draga Marušiča, ki se zadeve o »Jovanoviču« še danes dobro spominjata. Ti momenti so naslednji:

1. Italijane je vznemirjalo vprašanje, ali so aretiranci kot reševalci vedeli, da je »Jovanovič« bil dejansko Kravanja. Zgoraj smo videli, da je provokator vprašanje v tem smislu zastavil ing. Štucinu. Zvedel ni nič. Podoben rezultat so pokazale preiskave pri ljudeh, pri katerih je Kravanja stanoval po odhodu iz zavetišča. Edini, ki je vedel za enačbo »Jovanovič« = Kravanja, je bil Marušič, toda njegovo stališče je zaradi izgovarjanja na »gospodično« bilo lažje. Pri vseh ostalih pa so preiskave dale negativni rezultat. Pri teh »Jovanovič« ni bil Kravanja.

2. Drugo vprašanje je bilo, ali so »Jovanovičevi« pomočniki bili člani OF, ali pa jih je ta samo izkoristila. Pri reševanju tega vprašanja je koristna »spoznanja« prispeval Marušič, ki je navezal dobre stike s preiskovalnim sodnikom. Italijani so v to vprašanje vrtali, ker so se opirali na Kravanjevo izjavo v življenjepisu, da je beg organizirala Osvobodilna fronta. Marušiču je uspelo prikazati preiskovalnemu sodniku vso zadevo tako, da so prizadeti mogli biti le orodje OF, sami pa niso bili njeni člani.

3. Tretji moment je bila »gospodična«, ki je po Marušiču in Štucinu bila pravzaprav pravi spiritus agens v celotni »Jovanovičevi« aferi. Dobro je bilo, da je ostala neznana oseba, da je Marušič odklonil povedati njeno ime. Po ustnih izjavah ing. Štucina in D. Marušiča vemo, da je ta dozdevna oseba krila v sebi Borisa Kidriča in Majnikovo sestro, ki je v vsej stvari dejansko bila močno aktivna, pravzaprav izvrševalka Kidričevih in Marušičevih pobud. Te »gospodične« Italijani niso mogli odkriti.

4. Nemajhno »zaslugo« za srečen konec je imel tudi italijanski preiskovalni sodnik, ki je sprejemal Marušičeve sugestije, da so »Jovanovičevi« pomočniki bili le zapeljani ljudje, ne pa člani OF.

5. Na procesu je imel posebno vlogo tudi Mussolinijev razglas o poostrenih kaznih proti članom subverzivnih organizacij, v našem primeru Osvobodilne fronte. Ta razglas je Mussolini podpisal 3. oktobra 1941, rimski Uradni list ga je objavil 7. X., ljubljanski pa 11. X., medtem ko se je kaznivo dejanje »Jovanovičevega« pobega zgodilo 6. oktobra 1941. Po logiki pravnikov to dejanje zato še ni spadalo pod Mussolinijev ukaz, čeprav je sam proces bil šele novembra 1942.

Vsi našteti momenti so vplivali, da prizadetih niso imeli za krivce, vsaj ne za velike krivce; zato so jih oprostili in celo ing Štucina, ki je politične stike z »Jovanovičem« sam priznal, kaznovali z izredno nizko kaznijo, ki bi v nasprotnem primeru po Mussolinijevem razglasu lahko znašala petkrat toliko ali pa še več.

Po končanem procesu so Italijani oproščene obtožence takoj izpustili, Marušiča pa so po nekaj dneh odpeljali nazaj v konfinacijo v Malalbergo.

V tistem času je Ferdo Kravanja bil že daleč od Ljubljane. Po partizanskih poteh je kot Peter Skalar prišel nazaj med svoje primorske rojake in med njimi širil misel upora proti fašističnemu okupatorju. V prvi polovici oktobra 1944 je padel kot sekretar zahodnoprimskega okrožja ter s tem s svojo krvjo izpričal ljubezen in zvestobo do rodne zemlje.

Daleč je konec

TONE FORNEZZI

— Tako ne vzdržim več. On sploh ni človek.

Njen obraz je bil truden, in modre oči, ki so bile najbrž nekoč lepe, so bile sedaj obledele kot voščene rože. Drobne gube so se ji razbrazdale po obrazu in koža pod očmi je bila rdeča.

— Razumete, on sploh ni več človek.

Njen glas je bil otožen, prosek in visok, tak, za katerega prav zagotovo več, da mu bodo zdaj zdaj sledile solze. Toda njene oči so bile izsušene. In vseeno je iz črne, kot knjiga velike usnjene torbice, ki jo je tiščala ob robu stola, vzela pisan robček in si ga prižela na oči.

— Koliko časa se to že vleče?

Gledal je ženo, v njene drgetajoče ramena, v njeno suho sključeno telo, v njen temen, ob robovih že oguljen plašč, ki se je s krajci vlekel po tleh. Koliko žen je že sedelo takole, s solzami in žalostjo? In bolj mlade, mnogo bolj mlade in mnogo več mladih. Včasih zaradi malenkosti, največkrat zaradi malenkosti in včasih zaradi tretje. Ali tretjega! Toda ta žena je nekaj drugega. Nekaj povsem drugega.

— Leta, dolga leta.

Hotela se je nasmehniti in robček je zdaj stiskala v suhi, koščeni roki.

— Nekaj časa po vojni je bilo vse kot prej, potem pa je postajalo vse bolj hudo, neznosno. Pekel.

Za hip je pomislila. Pekel, da to je prava beseda. Pekel.

— Kje je bil med vojno?

— Doma. Vsaj v začetku. Imela sva majhna otroka in jaz nisem mogla v službo. Kasneje so ga pognali iz tovarne, menda je imel nekaj z OF, toda o tem mi ni nikoli pravil. Bil je nekaj malega tudi zaprt. Ne dolgo, poldrugo leto.

Nekaj malega tudi zaprt. Ne dolgo. Prekletu, dvajset mesecev bodeče žice z elektriko, z eno nogo v krematoriju, z mlahovo kožo in šklepetajočimi kostmi in številko. Številka z dušo in srcem in praznim želodcem. In s strahom, da bodo mislili, da si že mrlič, in tudi sam bi že mislil, da si mrlič, če ne bi bil lačen, tako prekletu lačen. Lačen mrlič. To je bilo še edino, kar si občutil, ker so ti vse drugo že izbili. Nekaj malega... Ne dolgo, dvajset

mesecev. Kako že? Tisto strašno, ogabno, ostudno prebujenje, in spodaj in zgoraj in ob strani trdi, mrzli, opolzki skeleti s steklenimi očmi. »Ne, jaz nisem mrtev! Nisem! NISEM! Trudoma je vzdignil svoj okostnjak in se splazil iz mrtvašnice za krematorijem; neki esesovec je hripavo kričal, ti pa si celo tekel in esesovec je še vedno kričal, ti pa si tekel mlahavo, opotekaje se kot pijanec, in sonce je bilo bleščeče, in moral si koščene prste stisniti pod čelo, vroče čelo z mrzlim znojem... Nekaj malega je bil zaprt... Ne dolgo, pol-druugo leto...

— In kaj mislite sedaj?

Popravlil si je očala. Kaj sedaj? Hm, kaj sedaj? Tale vprašanja so postala kliše, kalup. On ve, kaj sedaj, in ona ve, kaj sedaj (čeprav včasih ne čisto določno).

— Kaj sedaj?

Zagledala se je v golo steno, in vedel je, da ne vidi sveta okoli sebe.

— Proč, čimprej proč, čimprej proč, proč od njega, proč od pekla.

— Razmislite še enkrat, morda le ni tako hudo?

Pogledala ga je, da ga je njen pogled zabolel.

— Razmisliti? Po vseh teh letih pekla naj še razmišljam. O čem pa naj razmišljam? O tem, kako je večer za večerom prihajal domov divji in pijan; in potem je padalo s pestmi po meni, po otrocih... Padalo, padalo...

Ne pasti! Ne pasti! In stali smo šest ur in deset ur, stali v četrteroredih, v progastih oblekah kot sestradane cebre na golem Appelplatzu štirinajst ur, šestnajst ur... Leden veter je tiho pihal in bilo je mraz, da niti sneg ni mogel padati, le tu in tam so se silile snežinke. Ne pasti! Dvajset ur — Appelplatz se je gugal kot paluba velike ladje, ko butajo vanjo kot gora veliki valovi. Ne pasti! Sosed je padel, zvrnil se je kot prazna vreča, k njemu so stopile tiste zelene svinje z zariplimi obrazi, in to je bil njegov konec. Ne pasti! In potem so se prikotalile velike oranžne in rdeče krogle, najprej pred oči in potem pod noge. Stal je na veliki krogli in lovil ravnotežje kot vrvoходеc. Topla, pekoča kača mu je zlezla čez koščena pleča in nekje globoko spodaj se je nekdo drl: »Hunde! Nur Hunde!« Ne pasti! Samo ne pasti!

Pisarna je bila gola kot samostanska celica. Okorna pisalna miza z nekaj stoli in z oknom, ki je gledal na park, kjer so bile med cvetočim grmovjem in pod drevesi zelene klopi. Zdelo se mu je, da je nekaj tistih pustih stolov ob vratih v hudičevem sorodstvu z njim. Kolikokrat jih je gledal, kako so sedeli v dvoje po teh klopcah in dobro si moral pogledati, kajti bili so tako tesno objeti in v prvem hipu se ti je zazdelo, ko da sedi le bolj debelušen človek. In potem si razmišljal, kdaj bo eden izmed njiju zamenjal tisto klopco s temi hladnimi stoli... Kot ta ženska? Ne, ne to je nekaj drugega. Njej je uničila življenje pijača. Mož in pijača. Kaj pa vojna? Življenje zadnjih let se ji je kot mozaik vtisnilo v obraz in sivi prameni so se razlezli po temnih laseh.

— Postalo je nevzdržno. Včasih sploh ne ve, kaj počne.

Pripovedovala je z enoličnim glasom kot pripovedujejo ljudje, ko govore o vsakdanjostih.

— Ondan se je spravil na nas s kuhinjskim nožem. Ušli smo in prespali pri sosedih.

— Da, seveda to je nevzdržno, je pritrdil.

Na tej ženski je res nekaj svojega, trdega, resnega, zelo resnega. Ni tiste plehke histerije, igrane žalosti in tistih čustvenih solza, ki se tako hitro suše.

— Leta, leta sem upala in čakala. Morda se bo unesel, morda bo bolje, tako kot je bilo včasih. Pred vojno je bil tako dober in skrben, da si boljšega ne bi mogla niti zamisliti.

Za hip je utihnila in se zagledala v golo steno, kjer so kot na filmskem platnu bežali lepi in grdi in vse grši spomini...

— Sram me je, da sem sedaj tukaj. Sram me je. Toda on ni več človek!

»Fant, ti si živina!« Da, živina sem. »Zakaj jih doma tepeš?« Tudi mene so topli. Da, živina sem. Črna živina sem bil. Kot moška pest debela gumijevka je žvižgala in videl si režeče obraze, takšne kot jih vidiš pri razjarjenih merjascih. In žvižgalo je po hrbtu in po ledvicah in po stegnih, in tam, kjer je počila koža, se je kot packa razlila kri, in čutil si mehko toploto. In udarce, udarce, udarce... Čez čas pa nisi čutil ne toplote ne lakote ne nič. Čutil nisi nič in bil si nič. »Daj no, to je minilo!« To ne bo nikoli minilo. Nikoli. »Fant, volje je treba, vsaj malo volje. Kjer je volja, tam je pot!«

Nič, nič, nekaj malega sem bil zaprt. Volje, da — saj to je tisto. Volje. Saj to je tisto. Voljo so nam vzeli. Voljo.

— Dobro torej, po moževi krivdi.

Torej sem avtomat. Dobro uglašen in utečen avtomat. Ločitev po moževi krivdi, ločitev po ženini krivdi, ločitev po obojestranski krivdi. Zaboga, saj to je cirkus. Največkrat so krivi vsi trije. Zaboga, ampak to je nekaj čisto drugega. Saj to je vendar življenje, tista stran življenja, ki je ne poznamo.

— Vzrok?! Kaj naj napišem za vzrok?

— Saj veste, saj veste.

— Da, da vem. Pijanost, pijančevanje, kronično pijančevanje. Brez skrbi tovarišica, vse bo v redu.

Nič, nič, nekaj malega je bil zaprt... Voljo so nam vzeli. Pustili so nam življenje, pasje življenje. Čorbo in batine, in smrt je spala z nami in vsi smo smrdeli po smrti... in sedaj še te ostudne, bele miši. Voljo so nam vzeli, ali pa malo možganov. Tisti del, ki je odgovoren za voljo. Saj to je tisto. Voljo so nam vzeli...

— Seveda tovarišica, otroke boste vzeli vi. Brez skrbi, vse bo v redu tovarišica. Seveda, on je pijanec!

Zadnji polet

KONSTANTIN MIHAJLOVIČ SIMONOV

Konstantin Mihajlovič Simonov je ruski pesnik, prozaist in dramski pisec. Med drugim je napisal dramsko delo »Rusko vprašanje« (SKZ 1948), ki ga poznamo tudi v slovenskem prevodu. Rodil se je leta 1915 v Petrogradu, v oficirski družini. Razmeroma zgodaj je začel z literarnim ustvarjanjem in že leta 1934 objavil nekaj svojih del. Leta 1938 je končal Institut za literaturo Maksima Gorkega.

Njegova dela obravnavajo predvsem vojno in z vojno povezano problematiko. Na tem področju je v prozi pa tudi v poeziji in dramatiki dosegel do zdaj največje uspehe. Posebno velja to za pesmi »Čakaj me« in »Pomniš, Aljoša, ceste po Smolenskem«, ki sta nastali med drugo svetovno vojno. V teh pesmih je prepričljivo izrazil občutja ruskega vojaka in človeka v usodnih in tragičnih prvih dneh vojne z Nemci. Podobno velja tudi za njegovo dramsko delo »Ruski ljudje«, napisano 1942, za roman »Živi in mrtvi« (1959) in roman »Ljudje se ne rodijo kot vojaki« (1963).

Odlomek, ki ga objavljamo, je iz romana »Živi in mrtvi«. V njem opisuje prek glavnega junaka Sincova prve dni vojne z Nemci do sovjetske protiofenzive pri Moskvi. Roman sodi med dela, ki razgaljajo politiko Stalina in njegove klike. Med vrsticami tega dela zasledimo razočaranje sovjetskih ljudi nad uradno politiko, ki je dovolila, da so Nemci Rdečo armado presenetili nepripravljeno. Obenem pa tudi spoznamo vzdušje splošnega nezaupanja do ljudi, tudi poštenih in zvestih revolucionarjev, birokratskega obravnavanja vrednosti človeka in druge oblike stalinskega ravnanja. Osnovna misel romana je taka: Sincov, zvest in hraber komunist, doživlja poraz za porazom Rdeče armade, pa ne klone. Prebija se iz obkolitve in gre za svojimi, ki se umikajo v globino Sovjetske zveze. Pri tem je ranjen, tovariš mu vzame dokumente, ujamejo ga Nemci, pa jim pobegne. Zdaj je brez dokumentov in ga nikjer ne marajo. Čeprav oficir, se bojuje kot prostak in spet pokaže veliko junaštvo. To bi ga skoraj pogubilo, ker ga sumničijo zaradi izgubljenih dokumentov. Šele ob koncu romana se usoda Sincova razplete, ko pride za komandanta divizije njegov stari znanec. Tedaj najdejo tudi njegove dokumente...

KOMAJ se je avtomobil znova premaknil, že so se na nebu pojavili trije »TB-3«, ki so leteli k Bobrujsku. Tokrat jih je spremljal naš lovec. Visoko se je dvigal v nebo in spet švigal nad njimi, kakor da bi meril svojo dvojno hitrost z njihovim počasnim gibanjem.

— Naj to trojko spremljajo, — je rekel Sincovu pilot sestreljenega bombnika; v njegovem glasu je bil občutek olajšanja, osvobojen lastnega gorja. A Sincov ni utegnil niti odgovoriti, ko sta se nenadoma pokazala izza oblakov dva »Messerschmitta«. Zagnala sta se k bombnikom; naš lovec jima je poletel nasproti, v smeri, kjer bi se srečali, se je strmo dvignil, se obrnil na krilo in, ko je švignil mimo enega od »Messerschmittov«, ga je zažgal.

— Gori, gori! — je zakričal pilot. — Glejte, gori!

Maščevalno veselje se je polastilo ljudi, ki so sedeli v avtomobilu. Celo šofer, ki je pustil roko na krmilu, je zletel z vsem telesom iz kabine! »Messerschmitt« je padal in gorel; iz njega se je zvalil pilot, ki je bil visoko na nebu odprl kupolo padala.

— Zdaj bodo tudi drugega sklatili, — je zakričal pilot, — boš videl! — Podzavestno je ves čas tresel roko Sincova.

Lovec se je strmo in naglo dvigal, vendar se je drugi Nemec, kdo ve zakaj, nenadoma znašel nad njim; znova se je razlegalo regljanje mitraljeza, »Messerschmitt« je poletel navzgor, a naš lovec je v dimu strmoglavil. Od njega se je odtrgala črna kepica in pričela padati s hitrostjo, ki jo skoraj ni bilo mogoče ujeti z očmi, niže in niže, in šele tik nad vrhovi borovcev, ko se je zdelo, da je že vse

izgubljeno, se je padalo končno le odprlo. »Messerschmitt« je napravil na nebu miren, širok obrat in se usmeril k Bobrujsku za bombniki.

Pilot, ki je planil v tovornjaku kvišku, je zmerjal s strašnimi besedami in mahal z rokami: solze so tekle po njegovem licu. Sincov je gledal to že petič, in sedaj se je obrnil, da bi ne videl več. Samo slišal je, kako se je od daleč razlegalo streljanje mitraljezov, kako je pilot, ko je zaškripal z zobmi, v obupu rekel »po njem je,« kako si je v obupu ranil obraz z rokami in se vrgel na deske tovornjaka.

Sincov je ukazal, naj ustavijo avtomobil. Nemški padalec je še vedno lebdel visoko nad glavami, naš padalec pa je že pristal — videti je bilo, da ne prav daleč, kaka dva kilometra v smeri Bobrunjskega.

— Pojdite v gozd, ujemite fašista! — je rekel Sincov Ljusinu. — Vzemite s seboj nekaj vojakov.

Sincovu je bilo vseeno, ali dobijo Nemca živega ali mrtvega — da se vrug le ne bi srečal z drugimi fašisti, ko pridejo sem.

Oba ranjenca — pilota in rdečearmejca, ki je sedel v kabini — so odnesli iz avta in ju položili pod drevo: za stražo so pustili tistega vojaka z ročnimi bombami, ki ga je bil Sincov vzel s stražarskega mesta. — Karkoli naj se zgodi, ta ne bo zapustil ranjencev, — je pomislil Sincov.

Seržant Ljusin in drugi rdečearmejci so se napotili v gozd loviti Nemca, a Sincov, ki je vzel s seboj pilota in dva miličnika, je obrnil avtomobil v nasprotno smer.

Znova so se peljali k Bobrunjsku, napeto so gledali obakraj ceste, ker so upali, da bodo opazili padalo kar iz avtomobila; zdelo se jim je, da se je padalec spustil tik ob cesti.

Ves ta čas je pilot, ki so ga iskali, res ležal kakih sto korakov od ceste na majhni gozdni jasi. Ker ni hotel, da bi ga Nemci ustrelili v zraku, je hladnokrvno zadržal skok, vendar se je uštel, pa je potegnil obroček padala sekundo pozneje, kot je bilo potrebno. Padalo se je odprlo skoraj tik nad zemljo in padalec si je zlomil obe nogi, s hrbtenico pa je udaril ob štor. Sedaj je ležal zraven tega štorja, zavedajoč se, da je vsega konec; telo pod pasom je bilo tuje, paralizirano, niti plaziti se ni mogel po zemlji. Ležal je na boku, pljuval kri in gledal v nebo. »Messerschmitt«, ki je bil njega sestrelil, se je pognal za bombniki, ki so bili zdaj brez zaščite; na nebu se je že videl stolp dima.

Na zemlji je ležal človek, ki se nikoli ni posebno bal smrti. V svojem ne ravno dolgem življenju je nemalokrat brez trepeta mislil o tem, da ga lahko kadarkoli sestrelijo ali zažgejo ravno tako, kot je on sam mnogokrat sestreljeval in zažigal druge. Vendar, ne glede na njegov naravni pogum, ki je zbujal zavist njegovih tovarišev, mu je bilo zdaj strašno hudo.

Poletel je bil, da bi ščitil bombnike, a pred njegovimi očmi je eden izmed njih zagorel, dva druga pa sta odletela proti horizontu in jima ni mogel z ničemer več pomagati. Mislil je, da leži na ozemlju, ki so ga zasedli Nemci, in z zlobo je pre-mišljeval, kako bodo fašisti stali nad njim in se veselili, da se mrtev valja pod njihovimi nogami, on, človek, o katerem so od sedemintridesetega leta sem, od Španije, po desetkrat pisali časopisi! Doslej je bil ponosen na to, včasih se je celo ponašal s tem. A zdaj bi bil vesel, če o njem ne bi nikoli ničesar pisali, če bi fašisti, ko pridejo sem, našli samo telo nikomur znanega starejšega poročnika, ki je pred štirimi leti sestrelil svoj prvi »Fokker« nad Madridom, ne pa truplo generalporočnika Kozirjova, enega prvih sovjetskih asov.

Prvič v življenju je preklinjal tisti dan in tisto uro, na katero je bil prej ponosen, ko ga je po Halkin-Golu poklical sam Stalin, ga povišal od polkovnika kar v generalporočnika, ga imenoval za komandanta lovske aviacije vsega okrožja.

Zdaj, pred obličjem smrti, ni bilo nikogar, ki bi mu moral lagati; sam ni znal ukazovati nobenemu drugemu kot sebi in svoji eskadrilji, in postal je general, ki je v svojem bistvu ostal starejši poročnik. To se je izkazalo že prvi dan vojne na najbolj grozen način, pa ne samo pri njem samem. Povod za tako bliskovita napredovanja, kot je bilo njegovo, so bili neoporečna hrabrost in s krvjo pridobljena odlikovanja. Vendar on ni vedel, kako je z drugimi, a njemu generalske zvezde niso prinesle sposobnosti, da bi poveljeval tisočem ljudi in stotinam letal.

Na pol mrtev, polomljen, ležeč na zemlji, brez moči, da bi se premaknil z mesta, je sedaj prvič v zadnjih letih, ki so mu mešala glavo, občutil vso tragiko tega, kar se je zgodilo z njim, in vso težo svoje nehotne krivde človeka, ki se je bliskovito in brezobzirno povzpел na vrh lestvice težke vojaške službe. Spominjal se je, kako brezbrizen je bil ob misli, da se bo zdaj zdaj začela vojna, in kako slabo je poveljeval, ko se je začela. Spomnil se je na svoje letališče, kjer se je polovica letal znašla nepripravljena za boj, na svoje stroje, ki so bili uničeni na zemlji, na letalce, ki so v obupu vzletavali pod bombami in padali, ne da bi dosegli patrolno višino. Spomnil se je svojih lastnih protislovnih povelj, ki jih je dajal v prvih dnevih, strit in omamljen, ko se je podil z lovcem, vsak trenutek tvegaj lastno življenje, in vendar mu ni uspelo rešiti skorajda ničesar.

Spomnil se je na današnji predsmrtni telegram enega izmed teh »TB-3«, ki so odleteli bombardirat prehod čez reko — ne bi jih smeli pošiljati podnevi brez zaščite lovcev, to je bilo zločinsko — ki pa so se kljub temu sami javili in poleteli, ker je bilo ukazano, da se zbombardira prehod za vsako ceno; a lovcev za zaščito že ni bilo več.

Ko je na mogiljevskem aerodromu, kamor je pristal potem, ko je med poletom sestrelil v zraku »Messerschmitt«, ki ga je bil srečal, zaslišal v radijskih slušalkah dobro znani glas majorja Iščenka, starega tovariša iz Jelecke letalske šole: »Nalogo smo izpolnili. Vračamo se. Štiri so sestrelili, zdaj bodo užgali po meni. Umiram za domovino. Zbogom. Zahvalite se Kozirjovu za dobro kritje!« — se je zgrabil z rokama za glavo in je celo minuto sedel, nepremično premagujoč željo, da že tukaj, v roki dežurnega operativca potegne pištolo in se ustrelj. Potem je vprašal, če bodo »TB-3« še poleteli bombardirat. Rekli so mu, da je most porušen, a da je še ukazano, naj uničijo tudi dostop do reke in sredstva za prehod čez njo; niti ene eskadrilje dnevnih lovcev še ni bilo pri roki in zato se je dvignila še ena trojka »TB-3«.

Planil je iz sobe za dežurstvo, ne da bi komu kaj rekel, sedel v lovec in vzletel. Ko se je prebil skozi oblake in zagledal pod seboj bombnike, ki so leteli celi in nepoškodovani, je to bila ena od redkih srečnih minut v vseh zadnjih dnevih. A že po minuti se je bojeval z »Messerschmitti«, in ta boj se je končal tako, da so ga vendarle sestrelili.

Od prvega dneva vojne, ko so bili skoraj vsi novi lovci »MIG«, ki jih je nedavno dobilo okrožje, sežgani na letališčih, je sedel v stari »I-16«, da bi dokazal z lastnim primerom, kako se je mogoče tudi v teh letalih bojevati z »Messerschmitti«. Boj je bil mogoč, a težak. Posebno je primanjkovalo hitrosti.

Vedel je, da se ne bo dal ujeti, in je omahoval samo, kdaj naj se ustrelj — ali naj poskuša najprej ustreliti kogarkoli od Nemcev, če se približajo, ali naj se ustrelj že prej, da se ne bi onesvestil in se znašel v ujetništvu še preden bi si utegnil vzeti življenje.

V njegovi duši ni bilo predsmrtno groze, bila je samo žalost, da ne bo nikoli izvedel, kako bo z vsem naprej. Da, vojna nas je presenetila; da, nismo se uspeli oborožiti; da, on in mnogi drugi so na začetku slabo poveljevali, izgubili so glavo. Vendar se je strašni misli, da nas bodo Nemci tolkli tako še naprej, kot v prvih

dnevi, upiralo vse njegovo vojaško bistvo, njegova vera v našo armado, v tovariše in končno v samega sebe, ki je kljub vsemu dodal še dva fašista k devetindvajsetim, sestreljenim v Španiji in Mongoliji. Če ga danes ne bi sestrelili, bi jim še pokazal! In pokazali jim bodo! Ta strastna vera je živela v njegovem polomljenem telesu, a zraven nje je kot senca stala črna misel: »Vendar jaz tega nikoli ne bom videl.« Če duhovniki ne bi lagali o onem svetu, bi videl od tam, z onega sveta, zmago, a odkod — iz raja ali iz pekla — k vragu, vseeno je!

Njegova žena, ki je, kot je v navadi pri ničvrednih ljudeh, previsoko cenila svoje mesto v njegovem življenju, nikoli ne bi verjela, da v svoji smrtni uri ni mislil nanjo in se je ni spominjal. Vendar je bilo tako, pa ne zaradi tega, ker je ne bi ljubil — še naprej jo je ljubil — temveč preprosto zaradi tega, ker je mislil na povsem drugo: na gorjé poraza in na našo zmago in na to, da kdor je izpil polno čašo prvega, nikoli ne bo okusil druge. In to je bilo tako veliko gorje, da poleg njega preprosto ni bilo prostora za drugo, v tem trenutku majhno in ne ravno strašno gorjé — nikoli ne bo več zagledal njenega prelepega lažnivega obraza.

Pravijo, človek se pred smrtjo spomni na vse svoje življenje. On se je pred smrtjo spominjal samo vojne! Pravijo, človek pred smrtjo misli hkrati na mnoge stvari. Morda je tudi tako, vendar je on pred smrtjo razmišljal samo o enem — o vojni. In ko je nenadoma, v polpozabi, zaslišal glasove in zagledal s krvjo zalitimi očmi tri postave, ki so se mu približevale, se ni spomnil na nič drugega kot na to, da se mu približujejo fašisti in da mora najprej streljati, potem pa se ustreliti. Pištola je ležala na travi pri roki, s štirimi prsti je otipal raskav ročaj, a s petim — sprožilec. S težavo je dvignil roko z zemlje, zaporedoma je pritiskal na sprožilec in streljal na sive postave, razvite v krvavo meglo, ki so se pojavile pred njim. Ko je naštel pet strellov, je iz bojazni, da se ne bi uštel, privlekel roko s pištolo do obraza in ustrelil v svoje uho.

Miličnika in Sincov so se ustavili nad telesom pilota, ki se je bil ustrelil. Pred njimi je ležal okrvavljen človek v letalski čeladi in z generalskimi zvezdami na modrih našitkih vojaške bluže. Vse se je zgodilo tako naglo, da še niso mogli priti k sebi. Stopili so iz gostega grmičevja na jaso, zagledali so pilota, ki je ležal v travi, zakričali so, stekli, vendar je že pričel streljati nanje, ne da bi se zmenil za njihove krike: »Naši!« Potem, ko so pritekli skoraj prav do njega, je vzdignil roko k sencem, vztrepetal in se umiril.

Miličnik, višji po činu, je pokleknil, odpel žep na vojaški bluži in preplašeno vlekel ven dokumente padlega, a pretreseni Sincov je molče stal nad njim in se držal z roko za prestreljeno ramo, stal je, ni še občutil bolečine, temveč samo otrplost in kri, ki je pritekla skozi vojaško blužo. Pred tremi dnevi je ustrelil človeka, ki ga je hotel rešiti, zdaj je drugi človek, ki ga je tudi hotel rešiti, malone ubil njega samega, pa se je potem ustrelil in zdaj leži pri njegovih nogah, kakor oni mrtvi rdeče-armejec na cesti. Morda jih je imel za Nemce zaradi sivih gumiranih miličniških plaščev? Vendar, mar ni slišal, kako so kričali: »Naši, naši!«

Držeč se še vedno za ramo, mokro od krvi, je Sincov pokleknil in vzel miličniku vse, kar je bil ta potegnil iz prsnega žepa mrtveca. Na vrhu je ležala fotografija lepe žene z okroglim obrazom in debelimi, nekoliko našobljenimi, smehljajočimi se usti. Sincov je zagotovo vedel, da je nekje videl to žensko, samo spomniti se ni mogel, niti kdaj je bilo to niti kje. Pod fotografijo so ležali dokumenti, partijska knjižica, knjižica odlikovanj in osebna izkaznica na ime heroja generalporočnika Kozirjova.

»Kozirjov, Kozirjov...« je ponavljal Sincov, ko še vedno ni mogel soočiti tega z drugim, a nenadoma se je spomnil vsega hkrati: ne samo iz šolskih let dobro

znanega obraza ženske — obraza Nadje ali, kakor so jo klicali v šoli, Nadke Kara-vajeve, ampak tudi tega s strelom iznakaženega, iz časopisov znanega obraza.

Sincov je še vedno klečal nad telesom Kozirjova, ko sta se prikazala pilot bomb-nika in šofer, ki sta pritekla zaradi strelav. Pilot je takoj spoznal Kozirjova. Usedel se je na travo zraven Sincova, molče je pregledal in prav tako molče izročil doku-mente, in bolj začuden kot potrjen je izrekel samo eno frazo:

— Da, tako je s temi stvarmi... — Potem je pogledal Sincova, ki je še vedno klečal, stiskajoč roko k premočeni vojaški bluzi: — Kaj je s teboj?

— Streljal je... Gotovo je mislil, da smo Nemci, — je rekel Sincov in pokazal na mrtvega.

Prevedel Aleksander Skaza

Dosti sem se naučil

GORDON PARKS

Gordon Parks se je rodil pred 50 leti v Kansasu v ZDA. Zdaj je splošno znan fotoreporter ameriške ilustrirane revije »Life«. Napisal je knjigo in pre-potoval ves svet. Pravi, da se je uveljavil v jeziku bussinesa. Toda kljub temu še čuti in ve, kaj se pravi biti črnc v ZDA. O tem mu govorijo njegove foto-grafije in pred kratkim objavljeni spomini. Iz njih prinašamo nekaj odlomkov, ki jih je natisnil Münchenski časopis »Quick«.

KOT OTROKU mi je bilo v Kansasu še kar dobro. Bilo nas je 14 bratov. Starši so nam nudili ljubezen in strogo metodistično vzgojo. Bili smo zelo revni. Toda plodna zemlja, ki je na njej stala naša lesena hiša, je dajala dosti kruha, da smo vsi odrasli. Toplina domače hiše pa je napravila znosno usodo, da smo rojeni kot črnci.

Toda potem...

Šola, kjer sem se učil, je imela samo »obarvane« učence. Kadar sem šel z brati in sestrami v kino, sem moral sedeti v »pritlični« galeriji. Niti v eni izmed dveh okrepčevalnic v našem mestu nisem mogel izpiti sode. Imenovali so me »nigger«, »black boy«, »darkey« (dark pomeni teman) in »shine«, pa tudi z mnogimi drugimi imeni, ki lahko človeka silno demoralizirajo. Tepli so me s palicami in me napadali s kamenjem. Tako so mi belci pogosto dali vedeti, da zanje nisem nič drugega kot kup blata. Zato sem kmalu imel skoraj za normalno, če so mi zadajali rane — psihično in fizično.

Dokler nisem odrasel, sem živel v neprestanem strahu, da me bodo ubili, ustrelili, linčali, poteptali. Bal sem se, da me ne bi pobesneli belci s kom zamenjali ali da ne bi stopil na pot nekomu, ki bi se želel maščevati nad katerimkoli črncem.

Leta 1921 — tedaj sem bil star 12 let — je moj bratec odšel na jug. Rad bi bil postal mlinarski delavec. Moja mati je poznala njegov vročekrvni značaj. Zaman ga je skušala zadržati.

Cele mesece nismo ničesar slišali o njem. Potem pa se je njegovo ime nenadoma pojavilo v časopisih, in sicer na listi desetih najbolj iskanih gangsterjev. Ubil je nekega belega mlinarskega delavca, ki ga je bil imenoval »umazani črnc« in mu pljunil v obraz.

Mučil sem mater s vprašanji, ki mi nanje ni znala odgovoriti. »Ali ga bodo ob-sodili na smrt?« — »Ali ga bodo linčali?« — »Kaj misliš, kje se je skril?« — Toda moja mati je vedela samo tisto, kar smo vedeli tudi mi: Če bo le mogoče, bo prišel domov, da bo lahko molila nad njim.

In prišel je. Sredi noči. Deževalo je. Ležal sem v mraku in poslušal, kako curljajo kaplje po pločevinasti strehi. Izenada se je okno zraven moje postelje neslišno dvignilo in moj brat se je splazil skozi odprtino, moker in prestrašen. Začel sem kričati, ko se je z vso težo zvalil na mojo posteljo. Toda zatisnil mi je usta in zašepetal moje ime. Šel je v sobo moje matere in jo zbudil. Molila je nad njim. Potem pa ga je začela rotiti: »Javi se policiji!« Toda moj brat je samo odkimal. Odprl je naš prastari hladilnik, stlačil v žep nekaj hrane in švignil ven.

Štiri leta kasneje nas je o počitnicah obiskala neka sestrična. Imela je precej svetlo kožo in lase rdečkastega sijaja.

Moja mati je tedaj delala v nekem »belem« delu mesta kot hišna pomočnica. Nekega dne sva jaz in sestrična odšla pred hišo, kjer je delala mati.

Nenadoma so nama stopili na pot trije dečki, stari po kakšnih dvanajst do petnajst let. Zgrabil sem sestrično za roko. Poskusila sva, da bi se dečkom ognila. Toda oni trije so nama znova in znova onemogočili, da bi šla mimo njih.

»Kam greš s tem ‚niggerjem‘, plavalaska?« je rekel eden moji sestrični.

Obstala sva. Najmlajši od te trojice se mi je splazil za hrbet, se spustil na roke in noge ter napravil »most«. Drugi pa me je sunil v hrbet. Ostra bolečina se mi je zarezala v glavo, ko sem se zrušil na pločnik. Slišal sem, kako moja sestrična obupano vpije na pomoč. Potem mi je nekdo pljunil v obraz in me udaril v tilnik. Skočil sem, toda spet so me vrgli na zemljo. Ko sem bil že tretjič na tleh, me je nekdo udaril po ustih. Zgrabil sem najbližjo nogo in zvrnil njenega lastnika. Potem sem poskusil pobegniti. Toda preden mi je uspelo, me je ustavila neka pest. Opazil sem, da mi nekdo pomaga. Neki beli deček, ki sem ga poznal, je tepel enega izmed treh napadalcev. Nekaj sekund je ležal zraven mene. Na glavi so mu zlomili palico. Toda zdaj je bilo tudi napadalcem dosti. Pobegnili so.

»Kaj se je zgodilo?« bi rad vedel moj rešitelj, ko sva si kasneje ogledovala rane.

Povedal sem mu.

»Idioti!« je rekel.

Ugriznil sem se v svoje krvave ustnice, krčevito stisnil pesti in molče odšel.

Vprašal sem mater, zakaj nas belci tako sovražijo.

Dolgo je razmišljala, nato pa je pomirjevalno rekla: »Ni res, da te sovražijo vsi belci. Tisti pa, ki te, imajo sami s seboj toliko težav, da se morajo nad nekom maščevati. Taki pa niso vredni, da bi preveč mislil nanje.«

*

Ko sem bil star šestnajst let, mi je mati umrla. Družina je razpadla. Odšel sem sam iskat svojo srečo. Preživel sem leta kot pomivalec posode, natakár, napol poklicni igrálec košárke in rugbyja, igral sem klavir po gostilnah.

Leta 1937 sem se vrgel na fotografiranje, najbrž zato, ker sem lahko s kamero delal popolnoma sam, brez nadzorstva belih. Ko sem to sklenil, sem delal še kot natakár v jedilnem vozu. Naš plačilni, beli »gentleman« z juga, je neprestano ugovarjal, ker sem se po delu učil in bral. Začel je grdo ravnati z menoj. Zmerjal me je pred potniki, me zasipal z raznimi neprijetnimi deli in me nekoč »slučajno« sunil v roko, ko sem nosil pladenj z jedili. Juha se je zlila po več gostih. Zaklel sem se, da mi bo ta plačilni nekoč moral streči kot gostu, zdaj pa moram zapustiti jedilni voz prvega razreda.

*

Neke noči je v severni Minnesoti divjala huda nevihta. Veliko dni sem zaman iskal delo. Ob enajstih zvečer je toplomer padel pod trideset stopinj. Niti žive duše na ulici. Skozi snežne pahulje sem opazil rdečo neonsko svetlobo, napis nad gostilno.

Komaj sem se držal na nogah. S težavo sem otipal vrata. »Kaj želite?« je suho vprašala natakarica.

»Skodelico kave?« sem rekel. Potem pa sem se zrušil kot prazna vreča.

Trije beli moški in ena ženska so sedeli za mizo zraven zidu. Nekaj so že popili. »To je neverjetno,« je govoril eden izmed moških v pojočem južnjaškem narečju, tega še nisem doživel. Nigger bi rad jedel na istem kraju kot beli ljudje. Neverjetno!«

Trudil sem se, da ne bi poslušal. Toda on še ni končal. »Ne bo dolgo trajalo,« je mrmral dalje, »pa bodo ti črni bastardi hoteli celo v naše postelje!«

Zmračilo se mi je. Prvo, kar sem pograbil, je bila vroča skodelica kave, ki sem mu jo vrgel v glavo. Zatulil je. Ženska zraven njega je začela vreščati. Toda jaz se nisem mogel več ustaviti. Posode s sladkorjem, slaniki, steklenice za sodo sem mu vrgel v glavo, vse po vrsti, kar mi je prišlo pod roke. V glavo me je zadel stol. Izgubil sem zavest. Ko sem se zavedel, sem bil že na poti v zapor.

*

Med tem časom sem se dosti naučil. Moj poklic mi je omogočil, da sem večkrat potoval okoli sveta. Zdaj vem, da subtilno, umetno prikrito odbijanje lahko postane ravno tako boleče kot brezobzirni fizični napad. V Mineapolisu je pomenilo velik dogodek za mojega devetletnega sina, ki je lahko šel v soboto z menoj večerjat, nato pa v kino. Toda leta 1942 sem odšel v Washington. Tam nismo več mogli negovati tega običaja. (V Washingtonu, ki meji na južno državo Virginijo, so tedaj še veljali strogi predpisi o rasnih razlikah, kakor tudi v vseh južnih državah; delno pa so tudi še danes v veljavi.)

Nisem mogel dopustiti, da se to mlado bitje sooči s takimi dejstvi. Cele mesece je bil moj sin z menoj nezadovoljen. Misli je, da njegov oče ne mara več z njim hoditi ven. Pazljivo je prisluškoval. Čez nekaj časa pa je odkrito vprašal: »Oče, ali predsednik ve za to?«

Spomnil sem se ene izmed voženj z omnibusom leta 1942. Nosil sem uniformo vojnega poročevalca. Dva pilota iz letalstva, prav tako v uniformah in prav tako črnca, sta se vozila z menoj. Sedli smo v srednjo vrsto sedežev (namesto na zadnje »sedeže za črnce«). Nasproti nas so sedeli trije belci, neki polkovnik in dva majorja. Moji tovariši in jaz smo potovali na cepljenje v Virginijo; v kratkem naj bi odšli na evropsko bojišče.

Oba moja tovariša sta že bila na fronti. Oba sta bila ranjena. Oba sta se spet prostovoljno javila na fronto.

Vrata omnibusa so se zaprla. Toda omnibus ni odpeljal. Namesto tega so nam priletele na uho neverjetne šoferjeve besede: »Za vas črnce bi bilo zadaj boljše.«

*

Da, dosti sem se naučil. Mnogo držav sem prepotoval. Edina država, kjer so mi zaradi barve moje kože preprečevali, da grem v cerkev, v kino ali restavracijo, je moja domovina. Ko danes kak plačilni natakar vpraša z ledenim glasom: »S čim vam lahko postrežem?« navadno odgovorim: »Rad bi mizo in jedilnik.« Kako smešen je, ko z očmi nervozno išče mizo, kjer mi natakar ne bo rekel, naj vstanem. Kakor hitro sedem, za kakim stebrom ali blizu vrat v kuhinjo, zahtevam boljšo mizo, čeprav že vnaprej vem, da so vse mize »rezervirane«, čeprav na njih ni nobenega kartončka.

Toda vem tudi to, da bom znova prišel. Tedaj bom že pri vratih zakričal z »belim glasom«: »Mizo v sredini, levo, pod velikim lestencem s cvetjem.«

Nekega dne bo postal beli plačilni utrujen od te dolgotrajne igre »mačke in miši« in bo začel ravnati z menoj kot z vsakim drugim gostom, ki plača...

Kako je padel Kajuh

FRANCI STRLE

O KAJUHOVI smrti je bilo že veliko napisanega. Kar neverjetno je, do česa vse pride ljudska domišljija. Velika škoda je, da se napačni podatki še nadalje širijo po raznih publikacijah, po šolah in celo prek radijskega etra, kot na primer pred nedavnim v radijski šolski uri. Čudim se, da se sestavljalci šolskih ur bolj ne poslužujejo biografskega uvoda Dušana Moravca h Kajuhovim pesmim, ki je po mojem doslej edina resna študija Kajuhovega življenja, pa tudi za šolsko rabo popolnoma zadostuje. Dušan Moravec se je v tem uvodu, kar zadeva Kajuhovo bivanje v 14. diviziji in njegovo smrt, naslonil v glavnem na izpovedi Marte Paulinove-Brine, ki so vse točne. Res v tem uvodu pogrešamo marsikatero zanimivo nadrobno iz Kajuhovega življenja in še posebej njegovega partizanovanja, a prav ta tehtna zadržanost je avtorja obvarovala, da ni zašel na spolzka, kvazizgodovinska tla.

Neposrednih prič Kajuhove smrti nikakor ni tako malo, kot to navaja Matevž Hace v svojem sestavku »Drobeci iz spominov na Kajuha«, objavljenem v 3. letošnji številki revije »Borec«. Tam je Hace med drugim zapisal: »Neposredne priče Kajuhove smrti smo razen komisarja divizije Staneta Dobavičnika-Krta, ki je padel meseca marca 1944 in ni utegnil napisati ocene njegovih pesmi, še France Bavec (Gregorin), Tone Znidaršič (Mezinov) in jaz...« Kakšne so te priče in koliko veljajo njihove izpovedi, bomo ugotovili kasneje, za zdaj pa samo to, da takšnih »neposrednih prič« živi še najmanj 20. Po podatkih iz arhiva preživelih borcev s pohoda XIV. divizije na Štajersko so bili v hiši »Pri Žlebniku«, Šentvid nad Zavodno 2, v času Kajuhove smrti sledenci še živeči tovariši: Jože Vidmar, brat narodnega heroja Toneta Vidmarja-Luke Suhadolca, delavec, Vrhnika pri Ljubljani, Lušinova 9; Franc Košir, roj. 22. februarja 1921, živi v Loškem potoku, Retje 83; Vinko Kovač, pek, Kranj, Savska cesta 1; Branislav Zigon-Sokol, divizijski radiotelegrafist, sedaj v JLA; Milan Erbežnik, divizijski radiotehnik, sedaj gradbeni inšpektor, Ljubljana, Trg revolucije 8/II; David Plut-Aleš iz Mačkovca pri Črnomlju, živi v Zagrebu, Spančičeva 3; Anton Jakopič iz Gorenjih Otav, živi v Radencih; Ivan Lavrič iz Hriba v Loškem potoku, oficir JLA;

Marija Kambič-Saša, doma iz Vinice, sedaj medicinska sestra v Mariboru, Zolgarjeva ulica 18, in morda še kdo. Od izprašanih pa so bili takrat v hiši »Pri Žlebniku«: Ivan Lamovšek-Runo, tedanji komandir divizijskih kurirjev, živi v Ljubljani; Vili Kos-Zoran, tedanji kurir, živi v Zalogu pri Ljubljani; Jože Štojs, tedanji mitraljezec štabne patrulje, doma iz Radovice pri Črnomlju, živi v Košakih pri Mariboru; že omenjena Anton Znidaršič (Mezinov) in France Bavec (Gregorin), tedanja konjevodca, živita v Podcerkvi pri Ložu; Polonca Bevk-Sonja, poročena Lukman, tedanja kuharica štabne patrulje, živi v Ljubljani, Savsko naselje; Savo Vrtačnik-Krn, živi v Ljubljani; Marta Paulin-Brina, poročena Schmidt, živi v Ljubljani, in Vera Hreščak, poročena Bebler, živi v Beogradu, obe članici kulturno umetniške skupine 14. divizije. V leseni bajti »Pri Ocvirku«, Šentvid nad Zavodno 3, 150 m zahodno od Žlebnika, so takrat bivali divizijski obveščevalci, ki jih je tudi še precej živih, a jih ne bom našteval, ker so za pričevanje o Kajuhovi smrti nepomembni.

»Pri Banku«, Topolščica 159, kakih 800 m južno od Žlebnika, je bil takrat ožji štab divizije s kurirji spremljevalci. Od teh živijo: Matevž Hace-Plehan, namestnik komisarja divizije; Viktor Avbelj-Rudi, delegat Glavnega štaba NOV in POS; Jože Klanjšek-Vasja, komandant divizije; Tone Vidmar-Luka Suhadolc, namestnik komandanta divizije; Drago Benčič-Brkin, član političnega oddelka divizije; Miha Avšič, operativni oficir; Martin Dobavičnik, komandir štabne patrulje; Ivan Seljak-Čopić, kurir, in pokojna Anica Detoni-Marjanca, štabna kuharica. Vse našteje priče so pomembne le za opis splošnih okoliščin, v kakršnih je prišlo do Kajuhove smrti, o sami smrti pa ne morejo povedati nič zanesljivega. Edina še živa priča, ki ve povedati, kako in kje je bil Kajuh zadet, je štiriinosemdesetletni Pavle Jelen iz Šentvida nad Zavodno 3. K samemu pričevanju bomo prišli kasneje, zdaj pa si oglejmo Kajuha zadnje dni pred smrtjo. Tako nam bo psihološko bolj razumljivo, kako da se je moralo s Kajuhom ravno tako nesrečno zgoditi, kot se je.

V organizirani vojaški enoti, kakršna je bila 14. divizija, ima vsak človek svoje mesto in svojo dolžnost. Znano je, da je

Karel Destovnik-Kajuh s Silvo Ponikvarjevo in njeno materjo jeseni 1942 (Foto S. Viršek)

bil Kajuh vodja kulturno-umetniške skupine 14. divizije, vanjo pa so v času pohoda na Štajersko spadali še: Sveto Marolt-Špik, komponist; Janez Weiss-Belač, kipar; Marta Paulin-Brina, baletka; Vera Hreščak, recitatorka; Janez Lavrič, harmonikar; Jože Petek, fotoreporter; Jože Lampret, verski referent, in Savo Vrtačnik-Krn. Naloga te skupine je bila prirejanje mitingov, torej da bi z umetniško besedo, pesmijo in drugimi izraznimi sredstvi stopnjevala divizijsko borbennost in udarnost, ali, kot smo to v partizanih imenovali, da bi skrbela za »borbeno moralo« borcev in za navduševanje civilnega prebivalstva. Nikakor ni bila naloga te skupine, da bi rušila

sovražne bunkerje ali da bi kako drugače posegala v borbeni ogenj. Potemtakem tudi Kajuh sam ni imel takšnih nalog; bil je v prvi vrsti kulturnik in šele nato v skrajni sili tudi borec. Pri borcih, ki so navajeni vsakodnevnih spopadov, se borbeni čuti razvijajo tako rekoč do instinktivne dovršenosti; tak borec je potem spreten kot mačka, vselej skoči v pravo smer in vselej mu puška pravilno ustreli. Teh spretnosti pa Kajuh ni premogel, ker mu niso bile potrebne.

Karel Destovnik-Kajuh je bil otrok meščanskih staršev, ki jim ni ničesar manjkalo. Le njegov pesniški genij ga je privedel v vrste revolucionarnih borcev. Vera Hreščak-Bebler pravi: »V

Kajuhu sta živeli dve na videz oprečni podobi: ena podoba fanta zanesenjaka, skoraj naivnega, hudomušno veselega, ki se je z njo rodil, in druga podoba komuniste, zrelega in trdega, nepopustljivega, ki jo je v sebi vzgojil. Ti dve enako resnični podobi, sta se v njem prepletali in mu dajali poseben čar poetičnega revolucionarja. ... Kajuh je bil sicer visok in na videz močan fant, toda njegova fizična kondicija je bila že v začetku vojne slaba... Bil je neroden na marših, padal je, se opotekal v temi in zasneženi gazi, toda tožil ni. Vse, kar je bilo potrebno, je delal kot revolucionar, s strastjo. Spominjam se, s kakšnim veseljem se je vrnil iz štaba, ko so mu dali brzostrelko...«

Da, Kajuhu revolucionarne volje nikoli ni manjkalo. Ko se je kulturno-umetniška skupina znašla 17. septembra 1943 obkoljena v Cerknici na nekem seniku, je Kajuh mirno pripravil orožje, da si vzame življenje, če bi jih Nemci našli.¹ Pa še nekaj govori o njegovi revolucionarni volji in preziranju smrti. Ko sta bila Vladoša Sintičeva in Jože Tiran poklicana nazaj v Glavni štab, kjer naj bi se osnovalo Slovensko narodno gledališče, bi moral oditi tja tudi Kajuh, pa je odklonil, češ da raje ostane tu med borci in v stiku z ljudmi.²

Kajuha je borbeno junaštvo borcev 14. divizije vsega prevzelo in pogosto ga vidimo fotografiranega v družbi z njimi. Borci so ga imeli radi, predvsem zato, ker je pesnil za njihova srca. Kot pravi Brina, »je Kajuhova pesem potovala iz kraja v kraj, zajemala vso domovino. Kjerkoli se je dotaknila človeka, je našla svoj dom. S svojo preprosto živo besedo je prevzela vsakogar... Kajuh je pel neposredno, kakor poje narod... Kajuh si ni nič izmišljal; ni se igral ne z besedami ne s podobami. Pesem je vrela iz njega na isti način, kakor naš preprosti človek odpira svoje srce. In edina skrivnost, ki živi v njegovih besedah, je skrivnost srca samega. Ta pa je lastna vsem ljudem, ki jim življenje ni račun, pač pa tehten opravek pred samim seboj, pred ljudmi. Spominjam se prenekaterih žena in mater padlih partizanov po vaseh, kjer je Kajuh s svojo pesmijo tolažil in pozival na boj. Prihajale so k njemu, da so mu lahko stisnile roko... Kajuhova pesem je naš osvobodilni boj posvetila in mu dala tisti človeški tehtni sijaj, v kakršnem bo živela v spominu in zgodovini. Kajuh je bil v tem pogledu pravi in resnični človek, ki je z besedo ovenčal in pozlatil naše žrtve, naše trpljenje, naš boj...«

Da, pesem je bila tista, ki je izpričevala Kajuhovo herojstvo. Borci smo ga cenili zaradi njegove globoko občutene pesmi, ki je bila pesem našega skupnega in ne morda Kajuhovega osebnega junaštva. Kajuh sam ni bil vojak, bil je pesnik. Takega je spoštoval tudi pokojni narodni heroj Mirko Bračič, komandant 14. divizije, ki je bil sam vojak od nog do glave, čeprav sicer Kajuha kot borca ni maral, ker se mu je zdel premehak.³

Kulturno-umetniška skupina 14. divizije je vseskozi delovala v divizijskem zaledju. Člani skupine so bili oproščeni vsakršnih vojaških dolžnosti. Nikoli jim ni bilo treba iti na položaj v borbeno vrsto, ni jim bilo treba nositi ranjencev ne hoditi na stražo. Med pohodom divizije na Štajersko, zlasti v zadnji fazi tega pohoda, pa so nastale izjemne razmere, ki so to ustaljeno pravilo občutno zrahljale. Boji so bili iz dneva v dan hujši in ranjencev je bilo zmeraj več. Slabo hranjeni in neprespani borci so težko zmagovali bremena na okornih nosilih in v visokem snegu. Mnogi so bili ožuljeni po ramah do krvi. Dne 16. februarja 1944 je na Paškem Kozjaku tudi kulturniška skupina nosila ranjence. O tem pričajo poleg Lampreta tudi tri Petkove fotografije. Na prvi vidimo spredaj partizanskega duhovnika Jožeta Lampreta, na drugi so pri prenosu ranjenega borca spredaj Sveto Marolt-Spik in Savo Vrtačnik-Krn, zadaj pa Kajuh. Tretja fotografija kaže počitek v snegu ob nosilih; mož z brzostrelko, v sredini, je Kajuh. To je obenem zadnja Kajuhova slika, posneta šest dni pred smrtjo.

Vse do Paškega Kozjaka je imela divizija v rokah taktične pobude, na Paškem Kozjaku pa so Nemci 18. februarja 1944 uspeli obdržati del divizije v kleščah. Začelo se je strašno klanje in divizija je imela veliko število mrtvih. Borci so se borili lačni, iznemogli in skoraj brezumni. Nihče in tudi Kajuh ni več mogel takega boja gledati z navdušenjem. Bilo je samo še občudovanje, kaj vse človek zmore, in groza pred tem, kar bo prinesel jutrišnji dan. No, divizija se je nekako srečno prebila na Graško goro, komaj uro in četrt dobre hoje iz Soštanja, Kajuhovega rojstnega kraja. Toda divizija se je še vedno pripravljala na najhujše. Hudo ranjene borce so poskrili po bunkerjih, po senu in gnoju. Tudi partizanski duhovnik Jože Lampret je dobil dovoljenje od štaba divizije, da odide med svoje nekdanje farane v Šmiklavž pri Slovenj Gradcu in si tam poišče skrivališče. Lampret pravi, da je tedaj Kajuh tudi sam resno razmišljal, da bi

se »zabil« nekam v bližino Šoštanja. Lampret mu je nasvetoval nekega kmeta iz Lukovice pri Šoštanju, vendar je Kajuh to možnost zavrnil. Gotovo si je bil v svesti, da bi njegov odhod pomenil razsulo kulturno-umetniške skupine in je zato vztrajal na svojem mestu, pripravljen, da svojo usodo deli z drugimi borci divizije. In vendar je Kajuh takrat iskal stik z domačini. Kajuhova mati Marija Destovnik je povedala, da je na pustno nedeljo (20. februarja 1944) kmet Marolt iz Plešivca poslal sporočilo Nateku, da je Karli s 14. divizijo na Plešivcu in da so namenjeni proti Zgornji Savinjski dolini. Na pustni torek je prišel drugi kmet, Marolt iz Raven nad Šoštanjem, češ da je šel Karli tam skozi in da je na Zavodni. Tretje sporočilo so Destovnikovi dobili prek ujetega Sveta Marolta-Špika iz šoštanjskih zaporov, ki so ga Nemci kasneje ustrelili v Zagorju. Vendar je to sporočilo prišlo že po Kajuhovi smrti.

Do Graške gore kulturno-umetniška skupina ni imela žrtev, tu pa je Lampret s svojim odhodom prvi napovedal njen razkroj. Že dan po tem, 21. februarja 1944, so se razvneli siloviti boji. Naši borci so si hoteli utreti pot proti Mozirskim planinam, a sovražnik je bil premočan. Jurišal je čez kopice mrtvih, pa tudi naši so se srdito zaganjali vanj. Nemci so koto 826 zasuli z minami in granatami, ena mina se je razletela blizu kulturno-umetniške skupine, in ob tej priložnosti je bil smrtno ranjen Janez Weiss-Belač. Ob pogledu na mrtvega sodruha je Sveto Marolt-Špik obupano dejal: »Tako bomo šli vsi...« Kajuh pa je takrat stisnil zobe in molčal.⁴ V resnici je bil prav on najbolj prekaljena osebnost kulturno-umetniške skupine. Čeprav se mu je trgalo srce in čeprav so ga trle predsmrtne slutnje, je vendarle ostal mož, kakor toliko drugih, ki so tedaj umirali ali pa zrlji smrti v obraz. Za duševno stanje, v kakršnem je bil takrat Kajuh, se morda še najbolj prilaga izraz resignacija.

Dan pozneje, na pustni torek, se je divizija prebivala pri Ravnah nad Šoštanjem skozi sedem nemških obročev. Na juriš je šlo takrat vse od komandanta do kuharja, in v tem jurišu jih je veliko popadalo, ranjen in ujet pa je bil tudi Kajuhov zvesti prijatelj Sveto Marolt-Špik. Kajuha je to duševno čisto potrlo. Pokojna Anica Detoni-Marjanca je o tem januarja 1960 izpovedala naslednje: »Ob preboju pri Ravnah nad Šoštanjem oziroma Zavodni sem bila poslana, da ponovno vzpostavim zvezo s Tomšičevci. Videla sem, kako so borci padali po

grebenu, kjer je kosil mitraljez. Tako sem našla tudi ranjenega Špika. Spodbujala sem ga, naj se vleče naprej za mano, saj ni bil tako strašno ranjen, potem pa ga bodo tovariši nesli. Toda Špik ni šel. Jaz sem povedala, da je ranjen, prišlo je tudi povelje, da je treba ponj. Toda kurirji niso hoteli ponovno v ogenj, če se že sam ni mogel privleči čez rob, od koder bi ga lahko potem odnesli. Kajuh je bil zelo čuden, taval je kakor izgubljen. Ko smo prišli iz ognja, me je prosil čaja. Rekla sem mu: 'Lahko ti skuham le ribido, in še to brez kukra.' On pa je rekel: 'Dobro, samo da bo nekaj.' Pri Banku sem mu res skuhal čaj, nakar je odšel...«

Dne 22. februarja 1944 se je divizija prebila čez Zavodno in pozno popoldne prišla na sektor med Topolščico, Belimi vodami in Šentvidom. Brigade s po dveh bataljonoma, kolikor se jih ni bilo prebilo na Pohorje, so zasedle položaje v trikotu: Tomšičeva na vzhodu, Šercerjeva na jugu v domačijah nad Topolščico, Bračičeva pa na Belih vodah. Štab divizije je bil sredi med njimi. »Pri Banku«, Topolščica 159, se je naselil ožji štab, kakih 800 m severno »Pri Žlebniku«, Šentvid nad Zavodno 2, v spodnjih prostorih štabna patrulja, zgoraj pa kulturno-umetniška skupina in divizijska saniteta. V spodnjih prostorih Žlebnikove domačije je tedaj stanoval gozdni delavec Pavle Jelen z ženo in hčerkami, zgoraj pa neki Javornik. »Pri Ocvirku«, Šentvid nad Zavodno 3, so se nastanili divizijski obveščevalci. Kajuh se je bil po izpovedih Marjanca in Krna zadržal še nekaj časa »Pri Banku«, nato pa je odšel k Žlebniku. Baje v času prihoda Nemcev še ni spal. To je tudi verjetno, ker se sicer ne bi bil tako hitro znašel v kuhinji, kjer jo je že ob prvem strelu tudi skupil. Pa prepustimo besedo preživelim borcem tega spopada!

Ivan Lamovšek-Runo, takrat komandir kurirjev, je izpovedal: »Ko smo prišli k Žlebniku, je vse utrujeno popadalo in pospalo. Kmeta sem vprašal, če kaj pridejo Nemci in od kod, da bi vedel prav postaviti stražo. 'Stražo morate pač dobro postaviti,' je odvrnil kmet. Šel sem, da bi si ogledal položaj, in ko sem stopil na prag, sem zagledal Švaba v beli halji in s puško 'na gotovs'. Skočil sem nazaj v vežo in zakričal: 'Noben iz hiše ven!' Tedaj je že zaropotalo. Skočili smo na okna v prvo nadstropje, da bi preprečili Nemcem dostop k hiši. Jaz sem vrgel na dvorišče dve bombi...«

Glede tega, kako so Nemce zapazili, pa je Lamovškova izjava v nasprotju z

izjavo Antona Žnidaršiča, ki jo je dal na razgovoru 12. oktobra 1963 v Podcerkvi. Ta razgovor je posnet na film s pilotnim tonom in ga navajam v celoti.

STRLE: Tone Žnidaršič je bil tam poleg, kjer je padel Kajuh. Tone, povej, kako je bilo takrat, kdo je prvi zagledal Nemce!

ŽNIDARŠIČ: Ja, kakor se jaz spominjam, sem jaz prvi zagledal Nemce. To je bilo pa takole: Mi smo ravno prišli s pokreta, takrat, jaz sem si pa glih nekaj začel kuhati in še ostalim drugim na tistem ognjišču v tisti kuhinji, in takrat zagledam kakor skozi tista vrata, ki so bila nasproti tistega ognjišča, vidim kolono Nemcev v tistih belih oblekah, in takrat jaz zakričim: »Nemci!« Takrat sem pa tudi videl nasproti mene Kajuha, ki

je šel ravno s šneľfajerico v kuhinjo pogledat. Jaz sem pa zagrabil za puško, in takrat sem jaz pa obenem že tudi iskal položaj in sem tudi skozi vrata ušel in po stopnicah, in sem tam pod podstrešjem zavzel položaj. Ko je pa tista borba minila, ko so obenem Nemci tudi obkolili tisto hišo, kot se spominjam, takrat, in potem smo jih mi tudi pregnali Nemce, takrat sem jaz prišel pa dol nazaj v tisto kuhinjo, in takrat sem videl pa na sredi kuhinje ležati tega, Kajuha, in se je bil ravno zvijal nazaj z glavo in takrat je naredil tudi zadnje izdihljaje.

STRLE: Pa si ti prav videl Kajuha, ko je bil zadet?

ŽNIDARŠIČ: Tisto pa jaz nisem videl.

STRLE: Kaj pa Matevž Hace, a je bil takrat poleg, je on videl, kako je bil zadet Kajuh?

ŽNIDARŠIČ: Ja, kakor jaz vem, takrat on ni mogel videti, ker je bil štab divizije ene tri minute stran od tele kmečke hiše.

STRLE: 800 metrov?

ŽNIDARŠIČ: Osemsto metrov, ja.

Tudi pričevanje Jožeta Štojsa — februarja 1960 po telefonu — se nekoliko razlikuje od Lamovškovega. Štojs namreč trdi, da je straža že bila postavljena, do spopada pa je prišlo kako uro po njihovem prihodu k Zlebniku. On je bil mitraljezec, imel je italijansko lahko »breddo«. Kurirji so takoj zavzeli položaje ob oknih, da Nemcem preprečijo dostop k hiši. Kajuh je medtem pograbil brzostrelko in skočil na zadnja vrata, kjer je bil zadet z rafalom v prsi. Kuhar Ivan Adamič jo je dobil od bombe naših že po koncu boja. Štojs se je bil med tem premaknil v zgornje prostore in skozi okno zgornje kuhinje tolkel na nemškega mitraljezca. Ko so branilci Zlebnikove domačije zaslišali, da jim gredo na pomoč Tomšičevci in ožji štab, so še sami jurišali iz hiše in Nemce pregnali. Obležala sta dva Nemca.

Navajam še izjavo Polonce Bevk-So-nje, takratne kuharice štabne patrolje, ki pravi: »Kajuh je ležal v zgornji sobi poleg Brine, jaz sem bila prav tam. Ko se je začela 'uzbuna', je zmeden pograbil brzostrelko in skočil dol po stopnicah. Hotel je ven skozi zadnja vrata kuhinje in je tam padel. Kurirji so bili vsi na oknih in so streljali ven...«

Podobne izjave so dali še: Martin Dobavičnik, komandir štabne patrolje, Marta Paulin-Brina in Vilko Kos-Zoran. Tudi zaslišanje Franceta Bavca, posneto na film s pilotnim tonom dne 12. oktobra

Jože Lepin-Ris, komandant 2. bataljona Tomšičeve brigade, in Karel Destovnik-Kajuh v Ribnici, ko se je Kajuh mudil med borci tega bataljona

Karel Destovnik-Kajuh in Marta Paulin-Brina

1963, ni dalo kakih posebnih novosti. Zanimivo je pač toliko, ker pove, da pravzaprav nič točnega ne ve o tem, kako je bil Kajuh zadet. Tudi to zaslišanje navajam v celoti.

STRLE: Tudi France Bavec je bil takrat zraven, ko je padel Kajuh. No, France, povej kako je bilo takrat!

BAVEC: Takrat je bilo tako. Mi smo prišli, smo se smestili v hišo k Žlebaku (Žlebniku). Ko smo prišli noter, ni bilo od tistega dosti časa, ko so nas obkolili Nemci. Kakor smo zaslišali, da so Nemci, smo skočili ven in smo, no ja, jaz sem tekel do vogala hiše in sem zagledal Nemca s šnelfajerco in sem se vrnil in sem Kajuha srečal in sem rekel: 'Vrni se, tukaj so Nemci!' Pravi: 'Kje, kje?' Jaz sem skočil gor in v tistem, potlej, ko je pokalo, je prišel štab divizije, nas je pa rešil.

STRLE: Ti nisi videl, ko je bil Kajuh zadet?

BAVEC: Ja, kje češ videt, jaz sem bil takrat notri v hiši.

STRLE: Kaj pa Matevž Hace?

BAVEC: Ja, oni so pa s štabom gor prišli.

STRLE: Ja, ampak Kajuh je bil že prej zadet?

BAVEC: On je bil že prej zadet, veš da je bil.

Med preživelimi borci pohoda 14. divizije na Štajersko v splošnem prevladuje mnenje, da je Kajuh padel, ko je bežal skozi zadnja kuhinjska vrata ven. To tem bolj, ker so ga vsi poznali, da v njem ni bilo kaj prida vojaka, in ker so ga kot »kulturnika« prištevali med tiste, ki so jo radi stisnili z ogroženih položajev. To mnenje pa ni čisto osnovano, ker izmed borcev pravzaprav nihče ni videl, kdaj in kje je bil Kajuh zadet. Seveda je to razumljivo, ker je bil v tistem hipu vsak borec zaposlen najbolj sam s seboj, namreč, da bi si našel kar

najprimernejši položaj za borbo. Nad vse zanimivo in tako rekoč edinstveno pa je pričevanje Pavleta Jelena, ki sem ga posnel na magnetofonski trak 27. marca 1963. Navajam ga v celoti.

STRLE: Vi ste bili takrat zraven, ko je padel Kajuh?

JELEN: Seveda je padel. Dolta po mojih nogah je padel.

STRLE: Ali bi vi hoteli povedati, kako se pišete?

JELEN: Pavle Jelen.

STRLE: Koliko ste pa stari?

JELEN: V štirinosemdesetem sem.

STRLE: Pa ste takrat prav videli, ko je bil zadet?

JELEN: Na to stran (pokaže na levo stran života).

STRLE: Na levo stran?

JELEN: Ja, tu je priletela kugla čez gornje duri noter, ko je vojak stal noter za podbojem.

STRLE: Partizan?

JELEN: Ne, Nemec. Ga je pomeril pri durih noter, takrat pa je Kajuh stal tam.

STRLE: Zraven ognjišča?

JELEN: Sredi kuhinje, glih na sredi kuhinje. Ko je bila beseda, je moja žena prišla noter, je pa zavpila: „Ježeš Marija, zdaj smo pa nesrečni! Nemci so tu.“ Takrat so partizani, eni so bili tam, eni so bili tu, takrat pa pride Kajuh noter, potem je pa tam glih na sredi kuhinje obstal, pa je rekel: „Bo že boljše, bo že boljše,“ nas je tolažil, ko so vpili. Po tem sem se pa jaz tak spomnil, da ni dobro, ko je od zgoraj dol lufta (ker so vrata odprta): „Ti boš ja šus dobil. Zakaj pa niderk dol ne delaš (zakaj pa se ne vležeš v zaklon)?“ Jaz sem mu rekel: Pejmo noter za ognjišče, ne sme nobeden glave v luft vzdigniti, ta domači, ko so bili moji otroci, pa žena. Pa res smo bli kar na kupu noter. In potem, se spomnim, je gor poknilo, Kajuh se pa dol po mojih nogah obrne in ni bilo nobene druge štime, kakor aaaaa-aaaaa, tota štima je bla.

STRLE: Pa dihal je še kaj časa?

JELEN: Ja, ja, dihal je pa še eni dve uri. Se je čulo, da je še.

STRLE: Najbrž ne dve uri, malo manj? Še en čas je dihal, ne?

JELEN: Ja še en čas.

STRLE: No, pa nadaljujmo!

JELEN: Ja, ali bi tisto povedal, kako sem jaz vpil? Tako, ja: „Svet križ nam pomagaj, pa Sarska mati božja!“ Ko so Nemci začeli noter na ognjišče streljat, krogle so letele zgoraj, da se je frajh dol vsipal, noter ženi na glavo

tudi, jaz pa sem mislil, le naj streljajo, bolj se bojo zastreljali, boljši bo, prej jim bo municije zmanjkalo, prej jih bodo pohodili. So kar žgali gor, več kot trideset kugel je priletelo tam nad ognjišče, da so kar čez padle noter v zid, taj so pa vpili, da nas bo že trofilo. Mene potlej pa ni zadelo. Jaz sem pa mislil, če pa noter porinejo, smo pa tak fertik. Notri jih pa ni bilo, ker hangranata k sreči ni zadela strehe. So prenziko letele hangranate v zid, se pa ni vžgalo. Ena pa je prišla na sredo kuhinje, pa k sreči ni zraven treščila, ni eksplodirala. Ja, ko bi bila pa tista eksplodirala, bi nas pa bilo potoklo, ko smo bili spodaj pod ognjiščem.

STRLE: Koliko pa vas je bilo tam notri pod ognjiščem?

JELEN: Ja, enih šest nas je bilo noter.

STRLE: Tudi partizani so tam ležali?

JELEN: Partizani so pa kar na podbojih bli, ko so kar takist naboven imeli kar parajt, če je zunaj zamigalo, da je kar poknilo not in kuhinje, tako da so Nemce odbijali, zato pa niso noter mogli. Tisto sem jaz imel na partizane up, da bodo odbili, da noter ne bodo prišli. Drugače, če bi jelo goret, tist sem pa kar domačim povedal, sem rekel: „Če bom jaz rekel, gremo ven, bomo pa šli.“ Te bi to rekel.

STRLE: Če hiša gori?

JELEN: Če bi hiša gorela, tej bi pa rekel, da gremo ven. Tej pa sem raje ustreljen, kot da bi v ogenj prišel.

STRLE: Ali je še kakšen partizan padel razen Kajuha?

JELEN: Ja tam pri dureh je še nekaj padel tudi eden, tako da sta dva v kuhinji padla.

STRLE: Kaj pa Nemcev je kaj padlo?

JELEN: Ja Nemcev pa tud, tako se mi zdi, da so trije storli smrt, ranlo jih je pa več.

STRLE: Ranjenih je bilo pa več?

JELEN: Tak se je čulo povedat.

STRLE: Kdo je potem prvi zagledal Nemce, pa s katere strani so prišli?

JELEN: Od zgornjega kraja dol so prišli.

STRLE: Kako se reče temu kraju?

JELEN: Dol od Šentvida.

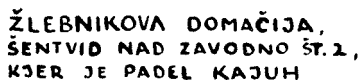
STRLE: Od Šentvida?

JELEN: Ja, poj so pa od onga kraja jeli zastopat hišo Zlebsko, da so od spodaj gor zalaškvali.

STRLE: Ali je še kdo drug videl Nemce, so bili v belih haljah, ali so bili kar tako oblečeni, navadno?

JELEN: To pa se ni potem govorilo, tisto pa jaz ne morem več govoriti,

- Črne puščice kažejo, kako so se Nemci razvili v strelce, obrobilne puščice pa izpad štabne patrulje ter prihod pomoči ožjega štaba divizije ob koncu spopada.

JELLEN: Ne, ne, na sredi kuhinje, vrata
pa so bila malo noter odprta.
STRLE: Je bil proti ognjišču obrnjen
takrat, ko jo je dobil?
JELLEN: Ja, ja, proti ognjišču. Nemec je
pa tam za vrati stal, da je pomiril, da
je bil glih na šusu. Nemec je lahko
naredil.
STRLE: Pa je tam pal samo en strel, ali
je z brzostrelko, z mašingeverom?
JELLEN: Samo en samcat.
STRLE: In ko je prvi strel počil, pa je
bil takoj Kajuh zadet?

JELEN: Kar prvi šus ga je zadel. Pa je pal k nogam, pa je že kar Kajuh dol po mojih nogah. To je bil prvi šus.

STRLE: Najlepša hvala!

Pričevanje Pavleta Jelena je samo po sebi dovolj prepričevalno in verodostojno. Potemtakem Kajuh ni padel v enakovredni borbi, marveč je bil tako rekoč čisto strahopetno ustreljen iz neposredne bližine, ne da bi ga Nemec poprej pozval k vdaji, kot je to v vseh vojskah navada. Siromak Kajuh ni utegnil niti sneti brzostrelke z ramena, kaj šele, da bi streljal ali celo metal bombe. Zgodilo pa se je to zaradi tega — kot je izjavil Franc Leskovšek-Radman iz Šentvida nad Zavodno 4 — ker se nihče v kuhinji tedaj ni spomnil, da bi ugasnil luč. Nemec je tako dobro videl pomeriti na izpostavljenega Kajuha.

Na podlagi citiranih izjav prič in drugih pričevanj, ki jih pa ne bom posebej navajal, je ves potek dogodkov ob Kajuhovi smrti mogoče rekonstruirati nekako takole: Kajuh se je zadržal kake pol ure na kmetiji »Pri Banku«, kjer mu je Marjanca skuhala čaj, tako da je pri-

šel k Žlebniku, ko so drugi že spali in samo nekaj trenutkov pred prihodom Nemcev.⁵ Kdo je Nemce prvi opazil, se točno ne da ugotoviti, najverjetneje pa je bil to Anton Žnidaršič ali pa Jelenova žena. Kajuh se je hotel najprej rešiti z begom čez dvorišče; ker pa ga je France Bavec opozoril, da so za vogalom Nemci, je hotel zbežati čez kuhinjo skozi zadnja vrata. Ko pa je v kuhinji zagledal jadikujočo Jelenovo družino, ki se je v grozi vsa gnetla za ognjiščem, se je v njem prebudil Kajuh komunist. Začel je miriti, tolažiti in prepričevati, pri tem pa je popolnoma pozabil na strah in lastno varnost. Vse to se je dogajalo ob polni svetlobi petrolejke. Nemci so se medtem že razvili v strelce in prišli blizu vrat, ki so bila odprta navznoter v kuhinjo, sredi katere je stal Kajuh. Dobro oboroženi Kajuh se je zdel Nemcu nevaren in je zato takoj sprožil vanj. Šele po tem prvem strelu se je začelo splošno streljanje z obeh strani. Kajuh je padel z životom naprej za ognjišče na Jelena in je tam čez kake pol ure izdihnil.⁶ Prav tam ga je našel umirajočega tudi Anton Žnidaršič.

Divizijska štabna patrulja je medtem uredila odpor. Mitrалjezec Vili je skočil skozi vrata in naletel na Nemca, mitraljez pa mu je odpovedal, nato je mahnil Nemca z mitraljezom po glavi.⁷ Nemci so držali pod ognjem severno, vzhodno in zahodno stran Žlebnikove domačije. Ker partizanom niso mogli do živega, so jih skušali uničiti z bombami. Neki Nemec je plezal po češplji ob steni, da bi lahko zagnal bombo v zgornje prostore, pa ga je nekdo izmed kurirjev opazil in sestrelil.⁸ Tudi nemški mitraljezec je bil smrtno zadet. Izmed partizanov ni bil zadet nihče več, pač pa so Nemci ubili na dvorišču eno kravo, ki je prišla iz hleva.⁹

Medtem je napadeni Žlebnikovi domačiji z vpitjem juriša začel prihajati na pomoč 2. bataljon Tomšičeve brigade in ožji divizijski štab. Kurirje je to opogumilo, da so zdrveli skozi dvoriščna vrata ter začeli obkoljevati Nemce, ki so bili že tako ali tako sredi partizanskih položajev. Nemci so pobegnili in pustili na bojišču dva mrtva ter lahki mitraljez.

Nekateri partizani so v začetku zmedeno metali italijanske bombe. Ena takšna bomba je nezavarovana obtičala med vrečami s hrano, in ko je kuhar Ivan Adamič vreče prekladal, je bomba počila in ga smrtno ranila.¹⁰ Odnegli so ga v gornje prostore, kjer je izkrvavel. Krvavi madeži so se ohranili do leta 1961, ko je Žlebnikova hiša na nesrečo pogorela.

Štiriinosemdesetletni Pavle Jelen, očividec Kajuhove smrti

Mrtvega Kajuha so odnesli na vrt, brzo-strelko mu je odvzel kapetan Šerčer, pištolo »Beretto« Gordone VT 1941-XX št. 915791 pa Miha Avšič. Na vrtu je mrtvega Kajuha našel tudi Matevž Hace, in je zato prepričan, da je Kajuh tam tudi padel.

Kajuha so borci zagrebli plitvo, tako rekoč samo v sneg, ker je bila zemlja zmrzla, ljudje pa na smrt utrjeni. Ko se je sneg stajal, so našli v gredi na Žlebnikovem vrtu štiri padle partizane. Eden je bil pesnik Karel Destovnik-Kajuh, drugi Ivan Adamič iz Sodražice, za ostala dva pa se ne ve.¹¹ Padla v tem boju nista, morda sta bila ranjena že ob dopoldanskem preboju in sta potem tu na sedežu divizijske sanitete izdihnili. Je pa tudi možno, da sta bila kje skrita, pa so ju Nemci našli in ustrelili. Tako so namreč storili z ranjenim partizanom, ki je bil skrit v Bankovem hlevu in ga je izdal pokojni Javornik.¹² Vseh pet je odpeljala na pokopališče v Zavodno Ana Brusnikova, ki je tedaj živela »Pri Banku«. Po osvoboditvi 2. novembra 1945 so Kajuhove posmrtno ostanke prenesli na pokopališče v Šoštanj, tako da je bil

pesnik Karel Destovnik-Kajuh dejansko trikrat pokopan.

To bi bilo nekako vse, kar sem v treh letih utegnil zbrati o Kajuhovi smrti in o okoliščinah, v katerih je padel. Zavedam se, da ta moj sestavek še ni čisto popoln. Morda vedo preživeli tovariši še kako podrobnost, zato prosim, da morebitne pripombe in dopolnila sporoče na naslov: Franci STRLE, novinar, RTV Ljubljana, Tavčarjeva 17.

OPOMBE:

- ¹ Marta Paulinova-Brina.
- ² Marta Paulinova-Brina.
- ³ Jože Lampret.
- ⁴ Marta Paulinova-Brina.
- ⁵ Anica Detoni-Marjanca in posredno po Mariji Destovnik Savo Vrtačnik-Krn.
- ⁶ Po pričevanju preživelih borcev zlasti Ivana Lamovška je borba trajala kake pol ure.
- ⁷ Ivan Lamovšek-Runo.
- ⁸ Ivan Lamovšek-Runo.
- ⁹ Ivan Lamovšek-Runo.
- ¹⁰ Jože Štojs in Ivan Seljak-Čopič.
- ¹¹ Ivan Lamovšek-Runo in ostali.
- ¹² Ana Brusnikova.

Naš knjižni izbor

Manfred Gregor: Sodba — Založba Obzorja v Mariboru, ki nam v svojih prevodnih zbirkah posreduje tudi zanimiva sodobna dela evropske književnosti, je v slovenskem prevodu izdala roman *Sodba*, delo mladega nemškega pisatelja Manfreda Gregorja. Tudi to delo, ki zajema snov iz problemov povojne Nemčije, je — tako kot prvi roman istega avtorja, *Most* — doživelo na zahodnem knjižnem trgu ugoden sprejem. Snov je namreč prav primerno delikatno privlačna, predvsem pa zanimiva. Delo je vseskozi napisano tako, da ustreza povprečnemu okusu evropskih bralcev.

Pisatelj je postavil dogajanje v majhno zahodnonemško mesto, kjer štirje ameriški vojaki posilijo šestnajstletno dekle, hčerko uglednega meščana, trgovca in podžupana. Naleteli so nanjo ob reki, kjer se je kopala, izvršili nad njo zločin in pretepli njenega mladega prijatelja, ki ji je hotel pomagati. Še isti večer je vojake, same mlade fante,

prijela vojaška policija. Ameriške okupacijske oblasti so sklicale vojaško sodišče, ki je prineslo nemir v malo mesto. Precej časa so trajale priprave na obravnavo, razprava pa je povzročila odločilen spopad. Branilcu se je posrečilo, da je obtožence rešil smrtno kazni, ki jo za tako dejanje predpisuje ameriška zakonodaja, toda za ceno življenja mladega dekleta, žrtve zločina. Njena smrt, čeprav pisatelj zanjo delno krivi tudi okupacijske oblasti, je morda še bolj posledica nadutosti dekletovega očeta, ki si je vtepel v glavo, da bo samo smrtna kazen oprala čast dekleta in s tem njegove hiše. Ameriški sodni postopek je tak, da zahteva za izrek smrtno kazni udeležbo neposredno prizadetega, čigar osebnost se na procesu samem lahko neusmiljeno razkrinkava. Branilec vojakov, ki se zaradi rešitve poslužuje vseh sredstev, bi rad to dosegel. Toda dekletov oče vztraja, da se dekleta samo pojavi na sodišču in priča zoper vojake. Branilcu ne preostane

drugega, ko da privede ves proces do tega, da se na njem obravnavajo naj-intimnejše stvari. Nič ne pomaga njegov nasvet dekletovemu očetu, nič ne pomaga posredovanje drugih, oče trmasto vztraja, naj sodišče izreče smrtno kazen, predvsem zaradi obvarovanja svoje časti, ki pa glede na nacistično preteklost ni tako čista. Zato primora dekle, da gre na sodišče, čeprav je komaj okrevala. Tu pa ne vzdrži naravnost brutalnega postopka z njo in neusmiljenega poseganja branilca vojakov v njeno osebno življenje. Na sodišču doživi živčni zlom, ki mu sledijo nespornost s fantom in nevšečnosti doma, pa še razočaranje, kar se končno vse skupaj konča s prostovoljno smrtjo.

Tak je roman *Sodba*, ki je predvsem resnična podoba razmer in kaotičnosti v zahodnem svetu, pa tudi obtožba zoper brezsrčnost tega sveta. Sile, ki se spopadejo, na eni strani nemški trgovec, na drugi pa okupacijska oblast, pa spet mlado dekle in vojaki z branilcem, so odlično razporejene. Tako na glavni obravnavi, kjer pride do odločilnega spopada, pridejo do izraza vsa notranja in zunanja nasprotja med ljudmi, nasprotja, ki izvirajo iz osebnih lastnosti ljudi, njihovih pojmovanj in sebičnih namenov, pa tudi nasprotja, izvirajoča iz različnosti okolja, časa, vojnih in povojnih razmer ter tradicije.

Roman *Sodba* pa nas kljub pozitivnim lastnostim, h katerim moramo dodati še literarne kvalitete, jasnost značajev, fabulistično spretnost, solidno gradnjo in sploh zanimivost, idejno ne more povsem zadovoljiti. Dasiravno pisatelj obravnava problem dekleta in problem mladih fantov-vojakov ter problem odnosa očeta do hčere in prizadevanja, da opere čast družine, vendar bralec nehoti občuti, da pisatelj postavlja v ospredje problem okupacije, kajti brez te bi zločina in vseh posledic gotovo ne bilo. Razen rahlega namigavanja na sumljivo preteklost dekletovega očeta ni sledu obsodbe nacizma, ki je vendar nujno privedel do propada Nemčije, do zasedbe po sovražnih četah in tudi do kaotičnih ali pa vsaj ne-normalnih razmer v tej deželi. Morda manjka samo en stavek, ki bi izzvenel: »Pojdite domov, kaj vendar iščete v Evropi«, pa bi roman izzvenel celo kot obsodba okupacije in postavil za glavnega krivca okupacijo. Zato je poleg tega, da pisatelj sicer postavlja v ospredje dekletovega očeta, njegovo čast in njeno obrambo, vendar čutiti ost pisatelja-Nemca. Prav nesimpatično je nadalje tudi dejstvo, da po pisateljevi zasnovi doseže

branilec rešitev vojakov smrtne kazni samo iz formalnih razlogov, samo zato, ker dekleta dokončno ni bilo mogoče zaslišati, ko nam na drugi strani zločin in življenje mladih vojakov prikaže v človeški, razumevajoči če že ne odpuščajoči luči, namesto da bi pokazal, da bi bila smrtna kazen iz občečloveških, vzgojnih in še drugih okoliščin neprimerna. Na kraju pa nas moti tudi dekletov konec, ki v delu samem ni utemeljen.

Roman *Sodba* je torej zanimiv roman, spretno napisan, s privlačno vsebino in s kritično noto do razmer nemirnega sveta povojnega časa v Nemčiji. Na njegove ideje pa moramo vendarle gledati s skepsjo, če že ne z odklonitvijo.

S. R.

Stane Šušteršič: Kovači lepših dni — Med knjigami spominov na partizanski čas je kot najnovejšo knjigo omeniti knjigo z naslovom »Kovači lepših dni«, ki jo je napisal Stane Šušteršič, izdal pa zavod Borec. Stane Šušteršič se s to knjigo prvič predstavlja javnosti. Iz podatkov v spremni besedi založnika izvem, da je bil avtor rojen leta 1915 v bližini Novega mesta, da je že devet let star moral od doma in postal pastir, pekovski vajenec in gozdni delavec. V mladih letih je hudo občutil socialne krivice, saj je moral delati tudi po šestnajst ur dnevno. Večkrat je bil kljub temu brez dela. Tako je živel do leta 1942, ko je odšel v partizane. Sprva je bil v Dolenjskem odredu, nato pa v proletarskem bataljonu Toneta Tomšiča. Po formiranju Tomšičeve brigade je bil vodnik v 2. bataljonu te brigade, nato namestnik komandanta bataljona. Kasneje je postal komandant 3. bataljona Šercerjeve brigade. Decembra 1944 je bil težko ranjen, potem pa se je pridružil Koroškemu bataljonu in do konca vojne opravljal dolžnosti namestnika komandanta tega bataljona.

V predgovoru h knjigi je avtor sam zapisal, da ni večš pisanja, da pa se je tega lotil zato, da bi tudi sam doprinesel delček k opisu zgodovine našega osvobodilnega boja. Predvsem pa se je lotil pisanja spominov zato, ker je bilo doslej premalo zapisanega o slavni Tomšičevi brigadi, še manj pa o akcijah drugega bataljona te brigade. Nekatere akcije teh enot pa so bile doslej tudi nepravilno prikazane. Zato je skušal kronološko opisati vse boje bataljona in vse podrobnosti, kakor se jih spominja. Avtor je s to izdajo svoj namen tudi dosegel. V

spominih na vojne dogodke in doživetja v partizanih je avtor opisal številne podrobnosti iz osvobodilnega boja od svojega odhoda v partizane, spomladi 1942, pa do konca vojne in to na Dolenjskem, Štajerskem in Koroškem. Avtor je tako nedvomno doprinesel svoj delež k opisom osvobodilnega boja in pripomogel k razjasnitvi posameznih podrobnosti in epizod v tem obdobju. Toda če motrimo knjigo s širšega stališča in jo poskušamo vrednotiti z nekoliko strožjimi merili, oziroma s takimi, kot ocenjujemo druga podobna dela, potem seveda z njo ne moremo biti povsem zadovoljni. Avtor je pač napisal, kar se je še utegnil spomniti, in je svoje spomine preprosto, iskreno in naravno posredoval bralcem, ne da bi poskušal snov kakorkoli oblikovati. Predvsem pa se je pri svoji pripovedi ustavljal le na zunanjih dogodkih, ne da bi se spuščal v analizo ali razmišljanja. Zato njegova pripoved izzvani fragmentarno. Knjigo »Kovači lepših dni« smemo po vsem tem šteti med šibkejša tovrstna dela.

S. R.

Velimir Terzić: Jugoslavija v aprilski vojni 1941. (Naslov v srbohrvaščini, cirilica: Jugoslavija u aprilskom ratu 1941.) Izdal Grafički zavod Titograd 1963. To so kratki bibliografski podatki zajetne, 708 strani obsegajoče knjige, ki bralca na dokaj poljuden način seznana z vsem tistim, kar je bilo vzrok, da so se naši narodi leta 1941 znašli goloroki pred močnejšim, bolje oboroženim in izurjenim nasprotnikom.

Pisec je bil sam pred vojno aktivni oficir bivše jugoslovanske vojske. Imel je nešteto priložnosti, da je videl vso gnolobo kapitalistične Jugoslavije, ki se je zrcalila tudi v njeni vojski. Nesposobni in korumpirani generali so videli v vojski samo sredstvo za bogatitev in osebno uveljavljanje. Tako stanje je ogorčilo mnoge, zlasti mlajše oficirje, ki so bili poštene, niso pa imeli skoraj nobenih stikov s komunisti. Toda kasneje, ko so sile osi zasedle in razdelile Jugoslavijo, v kratki, nesrečni vojni aprila 1941, ko je nesposobnost kraljevine in njene vojske postala več kot očitna, je večina teh oficirjev prej ali pozneje našla svoje mesto in se priključila narodnoosvobodilni vojski ali pa odporiškem gibanju za bodočimi žicami ujetniških taborišč. Pisec je sodeloval v NOB od začetka in zaslužil generalski čin. Po vojni je napisal več vojno-teoretskih kakor tudi vojno-zgodovinskih del.

Ko sem zapisal, da je Terzić v svoji knjigi seznanil bralce z vsem tistim, kar lahko štejemo kot uvod v našo revolucijo, sem mislil predvsem na nekaj dejstev. Zlom jugoslovanske vojske in razpad države je prišel tako iznenada, da se mnogi niso utegnili niti dobro zbuditi iz uspavanosti, v katero so zašli zaradi dvajsetletne vzgoje po šolah in uradne jugoslovanske propagande. Tega poglavja naše zgodovine — od aprilskega zloma do začetka ljudske vstaje — ni še nihče temeljito obdelal v vojaško-teoretičnem smislu. Štiriletna osvobodilna vojna je s svojo veličino, množičnostjo, žrtvami in napori zasenčila kratkotrajno aprilsko vojno. Po vojni pa so naši zgodovinarji raje obravnavali bitke med NOB, kar je prav in razumljivo. Zato smo o aprilski vojni in o dogodkih, ki so se zgodili tik pred njo, razmeroma malo vedeli. Pogrešali smo sistematičnega, obširnega dela, ki bi vsestransko osvetlilo celotno dogajanje.

Svoj obširni prikaz aprilske vojne 1941 je pisec posvetil vsem borcem na fronti in v zaledju, ki so se junško uprli fašističnim napadalcem in žrtvovali svoja življenja za obrambo naše domovine. S tem je izrekel priznanje ljudem, ki so branili Jugoslavijo ne glede na to, da jim je bila mačeha. Kljub kapitalističnemu družbenemu redu, ki je vladal v Jugoslaviji, je bila njena vojna proti fašističnim osvajalcem pravična in napredna, ljudje pa, ki so v njej padli, so žrtvovali svoja življenja za zmago napredka, saj je bil fašizem v primeri z družbenim redom v Jugoslaviji veliko večje zlo...

Terzić je na začetku svoje knjige navedel nekaj splošnih podatkov, tako na primer o vzrokih II. svetovne vojne, podal pregled zmag sil osi do napada na Jugoslavijo ter pregled notranje politične situacije v Jugoslaviji (obširen prikaz tako imenovanega »hrvatskega vprašanja« in njegovega reševanja v bivši Jugoslaviji, ki je pripeljalo do revolta in v zvezi s tem do razmaha ustaštva). Sem je pisec spravil tudi omahovanje jugoslovanske vlade med Zahodom in silami osi, kar je pripeljalo do še večje zmede in nazadnje do 27. marca. Pristop Jugoslavije k trojnemu paktu je pisec obdelal v posebnem poglavju, prav tako 27. marec. Sledi poglavje o delu vlade generala Simovića, ki ni mogla niti ni znala niti ni hotela popraviti vseh napak dvajsetletne preteklosti. Dokaj obširno je pisec obdelal tudi reakcijo sil osi na 27. marec. Tedaj so se namreč začele pospešene priprave za napad na Jugoslavijo. Zanimivo je opisano rivalstvo med Nemci in Italijani. Naslednje poglavje zajema opis vojaških pri-

prav Jugoslavije na obrambo ter opis formacije in oborožitve jugoslovanske vojske, opis njene izurjenosti in vojaške doktrine, mobilizacijskih načrtov, strategije in taktike, utrjevanja itd. Tu omenja tudi grško-britanske sile in sodelovanje z njimi. Podrobno opisuje tudi razpored sil osi za napad na Jugoslavijo ter začetne načrte v zvezi z razbitjem jugoslovanske vojske in države.

Približno pol knjige je posvečene sami vojni. Boji so opisani za vsak dan posebej in za vsak odsek bojišča posebej. Zlasti so zanimivi opisi ustaških uporov v enotah, ki doslej skoraj nismo vedeli zanje. Sledi opis akcije za premirje in kapitulacijo dela jugoslovanske vojske. Prav tako je pisec z vojaško-teoretskega stališča obdelal delovanje večjih jugoslovanskih enot. Tu opisuje tudi izdajstvo in nesposobnost višjih vodstev jugoslovanske vojske. Nato se je dotaknil tudi nasprotnih primerov, velikega junaštva nekaterih jugoslovanskih enot in posameznikov.

Nadalje opisuje pisec tudi razdelitev in zasedbo Jugoslavije ter režim v zasedenih področjih prve mesece po zasedbi, kakor tudi ustanovitev Nezavisne države Hrvatske.

V poglavju »Splošni zaključek« podaja pisec na kratko svoje ugotovitve o vzrokih za tako hiter poraz jugoslovanske vojske in razpad Jugoslavije. Kot dodatek je v knjigi odlomek iz knjige Hermann Rauschniga »Moji zaupni pogovori s Hitlerjem«, iz katerih je razvidna nacistična miselnost. Knjigi je priključen tudi seznam poveljniškega kadra bivše jugoslovanske vojske kakor tudi nekaj zemljevidov s prikazi operacij.

M. P.

Rudi Pušenjak: Spomini proletarca — Rudi Pušenjak-Uragan je preživel grenko mladost, največ pri tujih ljudeh. Ko se je njegov oče po prvi svetovni vojni vrnil iz tujine v domovino, je ostal razočaran brez službe. Zato se je vdal pijači, mati pa je kmalu umrla. Mladega fanta so vzeli k sebi sorodniki, ki jim je služil kot pastir in kot hlapec. Toda želja po znanju ga je vendarle gnala po svetu in s petnajstim leti je odšel v Beograd, da bi se izučil za mehanika. Starejši pomočnik, ki je bil zaposlen pri istem mojstru, je bil komunist in je mladega fanta kmalu pridobil na svojo stran. Tako je mladi vajenec v Beogradu pridobil prve osnovne nauke o delavskem gibanju. Pomagal pa je tudi svojemu učitelju pri širjenju literature. Na eni takih akcij so oba prijeli

in Rudi je moral za skoraj leto dni v zloglasno Glavnjačo, kjer je, čeprav še mladoleten, okusil vse grozote režima in zapora. Ko je bil izpuščen, so ga izgnali iz Beograda. Nato je hotel pobegniti v Sovjetsko zvezo, pa se mu ni posrečilo. Ukvarjal se je s tihotapljenjem čez avstrijsko mejo v bližini domačega kraja, potem je moral k vojakom. Nato je prišla vojna in po razsluho je bil ujet. Nemci so ga odpeljali v taborišče, od koder pa je pobegnil. V uniformi padlega esesovskega oficirja, čigar uniformo si je »izposodil« od njegove vdove, je srečno prišel domov in nato na Štajerskem iskal partizane, da bi se jim pridružil. Ker pri tem ni imel sreče, je odšel v Zagreb, kjer se je začela njegova pot partizanskega borca. Najprej je kot ilegalec sodeloval pri številnih akcijah v Zagrebu in pri tem skoraj padel v roke ustašem. Pobegnil jim je v uniformi ustaškega polkovnika in z njegovim avtom prišel na osvobodeno ozemlje. Od takrat se je Pušenjak boril kot partizan na Baniji in Kordunu, potem pa v Sloveniji in obrobni hrvatskih predelih. Po italijanski kapitulaciji je bil prestavljen v Slovenijo, kjer je sodeloval v bojih na Dolenjskem in v Beli krajini. Ker je bil neustrašen borec, se ga je prijelo ime Uragan. Bil je večkrat ranjen. Konec vojne je dočakal kot komandant jurišnega bataljona 15. divizije.

To razgibano življenje nudi snov za zanimivo knjigo. In to Pušenjakova knjiga »Spomini proletarca« v resnici tudi je. Že samo zaradi izredne zanimivosti dogodkov in lastnih doživetij, ki jih opisuje, je knjiga vredna branja, posebno še, ker je avtor hodil po svetu z izbrušenim opazovalnim darom in kritičnim očesom. Kakor je bilo razgibano avtorjevo življenje, je razgibana tudi pripoved. Knjiga je veren odsev avtorjeve osebnosti, napisana sveže, impulzivno, živo in napeto. Poleg zanimivosti, ki smo jih omenili na prvem mestu, pa velja omeniti, da je knjiga napisana tudi izredno plastično. Avtor opisuje tudi podrobnosti svojih doživetij, vendar je pri tem znal najti pravo mero, da pri svoji pripovedi ničesar ne ponavlja in ne dolgočasi bravca.

Res je, da so nam vsi spomini neposrednih udeležencev osvobodilnega boja dragoceni, ker so živ in neposreden vir za spoznavanje naše narodnoosvobodilne borbe. Vendar pa vseh teh spominov ne moremo enako vrednotiti, ker so pač eni napisani bolje drugi slabše. Pušenjakovi — čeprav so napisani brez vsakega olepševanja in brez literarnih ambicij — so dijo med najboljša tovrstna dela.

S. R.

Spomini na partizanska leta. — Založba »Mladinska knjiga« je letos izdala v zbirki »Školjka« tudi knjigo s tem naslovom. Tako nadaljuje z izdajanjem publikacije z istim naslovom, ki smo jih nekaj zvezkov dobili takoj prva leta po končani vojni.

Zamisel je vsekakor hvale vredna, saj mnogi ljudje, ki imajo dosti povedati, tega sami ne zmorejo, ker svojih spominov ne znajo oblikovati tako, da bi bili primerni za tisk. Prav tako pa ljudje vedno ne napišejo toliko, da bi njihovi spomini lahko izšli v knjižni obliki. Tudi te, zadnje spomine je zbral in priredil poklicni pisatelj.

V tej knjigi sodeluje kar osem avtorjev, ki posegajo v različna časovna razdobja in v razne kraje. Janez Vipotnik piše o napisni akciji na poslopju univerzitetne knjižnice v Ljubljani junija 1941, ki se je sam udeležil. Opis je zelo napet in se prijetno bere.

Ljudmila Krese-Marušar piše o dijaških demonstracijah z vstajanjem na novomeški gimnaziji. Zaradi teh demonstracij je bilo mnogo dijakov izključenih. To se je zgodilo konec leta 1941, 12. decembra, ko so izključili 203 dijake. Dva dijaka, Miloš Hočevar in Cveto Grmovšek, pa sta bila aretirana in obsojena.

Jože Klanjšek-Vasja piše o življenju pri partizanih na Kožljaku pozimi 1942/43, kjer je takrat taboril kasnejši Šerčerjev bataljon. Nadaljuje z opisom napada na Verd februarja 1942 in drugih dogodkov na krmsko-mokrškem področju pozimi in v zgodnji pomladi 1942.

Franci Kolar piše o svojem delu v odseku za zvezo glavnega štaba in sploh o življenju tega štaba poleti 1943 na Rogu in kasneje v Soteski. Po kapitulaciji Italije pa se je vrnil v operativno enoto, v novoustanovljeno 9. brigado 18. divizije, kjer je postal brigadni komisar. Z njo je odšel iz Tomišlja v Višnjo goro, nato pa zaradi bližnje nemške oktobrske ofenzive v Kočevje in dalje v Brod na Kolpi. Tam se je 9. brigada osem dni bojevala z Nemci, ki so silili čez Kolpo. Umaknila se je šele, ko so ji prišli za hrbet iz Kočevja. Nato se je brigada prebijala skozi nemške obročje po Kočevskem.

Francka Pacek-Vasilija piše o svojem delu, ko je bila upravna partizanske bolnišnice v Dragi pri Begunjah. Zajema razdobje v letih 1944 in 1945, ko so Nemci ta kot pogosto preiskovali in se je morala s svojimi ranjenci in bolniki večkrat seliti.

Dr. Anton Kržišnik piše o kočevskem procesu oktobra 1943, ko je kot predsed-

nik višjega vojaškega sodišča NOV in PO Slovenije sodil skupini voditeljev bele in plave garde.

Rudi Jančar opisuje svoje delo, ko je kot strokovnjak za radio sodeloval pri vzdrževanju važnih zvez glavnega štaba Slovenije z vrhovnim štabom in Moskvo.

Franček Mirtič piše o svojem pohodu iz Dolenjske v Prekmurje, kamor je odšel novembra 1944 s skupino, ki je nosila tjakaj radijski oddajnik. Prekmurje je namreč postajalo vsak dan važnejše zaradi bližanja enot Rdeče armade. Pri tem je Franček Mirtič doživel kopico hudih reči in skupaj s svojo enoto prodrl celo na madžarsko ozemlje, v Porabje, kjer živijo še Slovenci.

M. P.

Aleksander Vojinovič: Beli bregovi Pohorja — O Aleksandru Vojinoviču smo v naši reviji že poročali. Zadnjikrat lani, (Borec letnik 1962, št. 3), ko smo ocenili njegov roman »Kri ni vse«, roman o dveh pohorskih partizanih, ki sta po vojni odšla v Avstrijo, da bi tam poiskala vojnege zločinca in ga kaznovala. Slovenski bralci poznajo tudi druga Vojinovičeva dela, tako npr. knjigo z naslovom »Hotel Park«, v kateri je opisal svoje sodelovanje pri atentatu na nemški hotel v Nišu leta 1941. Nadalje poznamo knjigo »Ponovno svobodni«, v kateri je Vojinovič prikazal svoj beg z Dunaja in prihod med slovenske partizane na Pohorju. Zato na tem mestu ne bi ponavljali, kar več ali manj o avtorju že vemo. Morda bi ome-

nili le, da ga slovenski bralci bolje poznajo kot srbski, kar je deloma razumljivo, saj Vojinović črpa snov za svoja dela z našega ozemlja in iz motivike slovenskega partizanstva. Vojinovića bi lahko karakterizirali še s tem, da bi ga označili kot pisatelja, ki piše dokumentarne knjige, pa tudi leposlovna dela s tematiko osvobodilnega boja. V njih sicer še vedno ostaja na dokumentarni osnovi, prizadeva pa si, da bi to snov literarno oblikoval in jo dvignil nad nivo gole dokumentarne pripovedi. Prav to avtorjevo prizadevanje je značilno tudi za Vojinovićevo najnovejšo knjigo, za povest »Beli bregovi Pohorja«, ki je nedavno izšla. V lepem prevodu Jožeta Zupančiča je knjigo izdal zavod »Borec« v zbirki Viharni časi za letošnje leto.

Če se najprej v nekaj besedah ozremo na vsebino tega dela, vidimo, da je tudi zanj Vojinović vzel snov iz partizanstva na Pohorju in da mu je širšo osnovo nudila nemška ofenziva na pohorske partizane v zimi 1944/45. Tudi v tej knjigi ostaja torej pisatelj na dokumentarni podlagi, vsekakor pri več ali manj resničnih dogodkih, ki pa jih je prikril z izmišljenimi imeni oseb in krajev, kakor je sam pripomnil na koncu knjige. V bistvu je torej vsa njegova pripoved dokumentarna. Pisatelj pripoveduje o pohorskih partizanih in tamkajšnjih domačinih ob nemški ofenzivi. Časovno se je omejil na kratek izsek, pa tudi v pogledu ljudi ni segel preveč na široko, temveč se je omejil na nekaj ljudi. Nemški vojak, šofer policijskega polkovnika, komandanta nemške žandarmerije, sicer pa doma z Gorenjskega, je v stikih s partizani, katerim poroča o nemških načrtih. Ker je vedno v bližini nemškega štaba, izve tudi za podrobnosti o nemški tridnevni ofenzivi, ki so jo pripravili Nemci in s številnimi vojaškimi silami obkolili Pohorje. Podroben nemški načrt sporoči partizanski obveščevalki, domačinki, ki prek svoje hčerke obvesti partizansko vodstvo. Partizani so sicer v dvomu, ker obvestilu ne zaupajo povsem. Končno le ubogajo nasvet in se zadnji hip umaknejo na tisto področje, ki po nemškem načrtu, a ne po logični zakonitosti, ostane izven ofenzive. Nemci udarijo v prazno in nemški komandant že hoče svoje čete kljub neuspehu ofenzive odposlati dalje po razporedu. Tedaj pa izdajalec, pohorski domačin, javi županu in Nemcem, da je videl dekle, kako je nesla partizanom sporočilo. Gestapovci aretirajo dekle in njeno mater-partizansko obveščevalko, vojaki pa pripravijo nov sunek proti partizanom.

Toda zdaj se šofer nemškega komandanta sam odloči, da odide do partizanov in jim sporoči vest o novem nemškem ofenzivnem sunku. Ker so mu poznana gesla, se ponoči zadnji hip prebije do partizanov, ki se nato ponovno umaknejo na drugo področje. Posebna partizanska skupina pa reši dekle iz rok gestapovcev, medtem ko so njeno mater Nemci že ubili.

Zgodba, ki jo pripoveduje pisatelj, je torej predvsem zanimiva, časovno in krajevno omejena in zaokrožena. Vendar nas v zgodbi marsikaj moti. Morda so to nekatere naivnosti, če jih smemo tako imenovati. Partizanski premiki sem in tja, prav pred nemškim nosom, so se morda res zgodili, toda Nemci so vendarle prikazani kot navadni šolarčki, ki ne poskrbe niti za običajno vojaško varovanje in s katerimi partizani počno, kar se jim zdi. Je bilo na Pohorju res tako preprosto? Tudi partizanski obveščevalec, nemški vojak iz komandantovega spremstva ravna tako, da mu ne bi prisodili, da se je znašel kot obveščevalec sredi sovražne soldateske. Domači izdajalec nastopa kot »deus ex machina« in prepreči prezgodnji zaključek knjige. Verjeten je, ni pa prepričljiv. In konec: partizani rešijo dekle iz krempljev gestapa, tako da se vse srečno konča. Včasih pisatelju res ne moremo vsega verjeti, ker je v prikazovanju podrobnosti neprepričljiv, tak ko da bi pisal o stvareh, ki jih sam ne pozna. Prav tako ne bi smel ostati pri črno-belem slikanju dobrih ljudi na eni strani in hudobnih na drugi strani. Res je, da poskuša prikazati tudi človeške lastnosti nemškega polkovnika, vendar premalo. Sploh pa so njegovi ljudje prikazani preveč šablonsko, preveč tipično in premalo osebnostno, vse preveč plitvo in površno. To pa velja za vse osebnosti, tako domačine, partizane in Nemce. Pisatelj je dal vse preveč poudarka zgodbi sami in njeni zanimivosti, medtem ko je očitno pozabil na ljudi kot nosilce dogajanja.

Tako ostaja povest »Beli bregovi Pohorja« izrazita povest akcije, brez notranje poglobitve. Seveda ne moremo zanikati, da zunanji dogodki niso zanimivi. Toda to za dobro delo ni dovolj. Sama zunanja zanimivost napete zgodbe je premalo, da bi delo dobilo pravo vrednost. Sploh pa je očitno, kako se avtor trudi, da bi dokumentarne podatke preoblikoval, literarno obdelal in snov prikazal v literarni obliki. Toda pri svojem prizadevanju je imel premalo notranje moči, da bi to preobrazbo snovi izpeljal in dal svoji pripovedi nekaj umetniške vrednosti.

S. R.

